

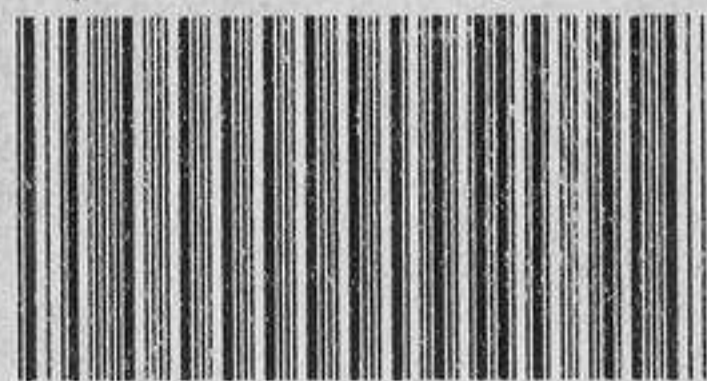
ENCUADERNACIONES
M. AGUILAR-VALENCIA
C. BARCELONA, 9 - TEL. 22 34 12

No se permite

Fotocopiar

Biblioteca Valenciana

Tipos, modismes y cosas 1

31000000624968

BMSG/2564

Q. Summer

N. Sanchez Guerin

2564

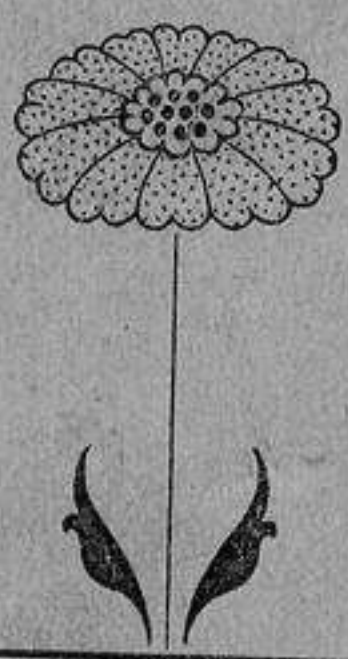
volum I

Marques de Terres
PERQUOTA
VALENCIA

MSG
V

TIPOS, MODISMES Y CÒSES
RARES Y CURIOSOS
DE LA TÈRRRA DEL GÈ,

ARREPLEGADES Y ORDENADES
PER UN AFICIONAT, MOLT EN-
TUSIASMAT DE TOT LO D'ELLA.

cat.

R. 32.266

VALENCIA, 1906

MP. DE ANTONIO LÓPEZ Y COMP.^{as}
Lauria, 28

Als fills de la tèrra del gè

*En temps antich rònegament se publicaven els nòms y els fets dels nobles y d'algú que atre plebèu que sobreixia molt en be ó en mal; dempuix, degút al influix del cristianisme que declará á tots germáns, y feu hèroes dels apòstols y dels sants, y mes avant, efècte de la major facilitat en les comunicacions y relacions de unes nacions, provincies, pòbles y families en atres, lo qual ha portát un canvi radical en les idees, costums y gusts, es pòt dir que tot se publica, contribuint no pòch els retratos á eixe resultat, supòst que hui 'n día no queda ja gat ni gós, per diro aixina, que no 's retrate. ¿Qué estrany es, puix, que nosatros també, seguint la corrent ginerál y contant en l'ajuda del ilustrat Mestre en gay saber, D. Lluís Cebrian Meçquita, doném á coneixer alguns **Tipos, modismes y còses rares y curioses** de la nòstra tan garrida com volguda patria gica?*

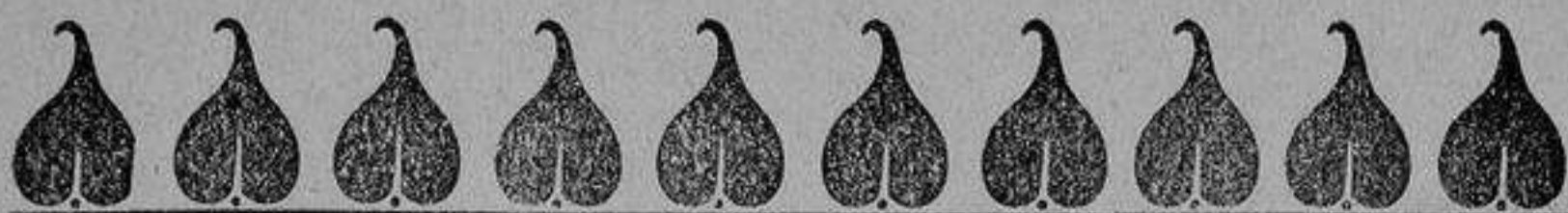
Encara qu' el títul diu ja tot lo que puga ser la present obreta, devém previndre n' obstant als que la llixguen, y mes si son del terreno, que no s' ham proposat en ella abojornar ni fer mal tèrç á nengú, perteneixent com perteneix al gènere festiu y siguent com es de pur y honest pasatemps; y com vullga que no més tractém de presentar á la vista de tots una modesta galería de retratos de persones, dijós y còses referents á la història y tradicions de la nòstra tèrra, creém que ningú pendrà á mal el vóres retratát en ella tal com es, huapo ó lleig, en defèctes ó sens ells, ni se burlará del seu vehí pensant qu' éste també pòt burlarse d' éll.

Baix d' eixe supòst, y tenint en conte que la vida de hui es més treballosa que ha segut may, com á que oferix moltes peripècies y contrasts que abans no 's coneixien, fentmos entrar á sobint un malhumor y desfici que no hia qui m' hos aguante,... ¿de quin mitj m' hos valdrém pera tirar pronte fòra eixa tristor y malestar que á lo millor m' hos consumix? ¿No 's veritat que, dempuix d' encomanarse primer á Deu y als sants, qu' es lo principal, convendría també tirar ma d' un llibret com este, pera acabar-mos de descarregar y desentabuyxar el cap, y riuremos uns de atres al vore quánt tontos som de pendre les còses tan fòrtes, ja qu' en això no fem mal á ningú ni tampòch m' hos còsta cap de diner? ¿Y qui no s' alegra també y dasta li cau la bava y plòra tot á un temps de gust, quant li conten quientos vells y baralles nòves del seu pòble? Qui no fa prèu d' eixes còses ni desfruyta parlant ú oint parlar d' elles, no 's hòme de gust ni te amor á la camisa que pòrta damunt. Vaja, puix, anímense vostés en pendre, es dir, cómprenlo y llíxguenlo tots els bònns valenciáns del antich reyne, en les vel-lades del ivèrn y en la fresqueta del estíu, segur de que no s' arrepenedirán de haverse fet en éll ni de llegirlo de cabo á rabo, com solém dir.

Molt servidor de vostés,

L' Autor.

TIPOS, MODISMES

Y CÒSES RARES Y CURIOSSES

Abogáts (els) de cuyna

Com á d' estos no 'ls còsta res el títul, ni pera estudiar eixa carrera s' han gastat cap de diner, abunden moltíssim ahon se vòl, pero se nòta qu' en uns pòbles ni hián més qu' en atres, y ú de tants es la *universitat* d' Alcoleja, provincia d' Alacant, distrit de C'ocentayna, ahon hiá uns pardals descuáts que li la peguen al més huapo, y uns abogáts de cuyna que li armen un pleit al mateix dimòni; no deuen resentirse els interesáts de qu' els ho digám, supòst de que això ja 's vell en aquell pòble, ans al contrari, deuen estar plens de satisfacció per contarlos com á sobreixents y mestres en l' art de donar parérs y pleitejar. Y á fí de donar á coneixer á atres pòbles esta mòstra de capell, dast' ara sòls cone-guda en aquell contorn, la coloquém en estes págines, dedicantli la copla que li perteneix:

Els abogáts de la cuyna
tenen son bufet obèrt,
y sense paper ni ploma
lo blanch ho sòlen fer vèrt.

Puix están molt destres en compòndre colors, y no hia Còquis qu' els fiquen la ma, y lo millor es qu' ells mateixos s' els fan, y com tot cau en casa, tot es ganancia. ¡Ya son bòns sacres!

Abre (l') de Sen Jusèp en Millena

Tots los anys el día del Sant, titular d' eixe poblet de la provincia d' Alacant, partit de Cocentayna, planten els seus veïns en la plaça l' abre d' este nòm, qu' es un jop vèrt, molt alt, el qual pèlen y ensabonen de dalt á baix, deixantli al cop unes quantes rames, en les qu' enrastren una porció de bunyòls y lliguen un pollastre; per la vesprá, despuix de la provesó, els aficionats á pujar van fent provates, y el que més puja dos ó tres vares y cau á tèrra, dasta que s' acòsta ú, que per lo regular es foraster, y com hu entén, en quatre camalláes y uns quants fregóns en cèndra ó tèrra al sabó, s' enfila dalt, es menja tres ó quatre bunyòls, tòca el pollastre y sen abaixa, donant á entendre que queda d' éll el contingút del tal abre y ademés lo presupostát en dinés per l' Ajuntament. A vore eixa festa y eixe abre acudix molta gent dels alrederors, ahon es conegút y celebrát l' abre de Sen Jusèp; per això nosatros li dedi-quém estes ralles y esta cansó:

Eixe abre de Sen Jusèp
de bunyòls tan carregát,
sembla la vara florida,
del Sant emblema sagrat.

¿Si els millenèrs tendrien present això al fundar la festa y plantar l' abre la primer vegá? Molt se folgaríem d' averiguar l' orige d' eixa festa y del seu ábre simbòlich.

Adobaór (l') de còcis y llibrells

M' hos burlém dels italiáns perque fan mal de cap dasta les aranyes tocant els seus orguenéts; dels húngaros perque no saben més que fer ballar orsos y mones al sò del panderet; dels franjutes perque, fets uns Sanjos Pances, sempre van en lo seus rocinantes tocantmos la pinta pera capar pòrchs, quant no van carregats en los carrets de asmolar tisoires y gavinets; y á tot asò, no re-

parém en lo nòstre adobaór de còcis y llibrells, que, desastrát com es éll, casi sempre en la turca al còll y fent *eses* per los carrers, en lo saquet tirát al muscle y la trompa davall del braç, va recurrent els pòbles fent forats y posant gafes als tifells trencats. ¡Quín ofici, válgam Deu y sa Mare! Y en éll menja y beu y vist com pòt, si be pera no morir-se de fam ni anar amostrant el cul, s' ha donát també últimament á encadenar rosaris, vendre rateres, entelar cedaços y apanyar paraygües. ¿No 's veritat qu' un tipo com éste mereix consevòl còsa? Puix per això s' en ham recordát d' éll en estes fulles, y volém també cantarli esta cansó:

El que tifells de fanch cuyt
apanya, es l' adobaór;
y s' el te per baix ofici:
¡vaja un mon calumniahor!

Pero si així com es tan pòbre, fora ben rich, encara que 's bufara com ara, molts li mirarién el pèl d' atra manera; *el que te dinés, te tot adrés y la filla del rey si la volgués*, que dién els vells; lo demés es ayre.

Adceneta (en) la llateta

Dels poquets pòbles de la provincia de Valencia que no s' han deixat el seu ofici antich, sense ducte es eixe de la vall d' Albayda, en el que llevát del retor, el vicari, el doctor y uns quants veíns més, en totes les cases vorém dende 'l més gran al més gich, tant hòmens com dònes, treballant tots los díes sense parar en la llata d' espart, en la que fan objèctes molt acabáts y ben fets, lluent com si els havera llepat alguna banya de caragòl; y com vullga qu' en eixe gènero surtix á mija provincia d' Alacant y gran part de la de Valencia, d' ahí que Adceneta d' Albayda siga tan coneguda y nomenada en eixes dos provincies. En pròva d' asò, corre una copla vulgar que diu:

Pera morques y cerones
en la gran vila d' Albaida,
y en Palomar y Adceneta
les fábriques de la llata.

No pòden dir en eixe pòble que no 'ls honrém, celebrant, com ho fem, la industria espartera, de la que casi tots els seus habitants es visten, calcen, menjen y beuen.

Ahuela (l') de Benigani

Així nomenen en aquella vila de la vall d' Albayda y en casi tots els pòbles del nòstre antich reyne, á la estatua ó figura de fèrro que sosté la veleta del campanar de la Esglesia parroquial, encara que atres li dihuen també la *vella*; de tots los mòdos ha adquirít cèrt renòm entre nosatros, y abans que se pèrga la memòria d' eixa ahueleta jamarrusquera, que per cèrt honra al pòble celebrat per l' *arròp en talladetes* ó de la *confitura*, com dihuen en Valencia, ham cregut oportú dedicarli estes ralles, afegintli la coneguda copla popular de:

Una ahuela en Benigani
portava el topet al tòç;
pensantse qu' era garròfa
va 'l burro y li pega un mòs,

que li dona més caràcter; si be hia qui diu que no deu confundirse en l' atra *ahuela*, á qui se creu que la tal copla va referència, pero sense tindre més datos y antecedents respècte al particular. Nosatros, com no més busquém el grà que m' hos fa falta, perque de palla ne sòbra, no volém afondar en la matèria y deixém la còsa així, esperant qu' els llectors se contentarán en lo que per ara els doném.

Albatera (en) qui te un ull es l' amo

Este modisme s' aplica als naturals d' eixa població de la provincia d' Alacant, perque efècte sense ducte de la sehua situació topogràfica, de la calitat del terreno y sobre tot del clima, tots ells ó casi tots patixen de mal d' ulls, acabant per quedarse cegos ó tòrts; per això dihuen també qu' en eixe pòble *al que te un ull el fan*

alcalde, y baix dels dos aspèctes es molt conegut este modisme y s' usa en tota aquella provincia. Pera donarli més caràcter hiá també qui li aplica la cansó de:

Pera palmeres en Èlles,
 pera bons alls en Villena,
 pera cànTERS en Onil,
 pera cegos Albatera,

qu' es com si diguérem el millor remat de música y el més apropiat pera celebrar este modisme.

Albufera (l') y cascada d' Agna

En lo camí que va de la vila de Agna á la d' Enguera y casi á la fita del terme d' ésta, se veu la font dita de l' *Albufera*, qu' es una marjaleta d' algunes dos fanecades de llarga per una de ampla, ahon les aigües están sempre brullant per tota ella y formen com un rebals, sostengút per una presa ó paretó prou baixet; una cequia ampla que comunica en un molinet apegát á dita presa, les distribuix als batáns, molíns, fábriques y á les hòrtes, y front á l' alamera ó plaça del Paláu se reunixen en una gran basa, de la qu' ixen formant una hermosa y pintoresca cascada, única tal vòlta en tot lo reyne de Valencia, y per un conducte cubèrt van á fertiliçar la part baixa de la població, que ja no lin cap més de bonica. De vore tot asò, els alrededores de la vila, el riu, el salt, la espayosa ermita del Sant Cristo de la Providencia en lo barri de les *Eres*, el barri y font *Negra*, el antich caseríu d' *Agres* y la frondositat de les hòrtes; de voreu, dich, á contaro hia una diferència tan gran com de la tèrra al cèl, y no 's comèren com hia persones que remonten tant els paisajes de Suiça, quant dins del nòstre reyne ni hiá de tan bons y bonicos ó millors y més pintorechs que aquells. Y si tant valen les nòstres còses, ¿per qué no ham de fer més prèu d' elles, desterrant la nòstra ignorancia y ruquea, deixantmos ja el pèl de la devesa, y els govèrns cuydant més de l' administració y de fer manco política? Pero debáes mallém, en Espanya de tot mudarém menys de conducta, y per això desenganyáts nosatros de conseguir res, ham soltat

estes indirèctes dirèctes, á vore si prenen, ham donat así entrada á l' *Albufera y cascada d' Agna* y aném á cantarlos esta cansó:

L' Albufera y Cascá d' Agna,
competixen en bellea
en moltes del estranger
que aparenten sóls riqueza.

Lo qu' es qu' els estrangers saben presentaro tot en millors formes que nosatros, y per això á primera vista agraden les d' ells més que les nòstres; de mòdo que ben mirat, tot es qüestió de formes, ¡y nosatros tan descuydats en amprarne unes als sabaters, pera que m' hos tragueren del ahogo!

Alcora (paréixer de l')

Afectar ser bovo, simple ó beneít, siguent en realitat astut y molt espavilat, vate así el modisme que desde antich s' els aplica als naturals ó fills d' eixe pòble de la provincia de Castelló de la Plana, y de rebot á tot el que sent més pillo que bonico y un gat molt corregut, en tot y en això fa el *tío non sabo*, y si li la pòt pegar á quansevòl no s' ho deixa per perea; per lo tant no 's estrany que s' use en tot este reine, y que á lo millor s' el posém tots en boca quant ve al cas, apropiantli també pera fer boca esta cansó:

Pera dolçainers en Tales,
pera espaviláts en Onda,
pera banys en Vilavella,
pera bovos en Alcora.

¿Estás contentet d' anar á cavall en lo maget? Puix nosatros també, y ¡vixca la Pepa!

Alforíns (els) d' Ontinyent

Formen una estensa partida rural en cases de camp y una ermita, á mitj hòra d' eixa població; els mòros li donaren este nòm per ser molt productiva en grans,

estar tan plantada d' arbres y ser tan fèrtil; en ella estigué situada l' antiga *Safra* dels Románs, de qual població se descubriren alguns restos. Y com per lo mateix es encara huí coneguda y nomenada en les provincies d' Alacant y Valencia, nosatros ham cregut oportú tirarli estes ralles y cantarli esta cansó:

Els Alforíns d' eixe pòble,
celebráts ja en atre temps,
continúen igual que antes
y quiçá en majors augmentos.

Lo qual no 's estrany, atés el major y millor cultiu que huí 'n día se dona á les tèrres, comparát en lo que donáven els mòros.

Alicantíns, pòchs y fins

Se referix al caràcter especial dels naturals de la ciutat d' Alacant, molt cults y fins en lo tracte social, pero pòch escrupulosos generalment en los tractes y contractes; este modisme que també 's pòt referir á que no convé tindre gran tracte é intimitat en los alicantíns, s' usa molt en aquella provincia y fòra d' ella, podéntlise aplicar esta copla:

No 't fies de gavajets
ni dels albercòchs porquíns,
qu' et farán mal, com els tastes,
encara que son molt fins.

Y ara podia afegir algún guasó: *Y lo demás al batre, si no á este á l' atre.*

Almidonáts (els) de Denia

S' els aplica este mal nòm als fills ó naturals d' eixa ciutat del Marquesát ó de la Marina, per anar casi tots sempre molt tesos y apanyats, lo cual no creém que siga nengun pecat; pero això no lleva qu' els de Pedreguer y els de Gata, que son més arréu en lo vestir y en totes

les sehues còses, els hagen batejat així, no sabém si per cèls, per enveja, per quimèra ó per qué. Deixém, puix, les còses com están, y cadaú que se les avente com puga, qui si els deniérs aguanten eixa meja, tal vòlta será per haverlos ells posat als pòbles del contorn un atre sambenet més bojornós encara. No deixen de ser pròu espresíus, y apropiáts á eixa hermosa y rica població, estos dos refranys:

*«Com el camp de Denia,
que promet molt y dona pòch.»*

*«No 't fies de Denia,
ni de tèrra qu' es rega en Cenia.»*

Pero á pesar d' això, Denia es la millor població d' aquella comarca, puix el nòm lleig ó bonico, no li fa res á la còsa, com dihuen els francesos.

Anfiteatre (l') romá de Molvedre

Davall del castell d' eixa huí atra vòlta ciutat, coneguda oficialment per Sagunto, y mirant cara ésta, se veu un cercát de paret modèrna, que conté els restos d' aquell antich anfiteatre romá, del que tenen noticia les persones intel·ligents de dins y fòra y tan celebrát es en lo nòstre reyne; es un monument digne de conservar-se y que visiten totes les notabilitats que van á dita població, rahó per la que nosatros li dediquém estes línies y la copla que seguíx:

L' anfiteatre romá
que se conserva en Molvedre,
honra als antichs saguntíns
tan celosos del seu deure.

Y també honra als modèrns habitants de dita ciutat, al conservar lliure de profanacions lo que fon una glòria dels antichs.

Àngel (l') del Carme

[Dalt del campanar del antich convent d' eixe nòm y actualment parròquia de Senta Creu, en Valencia, se veu un àngel colossal de fèrro que sosté la veleta, en el qual pòchs sense ducte s' han fixát, pero que no deixa de tindre el seu mèrit, perqu' els frares eren més artistes que nosatros y no feen mamarrajos ni bunyòls com hui 'n día.] Per este motiu li ham tirat nosatros estes ralles y li dediquém esta copla:

El graciós àngel del Carme
en ses dos ales obèrtes,
protegix á eixa parròquia
y al cél puja ses ofèrtes.

Es dir, les oracions y ofèrtes que dins d' ella fan els fièls, que per això el posáren sense ducte els frarets en eixe punt tan elevát y en l' actitud en qu' está.

Aranya (el capitá)

Fer com el capitá Aranya, qu' embarcava la gent y es quedava en tèrra. Este refrany li apliquen á eixe senyor, del que tan sòls sabem si ha existit ni d' ahon era; pero per ser el tipo dels hòmens informals y de pòch caràcter, que lo mateix s' els indona quedar be que mal, y que dasta desfruten de juarli á quansevòl una mala pasá, y ademés per ser tan conegút y corrent el dijo que li fa referència, ham volgút nosatros tráurelo así á rògle, cantantli la copla que li tòca:

Eixe capitá Aranya
tan satisfet é informal
si be 's mira, te molts tipos
que li donen trenta y val.

Y tant com abunda huí 'n día eixa casta de pardals, els que si beques un pòch t' enganyen com un gino y et venen com la carn en la carnicería; son gats de vint ungles; que ahon llepen ja no ix pèl.

Arrieros (els) de Salém

Ductém que pòble per pòble ni hiaja un atre com eixe en tot lo reyne, que conserve més les sehues costums y el gènere de vida á que dende antich ve dedicantse; además de la llaurança, la ocupació principal dels naturals de Salém es l' arriería, tresportant en riates de burrets als mercats més concurrts de les provincies de Valencia y Alacant, les hortaliçes y verdures de l' hórta de Gandía, les fruytes de la vall d' Albayda, les precioses cireres d' Almudayna y sobre tot el rich raím de *planta, valenci* y *clotet*, qu' es cria en los condats de Muro y Cocentayna, en la baronía de Planes y en los valls de Çeta y Perpugent. Pera d' ells com si no hiaguera carros, carreteres ni férros carrils, per ahon se vòl se fiquen á buscar la sehua vendeduría favorita en cada estació del any, y lo mateix van de nit que de día, puix son nats y criats pera d' això, y en eixa part no coneixen la perea; y per això que son tan industriosos y tan corcomes en guanyarse honradament la vida, tal vòlta siga també ú dels pòchs poblets del reyne en que hiaja manco deutes y tinguen sempre un duro pa gastar. ¿No 's veritat que baix d' eixe concèpte, Salém es un pòble modelo, y com á tal s' el deu honrar? Puix això rònegament es lo que á nosatros m' hos ha mogut á ferli así un lloguet y á cantarli una cansó:

Salém en los seus burrets
y en la sehua arriería,
fa vergonya á més de quatre
en que sòls hia pollería.

Y per lo tant *el que siga burro que l' albarden, el que siga lleig que fasa mandaos de nit* y el que vullga menjar y beure y no deure un clau á nengú, que treballe cuant siga jove y tindrà un tròç de pa pera la vellea.

Arropers (els) de Benigani

Encara se veu per los carrers y places de Valencia, allà pròp de Nadal, algun fill d' eixe pòble, carregat d' orcetes plenes d' arròp ó confitura, que dihuen en la capital, venent la sehua modèsta mercancía; pero així com ja no visten jaqueta negra de drap y calçó estret de mahonet ó panna, ni pòrten sombreret d' *estaquen* ó *cociòl* al cap, també es molt raro vóren tants com abans, puix segurament ja no jòca tant eixe dolç als valencians, sobre ser pròu aficionats á les llepolíes, ó es que ne tenen de millor dins de la ciutat. De totes maneres es un tipo que deu conservar-se, y més no estant incluí en lo curiós llibre de *Los Valencianos pintados por sí mismos* y sòls en l' *Auca del Mercat*, per cual motiu nosatros, m' hos ham permetit dedicarli estes pòques y pòbres línies en la copla que va á continuació:

El arròp de Benigani,
celebrát en atre temps,
com va de capa cayguda,
ja no 'l busquen tant les gents.

Y es que hui 'n día hia dolços més fins y millors, y la gent llépola ó golosa els preferix á eixe such de most, producte casér y típich de tots los pòbles del nòstre antich reyne valenciá. *¡Oh tempora! ¡oh mores! ¡Oh tiempo de los moros!* que traduía un castellá de Ruçafa.

Bacona (l') d' Artana

Sempre menjant y grunyint, diu el modisme, qu' está, y això s' aplica també á la persona descontentada que, sobre tindre satisfets els seus gusts y necessitats, no para de queixarse y marmolar, plorant per lo que queda; atres ho apliquen al sugècte que, per més penes y treballs que tinga, no pèrt may les ganes de menjar ni de beure, menjant més qu' es carrega y colant p' el gallet més qu' un embut d' eixos grans. No

se sap l'orige d' este modisme, pero lo cèrt es qu' está molt escampát per les provincies de Castelló de la Plana y de Valencia, sustituintlo en la d' Alacant un atre adage paregút, titulát la *Cogina de Sella*, que també 's pren en igual sentit. Vegem vostés si li diu esta copla:

Ahon hia campanes hia batalls,
borregos que críen llana,
y pòrchs que menjen y grunyen
com la Bacona d' Artana.

Y si no li diu, l' apegarém en cola pera que diga, que tot no ha de vindre tan be com nosatros volém.

Bagasa (la) d' Antella

Este modisme s' aplica á un antich mecanisme de fèrro, en figura de dòna, que colocát junt al rellònge del campanar d' eixe pòble, servía en atre temps de maça pera tocar les hòres la campana, eixint y ficantse cada vegada dins d' una espècie de capelleta ó forát; es molt nomenát en tot el nòstre reyne, y degué desapareixer á últims del sigle dihuit, sense ducte per haverse inutilizát, això si no s' el emportaren els gavagéts, que tot podía ser, quedant com un mòt que tenen com á bojornós aquells naturals, si be 'ls favorix en gran manera. Creém que no estarà fòra llòch esta cansó:

Mateix que á la dòna anciana
la tracten de *mala vella*,
així fa el pòble ignorant
en la Bagasa d' Antella.

Y si no talla, lluent, que dihuen els asmoladors de tisoires y gavinetes.

Bajuana (la tía)

Es la protagonista principal de la obreta llemosina *Rondalla de Rondalles*, y apareix com una ahuela japada

á l' antigor, planòta, satisfeta y molt dijera, qu' en una reunió que tingueren en sa casa Pèp de Quèlo y Jimo del Portal, tragueren ella y ells á relluir totes les paraules, dijos y refranys usats llavóns p' el pòble. Y com la tendència hui 'n día de cèrts valenciáns, empeltats segurament de castelláns, pareix que siga arraconar la nòstra llengua y tot lo que te relació en ella, nosatros que, gracies á Deu, no pensém aixina, volém recordar así eixos tipos y eixes còses, á fí de qu' el pòble sapia son pasát, únich mitj de voler com se deu á la tèrra del *Gè* y treballar per la sehua grandea y prosperitat; apliquemli de pas una cansó:

L' ahueleta Bajwana,
 tipo de les nòstres velles,
 mereix que la celebrém
 si enaltir volém á d' elles.

Puix el qui no honra als vells y á la sehua memòria, no será tampòch honrat p' els jovens en son día; fero be 'n ells es cobrar de bestreta el jornal qu' encara s' ha de guanyar.

Ball (el) de Torrent

Pròpiament es la Jáquera vella, pero molt adulterá, que no sòls se balla en eixa vila sinós en tots los pòbles de la vega de Valencia per les festes clásiques del estiu. Y com vullga que dit ball ha tengút y té encara molta nomená en tot lo reyne, volém nosatros que també ocupe así el seu puesto, com la copla que li dediquém:

La Jáquera ó ball de Torrent
 es el clásich dels antichs;
 més comparát en aquéll
 el de huí es un ball de gichs.

Com moltes còses de huí, les quals se resentixen del nòstre caràcter tornadíç, inconstant y frívol, pròpi de afemináts ó maricóns, que no tenen trellat ni res que valga.

Ball (el) de Moyxent

Acabarse á garrotades com el ball de Moyxent, es el modisme referent á eixe pòble, y s' aplica á tota reunió de gent de trò, com sòl ser per lo regular la que concurreix als balls y saráus, els quals casi sempre tenen mal remat; y segurament fa referència á cèrt ball que se feu en lo dit pòble, no se sab en quina època ni el per qué s' acabá de mòdo tan desastrós; pero n' obstant els valenciáns, amichs de convertiro tot en sustancia y sempre á punt pera guasejarse, estengueren este dijo ó frase per tot lo reyne, y encara huí la celebren quant ve á pèl, aplicantla també y en lo mateix sentit al *Ball de Torrent*, per més que son molt diferents la ú del atre. Acabém applicantli esta cansó:

Si vòls vore còses rares
y riures pròu á la gent,
acudíx á les *albaes*
y també al Ball de Moyxent.

Perque ja se sab qu' els valenciáns es pinten á sòles pera eixes còses, encara que no hu haviém de dir nosatros; pero dehuen desimulármoso, perque ja no tením ahuela.

Ballar sempre en la més lleja

S' aplica esta frase á la persona pòbra ó desgraciada, que s' ha de contentar en pendre lo que li donen, que per lo regular sòl ser lo més roín, so pena de quedarse sense res, qu' encara es pijor; y com es pròu corrent en lo nòstre reyne, volém també que figure en este llibret, pera que hiaja en éll de tot un pòch, no deixantmos tampòch en lo tinter la cansó que li pertany:

Ballar sempre en la més lleja
es còsa de desgraciáts,
puix pa d' ells, com diu el dijo,
tots els díes son dimats.

Pero asò se deu entendre de teulaes per avall, perque si es per amunt, es pòt dir que no hia ningú desgraciát, com tinga fe y confiança en Deu; este mon son quatre díes y lo que convé es emplearlos en be; el qui ho fa així, eixe es el feliç y l'afortunát.

Bancalets feha mon sògre

y pòbre que pòbre, arremata dient este refrá, y se diu molt en los poblets de muntanya, referintse als que arribasen ó trahuen margenades estretes ó campets escalonáts y giquets, perque no pòden ser amples y grans en les faldes de les sèrres ó terrenos molt trencáts, els quals sempre sòlen ser pòbres, puix els richs casi tots els camps ó bancals els tenen en los fondos y plans, ahon está la tèrra millor y més productiva. Com vullga puix que tot asò jòca y s'estranya en les poblacions grans, á fí de populariçaro més y donaro á conéixer als que nou' saben, hu incluím así, lo mateix que la cansó que seguix:

Els que tenen bancalets
á la falda de la sèrra,
casi sempre son pobrets
á qui la fam els fa guèrra.

Y no pòt deixar de ser així, puix entre qu' eixa tèrra dona pòch, els pagaments son molts y tenen un ruyxát de giquets demanant á tot hòra tascóns de pá, entre pitos y flautes, sempre están á trentaú del mes y sense poder alçar may una segrantana del rabo.

Bando de garròfes

Esclamació es esta en que sòlen prorrumpir els verda-ders valenciáns al ouir el bram d' un burro, que si pera els d' atres regións no té gracia, pera nosatros la té extraordinaria y un mèrit sobreixént. Les nòtes musicals de Rossini y atres autors de primera fila cautíven, entu-

siasmen y embelesen, pero no trenquen el fil de les nòstres conversacions, ni mos trahuen del ensimismament en que á vòltes s' encontrém; en canvi quant brama un ase per ruin que siga, mos fá callar en redó, mos fá atendre sense voler, y dasta m' hos distrau, m' hos deleyta y m' hos fa riure al escoltar els giros y l' armonía que imprimix al tò grave y agut de la òòò, al que sab comunicarli tantes y tan gracioses variacions. Be 's pòt dir qu' els grans mestres de música al costat del burro son giquets d' escòla, puix que despuix de calfarse tan el cap solfejant, no pòden arribar al grau que arriba eixe animal sense estudiar. Donémlos puix la enhòra-bòna als áses, y abans d' acabar cantemlos esta cansó:

Pera mestres els d' escòla,
els cabiscòls pa cantors,
y pa músichs excelents,
sòls els burros bramadors.

¿Es veritat que molts de vostés no havien caygut encara en asò? Puix honrém més de ara en avant als áses, pero no s' acostém masa á les sehues comes de darrere, no siga còsa que 'n un parell de coces m' hos rebenten ó m' hos encoixen.

Bando (el) d' Alcòy

Cada cabró s' arregle, dihuen qu' es el bando que fan en eixa ciutat, y no 's estrany que s' els aplique als fills ó naturals d' ella, ja qu' en tindre caràcter festiu y ser satisfets y de la *búllè*, com dihuen ells, en vòlen en quí, y dasta els mateixos *pixavíns* no pòden compararse en los *gèus* ó alcoyáns; per això eixe pregó ó bando es tan popular en aquella contorná y en tot lo reyne, y ho será mentrimentes no s' acabe la llavor d' eixa raça *sui generis*, modèlo d' ingèni y activitat. Apliquemli este refrany que li ve com anell en dit:

¿D' Alcòy y bovo?
Cántali un trovo.

Ó sinós la cansó que seguix:

Cocentayna la pollosa
y Alcòy el gran cavaller,
no paséu per Benilloba
que no hia cap de diner.

Y dit asò, creém ociós afegir mes, puig ja pòden compendre vostés qu' els alcoyáns mereixen les nòstres simpatíes y les de tots els qu' els coneixen.

Barceló per la mar

Pasar més treballs que Barceló per la mar, es la frase que li s' aplica al celebrat mariner mallorquí del sigle díhuit, el qual peleá biçárrament contra l' enemích y contra els mateixos elements en ses renomades expedicions contra Gibraltar y Alger; els seus compatricis li han alçat un sobérch monument en una de les sehues places, com á eminentísim hidrògraf, y nosatros els valenciáns procurarém no oblidarlo, celebrant el seu heroisme y mèrit rellevant. Y pera fer punt á estes pòbres ralles dediquemli esta copla:

En Espanya tením hòmens
de molt mèrit á muntó,
pero entre tots ells descòlla
el mallorquí Barceló.

No dirán vostés que no sabém honrar el mèrit ahon estiga y donarli á cadascú lo que siga d' éll, per més que la nòstra voluntad siga més gran que les nòstres fòrces.

Bayrén (el castell de)

A uns tres quarts al Nort de la ciutat de Gandía se veu una serreta coroná per una antiga fortalea, de la qu' encara queden tròços de murs y de torrejons per una part y atra de la falda, y en lo pla y al pèu d' aquélla dos casetes mitj asolaes; es el castell d' este nòm, conquistát als mòros per D. Jaume I d' Aragó, nòm que tenia també el poblet, el vall y el rihuet que naix al

costat, dit ara de Sen Nicoláu. Tingué la sehua importancia en aquell temps y costá pròu de pendre al rey, per lo cual y á fí de que no 's borre sa memòria li ham tirát estes ralles y li cantém esta cansó:

Bayrén se día el castell
que Don Jaume guanyá 'ls mòros;
y una vegada pres éll
s' amansiren aquells tòros.

Com á qu' enseguida s' entregaren tots els de la Çafor y hòrta de Gandía, pregant encara per sugectarse á éll y declarar-se els seus vasalls.

Beata (la) de l' hòra

Este tipo, huí desconegut, es referix á la provincia d' Alacant, y lo mateix pòt aplicarse á la falsa beata, que tot el temps emplea en reços y devocións, descuidant les sehues obligacións de casa, que á la verdaderament piadosa y aplicada als deures del seu estat; en una y en atra es pòt explicar el cèl per la glòria de Deu y la pòr d' oféndrelo, prenint part activa en los eixercicis de pietat, y especialment en lo de la Minèrva ú Ora, qu' es practica alguns dumenges de vesprada en les ciutats y molts pòbles, en esposició del Santísim Sacrament y gran solemnitat; pero concretantmos á dita provincia, també pòt referirse este tipo á la devòta que constantment assistíx á d' aquell eixercici, com supòndre á la mateixa com á fundadora d' ell y qu' el costreja de les sehues rendes en alguna de les comarques alicantines. Alabém la pietat de la que no te res de mixorrera y animém-la á seguirla en la copla sigüent:

A la beata de veres
imitém-la quant pugám,
pero si es mixorrera
pròp d' ella may estigám.

A cada lladre lo que siga d' ell, y robar lo qu' es puga en bònnes òbres y virtuts. ¿Están vostés en lo conte? No prenguen el rave per les fulles.

Beates (les) d' Alcácer

Eren dos germanes fadrines, molt santurrones, que vivien á mijant del sigle dè nau, y baix la capa de virtuoses es dedicaven al ofici de curanderes, fent creure á les persones sencilles é ignorants que curaven de gracia tota clase d' enfermetats; com asò era tan manifest, pronte s' alarmaren els més ilustrats del pòble, entr' ells l' alcalde y el doctor, començant les disputes y les històries secretes de les tals beates á córrer de boca en boca, y fer serios cárrechs contra elles; ú d' ells era haverles sorprés varies vehines tratant de penjar del trespòl, en una baga escorredora al còll, á una giqueta del alcalde, prometentli que voria al Jesuset, lo qual no pugueren portar á efècte; també s' els acomulaven alguns envenenaments occurríts en varies persones, á ú dels quals s' atribuía la mòrt repentina d' un moliner rich de Silla; y per últim el haver fet caure al doctor en la trampa d' un pòu fet per elles á l' entrada del *estudi* ó dormitòri, en la malvada intenció de deixar-lo enterrát en vida, lo que no pugueren conseguir, gracias als crits del víctima y als auxiliis dels veíns. El metge ixqué en varies ferides en lo cap y els braços; una de les beates, en compaña d' una veína alcabòta, fon condenada á alguns anys de Galera, y l' atra germana pugué casarse en un fill del moliner de marres, á qui día la gent si l' havia embabucat en alguna beguda. Este susuí resoná molt per esta regió, publicantse sobr' ell relacions, romanços y cansóns, que demostraven l' estat de ilustració del nòstre pòble, y una d' elles es la sigüent:

Les beatetes d' Alcácer
estant en Misa major,
cridaren á Don Pasqual
y el tiraren en lo pòu.

Conque no hia que fiarse molt de les beates mixorreres, sobre tot de les que vòlen pasar sense treballar; hia temps pera encomanarse á Deu y pera fer faena, qu' es lo que no vòlen moltes d' elles, y per això mòuen ardots y traces pera no ferne un brot.

Beneta (tindre manco honra que la)

Esta es la frase que se referix á una dòna molt llicenciosa de Florencia (Italia), la que per últim s'arrepentí y acabá sos dies portant una vida eixemplar y molt penitenta, segóns diu el prèbere En Antòni Osorio de la Cadena en les sehues obretes *La virtud en el estrado y Milagros del Santo Rosario*. Per això diu un refrany:

«Bagasa primerenca,
beata tardana».

Y val més així, y dasta es digna d'alabar la tal mudança, puix encara que hájem segut pecadors en la juventut, al menys donem pròves de cordura y d'arrepentiment en la vellea, perque, á no ser un sant, ¿quí podrà alçar el dit y dir qu' en sa vida no ha pecat? Algún pillo ó algú que no está bò del cap.

Benifato (els ferraments de)

En eixe poblet de la provincia d'Alacant, en la vall de Guadalest, dihuen que *guarden els ferraments de capar al diable*, y esta anècdota ó lo que siga, fundada en los cèls, etiquetes, envejes y quimères que sòlen haver entre pòbles veíns, tingué orige, segóns conten els més anciáns, en que havent vist les persones més devòtes del dit poblet que la figura del dimòni que la image de Sen Miquèl, son titular, te á sos pèus, apareixia manco decent, anaren y li tallaren en un'ayxa aquelles parts exagerades pera més decència; este fet notat y comentat per algún guasó, s'estengué ben pronte per la comarca y dasta per tota la provincia, servint pera traure burla y mortificar als naturals de Benifato, que no 'ls pega gens be qu' els hagen penjat eixe sambenet. Pero qu' heu prenguen en pacència y no fasen cas, qu' ells no tenen culpa de qu' els ixquera mal una acció que feren bona, puix

El qui òbra de bona fe
y en timorata concència,
no deu atendre á les figues
que trau la maledicència.

Sino fer igual qu' el que va per un carrer y li lladra un gos, y pasa de llarch sense girarse ni dirli res.

Besona (la) de Gòrga

Dende gichs que sentím nomenar á eixa dòna, y á lo qu' es veu, devía ser molt coneguda en aquella rodalá per gistosa, digera, cantadora y sobre tot ben acomodada ó riqueta, segóns lo celebrada qu' era en aquell temps. En pròva d' això encara huí dasta les giques canten al sò del pandero este estrevill ó lo que siga:

Estes seguidilletes
¿quí les ha tretes?
La Besona de Gòrga
que te pesetes.

Y con una còsa que deu jugar als aficionáts, la incluím en este llibret, pera que vejen que d' ahon manco ú se pensa salta una llebre, ó llebra, si es femella.

Blavets (els) de la Marina

Mòt ó mal nòm qu' en la Ribera donen als treballadors de aquella part que acudixen á la plantada y sega del arròç y demás faenes del camp; vé sense ducte del moro Alazrach, conegut p' el *blau*, senyor que fon de les valls d' Alcalá de la Jovada y Ebo, el qual contribuí en gran part al alçament dels morischs d' aquelles muntanyes, y li doná pròu quefer al rey En Jaume I de Aragó; pero ademés de eixe orige, pòt atribuirse també el tal mòt al color més que moreno dels naturals de aquella comarca, els quals casi tots tenen el color pròu pujat, al qu' ells mateixos li dihuen *blau* per conte de negre, en estil familiar y metafòrich. Dedicuemlos pera

arrematar estes ralles y la copla qu' els canten els ri-berers:

Els blavets de la Marina
quant sen venen cap así,
dúen una fam canina
qu' es menjarán un rocí.

Tant com pasar fam no 's veritat, pero qu' en gineral menjen en eixos pòbles molt malament, no 's pòt negar, no més en la gola que tenen de fer bancalets, sosuintlos lo que diu el refrany: *Bancalets feha mon sògre, y pòbre que pòbre.*

Boca (fer de la) cul

No cumplir ú la paraula que ha donat ó tornarsen arrere de lo qu' ha dit; així s' enten gineralment esta frase, encara qu' en l' hórta de Valencia l' apliquen als perolers del pòble d' Alaquás, perque al fer les caçoles y peròls en les sehues fábricas, primer fan el buyt ó forát de la boca y dempuix el cul ó asiento en que aquélls se detenen, el qual forma la boca dels mateixos; esta frase ó modisme s' usa molt en la Vega de Valencia en lo segon sentit y en tot el reyne en lo primer, dientlos els valenciáns als de eixe pòble: *els de la boca-cul*, lo qual no deixa de tindre gracia. Cantemlos una cansó pera acabar, que se la mereixen:

Pera bragáts en Torrent,
pa *canèus* els aldayers,
Alaquás pa boca-culs
Manises pa novigers.

¿No 's això lo que dihuen per allí dels d' eixe pòble dels peròls y caçoles? Puix si es veritat no se li lleva nenguna llevantança.

Boqueta de Benillup

Fon germá segon ó menor del Calbo de Beniarrés, y també magér ó jalá com éll, pero molt espavilat y llarch

en lo seu tracte ó profesió, com á qu' en ella se feu riquet y dempuix d' haver vixcut molts anys en eixe poblet, se retirá á Cocentayna; en esta vila li pegá per vestir mig á lo senyoret y per ferse en los d' eixa clase, encara qu' ells feen pòch ó gens de cas d' éll; pero al pòch temps li faltá la dòna, els gichs y giques li se desbarriaren, y pera acabar de coronar agarra y es casa en una criada d' Ares, á la que feu donació de tot lo que tenia, y el resultat es que á lo millor l' encontraren mòrt en lo camí de Benasáu. Com era tan conegut y popular per aquelles muntanyes, li ham volgut dedicar esta memòria y la copla que seguix:

Boqueta de Benillup
la tenia molt giqueta,
pero era un *pico* d' òr
pa guanyarse una peseta.

Pero al últim jorrut, porque va morir com tots y ahí s' acaba tot en este mon de mones.

Boquimòlls (els) de Teulá

No 'n manquen d' espaviláts en eixe pòble, lo mateix qu' en tots, pero com á gent llauradora y pòc afectada á eixir per fòra ó viatjar, es prou sencilla encara, y particularment les dònes, qu' en punt á huaperia casi totes tenen molt pòch que agrairli al Nòstre Senyor, pareixen aquelles que ballaren en Belem en castañetes de suro, puix se dihuen *manyes* unes á d' atres, per conte de *giques*, y tenen un parlar més *mèm* que no 'm fasen dir; de manera que tant ells com elles son molt pajorruts, y es coneix que tenen una mèlsa com huí y demá, acreditant el adatge qu' els apliquen els pòbles vehins de qu' *en Teulá ni hòme, ni majo, ni dòna que valga un pajo*. Més ells ni elles nenguna culpa tenen d' això, puix son com els han fet, y no 's cas d' anar á Orba á que muden el mòl-le; el que no 'ls vullga, que no 'ls prenga. Y com tot asò es veritat, y encara que se diu de broma, dona á entendre lo *boquimòlls* que son en eixe pòbie, creém qu' els teulaíns no farán cas d' estes girigòtes, agraint-

mos de qu' els hájem incluí en este llibret y qu' els cantém la sehua cansó:

Boquimòlls ó mòlls de boca
els dihuen als teulaíns;
pero si creus que son bovos,
ves y fícals el dit dins.

No deixa de ser una pròva que satisfá, pero nengú vòl provar de ferla, perqu' els simples de piger ja s' han acabát.

Borres (les) y gallardos de Benasáu

En eixe poblet de la provincia d' Alacant, distrit de Cocentayna, s' estilen molt les *borres*, que son una espècie de *mulladors*, fets de bacallar, *pebreres* ó *bajòques*, com dihuen per allí als pimentóns, alls y alguns vitets ó couents, tot asò bollit en molt aygua y dos ralls d' òli; no 's menjada molt sustanciosa, pero sí apetitosa en especial pera els que treballen pòch ó gens, y son molt afectats á pasar el temps juant en la tenda ó en l' hostal, com sòlen fer casi tots els d' eixe poblet, y sobre tot es el millor mig pera despajar pronte una taulellada de pans y béures un cànter de ví; ademés de les *borres*, es celebrat eixe poblet per los *gallardos*, que son unes coques gròses de dacsá, en uns cuants foradets per mig, únich pá de que s' alimentaven abans en Benasáu, sense ducte perque abundava allí eixe grá; y per això qu' eixes dos còses formaven una especialitat pera els benasauers, com á qu' eren distinguits y coneguts per elles en tota la contorná, m' ha pasat per lo cap dedicarlos estos renglóns y la sigüent copla:

Alcoleja es celebrada
per lo raím de clolet,
y p' els *gallardos* y *borres*
de Benasáu el poblet.

Este poblet es també celebrát per la música que tingué en atre temps, de la que s' ocuparém més avant.

Bosals (els) de Pedreguer

En eixa vila del Marquesát de Denia, se pòsen ells mateixos el mòt ó mal nòm de *bosals*, que equival á sencills ó planòts, pero únicament s' els pòt aplicar en general á la sehua falta de cultura en lo tracte social y sobre tot al llenguage que conserva moltes reminiscències del mallorquí, com á que descendixen casi tots ells de Mallòrca; perque en lo demás están pròu llestos y espaviláts, y no 's deixen enganyar en facilitat, ni son dels qu' es mámen el dit encara, ni s' el deixen ficar en la boca com els giquets: y per això que son coneguts en tot aquell clòt per el dit mòt, ham volgut tráurelos á relluir así, pera que no 's pèrga la llavor, cantantlos per fí esta cansó:

Pera senyorets Ondara,
pera tesos Alverger,
pera bones figues Pámis,
pera *bosals* Pedreguer.

Y si ells mateixos se posaren eixe mòt, no deu saberlos mal que nosatros l' escampém, y més no tenínt res de bojornós.

Botonadura (pareix la) de Pere

S' usa esta frase ó modisme quant algú es pòsa en lo trage un adorno molt gallér ó ridícul, y al vórelo el bromejen per lo jocant ó raro; y com á tal corre molt en Valencia y per la sehua Vega, donantli nosatros més publicitat y escampantlo més de lo qu' está, al incluirlo en estes fulles, cregúts de que les còses bones convé que córreguen bona còsa. Pera postres li dedicarém la cansó que seguix:

Quant pòrta algú molts botons
tots dihuen botonadura;
¿per qué, puix, no s' ham de riure
mirant sa faja ó figura?

Y creèm qu' en asò ningú m' hos llevará la rahó, puix es molt natural y molt just que á cada còsa se la nomene p' el seu nòm; *y si no te veo, doble.*

Bricant (saber més ó ser més pillo que)

S' aplica esta frase ó modisme al sugècte molt llest ó guilopo redomát, suponent que Bricant ó Brigant fora el mòt ó mal nòm d' algun vagamundo conegút d' atres temps, com pareix verosímil, qu' en los dos sentits se pòt entendre del mateix sugècte, y com á tal corre y es encara conegut en tot el nòstre reyne. Pera millor remát cantemli esta copla:

En tot temps h' hagut molts pillos
y els haurá de huí en avant,
pero sempre será el tipo
de tots, el famós Bricant.

Y res més, perqu' en asò está dit tot lo qu' es pòt dir sobre la matèria y el qui ha donát ocasió á ella.

Burro (el) del llicsó

Se diu burlescament en les comarques de Xabia y atres del nòstre reyne, y s' aplica al burro que pujaren lligát en còrdes al campanar, pera qu' es menjara el llicsó que havia eixit en éll, y al vore que s' había ofegát quant ya anava á tocarlo en lo morro, esclamaren tots els de la plaça: *Ja 'l llep.* Y d' ahí ve eixa exclamació ó dijo popular, pròu conegut en la Marina y en l' hòrta de Valencia. Celebremlo també nosatros en esta copla final:

Ja 'l llep, digueren del burro
que tocaba ja el llicsó;
puix ¿qué haveren afegit
si arriba á menjárselo?

Això manifesta lo ignorant y crèdul qu' es el pòble,

puix dasta es capaç de creures que un burro bòla, que alguns curen de gracia estant empecatats, y atres paparrujes semejants.

Burro d' òr (el) de Benisa

Li díen eixe mòt á D. Jusèp Felíu, pare de D. Joan, D. Jusèp y D. Jogím, senyor molt rich y haciendát, que poseía varios masos y heretats en aquella vila y en atres pòbles, algunes cases en Valencia, y era amo entre atres de l' antiga casa solar de la familia, qu' encara es conserva; eixe mòt ó mal nòm, conegut en tota la Marina, en Valencia y en gran part del reyne, li l' aplicaren, perque segons conten, tenía un cap de burro fet d' òr macís, y ademés un saló de sa casa entapiçat de monedes d' òr y de plata, y no falta qui diu que lil tragueren perque verdaderament era un burro molt ignorant, encara que molt riquíssim; siga lo que vullga d' asò, lo cèrt es qu' els seus fills quedaren tots pròu richs al faltat éll, á pesar dels moltíssims gastos que li ocasionaren els seus despilfarros y calaverades mentres estudiaven en la capital, si be algú d' ells ha vengút molt á menys, per efecte del seu caràcter, no siguent estrany que pasat algun temps desaparega dasta el nòm d' esta antiga familia, segons la marja que pòrta, n' obstant la resonancia que tingué en el sigle dè nau. Concluím en la copla sigüent:

Hiá burros de moltes clases,
de teulades per avall,
pero d' òr com en Benisa
no hu havia oít dir may.

Com á qu' es una raça de la qu' es vehuen els eixemplars tan clars com á Pares Sants. ¿No 's aixina?

Burro (estar fet un) de forner

S' aplica al qu' está molt ocupat en negòcis, y pasa tot lo día dedicat á les sehues ocupacions, sense tindre

temps pera menjar ni poder descansar un instant, y se referix á la costum que havia abans en Valencia de pastar en casi totes les cases, y de qu' el coquiller ó criat del forn portara en un burret les pastes y despuix tornara el pa ja cuyt á cada una d' elles; com els parroquiáns eren molts en tots los forns de la ciutat, el pòbre animal may estava parát, y d' ahí l' orige y fonament d' esta frase ó modisme, qu' en molts pòbles substituixen per la de *portar més vara qu' un burro de forner*, y se pren en igual sentit. Be mereix el pòbre burret que li dediquém una cansó, que pòt ser ésta:

Hiá burrets afortunáts
que no més menjen garròfes,
y atres son tan desgraciáts
que apenes tasten pellòrfes.

Y es que *pera els desgraciáts, tots los dies son dimáts*, com diu el refrany; pero asò no devía reçar en los pòbres burros.

Burro (fer el) del Almodí

Se día en Valencia del qu' es vea en los carrers de plantó, parát en los cantóns, fent parlar á les giques que pasaven ó esperant algo; y se refería á la llarga y pesada detenció que tenien que fer els burrets y sos duenyos á la pòrta del Almodí, esperant tanda pera comprar el grá que necesitaven y tresportarlo á ses cases ó barraques, sobre tot en aquells sigles en que imperaven les lleys de la restricció y *la Tasa*, que obligaven á que tota clase de grans, qu' entraren en la ciutat, havien per precisió de ser venúts y compráts en dit local; de ahí prengué l' orige este modisme, citat ja en la *Rondalla de Rondalles*. Pero á pesar de pertenéixer asò á un atra época, á fí de amol-laro á les nòstres costums, terminarem en una copla:

Les còses velles hui 'n día
están de capa cayguda;
vestimles á la modèrna
y farán millor figura.

Encara que ara també m' hos fan fer cúes y rabos ben llarchs en les estacions de fèrrocarril y en atres puestos, sense gens ni mica de sustancia, perque podien evitarse augmentant el personal que despaja el villets y atres operacions, y en tot y en això ningú ho critica, com nosatros ho fem de les còses dels antichs. ¡Mès caritat, cavallers, més caritat!

Cabuts (els) de Xaló

S' els dona eixe sobrenòm als naturals d' aquell pòble de la provincia d' Alacant, marquesát y partit de Denia, per ser el més apropiát pera d' ells, segons la copla antiga:

Jo soc fill de Benigembla,
bateját en Eixaló;
el cap em pesa una arròva
y els ginolls un quarteró.

Y en efècte, si s' els mira bé, vorém que casi tots ells, tant hòmens com dònnes, tenen la cabòta molt gorda, la cara llarga y bolluda, y ademés son soberchs y més toçúts que la bòyra terrera, qualitats per les que son coneguts en tota aquella comarca.

Cafís, el dolçayner de Benisa

Era pròu nomenát en lo marquesát de Denia, y tal vòlta el més hábil tocador d' este instrument, despuix de Pòcasanch, de Gandía; pero com nengú es profeta en la sehua patria, en Benisa feen pòch cas d' éll y sen aná á viure á Ondara; allí arbitrantse en teixir faixes fines, bufandes y atres cosetes, en les qu' era molt manyós, y tocant en les festes dels pòbles de la comarca, ho pasava bé ell y la familia, dasta que morí d' allí á uns quants anys. Era tal qual dotor, com els del seu pòble, gustós en lo parlar y en gran sorna día del tabaleter que l' acompanyava, que l' havia ensenyat á menjar arroç

en conill. Per haver segút, puix, aventaját en tocar la dolçayna y d' una instrucció no molt comú en los de la sehua clase, li ham reservát este puesto y una copla, com de costum:

El gran dolçayner Çafís
era un músich consumát,
puix tocava la dolçayna
en gracia y habilitat.

Y per això mentres vixqué ningú li jafá la guitarra, buscantlo en totes les festes de la rodalá, còsa qu' els atres dolçaynerets rutinaris y de pipa y fona, miraven en gran enveja com éll s' enduya les tallaes. Per això día cèrt mestre de lletí: *Estudere facit scire, si vis men-chare bunyolos et coquetas blanetas, sucando in melle*, que vòl dir: *Qui peix vòl menjar, el cul s' ha de banyar*, y sinós que menje barrella.

Cagamenja (la)

Cèrta familia del nòstre pòble, compòsta de pare, mare, tres gichs y dos giques, á quí d' ells més raro y més doctor, era molt afectá á tornar á batejar á tots y á totes les còses, desfrutant y fent un pam de greix, com sòlen dir, quant velant per l' ivèrn al racó del fòch en los seus jornalers y amíchs, entre bulles y bromes solíen contar jascarrills y quèntos d' este y del atre, pero nomenant á cadaú p' el sobrenòm qu' ells li havíen posát, pera qu' els de fòra casa no saberen de quí parlaven; tant y tantes vòltes feen asò, qu' els estranys peixcaren el significát d' aquella jusca lletanía de mòts estravagants y burleschs, y entre atres averiguaren que la *Cagamenja* era la presó; y com estes còses s' apeguen pijor que la tos, el badall y l' estornut, de tal mòdo s' escamparen per lo vall de Çeta y distrit de Cocentayna, que nosatros s' ham vist obligats á posar así esta nòva y estranya denominació, afegintli la consabuda cansó:

Cagamenja y cagabéu
es pòt dir á la presó,
puix en ella de tot fan
el qu' entren de sopetó.

Y que per lo regular, sempre sòl ser per anar á Misa dos vegades, *al revés te lo digo, para que me entiendas*. ¿Están vostés en lo conte?

Cajuja (el tío) de Benilloba

Era un verdader tipo de les muntanyes d' Alcòy, hòme del temps d' abans, que no 's sofocava de res ni per ningú, tirantli de codillo á la faena com tots ells, no pensant més qu' en menjar y beure lo millor que podia y en pasar la vida ben divertít, tirar dotoríes, contar jascarrills y burlarse dasta de la sehua sombra quant no tenia de qui burlarse. Fon mol conegut en lo contorn, ahon visitava totes les festes dels poblets, referint casets molt juschs, fent pasaetes de granuca y moltes còses que feen riure, tot pera menjar de baldraga y pasaro en la cama en alt. El anar consignades ja les sehues gracies y habilitats en los llibrets del *Ensisám de totes herbes* y de *Tròços y Mòsos*, m' hos relleva de fero así, y així acabarém cantantli esta cansó:

Cajuja de Benilloba
era un hòme molt gistós,
que de tots y tot se ría,
pasant la vida del gos.

Per això no parava may en torreta, que solém dir, fent el seu Agost á la salut dels que necessiten pòch pera badar la boca y pixarse damunt de tant riures. Sempre 'n queden.

Calbo (el) de Beniarrés

Fon magér ó tractant de cavalleríes, que vivia en lo primer tèrç del sigle dè nau, molt despèrt y llest com tots els del seu ofici ó tracte, y se feu célebre en lo condat de Cocentayna per cèrta beca que va pegar al voler enganyar y riures d' un olier, de les quals resultes li tragueren colòquis y romanços, que corregueren per la

contorná una temporá pròu llarga. Es feu rich en la sehua industria, feu alguns beneficis al pòble y morí ja vell. Dediquemli com á tots y com á digne remát esta cansó:

Li díen *Calbo*, y sería
tal vòlta de cabilar,
més l'ixqueren cabells vèrts
quant l'olier el copá.

Lo cèrt es que 's desprestijá y caigué del burro del tot, no fent ja més gòig en avant, éll que avans gallejava tant. Còses d' *este mon*, ahon *uns pasten y atres van al forn*.

Camòt (acabar com)

S' aplica esta frase á tindre ruín remát ó un fí desastros, y se referix al sugècte d' este llinyage, que degué ser el tipo del richs quebráts, sumíts al fí del seus dies en la més espantosa misèria; atres hu apliquen al desgraciát fí que tingué, á mitat del sigle dè nau, el governador civil de Valencia del mateix llinyage, ó de Camajo, com alguns dihuen, al qu' el pòble tragué de dins d' un confesonari de la Esglesia parroquial de Senta Catalina, ahon s' havia amagát, y morí arrastrát per los carrers d' aquella capital. En ú y atre sentit es conegut este modisme, y encara hui corre molt per tot lo reyne. Concluím esta memòria en la copla sigüent:

El que acaba com Camòt
ó Camajo, qu' es igual,
mereix de tots compasió;
més el pòble non te may.

Per això sempre será una gran desgracia y un castich terrible el donar á ú als gichs, ó entregarlo en mans del pòble, que com la política y els polítichs, no te entranyes.

Campana (la) de la Queda

Era la qu' en atre temps feha el tòch d' eixe nòm á les darreres hòres de la nit, y la senyal de retiro pera tots els habitants d' una població, puix una vòlta donada eixía la ronda, feha tancar els establiments públichs y si encontrava per los carrers algú que no volía retirar-se, el feha retirar á la fòrsa ó el tancava en la presó; els nostres pares encara conegueren esta costum ó práctica, y á fí de qu' els que no l' han coneguda puguen donar rahó d' ella, fem así esta menció y li apliquém la copla corresponent:

La campana de la Queda
tocava sempre molt tart,
pa que tot hòm al ouirla
s' en anara á bona part.

Y per això qu' encarregava el silenci y el retiro, ense que veém á una persona molt callada, li solem dir *la campana de la Queda*.

Campanar (anar fet un) de bajòques

Se diu en sentit familiar, metafòrich y festiu del individu que vist en cèrt luco y pòrta el trage molt carregát de coloríns, de mòdo que jòca per lo ridícul y estrambòtich; atres dihuen també *anar fet un vinticinch de copes*, y de les dos maneres s' usa molt en la provincia d' Alacant. Apliquemli, puix, per remát esta copla:

Qui va molt empollastrít
ó digas molt adornát,
no 's estrany qu' es burlen d' ell
per ser un destarifát.

Y á ú així ¿qué li dirém més? Puix que vaja y qu' es porgue, á vore si així li pasarán els fums de la vanitat.

Campanar (un) que creix

Seguent nosatros encara gichs, en lo poblet de Mille-
na ó Billeneta, com dihuen els de la contorná, feren el
campanar actual, y per no tindre puesto ahon penjar les
campanes entre tant durava l'òbra, les penjaren en los
simals del ábre ú olm negre que hiá davant de les portes
principals de la Esglesia, y allí les tocaven y boltejaven
quant era menester; per més qu'els habitants dels al-
rededors no son tan bromistes com els de la capital del
reine, així mateix no faltaren guasóns que al notar aquell
campanar improvisát, digueren: *el campanar de Billeneta
creix*, y com esta broma cundira y s'escampara p'els
pòbles veíns, d'ahí el que se fera popular, donant ocasiò
pera que nosatros també la celebrém com un recòrt, la
insertem así y li cantem una cansó:

Campanar que creix es raro
y mereix que se celebre,
per més qu' al pòble qu' el feu
li còga més que all y pebre.

Pero les còses s'han de pendre conforme venen, y
creém qu'els billeners ja no les pendrán tan á mal, una
vòlta que han pasat lo manco 60 anys desde que se gastá
eixa broma.

Canal (la) de Navarrés

Pròpiament es una canal entre montanyes, la qual
principia en Agna y s'acaba en Quesa, comprenint ade-
més d'estos dos pòbles, els de Gella, Bolbayt, Navarrés
y Bicòrp. El terreno, si be montanyós y trencát, te
també alguns plans y algunes hòrtes en los alrededores
de les poblacions, siguent el clima pròu templát, com á
que hiá garrofers, llimeres y tarongers, te bònes aygües,
encara que no molt abundants, cull òli, ví, dacsá, blat ó
forment, que son cocíns germans, com día Baldoví, y
tots els seus naturals parlen el castellá japurrát y

gangós, llevát dels de Agna y de Gella, dient *ocho* en llòch de huit, rahó perque no m' hos entren masa, que digám, puix *els castelláns á la gèrra*, y en dir *ocho*, *tírali*, com díen els nòstres vells. Per tot asò y lo demés que m' hos ham deixát en lo tinter, traém así á rògle á eixa canal y als seus fills, acompanyant esta cansó:

La Canal de Navarrés
te 'l terreno desigual;
pero si se mira bé,
li acompanya el personal.

Y el que li sembla á sa mare sempre será un serafí, per lleig que siga, puix les mares á tots els seus fills tròben bonicos, encara que siguen més llejos qu' un deute. Ròde, puix, la bola, dasta que nosatros digám pròu.

Canèus (els) d' Aldaya

Es el sobrenòm que donen als d' eixe pòble els naturals d' Alaquás, y que segurament vòl dir *cananèus* ó gentils, del qual mòt es l' actual una corrupció á lo qu' es veu; y asò no 's estrany, sobre tot en los pòbles de curt veinat, en los que dende antich hiá cèrta quimèra ó prevenció de uns contra els atres, y més si son veíns ó están molt acostats; asò y ademés la sanch ardenta que tenim tots els valenciáns, com á fills d' el terreno y descendents dels mòros, es lo que m' hos fá el gènit tan curt y soberch, que no volém aguantar puses de ningú y á lo millor á tots volém matar y degollar, sense trellat ni fonament. Així m' hos han fet y així som tots els del reyne, y per lo mateix que el qüento es llarch y queda molta tèla que tallar, farém ara punt y per despedida cantarém esta cansó:

El ser canèu es mal nòm,
pero els del pòble d' Aldaya
son bons á carta cabal,
si no 'ls tòquen la tafarra.

Qu' es lo que fem tots, ser bons gichs y molt campejáns, pero entretant no 's fiquen en nosatros ni m' hos fan parlar, perque sinós, en un parell de coces partim un diner del ramet, per no dir un cèntim.

Canònges (els) del Mercat

Quansevòl que nou' sapia, creurá que son preven-
dats de alta categoria y molt dignes de respècte, y ben
averiguát no més son ratoners ó lladrets de bojaques y
faixes descuydaes, que recorren el Mercat principal de
Valencia á les hòres de més concurs y confusió de gent,
lo mateix qu' un riu quant ix de mare sòl arreplegar
les persones, animals y còses qu' encontra al pas la
sehua corrent. Y com este títul burlesch es molt cone-
gut y usual en tots los pòbles del nòstre reyne, l' in-
cluím así pera que no 's pèrga sa memòria, cantantli
una copla com als atres:

Als canònges del Mercat
tots els miren de reull,
perque quant els atres sembren
el que manco d' ells ja cull.

Y això pròva que van lo menys un sigle alvançats
als anarquistes, socialistes y demés acabats en *istes*,
puix mentres éstos se valen de la fòrça bruta pera vore
de conseguir les sehues utòpies, ells com qui nou' fa,
en lo major disimulo, *mátalas callando y cójelas á tiento*,
van netejánt els bolsillos dels bovos y boves de Coria,
que sempre 'n queden. *¿Qué te parece, Juan? Chúpate
ese huevo.*

Cantal (el) del Cornút

No sabém com era ni ahon estava, pero debía ser cé-
lebre lo mateix qu' el sugècte representát en eixe sobre-
nòm, per quant dende qu' erem gichs qu' el sentím no-
menar, y encara hui s' usa en les muntanyes d' Alcòy
pera ponderar cosevòl còsa dura. No afondém, puix,
més volent averiguar l' orige d' este mòt, y deixemo per
los gastos, dedicantli, ja que no tením atra còsa á la má,
esta copla:

Molt reduir deuría ser
eixe cantal del Cornút,
quant no s' ha gastat encara
en tant temps que ha corregút.

Pero ¿quí seria més fòrt, el cantal ó el que s' asentava
ó apoyava en ell? Averígüea el curios que nosatros no
volém calfarse tant el cap en això.

Capellá (el) de Campaneta

S' aplicava encara als primers del sigle díhuit, y era
símil de tot el qui s' abròga representacions y honors
que no té, siguent companyer del *Dotor de secá*; á este
tipo li se donava irònica y burlescament el títol de ca-
pellá, sense sero, aludint als sagristáns y demás ajudants
llechs de les Esglesies, que, perque dúen sotana, roquet
y també alba y dalmática (com se permitía fá uns co-
ranta anys) en algunes provesóns y atres actes del cult,
sòlen presumir y donarse tò d' eclesiástichs, imitant la
serietat y els ademáns dels que ho son; ordinariament
son els encarregats de fer els tòchs de campana pera les
funcions relligioses, de alçar á Deu, de donar la pau en
les parròquies rurals, cantar en lo còr, plegar en un plat
per la Esglesia pera el cult ó pera les Animes, y portar
la creu parroquial en les provesóns y entèrros; per tot
asò els donaven en Valencia el qualificatiu de *capelláns de
campaneta*, que huí diém *sagristáns* ó *gent de sagristía*.
Per lo tant y á fí de donarli á este personage son verda-
der carácter, arrematém cantanli una cansó, que be se
la mereix:

Els sagristáns y escoláns
qu' entre 'ls dos no més fan ú,
prenen tal ayre en la Esglesia,
que á Deu li parlen de tú.

Y si esta no 'ls pareix pròu bona, así tenen est' atra:

El escolá que ven cera
sense tindre colmenar,
rapaverunt, rapaverunt,
rapaverunt del altar.

Creém qu' als pòbres capelláns de campaneta els

ham caracteriçat bé, y qu' en un pòch més els posém de florero.

Capellá (el) de les ralletes

Este era el célebre Pare Tomás Tosca, sabut matemátich valenciá del sigle dèsat, que feu el plá de la Esglesia de la Congregació, huí parròquia de Sen Tomás; per ser les matemátiques el seu estudi favorít li tragué 'l pòble eixe mòt, pero no sòls practicá eixa ciència y escrigué pròu sobre ella, sinós que també publicá entre atres la *Vida de la Venerable* y huí Beata *Mare Inés de Benigani*. Per això Valencia, que coneixía el seu mèrit, li posá son nòm á ú del seus carrers, y dasta devía alçarli una estatua. Nosatros en canvi, no tenint atra còsa que donarli més qu' estes pòbres ralles, li afegirém esta cansó:

Si haguera molts Pares Tosques,
millor la ciència aniría;
pero com s' han acabát,
va per avall cada día.

Puix ja es còsa sabuda qu' en faltar els grans hòmens, com huí falten, no queden més que mijaníes, y estes ni fan ni deixen fer res de bò.

Capellá (el) de Misa y òlla

Este tipo es pòt dir que ja desaparegué, per efècte de la major instrucció que hui 'n día reb el clèro, la que fa que tinga més conciència del seu caracte y dignitat, y de la elevada misió que te en la societat; més á pesar d' això, encara se veu á lo millor algú que atre individu d' eixa respectable classe que, posantse el mon per muntera y no fent cas de nengú ni de res, tot ho atropella y per tot entra, com la romana del Infèrn; per això no 's estrany vòren alguns en los poblets que sòls duen sotanes quant van á l' Esglesia, atres que casi tot el temps l' empleen en visites y no de malalts, á este

anántsen á caçar casi tot lo día y reçant á fonaes, y á d' aquell fent denteres als qu' el vehuen á tot hòra fumantse els puros com á barretes de cadira; y si pasém als pòbles grans, m' hos escandalizarem al vóren alguns que ni ayre tenen de lo que son, puix pòrten sombrerets casi com els julos y toreros, alçacòlls y punys lluent com els senyorets, uns *sobretodos* que pareixen cogeros, sotanes á la francesa y amples com á merinyagues, calses blanques á conte de negres, com es de rúbrica, y unes hevilles de plata en les çabates que més grans ja no pòden ser. ¿No 's això anar contra la gravetat que prescriu el caracte del sacerdot y tornar-lo un atre capellá de Misa y òlla respècte als dels pòbles, y un mariquita ó llejuguino respècte als de les ciutats? Puix cabalment per això els posém nosatros á uns y atres eixe sambenet, encara que invertint els termes, y pera postres els cantém esta cansó:

Capelláns de Misa y òlla
casi ja no 'n queden huí;
pero en canvi ni hia pròu
que semblen á un figurí.

Y per això de cada día se te manco respècte á la classe, tractantlos á tots de vaqueta, com si tots foren iguals, perqu' el pòble ja no se para en barres y diu d' uns y atres com aquell: *Asnos y burros todos son unos*. ¡Cóm ha de ser!

Caragolá (pareix la) de Gimo

S' aplica á la reunió ó convít, que s' espera ha d' estar molt concurrít, ja per ser esplèndit el qu' el promòu, ja per atra cuansevòl circumstancia, pero que resulta tot lo contrari, ó per escasejar les viandes, ó per haver concurrít pòchs convidáts. No sabém qui pugué ser eixe *Gimo*, ni ham pogut rastrejar l' orige d' esta frase; més atenant á que algo gròs degué pasar en la broma, quant cridá tant l' atenció de les gents, y considerant el sentit tradicional y les circumstancies qu' el públich creu encontrar en ella, al seguir aplicantla tan sòls en certs casos y determinades invitacions ó reunions, pareix que

dit valenciá organizá ú d' eixos típichs berenars campestres, y deixantse portar del seu expansiu y meridional caràcter, convidá quiçá á més gent que caragòls havia manát guisar, per lo que molts no podrien ni tastarlos; asò unít á la diversitat de families, estats y condicions dels convidats, degué sense ducte produir molta algaçara en la gran concurrència, que no sabém si ho prengué á bulla, ó si p' el contrari, ho tirá tot á *barato*, concluint en tragèdia. Siga lo que vullga, donarém fí nosatros, cantantli una cansó al oncle *Gimo*:

La caragolá de Gimo
degué ser de *banderilla*,
quant tots quedaren contents
y en ganes de repetirla.

Es dir, no sabém á punt ficte si 's quedaren contents ó no, ni tampòch si tingueren desitgs de repetirla, pero á nosatros no m' hos còsta res el diro, y així quedém be en uns y en atres. ¿Qué 'ls pareix d' esta eixida de pavana?

Caravina (la) d' Ambrós

Devía ser de les primeres qu' es fabricaren y estar ja molt vella ó molt usada, quant tan nomenada es y tan pòch cas se fa d' ella, puix sempre sòlen compararla á una còsa que no val ni aprofita pera res; hiá qui diu qu' era de gispa, que no tenia gatet pera desparar, ni pedra de fòch y qu' el canó estava tot rovellat y badat de dalt á baix, de modo que pòden vostés calcular la pòr que faria. Pero ¿quí era eixe *Ambrós*, amo y duenyo de tal arma? No sabem res d' ell, pero segóns les traces devía ser un benigne ó un simplòt d' aquélls que ballaren en Belém en castanyetes de suro, perque á no ser aixina, ningú s' havera atrevit á amostrar-mos una caravina que tant que parlar ha donat y tant que riure fa encara, no sòls en lo nòstre reyne, sinós en tota Espanya, com á que diuen qu' en ella s' en anava á matar cigales y lla-gostíns per les eres y els dacsars allá en lo mes d' Agost. Y en eixe cas, ¿qué millor podíem fer pera qu' el seu

nòm no 's borre, que tirarli así estes quatre ralles y cantarli esta cansó?

D' un Ambrós devía ser
la caravina de marres,
que m' hos fa pixar de gust
y riure á totes pasades.

Y ben pensat, el cas no 's pera manco, puix caravines com aquella ja no 's fácil que s' en fassen, á no ser de canya, com les que fan els giquets.

Carcaixent (de) y dolces

Se referix esta frase á les tarònjies qu' en tanta abundancia produix el terme d' eixa vila, les quals son preferides á totes les que se cullen en los demás pòbles de la Ribera del Júquer, per son gust especial, gran dolçor y per tindre la còrfa molt prima; d' así el qu' esta frase ó dijo córrega tant de boca en boca per tot el reyne, y dasta que servixca de títol á una comèdia valenciana. Celebrém, puix, eixes tarònjies y son modisme dedicantlos este articulet y cantantlos la copla popular:

Pera bòn raim Xixona,
pera figues Ontinyent,
pera gayatos Corbera,
pa tarònjies Carcaixent.

*Y si vostés en vòlen més, al batre, si no á este, al atre,
que diu un refrany, puix el forn no está ja pera rosques,
que afitj un atre.*

Caro (tindre més corage que)

Es referix á dos personages històrichs de la regió valenciana, ú el formalísim confiter *Joan-Caro*, perteneixent als tretce de la Germania, que no tingué empaig en assistir, com á comisionat del pòble, davant del règi embaixador, Cardenal Adriá, ni de presidir dempuix la cé-

lebre comisió que fon de Valencia á parlarli al Emperador en persona, de part dels conjurats de dita capital, pagant despuix en la forca sa lealtat y amor á la sehua causa; l'atre es *D. Ventura Caro*, marqués de la Romana y general del eixèrcit espanyòl, que al vindre la guèrra de la Independència y encontrantse en Dinamarca al front de quatre batallóns d'espanyòls, enviats com á fòrces aliades pera pelejar en favor de les armes franceses, al saber la gran noticia de que Napoleó havia declarat la guèrra á Espanya y que ses tropes havien pasat els Pirineus, tingué el valor y heroïsme de negarse á obedir les órdenes del que s'havia declarat traydor á la patria, fentse conduir á Espanya en los seus en un buch mercant inglés, á qui demaná auxili. Be mereixen els dos un apláus y una copla per remat, que será ésta:

Els dos *Caros* per formals
y heròichs en lo seu cas,
mereixen molt, y més huí
qu' el gènere va tan escás.

Y per això la patria está tan de capa cayguda, que no 's veu mitj per ara de que recòbre la preponderancia y prestigi d'atre temps; ans al contrari, no devém estranyar que quansevòl día m' hos gitém espanyols y amaneixcám francesos, inglesos ó alemáns, á seguir com seguim.

Carrasqueta (la) de Xixona

Encara qu' eixe abre no existix ja, si 's menester dende principis del sigle pasát, seguix n' obstant nomenantse aixina el punt ahon estava, qu' es el més alt del carrascal d' Alcòy, d' ahon se divisa el pòble de Torremañanes, la ciutat del torró y del riquísim raím de valencí, que li dona nòm, l' hòrta secana d' Alacant, la estensa y poblada sèrra de Penayla, els condáts de Cocentaina y Muro, y les valls de Planes, Perpugent y de Çeta, ó siga tota la part montanyosa situada entre Mariòla, Aytana, Benicadell, la Çafor, Serrella y el Faro. Y com vullga qu' es un punt excelent pera pasar les calors del estiu en los diferents masos y jalets qu' els alcoyáns

tenen á la falda, així com en l' ivèrn no hia qui habite pròp d' ell de gelat qu' es; per ser tan nomenát en tota aquella comarca y reunir ademés les condicions que reuñix, li ham dedicát estes línies y la cansó antiga que seguix:

En l' alt de la Carrasqueta
una vella es va pixar;
va regar un bancal d' hórta
y un atre tant de secá.

Lo qual pròva que la tal velleta tindria molta pixera, y aprofitá la ocasió pera satisfer eixa apremiant necessitat del seu còs. Lo raro es que no 's pixara damunt, com sòl sosuir á les persones entrades en edat.

Casament (el) de Cervera

En que ni 'n faltá ni 'n sobrá, ni 'n hiagué pròu, com díu el modisme, y se referix á la menjurrá, acte ú òbra de má, en qu' els materials venen tan justets, que s' acaben al mateix punt qu' ella; pero ningú sap còm, quant, ni en quines circumstancies es verificá dit casament, ni tampòch si Cervera fon el nòm del novio ó del pòble en que se celebrá la ceremònia. Y com per atra part no m' hos interessa gran còsa el sabero, li tirarém la bendició en esta copla:

Eixe casament ronyós,
deguè ser com molts hui 'n día,
que no donen á ningú
tan sòls una peladilla.

Y per aixó no 's estrany que els gichs, les giques y dasta les dònnes casades els apostrofen, dientlos gorrominos, cagóns y atres còses pijors.

Caseta (la) que no pasten

Quansevòl compendrà qu' este modisme, més que als pòbles grans, se deu referir als giquets, en los que

pòch ó molt en totes les cases pasten, encara que hui 'n dia te més aplicació als primers que als segons, per no pastar y comprar el pa casi tots en aquells; més no m' hos referím nosatros á les cases habitades p' els vius, ó siga als que menjen y beuen, sinós á les dels mòrts, els que sobre ser tants, tots están reunits en una casa á sòles, llevát de algunes capitals que ne sòlen tindre dos ó tres, per no cabre tots en una ó porque no mereixen tots estar en la mateixa; y eixa casa ó caseta es en la que no pasten, puix no necessita pastar el que no menja ni beu, ni fa nengun gasto. Y com vullga qu' este modisme s' ha escampát pròu per les muntanyes d' Alcoy, ham cregút nosatros del cas dirigirli estes línies á la tal caseta y ademés la copla que seguix:

La caseta que no pasten
s' entén qu' es el Cementèri,
ahon sòls caben oracions
y el trist salm del Miserèri.

Perque allí no se deu anar á vore sòls els panteóns, lápides sepulcrales, corones y demás emblemes de la mòrt, sinós principalment á contemplar els destragos qu' eixa pelada ha fet en los qu' en aquell llòch están sepultáts, y á pregar per les sehues ánimes. Qui nou' fa així, profana eixe llòch tan digne de respècte, y dona á entendre que no te gens de compasió ni caritat.

Caseta (pareix el judèu de la segon)

S' aplica á la persona mal carada y lleja, que ademés vist molt arrèu, y se referix sense ducte al judèu ó soldat romá qu' en la segona estació del Calvari du al Nòstre Senyor de la còrda ó cadena que te amarrada al còll, anant carregát en la creu; com l' actitud y l' ayre de ú y atre contrasta tant, el pòble naturalment piadós, es compadeix de Jesucrist y en la quimèra ó prevenció que pren als que fan de bogíns, els sòlen picar els gichs, com se veu en les capelletes de casi tots els Calvaris dels pòbles. D' ahí esta frase ó modisme que s' usa en tot el nòstre reyne, á la que nosatros li dediquém estes curtes línies y la sigüent cansó:

Es tan baix y odiós l' ofici
dels bogíns en este mon,
que dasta els piquen els gichs
en la caseta segon.

Es clar que asò revèla molta ignorancia y falta de cultura de part del pòble baix, com es veritat; pero ¿qué dirém d' eixe atre pòble més baix encara y atrevít, que huí 'n día apedrega les provesóns y tiroteja á les imágens sagrades, y dasta profana y blasfema del Santíssim Sacrament?

Casta (de la) de Gòrga

[Se referix á una raça de galls més grans qu' els ordinaris, en la cresta de clavell y les plomes molt lluentes, y també á cèrta classe de gosos, semejants als dòchs ó inglesos, els que portá allí el cavaller D. Alonso Olcina y Avargues, en el sigle dihuít, y s' han estinguít ja del tot, no quedant huí 'n día tan sòls un eixemplar d' uns y atres; pero com á pesar d' això continúa usantse esta frase en aquella comarca del partit de Cocentayna, dientli tots en tò de burla á eixa vila el pòble de la casta, que per més senyes no li pega masa be, nosatros, á fí de que no 's borre la memòria de tal llavor, ham tirát estes ralles, y volém consolar als gorguèrs cantantlos esta cansó:

La casta de galls y gosos
que tan renòm doná á Gòrga,
s' acabá ja, més el dijo
es molt difícil que mòrga.

Ni deu morir tampòch, en concèpte nòstre, com día el tío Gimo del Regal, perque eixes dos castes de animals representen dos pergamins, als qu' els naturals de eixa vila vòlen tant, y just es qu' els conserven ben alçadets en l' almari de les sehues antigalles.

Catarròja descubèrta

[Esta frase equival á *se descubrió el lío ó pastel*, y se diu quant per una casualitat ó sense voler, s' ha fet pú-

blich lo qu' es volía tindre reservát ú ocult; se creu qu' es molt antiga y encara s' emplea pròu en tot el reyne, per més que s' ignòra el seu orige. El pòble canta á dos per tres esta cansó que nosatros reproduim:

Catarròja descubèrta
y Albal sense fonament;
si voléu giques boniques,
Alcácer y Picasent.

Lo qual pareix indicar qu' entre eixos pòbles hiagué en atre temps algunes antipatíes, celets, envejes y qui-mères, y cadascú procurava arrimar la sehua sardina al fòch, pera vore de traure la millor part. ¿Será acás este l' orige d' eixa frase tan coneguda y tan estesa?

Cavalleros (els) de Gòrga

En la vall de Çeta y demés pòbles d' aquelles muntanyes, els gorguèrs ó naturals de Gòrga pasen p' els més *dòctes, fanfarróns ó fantástichs* de la provincia d' Alacant, y per si no teníen pròu sobrenòms encara, ells mateixos s' en han posat un atre, y es el de *cavalleros*, per ser éste el saludo que donen á tots els forasters quant els encontren; este saludo s' ha fet tan popular y s' ha escampat tant per la contorná, qu' ha vengut á formar una costum y un modisme, de mòdo que hui'n día no més nomenen á Gòrga p' el pòble dels *cavalleros*. Per supòst qu' els que ho dihuen es sempre en guasa y bur-lantse, pero els gorguèrs son tan goletes, qu' encara s' alegren y els agrada qu' els ho diguen. Puix si ells están contents, nosatros pagáts, y vaja la música avant. Tiremlos també la cansó qu' els pertòca pera que no 's queixen.

En Balones son sarvajos,
en Gòrga molt redotors,
en Billeneta raboses,
Quatretonda espentadors.

Y pròu creem que tenen ja en eixe sambenet. ¿Pera qué posárlasen un atre?

Cega (la) de la Ollería

Segurament era molt nomenada en la provincia de Valencia á mitat del sigle dè nau, per la sehua gran veu, per la gracia en cantar y tocar la guitarra, y més que tot per tindre tanta facilitat en versar ó traure cansóns, trobos, colòquis y romanços. Per això ham volgut nosatros tráurela á relluir así y com á final dedicarli esta copla:

La cega de la Ollería
tingué una veu de barranch,
molta gracia pa fer vèrsos
y romanços pròu picants.

No 's la primera que ha descollat en eixe gènere, pero segóns conten era una notabilitat y per això la incluím en estes fulles.

Cego (el) de Beniardá

Ha segut el més celebrat del reyne de Valencia en el sigle dè nau, no tan sòls per sa gran facilitat en traure colòquis, gistes y cansóns, en lo que pòchs l'haurán guanyat, sinós en tindre més desarrollat el sentit del tacte, com á que corria á sòles tot el vall de Guadalest, sobre ser tan trencat, visitava tots els seus poblets y coneixia á tots els seus habitants no més en la veu, sen anava á regar les hortetes que tenia, pujava dalt dels ábres á netejarlos ó esporgarlos y collir la fruyta, segava herba y feha totes les operacions de llaurador com si tinguera vista. Celebrém, puix, la sehua habilitat y cantemli una cansó al que ne cantá tantes en sa vida:

El cego d' eixe poblet,
tingué una gracia especial
pera versar, traure gistes
y además pa treballar.

Y alabém á Deu que fa eixos prodigis, ajudant á la naturalea quant més decayguda la veu.

Cegos (la cantá de)

S' estila molt en l' hòrta de Valencia per les festes qu' en l' estiu fan als titulars de les parròquies, y consistix en cridar á uns quants cegos y cegues de la ciutat, els quals per la nit y sobre un entaulát que alcen en la plaça, conten jascarrills, representen saynetes y tròços de peses valencianes, y canten cansóns en valenciá y castellá, fent les delícies de la gent jove del pòble y de les immediacions que acudix en gran número, baquejantse tots de tant riures, especialment les jiques que gillen en *grande*, pegant moltes palmaes y movent extraordinaria jacòta y algaçara al escoltar els dijós y girigòtes dels tals ceguets y ceguetes. Es pòt dir qu' eixa *cantá* forma ú dels números principals de la festa, per més que les persones de bòn gust no li 'n enconten gens, estranyantse de qu' encara se permetixquen eixes bromes ridícules y de mal gènero á les pòrtes de la capital, quant están prohibides dins d' ella, lo que pròva qu' en la Vega hiá més ignorancia y burrera de la que pareix, si be ham de creure qu' el pòble de la ciutat faría igual ó pijor qu' el de fòra, si liu deixaren fer. Esta es la veritat, y per això nosatros ham tengut també la humorá de posar este articulet y cantar la copla de caixó:

Les Cantaes dels tals cegos
no tenen rahó de ser;
més veslos als hortoláns
en si están ó no están bé.

Y t' enviarán á escaparrar galgos ó á un' atra còsa pijor, si no t' armen camorra y trauen en seguida el jafaròt, pera ferte creure á la fòrça que tenen rahó. ¡Son molta còsa els valencianets de *Valencia y sus arrabales!*

Cirereta de l' Ahuar, mirar y no tocar

Es un refrany popular, molt en us en la provincia d' Alacant, el que s' aplica á les persones y còses tan delicades y sensibles, que s' han de tractar en gran

esmero y delicadea, y se referix á les cireres d' aquell vall, qu' encara que son dolces y bones, efecte sense ducte de ser allí el clima mes calent qu' en les muntanyes, no tenen la consistència y duració de les del vall de Planes; d' ahí el que no siguen tan apreciades com aquelles y requirixquen més cuydado en trasportar-les fóra del terreno. Cantemlos una copla pera que no diguen que fem pòch cas d' elles.

Les cireres de l' Ahuar
son prou dolcetes y bones,
més les d' Almudayna guanyen
en ser cruyxentes y gròses.

A cada ú lo que siga d' ell, y fóra cèls, envejes y misèries que no van á ningun puesto.

Ciris (els) de Sen Vicent de Teulá

En eixe pòble de la Marina, vehí de Benisa, li fan tots los anys una festa y huitava molt solemnes al seu gloriós patró Sen Vicent Ferrer, á les que concurren de tots los pòbles del contorn; pero una costum rara y piadosa al mateix temps els dona cert carácter típic a eixes festes y al pòble que les celebra, rahó perque nosatros les incluim en este llibret; m' hos referim á la cerimònia ó práctica, digamo així, de pararse tots els assistents á la provesó d' eixe día, pegant un *viva Sen Vicent Ferrer* y alçant cada vòlta en alt el ciri que dúen en la ma; açò en un acte públich al que concurren tot lo pòble y no pòchs forasters, impresiona molt al que ho veu per primer vegá, y sòls s' esplica tant d' entusiasme y devoció al saber qu' el Sant distinguí á Teulá visitantla encara vivint, com recòrda una capelleta de pedra sellar en un quadro de referència dins, al entrar del pòble, la espayosa ermita que s' alça un pòch més amunt, ahon tenen lloch totes eixes solemnitats, y sobre tot haver tengut el dit Sant una germana casada allí, segon dihuen. M' hos pareix que be mereix per remát una cansó, siga com siga, y aném á cantárlila.

Sent Antoni está en Benisa (1)
 y Sen Domingo en Xaló,
 Sen Vicent allá en Teulada,
 Jesús Pòbre baix Mongó.

Y com tot asò es veritat y la veritat y la rahó no
 vòlen força, no tenint nosatros atra còsa que donarli al
 Sant, li dirém: *Vixca Sen Vicent Ferrer.*

Coixo Pix (el) de Mislata

Era un pobret, fill de eixe pòble, que sòls tenia una caseta mitj asolada, ahon se quedava y pasava de llimosna, puix com ja de jove se doná al visi de la beguda y sempre estava peneque, ni treballava ni podía, siguent matèria predispòsta pera pendre part en tots los ròbos y malcuynats qu' es feen per allí; de resultes de les tals peripècies, de les que no trea més que algún trago y alguna menjurrada, quedá coixo y manco, y se tirá del tot al acapte, pero com no més bevia y no menjava casi gens, el pá que arreplegava el donava y els dinés tots s' els gastava en ví. No era tonto ni bovo, y encara que no li faltava picardía, may se desmandava en la llengua ni día porcaes; al contrari, era molt digero, sempre estava alegre y content, y sòls la nit qu' estava begut solía pegarli per cantar el sereno y contrafer als quefes de tròpa quant amòstren als soldats l' eixercici, acabant per la coneguda copla de

Hijos de Benimamét,
 venid, mamád y maméd;
 plantad ajos y cebollas
 y nabos para las ollas,
 que por mucho que apedregue,
 siempre quedan las casporras.

---

(1) Els benisés tenien junt al camí que va á Calp y un pòch més avant dels molins de vent, una ermita de Sent Antoni Abat ó del porquet, ahon feen el porrát que ara se fa dins del pòble, y siguent com es son vehinat tan piadós, han deixát asolar dita ermita, y ni tan sixquera han posat en lo solar d' ella una memòria qu' el perpetúe. Desagraiment se diu esta figura y falta d' amor patri.

Y al remat d'ella, éll mateix se ría com un bajòch en grans carcallaes, lo mateix que al dirli algú per qué s' emborrajava, en seguida responía rientse: *Jo me bech la sanch de Deu, puix el ví en la Misa es torna la sanch de Deu, y per això que vullch á Deu, no peque de beure ví, qu' es la sehua sanch.* A lo millor tenia també estos raho-naments en los carrers de la vehina capital, y com parlava tan clar y día les còses rientse y en pròu gracia, feha rògles de gent qu' es parava no més per sentirlo. Al entrar en edad se feu ajacós y éll mateix se retirá á la casa de Misericòria, ahon morí sobre el any 1894. ¡Deu que l' haja perdonat!

Comare (pareix la) de Fòyos

Este modisme s' aplica á la dòna que feha de comadrona en los parts, abans de conèixerse esta profesió, y com la que servix de tipo degué ser molt gròsa, vella, pesada, ben vestida, presumida y carregada de jòyes, al mateix temps que remirada y pagada de sí mateixa, que necessitava ser ben tractada y distinguida en totes parts, acceptant com á molt mereixcudes y dasta obligatòries totes quantes atencions li se guardaven, d' ahí l' orige d' este modisme ó frase popular tan estesa, particularment per la provincia de Valencia. Cantemli, puix, la copla de caixó, ja que asò y molt més creu que se mereix:

La comare de Fòyos
pòrta caròta,
de la randa més fina
que hiá así en l' hòrta.

¡Y á fe que li pararía pòch be, en tant qu' ella s' heu preciava! *El peix pera qui s' el mereix, la espina al gat,* com diu el refrany.

Conills (els) de Pòrge

Així nomenen encara en Valencta als antichs *velluters* ó teixidors de seda, per tindre el teler regularment en el pòrge ó *andana*, que dihuen els llauradors, y per lo tant

pasant casi tot lo día ocupats en la sehua faena; y com teníen un caràcter especial y costums y vicis també molt particulars y pròpis dels del seu ofici, ademés de ser uns dòctes, guasóns y orgullosos de primera, aficionáts á eixir de paella, peixcar en lo riu y en les sequies, criar pardalets y tindrelos en gabietes, assistir á les reunions del grèmi, acudir á les provesons al costat de la sehua bandera ó pendó, fer comèdies en los teatrets de societat y visitar moltes vegades les parròquies ó ermites del deu Bach; d' ahí el donarlos eixe sobrenòm, p' el qu' eren tan coneguts en la ciutat y fòra d' ella, així com huí van desapareixent més que de presa, com ha desaparegút per complet el teler y l' ofici qu' el representava. Apliquemli la cansó de reglament, qu' es lo únich que li podem donar:

Conill de pòrge li dién
al velluter que teixía,
mes tots han desaparegut
com l' Art de la Seda un día.

Y això manifesta lo qu' es este mon, en el que tot canvia y muda á no parar y per fí s' acaba; de mòdo que si ú tinguera ganes de plorar, sempre estaria derramant llágrimes; pero convé ferse un ánimo y pendre les còses conforme venen.

Coples (les) de Caláinos

S' apliquen á les cansóns desustanciades y ridícules, atribuïdes á eixe personaje real ó fabulós, que no sabém tan sixquera si ha existit, ni d' ahon era, cas d' existir; y en gíneral se referixen á totes les còses pèsimes ó de mal gust. Y com en los dos sentits s' usen molt per estes provincies, ham volgut nosatros que figuraren en este llibret, á fí de conservar la sehua memòria, al mateix temps qu' els cantém esta cansó:

Les coples de Caláinos,
com d' Ambròs la caravina,
no més son pera fer riure
á gent de gòrja y borina.

Puix en este mon te que haver de tot, y així com hia qui no 's cansa may de plorar, hia també qui no faria sempre més que riures. ¡Y vejes com teu' arregles pera contentarlos á tots!

Coples (les) de la Çarabanda

Eren éstes lascives, provocatives y escandaloses, lo mateix que aquélla, y tant unes com l' atra les inventá en Cádiç una comedianta espanyòla d' eixe sobrenòm, en temps de Felip II, p' els anys 1588; atres dihuen que s' inventá en Sevilla ó en les Indies, que fon portada á Roma, segons menciona Marcial en la epígrama 79, y si be dit ball y cant se prohibiren en lo sigle XVII p' el Consell de Castella, encara se representava en los corrals ó teatres de Madrit en l' any 1640. Covarrubias diu que la paraula *Çarabanda* es hebrea y ve del verb *Çara*, equivalent á escampar, cèndre, ventolejar y anar á la redona, tot lo qual fa la que la balla, que va rodant el teatre y cernent en lo seu còs á una y atra part, y qu' esta dança es filla de la *Encorvá*, seguint com á neta sehua la *Jacona*, les quals son de la mateixa camá. Y com este llibret está dedicát á tota classe de còses rares y curioses del nòstre reyne ó que s' hájen conegut en éll, de ahí el que insertém así eixes coples y el seu ball, aplicantlos la sigüent copla:

Eixes coples y eixe ball,
tan llejos, segons les traces,
sòlament pugué inventarlos
la mare de les bagaces.

Perque 'n este mon cadascú aprofita pera la sehua còsa, y les persones indecents no se tròben si no fan indecències y mòhuen escandalls.

Corbelleta (els de la) de Girivella

[Este modisme s' aplica als naturals d' eixe pòble de l' hòrta de Valencia, pròu conegut en tota la Vega per

les festes y porrat que li fa á la Mare de Deu del seu nòm ó de la Salut, y sobre tot perque 'ls llauradors, que son allí casi tots, sempre que ixen al camp pòrten una corbella en la ma ó tirada al muscle, costum que no s' usa més que allí; per això comprenint nosatros qu' el tal sobrenòm li dona un caràcter especial, li ham fet llòch en estes fulles, segurs de que no 'ls pegará mal als girivellérs qu' els tragám á relluir, puix al cap y al fi no 's nengun bojorn ni mengua pera d' ells, com tampòch qu' els dediquém esta copla:

En dir *de la corbelleta*,
ja 's en l' hòrta costum vella,
qu' entenguen enseguideta
que son els de Girivella.

Que ve á ser lo mateix qu' en nomenar el gos, amañix el bastó, com diu un refrany, puix hia còses que no més en apuntarles, al punt s' endevinen de tan clares que son.

Coria (pareix el bovo de)

Se referix al ninòt que hiavía en lo rellònje d' aquella ciutat, á imitació del Papamoscas de Burgos y de la Bagasa d' Antella, y hu apliquen les gents al sugècte simplòt ó que afècta sero pera millor conseguir lo que pretén ó desitja; es molt usát este modisme en tot lo reyne de Valencia, y per lo mateix el continuém nosatros en este puesto y li cantém una cansó:

De Coria havia de ser
eixe bovo, que no 's bovo,
y per guilopo mereix
que li cantárem un trobo.

Puix huí 'n día hia molts d' eixos, que fan el tonto y el simple, y de pillos s' adòrmen. ¡Qué llástime d' una lleva y portarlos á convertir infièls!

Costeres (les) de Bixquèrt

Son els costats montanyosos y trencats de la ciutat de Xátiva, y també els de la part opòsta del castell ó siga al Migdía, y que terminen en la *Sèrra gròsa*; el terreno d'elles es secá, pero com es calent y fresch al mateix temps, produix de tot, estant plantát de vinyes, parrals de rich raim de postres, pins, oliveres, garrofers y diferents ábres fruytals, mates y bròses de varies clases, y poblat de moltíssimes casetes de camp, algunes jalets modèns de pròu gust, ahon les families riques van á pasar la temporada del estíu. El nòm d'eixes costeres es conegút per tota la comarca, vall d'Albayda y distrits de Cocentayna y Alcòy, així com ignorém el personage á qui s'aplica; y com m'hos pareix que te pròu notorietat é importancia, ham cregut convenient que figure en estes planes, acompanyat com els demés de la sehua cansó:

Les costeres de Bixquèrt
son un terreno excelent,
pa pasar l'estíu ben fresch
llunt del pòble y de la gent.

Encara que no está molt apartat de Xátiva, puix p'el camí vell se va pronte y en facilitat, ventaja que reuniten pòchs punts destinats á estiuar; de mòdo qu'els xativenchs en això están millor que vòlen y no pòchs els envejarán.

Còva (la) de Benidoleig

Es coneguda de molts, particularment en lo marquesat de Denia; té una entrá molt alta y ampla, semeiant una rotonda, y ficantse cap á dins per la cava artificial de la má dreta, d'uns dotze pams d'elevació y pròu estreta, veu per mig una cequiòleta que va á parar á un jarco d'aygua, damunt del qual hiá una especie de campana penjant, formada dels degotims de la penya; se veu que la cava seguix per adins, pero sense aygua, y segóns el botánich Cavanilles, allí s'encontraren hosamentes de

persona y diferents ferraments casi menjats de la humitat, puix segurament estaven continuant la cava en busca d'un manantial ó nayximent d'aygües, y éstes qu'estaven detengudes en algún depòsit de la penya, al descobrirles ompliren tota la cava y ja no pugueren eixir, quedant allí dins sepultats; durant la gran seca dels anys 1870 y 1871, els de Denia provaren de seguir la escavació per vore de traure aygua, pero tingueren que deixáriseu en vista de que non eixía. Esta es la còva de Benidoleig tan celebrada; abáns de la entrada, com unes quinze passes y alguns tres metros més fonda, está la font principal que abastix al poblet, la qual sòls trau un jorro ó canyo regular d'aygua, puix es terreno que ne té pòca. Apliquemli la sehua copla pa que no siga manco qu'els atres:

La còva y font d'eixe pòble
sobre ser tan celebrades,
de l'aygua que tot hòem busca
están les dos pròu escases.

Còva (la) dels nou germáns

El pòble supón qu'era guarida de lladres, bandolers, roders y matóns, y també s'aplica á tot edifici antich, desmantelat y brut, siguent en los dos sentits pròu usat encara este modisme en lo nòstre reyne, sense que sapiám l'orige d'èll, ni el parage ahon estava situada aquella còva. Siga, puix, lo que vullga y estiguera ahon estiguera, li cantarém la cansó de costum y avant va'l carro dasta que volque:

La còva dels nou germáns
está per tots nomená,
y Deu sab si serviría
pa fer pòr ó d'emboscá.

Que tot podia ser en aquell temps en que la gent estava encara tan atrasada, y com era tan crèdula, se creía que dasta els burros boláven; huí ja no 's així, pero en tot y en això encara hiá qui creu en bruixerías, va á alçar figura ó fer les cartes, creu en los espiritistes, en la

bòna ventura y atres paparrujes per l' estil; y això qu' estem en lo sigle vint. ¿Será burrera ó falta de fe?

Còva (la) Santa

Ja saben molts del reyne qu' está en lo terme d' Altura, á unes tres hòres de Sogórb y davall d' una penya d' aquelles mutanyes, ahon feu la Mare de Deu el milacre de curar á un leprós y el de quedarse allí el quadret de alabastre de la sehua Image, lo qual motivá el que se li fera altar dins de la còva, s' alçara l' edifici de la hosteria y dempuix la capella de la Comunió, el campanar y demés òbres qu' embellixen aquell santuari, pera qu' éste fora visitat en tot temps per pròpis y estranys, y la Senyora rebera de cada día major cult y veneració. Es un punt molt trencát y agrest, pero la còva destilant aygua per totes parts, oferix el milacre patent y constant de no desfer l' alabastre de qu' está formát el quadret y el bust de la històrica Image, y això á sòles mereix que s' engarce d' òr y plata y de pedres precioses dit santuari, y que s' embelliren les sehues afòres, com ho fan els francesos y atres nacións en los seus santuaris, encara que la Mare de Deu aprècia més qu' eixes esterioritats, el còr y la devoció fervient dels seus fills els cristians. Com tot m' hos pareix pòch pera la Reyna del Cèl, ja que no tením còsa que valga, li dediquém estes pòbres línies y la copla que li canten els comarcans:

Virgen de la Cueva Santa,
¿quién te vino á ver?
Segorbe y Altura,
Jérica y Viver.

Pero eixa copla no diu tota la veritat, y nosatros li afegím est' atra:

Vèrge de la Còva Santa,
sou de tots tan coneguda,
que no hia en Espanya nengú
que no vos veja, com puga.

Y además de visitarla, els que no pòden li recen en gran fervor, que té més mèrit encara.

Creu (la) de Mislata

[*Al pasar per la creu de Mislata, guarda la capa, diu el refrán; y, en efecte, sempre ha hagut en eixe barri, poblat en sa majoria de gent forastera, que á lo millor ja ha mudat de domicili, ratoners que han robat tot lo qu' han pogut de nit, de día y á tot hõra, puix com no tenen ahon caures mòrts y tot ho pòrten damunt com el caragòl, lo mateix s' els hi dona menjarse el pá así, que 'n Cèuta ó qu' en atre puesto, per això m' hos ha pasat p' el cap posarlos en este llibret y cantarlos de pas esta cansó:*

Mislata y la creu,
la creu y Mislata,
com beques un pòch
ja no veus la capa.

Pero això era quant s' usaven les capes, que ara com ja no s' estilen, s' han tornat bons gichs, per la banda del tòç.

Cuca (la) fea d' Alcòy

Es la *tarasca* dels castelláns, especie de dragó de cartó que pòrten davant de la provesó de Sen Jòrdi, en la festa que li fan tots los anys; com á símbol del dimòni qu' eixe Sant te á sos pèus, el que la pòrta y va en lo seu interior, per la obertura de la boca, que li servix de respirall, pròva de traure la má y llevar els mocadors, gorres y atres còses als curiosos y encantats que s' acosten molt á d' ella; es molt coneguda y nomenada per tota la comarca, y s' usa en atres poblacions d' Espanya y de França, per lo qual li dedicarém també la cansó acostumada:

La *Cuquè feè*, com dihuen
els alcoyáns á l' antiga,
es una bestia que tot
lo que pòt hu agarra y pillá.

Puix imita al diable, que fa tot el mal que pòt al que se creu d' éll y seguix les sehues ensenyances. Con que

espavilarse y no acostarse molt á eixe llop encadenát, y així no m' hos mosegará.

Cuca (la) en l' alfals

Estar més perdut que la cuca en l' alfals, diu una frase ó modisme, y se referix als grans treballs que pasa algú, comparantlos en los que la cuca ó gruga sufrix quant la lleven y la maten al netejar el camp d' herba alfals del que se havia apoderat. Corre molt en Valencia y la sehua vega, y per això la incluím así y li cantem esta copla:

La cuca pèla l' alfals
y el seca, tot á la una,
pero l' arrastren y maten
funs que non queda nenguna.

Puix molt just es que la pague qui la fasa, porque el qui en gavinet mata, en gavinet mòr, y qui fa mal no pòt trobar bé.

Culiblanchs (els) d' Almudayna

Este sobrenòm tenen els d' eixe poblet del juçgat de Cocentayna, enfront de Planes, encara que atres els dihuen *gorrominos*, puix tenen la fama de molt estalviadors ó apretáts, havent hagut sugècte que arribá á contar lo que pujaven al any les molletes de pá que caíen de la taula menjant, les quals, tret en net, sumaven algunes barcelles; y per lo tant, com se vullga que son coneguts per eixos mòts en tota aquella comarca, ham volgut també nosatros tráurelos á rògle así, pera que no 's borren de la memòria, puix seria una llástima qu' el pòble de les cireres *jorovines* no fera jòch entre atres de menys fama de la provincia d' Alacant. Arrematém dirigitli una cansó que li dona el verdader caràcter que té:

A vos os rogamos,
Canút, Bertoméu, (1)

---

(1) Patró y titular, respectivament, de la parròquia.

qu' els hòstes sen vaju, dasta el dolçayner...
 Y si algú en quedara, qu' encara no ha entrat, de dalt de la mula que cayga un bòn bach; qu' es trenque les cames, els quixals y dents, li cayguen les barres y no menje gens.

Molt arrogants están els meçquins culiblanchs, pero creém que no será res y que la sanch no aplegará al riu; per lo que puga ser, no s' acostém masa á d' ells, no m' hos peguen en traydoria alguna perná.

Culipardaltes (les) de Lliria

El caràcter expansiu, guasó y festiu dels valenciáns, ha fet que tots los seus pòbles tinguen frases, modismes y sobrenóms especials y pròpis qu' els caractericen, així com també el tipo y costums de uns no sòl confundirse may en los dels atres; per això així com en atres pòbles les dònes, per no res, ja están á lo millor dientse mil picardies, traentse dasta la camiseta del náixer y estirantse les grenyes, les llirianes sense arribar tan avant, quant están escurant en les cequies sòls se contenten en dirse unes á atres, si están cremades:

Culipardalta,
 culipardaltó,
 culipardaltona.

Espressions que crech que vòlen dir que totes elles parlen per los còlles, per no dir p' el cul, en lo qual no fan unes y atres més que dir la veritat, puix ja es cosa sabuda que les dònes si no les deixaren parlar, reben-taríen com la cigala.

Delicá (la) de Gandía

Que morí d'una fulla de ròsa que li caigué en lo cap; este refrany corre molt per estes provincies, y s'aplica á la persona, tant hòme com dòna, de naturalea delicá ó enfermiça, qu' en no res te pròu pera acabar de arruinar-se y morir, com li sosuí á la gica que, segons conten, al eixir de la Sèu d'aquella ciutat, es despenjá una fulla d'un rosetó de la frontera, y com era de pedra y li pegá en lo cap, li causá la mòrt; pero el pòble suprimix lo de la pedra y no més nomena lo de la fulla de la rosa, pera fer resaltar més la delicadea d'aquella fadrina y donarli més caràcter á l'anècdota; acabém, puix, cantantli una cansó:

La delicá de Gandía,
siga supòsta ó real,
dona á entendre qu'era fina
sa complexió natural.

Y ja se sab que les persones y còses fines son més delicades que les atres, encara que si la tal fulla li havera caigut á una més fòrta, també li havera sosuit igual, puix el cas no era pera manco.

Desculáts (els) de Xabia

Segurament s'els aplica este mòt ó sobrenòm als naturals d'eixa vila, perque 'n ginerál este es tipo d'ells, sobre alts, prims y d'anques pòch abultades ó eixides, per l'estil d'els gitanos, encara que blanchs y coloráts; y aixina s'els nomena en tot lo marquesát de Denia, rahó per la qu'els ham guardát un buydet en estes planes, lo que m'hos obliga á dedicarlos també una cansó:

Tots els dihuen *desculáts*
als d'Aixabia, en la Marina,
y sa figura y son físich
fan qu'els nomenen aixina.

Lo qual no deu pegarlos mal, lo mateix que que li diguen tòrt al que no més te un ull, encara que ni hia de tan tontos que dasta d' això s' agravién.

Diable (el) del Socós

Pareix el diable del Socós: així diu el modisme que s' aplicava á la figura del diable, que duya als pèus la image de la Mare de Deu del Socós, situada en la frontera principal de son antich convent de Valencia; aquella figura teníen els frares la humorada de vestirla tots els anys d' un mòdo caprijós, y servía de figurí als valenciáns, que la celebraven y coneixíen per lo dit nòm, y se refería al qu' exagera la mòda en lo vestir ó porta molts coloríns, fentse ridícul. Cantemli, puix, á eixe diable una cansó per despedida:

El diable del Socós
servía de figurí,
y ara son els gavajets
els qu' els dúen cap así.

Qu' es també una de tantas còses ruíns que devém als nòstres vehíns, els quals dempuix de la guèrra m' hos robaren en *grande*, m' hos llevaren el nòstre trage tradicional, m' hos introduíren els carrets de asmo-lar tisoires y ganivets, les pintes y capadores dels sanaors, y pera acabarmos de coronar, les mòdes. Vejen vostés si tením motíu pera estarlos agraits y pera volerlos.

Diablot (el) de les Beceròles

[Se día de la persona qu' en una reunió tenía manco respetabilitat y pes, ó distava molt en edat, posició y saber dels seus contertulis ó companys; y pareix referirse al gravát ó figura d' un diable que portaven alguns silabaris ó cartilles encara p' els anys 40 del sigle XIX. La veu *Beceròles* ve sense ducte del mestre *A-Ba* ó de

primeres lletres, nomenát *Baceròla*, que introduí, esmená ó perfeccioná les cartilles, doñant els valenciáns el nòm del seu llinyage á dit llibret; tot lo qual confirma el document que del protòcol de Jaume Ferrando se guarda en l' Argiu notarial del Colègi del Patriarca, del dijòus 4 de Maig de 1432, y consultá l'erudit En Lluís Cebrián Meçquita. Creém que no vindrá mal una copla per remát, encara qu' el asunte es més serio que pareix.

Eixe diablet pintat
no m' hos dona gens de pòr;
pero no li gastém bromes,
que pintát y tot may mòr.

Efectivament, no li devém tindre pòr anant drets, com Deu mana, més no convé péndreli satisfacció á eixe bijo tan lleig, perqu' es ú dels tres enemichs de la nòstr' ànima, y molt astut y traydor.

¡Dimònis (voto va als) d' Aragó!

Esclamació en que prorumpixen els valenciáns quant se vehuen contrariáts ó deplòren algún desaguísát, sense que se sapia l' orige d' ella; y en lo mateix sentit atres dihuen: *¡Voto va al dimòni del eixilleró!* Escusát es dir que de les dos maneres s' usa molt en lo nòstre reyne; y per això nosatros acabarém en esta copla:

Els dimònis y els diables
que tots son d' una camá,
algúns els noménen molt
y dihuen que no ni hiá.

Pero en tot y en això, quant muyguen, creém que s' arrepentirán d' haverlos nomenát tant y ja no negarán la sehua existència.

Dòctes (els) de Montaverner

Tenen segurament fama d' això en eixe pòble de la vall d' Albayda, per quant el modisme ó dijo antich que

corre per la comarca y p' el condat de Cocentayna, encara que desconeixèm l' orige, diu lo sigüent;

Els fills de Montaverner,
tot ho volíen saber;
dasta un corbo de bacoress
quáns pesóns podía haver.

Y creém que no anaven tan erráts els qu' els tragueren eixe mòt y la tal copla, perqu' el caràcter de casi tots ells demòstra que se tòquen d' això.

Dònes (les) de cadira

Este mòt es pròu antich, com á que ja eren conegudes per éll en temps de la Reconquista del nòstre reyne, les giques que vòlen menjar sense treballar y els agrada anar ben huapes, y s' entreguen, com es natural, al vici y á la prostitució; els tragueren eixe nòm, perque sempre estaven y encara están asentades á la pòrta del carrer, per estar desqueferades y ocioses, lo mateix que més avant els díen les *dònes dels picos pardos*, perque pera qu' es distinguiren de les dònes de bé y honrades, maná l' autoritat qu' en los baixos del vestit portaren unes puntes de drap pardo; d' ahí el qu' encara huí córriga molt la frase ó modisme d' *anar á buscar picos pardos*, qu' equival á anar á vore eixa genteta ó siguen les dònes de mon, y de que nosatros les tragám á relluir en estes planes, cantantlos la copla qu' els correspon:

Eixes dònes de cadira
son la perdició de molts,
tapemse orelles y ulls
y nons tentarán el pols.

Qu' es lo que feu Ulises en les Sirenes de la mar, quant volíen enganyarlo y pèdrelo. Tot això y més es precís fer pera lliurar l' ànima y el còs de les bruyxeríes y çalameríes d' eixa *gens non sancta*.

Donís (la festa de Sen)

Per ser un día tan memorable y gloriós pera Valencia y son reyne, puix en ell tingué llòch la presa de posesió de la ciutat per lo invicte rey D. Jaume I d' Aragó, eixa festa venía celebrantse tots els anys per los cabildos eclesiástich y civil, prenint part totes les classes, les quals adornaven els carrers y cases á maravella, dasta que gelantse y oblidantla la majoría, els sucrers son huí 'n día els únichs que la continúen, posant de florero á qui més y millor les sucrerías, en lo qual guanyen en patriotisme y en aguiletas, puix la gent s' aboca als mostradors al vore el derroje que presenten de llepolies de tota classe y acaba per comprarne pera que no diguen. Pera que, puix, no se borre y seguixca conmemorantse eixa feja al menys com al present, ham volgut nosatros contribuir publicant estes mal traçades línies y la copla de caixó:

La festa de Sen Donís
tan gloriosa pa Valencia,
si no la fan com abans
òmplin en dolç l' apariència.

Y vaja lo ú per lo atre, puix ense que no tením lo que volém, m' hos ham de contentar en lo que m' hos donen, lo mateix qu' el que no pòt segar espigola, y el que no te pá menja coca.

Dotor (el) de Planes

Devía ser sense ducte un meje pròu intel·ligent en la sehua facultat, com á qu' era molt celebrát en aquelles muntanyes dasta la mitat del sigle pasat, y en efecte així pareix acreditaro la cansó que seguix:

La Tirana te un floronco
y el te á punt de rebentar;
si no ve 'l dotor de Planes
la Tirana es morirá.

Pero nosatros no sabém res més respècte á eixe tipo

ni de dita protagonista la *Tirana*, y sòls podém assegurar que la tal cansó encara se canta en lo distrit de Cocentayna.

Dragó (el) del Patriarca

Se veu penját en la paret de la entrada del Colègi y Temple del seu nòm, en Valencia, y es un cocodril desecat que li regalaren á d' aquell Senyor, el Beato Don Juan de Ribera, arquebisbe y virey de dita ciutat y reyne, el qual el feu posar allí com símbol del silenci, pera manifestar el recolliment que se deu tindre en lo llòch sagrát; hia qui diu qu' está formát de pell de bòu, lo que no 's veritat, y el pòble supòn que fon agarrát en los canyars del Turia y siti del actual Mercat, quant dit riu pasava per allí, lo qual es fabulós, lo mateix qu' el dragó de la Esglesia del Puig siga la femella d' éste. Y com vullga qu' eixe animal es molt raro en lo nòstre terreno, y sobre haverlo vist moltíssimes persones, ni hia encara moltes que no 'l coneixen, á fí de que les últimes tinguen noticia d' ell, posém así estos retalls per mòstra y la cansó de caixa ó caixó:

El dragó del Patriarca,
si estiguera encara viu,
no 'l miraríen com ara
tots en l' ivèrn y en l' estíu.

Ni tampòch estaria allí tan quiet com está, puix ja s' en havera fogít, donant sustos de mòrt als qu' es burllen d' ell, perque saben qu' el tal *nene* te males llevades.

Èco (¿asò será l') ó la gica del forn?

Esclamació en que sòl prorrumpir tot aquell qu' estranyant la desaparició momentania del objècte que tenia en ses máns ó prop d' éll, debades el busca, que no pòt pegar en éll; lo mateix que quant trau un conte, per més qu' el repetixca, no li dona el verdader resultat que

busca. Se desconeix l'orige d'esta frase, encara que molt be pot atribuirse á reminiscències de la superstició y escésiva credulitat del pòble sencill é ignorant, esplotat més ó manco en tots temps p'els més avisáts, llestos ó malváts, en un fí particular, casi sempre reprovát, si no criminal. Lo de la *gica del forn*, pòt molt be referirse á una jove determiná, ficada en ocults amoríus, pero s'ignòra el siti y circumstancies de la escena, com també els nòms dels personajes y el desenvolup del drama ó saynet. Y en quant á la paraula *forn*, sense variar el sentit d'esta frase, la substituïxen algúns per atres equivalents. Apliquemli una cansó per despedida, qu'és la sigüent:

Qui fa cas de ècos bècos
es més tonto que pareix;
y com no 'ls tire á rodar
parará en Jesús mateix.

No hiá, puix, que tindreli pòr á res, més que á Deu que m'hos ha de juçgar, y que m'hos fasen y vinguen tots los ècos que vullguen.

Embaixá (la) de Sen Jòrdi en Alcòy

Es un simulacre de batalla entre mòros y cristiáns, compòst de varies filades ó digas batallòns de gent armada, vestida á l'antiga, representant als antichs reynes d'Espanya, además dels capelláns, matuters ó contrabandistes y alguns grèmis de arts y oficis; el día de la festa del sant totes les filades formades van p'el matí á Misa á la sehua capella, y per la vesprada á la provesó; el día del *alardo* ó combát, per lo matí guanyen el castell els mòros y per la vesprada els cristiáns, concluintse en eixe acte la funció ó embaixada, en la qu'els alcoyáns gasten algunes arròves de pólvora en desparades d'alcabuços, mòuen un roído qu'ensordíx á tots, queden en lo bolsillo buyt molts d'ells y alguns tenen qu'empenyar dasta la márfega pera acabar de pagar els gastos; pero es tal l'entusiasme dels treballadors per eixa festa, que primer se queden sense menjar que vòlen borrar-se d'ella; y lo mateix que sosuíx en los d'Alcòy, sosuíx també en los de Villena, Cocentayna,

Ontinyent, Bocayrent, Muro y Paypòrta, encara que la batalla d' aquell te més nomená, aparato y suntuositat que la d' estos. En tot y en això, cumplixen tots religiosament els seus compromisos, sense quedar á deure un cèntim á nengú, tot ho paguen com la *Taula de València*, de la qu' els valencianets en gran part no han copiat ni el crèdit ni la exactitut en pagar, sobre tot les festes, y per això els naturals de la ciutat del *Pardalòt* mereixen un aplaus, qu' es lo que nosatros els doném al ferlos llòch en estes planes y cantarlos la cansó de costum.

La embaixada de Sen Jòrdi
en Alcòy, te molta fama,
y per això van á vórela
molts de dins y fòra Espanya.

Fentse creus de lo rumbosos que son els alcoyanets en eixa festa, còsa qu' en la capital deixen tant que desijar en totes, y més desde que s' han deixát pujar á cavall d' una minoría insignificant, gillona y descreguda. Pero cada pòble te 'l govèrn qu' es mereix, y el de València segurament no mereix més, per lo que ham dit abans.

Encantá (el barranch de la)

Se li dona este nòm á eixe barranch, que naix en la vall de Gallinera y obrintse pas per la falda de la muntanya de la Çafor va á parar al riu Serpis ó d' Alcòy, per una pedra llisa que se veu en la mitat d' una penya molt alta y escarpá, y que segóns diu Escolano, posaren els mòros per tapadora d' una còva ò avench, ahon hiá moltes còses y tesòrs encantáts; dita llòsa ó pedra está plena de lletres arabesques, ralles y figures, si ham de creure al mateix historiador y als que contenen que hu han vist, y sòlaments els mòros pòden girarla y destapar la boca d' aquella madriguera ó cau de raboses, que tal vòlta no siga atra còsa, suponent qu' existisca, la tan ponderá còva encantá. Baix d' este supost, y posant en corantena nosatros lo dels encantaments, á que son tan afectats els morets, com á objècte de curiositat, ham cregút oportú

dedicarli estes ralles al tal barranch, que sòls pòrta aygua quant plòu, y á la pedra del seu nòm, sense deixarmos la copla de caixó:

El barranch de la Encantá
sempre será nomenát,
per la pedra *misteriosa*
y lo que dins te encantát.

Y si algú vòl descobrir el secret que cubrix la tal pedra, que vaja 'l África y els ho pague be als mòros, qu'ells no busquen més que cristiáns bovos que creguen les sehues fábules y bruixeríes pera tráurelos l'arján. ¡A fe que no hu entenen els dels turbants y çabates en jangleta!

Enganyar (la que aná á) á Sent Antòni

S'aplicava p' els nòstres antichs á la dòna á qui notaven de pòch recollida é insinuant, la qual visiblement demostrava en lo traje, en lo monyo y dasta en les actituds ó ademáns, els seus pòchs disimulats propòsits de pareixer be als hòmens; en canvi atres la consideren com á molt lleja, pera que aparega més gran el contrast, dins del sentit humorístich que li se dona á este tipo. Cantemli per remat una copla:

Tan tentat fon Sent Antòni
y de tants mòdos y mijos,
que ja no mirava el sant
en lo qu'eren aquélls bijos.

Y es natural que aixina ho fera, porque sinós havera caigút en alguna de tantes tentaciòns, y entonces l'havera enganyat el mal esperit.

Engonari (l') de la Llònja del òli

[En la frontera principal de l'antiga Llònja del òli, que ja no existix en la placeta de les Panses, de València, per haver segút asolá en l'últim tèrç del sigle XIX,

y sòls queden d'ella huí 'n día els senyals d'haver estat apegada á la paret de la fonda de la Morellana, se vea ajopit un ninòt dins d'un forat, al qu'els grèchs dién *Atlant*, que significa estar agenollát, segóns el Pare Teixidor, y els valenciáns li dién *l' Engonari*; puix á fí de qu'el seu recòrt no 's borre del tot, nosatros li ham tirát estes línies y li cantém esta cansó:

L' Engonari era un ninòt
molt antich y nomenát,
qu' en la Llonjeta del òli
estava dins d'un forat.

Y no 's estrany que fora celebrát, puix dasta figura en los romanços antichs, haven reproduit *l' Ensisám de totes herbes* el Colòqui ó Rahonamenta hagut entr' ell y lo Rat-Penat.

Ensisám (l') de capugíns

El tragneren sense ducte eixos fraréts, y es compòn de diferents herbes menjables ó bònnes de menjar, tallades molt menudetes y adobades en òli, sal y vinagre, de mòdo que al tastarlo es percebix un gust especial molt fí, que no té l' ensisám fet de lletuga ó endivia á sòles; nosatros en cèrta ocasió que ixquem de paella al camp, en companyía de atres persones, no tenint postres ó darreríes, com dihuen els llauradors, pera dempuix de dinar, tirárem ma de llicsóns, espináchs, camarrójes, naps, alls y cebes d'una horteta vehina, ho tallárem tot junt ben menudét, y una vòlta adobát s' heu menjárem á bocí ple, no havent provát en la vida un ensisám més rich y apetitós que aquell. Apreciant, puix, per aquella mòstra lo que deu ser l' ensisám arreglat per los dits frares, ham volgút nosatros donarlo así á conéixer als que l' ignòren, y ja qu' estém cantarli esta cansó:

L' ensisám de capugíns
deu ser un pòstre molt rich,
quant l' alaben tant encara
sobre ser ja prou antich.

Y es que les còses bones, en llòch de pèdre 'l seu mèrit quant se fan velles, el sòlen aumentar, com li sosuix al ví ranci, que de cad' any es millor.

Entèrro (l') de la sardina

A imitació de lo que feen en Madrit á primers del sigle pasát, copiaven també en Valencia, Alcòy y en algunes atres poblacions del nòstre reyne, la cerimònia ridícula del entèrro de la pòbra sardina, allá sobre la mitat de la Coresma, donant á entendre sense ducte que s' acaba entonces el temps dels dejunes y de les vigilies, y que va á entrar atra vòlta la carnal, com si pera el pòble s' acabara en la vida el menjar malament y patir pròu. Ja puix que així ho volía, y encara en alguns punts ho vòl, donemli per la corrent y cantemli esta copla:

Com el pòble patix tant
busca també la expansió,
y sotarra la sardina
en broma y per diversió.

Y així tira una cana al ayre, y entretant no s' enre-còrda de les sehues penes y treballs, com aquell del dijo:
Un hòra de vida, es vida, y el portaven á penjar.

Escolá (l') de Quart

que va corrent y sempre fa tart, com diu el refrany. S' aplica á la persona, tant hòme com dòna, atrotinada y plena de corruxes, que de tan apresada que vòl fer les còses, totes les fa á mijes y de mala manera, y com al mateix temps es curiosa y li agrada òldreu, vóreu y sabero tot, y se pára á sobint en este puesto y en l' atre, resulta que lo que per un costat alvança per l' atre ho atrasa, y per això sempre fa tart allí ahon va. En este sentit es pròu corrent el dit refrá ó modisme per l' hòrta de Valencia, motiu per qué nosatros li ham fet así llòch y li apliquém la sigüent copleta:

El pòbre escolá de Quart;
ja dende antich es modèlo
del qui corre y pòch alvança,
per fero tot en un crèdo.

Perque no el que corre més alcança la llebre, sinós el que corrent manco te més manya pera agarrarla; y el que vullga descobrir eixe secret, que òbriga be els ulls y atese les orelles, ó sinós que vaja á estudiar á les còves de Salamanca. *¿Entiendes, Fabio?*

Espardenyers (els) de Callosa

Així com en atres pòbles se dedica la gent á diferents oficis, en Callosa d' Ensarriá abunden molt els espardenyers, en termes, que casi tots el vehins, llevát d' uns pòchs propietaris y els empleats del juçgát, s' empleen en eixa industria y d' ella es pòt dir que pasen, escampantse alguns pera vendre espardenyes lo manco á sèt hòres de distancia. A lo manco donen pròves de treballadors, de lo que s' alegrém en gran manera, dedicantlos de pas una cansó, que bé se la mereixen:

En Tárbenas sobrasades,
en Benidòrm peixcaters,
el cordellet en Altea,
y en Callosa espardenyers.

Y á molta dija, cara de botija, com dihuen les giquetes, y en aplegar al forat, mija quarta, com diém nosatros.

Espentadors (els) de Quatretondeta

Casi tots els pòbles del nòstre reyne están senyaláts per un mòt ó sobrenòm qu' els caracteriça, y á eixa espècie de costum antiga obedix el qu' els apliquen als naturals d' eixe poblet de la provincia d' Alacant, en lo vall de Çeta, á lo qu' es veu per lo vici, ó lo que siga, que tenen de posarse damunt uns als atres les mans

ense que parlen, de gastarse jances y de espentarse ó rempuixarse; y com este modisme corre molt per tot aquell contorn, ham volgút nosatros escamparlo més, per si se perguera la llavor, y al mateix temps dedicarlos esta copla:

En Balones son sarvajos,
 en Gòrga tots son dotors,
 en Billena rabosetes,
 Quatretonda espentadors.

Y si nou' vòlen, qu' heu tiren; que cada ú deu aguantar el seu focíl quant li tòque: lo demés es ayre.

Esquellao (l') ó cencerrá

Se fá en los casaments de viudos y viudes, y es una broma de bòn gènero unes vegaes, y atres masa pesada, atrevida y dasta indecent. No cal dir que abans tenia llòch en tots los pòbles del nòstre reyne, tant grans com giquets, ni que huí 'n día únicament s' usa ja en los últims, per lo perillosa y compromesa qu' es, puix això ho saben tots, com tampòch no ignòren que pera ferla tiren má de ferrets, paelles velles, caixes buydes de petròli, guitarres, panderos, caragòls de mar ó còrns que dihuen en la Marina, estufadors, esquellòts, picotets, cascabells y dasta arreglen un pàlis en una manta y quatre graneres, fent anar baix d' ell als novios despuix de casáts, sense faltar un bos per conte de incensér, en una casoleta de fòch y vitets sechs ó coents, pera anarlos incensant per tota la bòlta qu' els fan pegar. Com regularment sòlen ferse estos casaments de bòn matí, hia hòmens y dònes que casi no dòrmen en tota la nit, no mès per pendre part en dita broma, la que sòl acabarse convidantlos el novio á pastes, tramusos, cacahuets y un trago d' ayguardent; pero actualment es pòt dir que ja no 's calfa la gent tant el cap en eixes bromes, pera les que se necessita més bòn humor del que huí 'n día hiá, prenint part els javals y javales rònegament en tots los pòbles, y sobre tot en los de l' hòrta de Valencia, que fan cencerrá desde que s' amonesten els novios dasta demprés qu' es casen. No, puix, per lo qu' es ara

esta broma, sinós per lo que fon en temps arrere, ham volgút nosatros dedicarli este recòrt y cantarli esta cansó:

L' esquellao ó cencerrá
 es broma de gent d' humor,
 que obsèquia als viudos qu' es casen
 á sò de plats y tambor.

Qu' es una música molt alegre y divertida, encara que alguns dels obsequiats la recibixen tancantse en casa y arruixant als músichs desd' el balcó, pera que l' aygua apague 'ls seus ardors.

Estrenes (les) y l' esguilando de Nadal

Les festes ó pasqües de Nadal, sobre vindre tan gelaes y en un temps en que persones, animals y tot está tremolant de fret, tenen tal atractiu en tots els pòbles cristiáns, que se impòsen y fan respetar dasta dels que no combreguen en la Esglesia catòlica, ja que també seguixen y observen les costums introduides per ella. Per ahon se veu més caracteriçat Nadal es en los giquets y giquetes, ó siga la gent menuda, la que, així com abans de l' hòra ja pensa y fa pensar en la mona de Pasqua, així també ans de vindre eixa solemnitat, no més ensomia les estrenes y l' esguilando que sos pares, ahuelos, tios, parents y benvolents els donarán, y quíns trages estrenarán; y ¿quí no tira una cana al ayre y sonríu de plaer al vore lo molt que gòja y desfruta la familia en tals díes, y que dasta el mercát, la fira, les botigues, les sucreríes y tot respira cèrta ignocència, sencillèç y naturalitat, que si contrasta per una part en l' adormitòri qu' experimenta tota la naturalea, per atra está en caracte durant les festes de Nadal? Sí, téndre y bonico es tot lo que se referíx á eixa gran festa dels gichs, en la qu' el prototipo de la ignocència d' ells es un Infant recen naixcút en un pesebre, el que sòls per ser el Fill de Deu y el Salvador del llinyage humá, y per lo tant l' amo y duenyo absolut de tots y de tot, havera pogut náixer en un paláu suntuós, sense pèdre res de la sehua divinitat y caracte. Just, puix, es que á Nadal y á

les sehues estrenes y esguilandos dediquém estes pòques y pòbres lletres, y que entoném estes letrilles:

Bòn Jesús hermós,
 tiritant de fret;
 ¿per qué hau naixcút,
 Senyor, tan pobret?
 Feu qu' eixe pesebre
 humii y gelát,
 mate nòstre orgull
 y acabe el peccat.

Que fon cabalment lo que al Nòstre Senyor l' obligá á náixer en estat tan abatut, y per això sòls anirá al Cèl el que l' imite en la humildat y abatiment, qu' es el principal fonament de la virtut y santitat.

Estret (l') de Isber

El barranch dit del Infèrn, que naix en la vall d' Ebo y pasant per la Retoría, Sanet, Beniarbeig, Ondara, Alverger y els Llòchs, desemboca en la mar, al baixar de Lahuart forma l' Estret de son nòm, del qual s' han ocupat els historiadors regnicòls Escolano y Cavanilles, juçgantlo á propòsit pera edificar en éll un pantano; y al efècte varies diligències y tentatives s' han practicát durant eixe temps pera portar á cap el beneficiós pensament, estrellantse totes en l' estudi técnich fet últimament per la comisió oficial de ingeniérs, quins declararen que dit siti, per ser terreno obèrt, no aprofitava pera depòsit d' aygües. Com á punt que ha tingut, puix, la sehua resonancia l' incloím así en la cansó que li pertòca de costum:

A eixe Estret tan celebrát
 li han fet la còl, perque sí,
 puix han dit que pa pantano
 no aprofita dende huí.

Y es una gran llástima, perque de haverse portat á cap el proyècte, tota aquella vega de tèrra tan fèrtil, s' havera convertit en un hermós jardí.

Estret (l') de Lorja

Está en lo riu d' Alcòy ó *Sèrpis*, sobre un quart més avall d' eixe pòble y ja casi á la fita del terme de Vilarronga, y el forma un jas de penyes que comprén el sòl del riu y s' eleva á una part y atra d' ell, passant per allí les aygües tan encaixonaes y oprimides, que pareix mentira que puguen pasarne en tanta quantitat quant ocurriuen les grans avengudes; en tot y en això pasen furioses y movent gran estruendo, sense ferli casi senyal á la penya viva y deixantla més lluenta qu' una espasa, sent així que 'n los termes de Cocentayna, de l' Alcu-dieta y de l' Alquería s' empòrta pròu vegaes jopaes san-seres y no pòchs cantóns d' hòrta y de secá. Per ser, puix, un punt raro y curiós al mateix temps, ham volgut nosatros que figure en este llòch y cantarli esta cansó:

L' Estret de Lorja es notable
per la sehua posició;
que pase l' aygua com puga...
y avant va la provesó.

Puix nosatros no tením culpa de que les penyes li fasen la còl, apretantla en tanta manera, ni tením tampòch mijos pera ferlos fer la rahó. *Qui tinga cuchs, que pèle fulla*, diu el refrany.

Faldons (els) d' Oliva

En eixe pòble tenen tots els llauradors, al menys els de l' hòrta, la costum rara y estravagant d' anar á treballar en faldó ó camisòla, tornantsen lo mateix á casa així que arrematen la faena, tan ternes y satisfets com si estigueren en un bòsch, ahon sòls els veren els llocs y les raboses; y á tot això viuen allí unes quantes families molt encopetades, que dehuen riures per les bojaques al vore aquella tròpa de indis braus en trages tan primitius y bruts á més no poder. Les giques jovens no van tan llaugeres de ròba, pero en canvi van totes en faldetes blaves de tèla casera y en los burrets del ramal

carregáts de fem y de tot lo que dona el temps, puix segurament sos pares son arrendadors y no pòden comprar-se carro. Es un pòble en que la propietat está casi tota en mans de quatre richs, y el pòble es encara un verdader vasall d'ells; tal vòlta no 's conega atre eixemplar com èll en tot lo reyne en usos, pràctiques y costums, y per això qu' en mitj de la sehua pobra está content y no 's realça contra els amos, devém acabar cantantli una cansó pera que s' alegre més:

Els fills del pòble d' Oliva
dehuen ser molt calorosos,
quant en l' ivèrn y en l' estiu
van en faldó tan ayrosos.

Y ancha Castilla, que el rey paga, com dihuen els castelláns y nosatros també pròu vegades.

Falles (pareixen les) del Micalet

Este modisme es del sigle diuit, quant encara s' enceníen de nit dalt del Micalet de la Sèu de Valencia unes fogates pera guía dels mariners, les quals dempuix es substituïren per unes boles de pell ó cartó, penjades á una barra que pasava per dalt de la campana del rellònje; y com les dites fogates duraven tan pòch, d' ahí el dijo ó frase qu' el pòble els va aplicar, referintse á còses de curta ó pòca duraciò; ara ja no s' estila, pero encara l' ham ouít referir nosatros á un ahuelo sense nets, y com á còsa curiosa la contém, no sense cantarli la copla que li tòca de caixó:

Les falles del Micalet
duraven una rosada,
y á lo que dura poquet
el pòble les aplicava.

Per ahon se veu qu' els valenciáns sempre han segút lo mateix, y que quant no han tengút de quí figarse, s' han figat d' ells mateixos; córrega, puix, la bola, que no va mal.

Fam (els anys de la)

Se referixen á totes les époques de necessitat, penuria y misèria per que ha pasat la humanitat, que no han segut pòques, y en este sentit está escampát eixe dijo ó frase, no sòls per tot el nòstre reyne, sinós per tot lo mon, puix dites époques son comunes á tots els països y á totes les etats; per això nosatros, tenint en conte el carácte estensiu de la fam y lo apropiat qu' es á tot temps y llòch, ham volgut també que figuraren els anys d' ella en este llibret, cantantlos com á tots la cansó de reglament:

Els anys de la fam diém
als qu' es patix pròu galima,
sens pensar que ja badallen
els que la tenen canina.

Que son més dels que m' hos figurém, puix si no fora per això, molts que de no menjar pròu están flachs com á gosos perdiguérs, estaríen gròsos com á teixóns, en unes cares com á panderos y una brasa d' anques; pero s' aconòrten en que la Providència de Deu á tots manté, per més que no ha fet escritura de si m' hos ha de mantindre gorts ó flachs.

Ferrer (el) de Tibi

El ferrer de Tibi, diu que ferrant ferrant pergué l' ofici; es el tipo del sugècte indolent y malfatá, y se referix á cèrt ferrer d' eixe pòble de la provincia d' Alacant, qu' en llòch de traure honra y profit de la sehua profesió, per la sehua pòca aplicació al treball y pèdre el temps y sos alforros en lo jòch y en menjurrades y borrajeres, vingué á quedarse inútil y en mitj del carrer; no se sab quí fon este tipo ni la època en que vixqué, pero el refrany corre encara de boca en boca en la provincia citada y en part de la de Valencia. Cantemli una cansó pera que á lo manco el consòle un pòch:

Tipo de malfaeners
 ha segut eixe ferrer,
 y per això qui el seguix
 també es queda en lo carrer.

Es dir, pòbre del tot y desacreditát, qu' es lo pijor,
 com sosuix als que fan el seu cónter.

Festa (la) del Rat-Penat,

la bosa buyda y el cul banyát; este es el remát d'eixe modisme, y se referix á ú dels centenars de la Reconquista de Valencia, en el que no pogueren lloirse els de la ciutat, per haver caigút durant éll un gran temporal d'aygües; pero en canvi feren el seu agost els fondistes, hostalers, bodegoners y demés comerciants é industrials, puix com no havia llavons la facilitát de comunicacions d'ara y els camins estaven convertits en verdaderes llacunes, els moltíssims forasters que acudiren no s'en pugueren tornar tan pronte als seus pòbles, deixantse tots els dinés que duyen en la capital, y alguns d'ells encara s'empenyaren pera poder menjar; per això fon tan celebrada eixa festa, que dasta huí es nomenada en tot lo reyne, motíu per el que nosatros li dediquém este recòrt y la copla que seguix:

La festa del Rat-Penat
 vingué tan arremullá,
 qu' encara huí la nomenen,
 com diu el graciós refrá.

Pero això no 's estrany en la tèrra del Gè, lo estrany sería qu' els seus naturals, guasóns dasta la paret d'enfront, no li hagueren aplicát á dita festa el espresiu sambenet que pòrta. Y *á molta dija, cara de botija*, com diu la gent menuda del terreno.

Festeigs (els) de la Vall

Es molt jusca y curiosa la costum qu' encara creém que s'estila en eixe pòble, dit també Tavèrnes de Vall-

digna, d' anar els fadrins á festejar á casa de la novia, mudáts en la robeta de menjar bé y posáts de capa, així siga en lo mes d' Agost; y ben mirát, es un estil que honra y favorix en gran manera á novio y novia, al tractar tan en serio un acte qu' en tots los pòbles, grans com gicotets, es tracta tan arréu y en tan pòca consideració y mirament; puix en les ciutats y en poblacions importants, dona llástima y al mateix temps ganes de riure, vore als festejants de plantó en un carrer, fent el bambáu, per no dir el tòfol, y en lo cap en alt, parlant mitj en cifres y á la calladeta, quant no en senyes, en la senyoreta qu' está asomada al balcó; y en los poblets, dasta qu' el pretenent no entra en casa de la promesa, tenen els dos que festejar amagát p' els racóns, de nit y de mala manera; pero en eixe pòble citat, anant el fadrí á vore la novia en tal etiqueta y formalitat, donen á entendre qu' es respèten y es vòlen novio y novia com Deu mana, podent evitar sòls així els molts abusos á que se presten els festejos fets com ginerament se sòlen fer. Per això recomaném als festejants la costum ó mòdo de festejar d' aquell pòble, y acabém estos renglons en la copla sigüent:

El festejar de la Vall
mereix per tots imitarse;
qu' el còpien els que pretenen
en Sent Agustí allistarse.

Puix *Sent Agustí, dos caps en un coixí*, diuen molts; ja ho saben vostés, si nou' sabien.

Festes (les) de carrer

Se féen en Valencia y en tots los pòbles més importants del nòstre antich reyne, y tenien per objècte y fí obsequiar els habitants de cada carrer al seu sant patró ó titular, celebrant el día de la sehua festa una funció d' Esglesia, y pasejantlo per la vesprá en provesó per tot éll al sò d' una jaranga y del precís tabalet y donçayna; pera fer dites festes més lloïdes, adornaven de florero tot lo carrer, li féen al sant un altar molt enflocát, un entaulát pera la música, omplien el pis del carrer

de murta y atres plantes oloroses, y puto quí apanyaría millor la entrada y els balcóns de sa casa; no cal dir que aquell día se guardava per tot el vehinát com si fora de precèpte, anant tots á Misa, no alçant ningú una palleta de tèrra, pegant bòltes sense parar d' un cap al atre la gent jove en la robeta de menjar be, y estovantse els ahuelos y les ahueles asentáts á les pòrtes; per la nit feha revel-la ó serenata la música, y s' acabava la funció en una despará, traca ó castell de fòchs artificials. Pero tot això s' ha acabát desde qu' els govèrns, que no busquen més qu' el bé del pòble, segons dihuen, li retiraren eixes expansions de bòn gènere, sense ducte pera que no's riguèrem ni desfrutáren tant, ja que eixes antigalles son més pròpies de les aldees, ahon la gent está encara molt atrasada, y del gichs que tenen molts pardalets en lo cap. Y els haurém de donar les gracies y la rahó, per més qu' el verdader pòble no está per les innovacions que l' oprimixen y li lleven la verdadera y sana llibertat. Fem, puix, punt á estos renglóns, y pera consolar-mos un pòch cantém la acostumada cansó:

Les festes de carrer eren
l' alegría dels grans pòbles,
y al llevarles, han perdút
l' humor, tornantse més pòbres.

De mòdo que s' han quedát *com el gall de Morón, sense plomes y cacarejant*. Pero quien manda, manda, y *cartuchera en el cañón*, que dihuen els quefes dels soldats

Figuers (els) de Benaguacil

[S' els nomena així en los pòbles de la comarca, per lo aficionáts que son á les figues, puix segurament tenen pòques figueres en lo seu terme, y ja es còsa sabuda que *la privació es causa del apetit*, com diu el refrá. Com vullga qu' el agradarlos les figues no 's pecat, cantemlos la copla de costum y que menjen totes les que puguen, en regla, per supòst, no siga qu' els fasen mal:

[En Vilamarjant flatosos,
en Ribarròja esquerrers,

en Llíria culipardalts
y en Benaguacil figuers.]

¿Hia algo més que dir d' eixa gent? Nosatros creém que no, y per lo tant que se les aventen com puguen, pero que no menjen tanta dacsá com dast' ara, qu' eixe pá diu que no 'l beneí el Nòstre Senyor, súa sense treballar, còsta molt d' engolir y fa els rots agres.

Figues (les) de Pámis

[Son les negres ó *bacórs*, com dihuen en les muntanyes d' Alcòy, y les més fines dempuix de les *napoletanes* en totes parts, pero especialment les d' eixe poblet de la Marina, que per això están tan acreditaes dende antich en tot este reyne; per lo mateix creuríem nosatros faltar al patriotisme que revèla l' amor á les nòstres còses, si no férem menció así d' eixes celebraes figues, y d' ahí el que les enaltím en estes línies y en la cansó que seguix:

Les figues de Pámis son
ja de antich molt afamades,
per les més dolces y fines
del clòt y de les muntanyes.

Y sinós qu' heu diguen en Valencia, ahon les preferixen á totes les demés, venentse á un prèu que no alcanen les atres.

Filar prim

Esta frase ó modisme tan antich com corrent en lo nòstre reyne, y que equival al *hilar delgado* dels castelláns, significa desmenuçar ó profunditzar en una còsa, y d' ahí lo que díen en los convents de frares *aula* ó *cátedra de prima*, ahon se teníen conferències ó discusions científiques sobre una ó varies matèries; més avant s' estengué la frase á les arts y oficis, y per això les dònnes que filaven, se día que filaven prim quant feen el fil molt pri-

met ó finet y bonico. Y com vullga que dita frase, además de lo estesa qu' está, no deixa de tindre lo que solém dir el seu *meollo*, ham cregut nosatros convenient y oportú inclòurela en estes planes, cantantli la copla acostumada:

Filar prim te molts bemòls
y pelendengues no pòchs;
quí vullga apurarlos bé
que no s'ajuste en renòchs.

Perqu' eixos no saben dir més que *ròch, ròch*, com les granòtes dins dels jarcos, y no trahuen més trellat; pera dependre, del que sapia mes que ú.

Fill (el) del mestre Pere

[*El fill del mestre Pere, que li amostrava á fer çabates á son pare. Esta frase sòl aplicarse al jove pòch sabut, qu' en la sehua inesperència pretén saber més qu' els vells y s' atrevix á donarlos lliçons; pugué tindre oríge durant la època dels antíchs grèmis, en qu' els fills seguíen el mateix ofici dels pares, començant per ser *aprenents*, despuix *oficials* y per últim *mestres examinats y en títul*; d' ahí el haverse perpetuat la sehua memòria. Pero nosatros, pera que no siguen manco que atres, els aplicarém la acostumada copla:*

Eixe fill del mestre Pere
ser pòch avisát devía,
quant ja amostrava á son pare
lo qu' encara deprenía.

Y pròu ni hia també aixina, qu' encara casi caguen vèrt y tenen la llet als morros, y ja vòlen alçarse á germáns majors y donar lliçons á qui sab més qu' ells; pero *con su pan se lo coman*, que dihuen els castelláns, y *á qui Deu li la done, Sen Pere li la beneixca*, que diém nosatros.

Fill (el) del pare tendre

El fill del pare tendre, diu que cagant se descostellava. Es frase que s' aplica á la persona molt endeble y porigosa, y especialment als queixóns, que s' acovarden de no res y crehuen que s' han de morir apenes senten la menor indisposició; es prou usada encara, y nosatros, á falta d' atra còsa, li cantarém una cansó al ruinós y delicát de Gandía que té tals aprensions, á fí de qu' es reanime y traga fòrces de flaquéa.

Es tan tendre y delicát
el fill d' un pare dolent,
que creu que s' ha de ofegar
d' una bufada de vent.

Y sos perills corren, perque una persona aixina sólaments tancada en una urna de cristal podria estar segura, y encara no del tot.

Foguera (la) de Canals

En esta vila hia costum dende antich de fer una foguera colossal en la plaça de la Esglesia pera el día 17 de Giner, festa del seu titular y patró Sent Antòni abat ó del porquet; sèt ó huit dies abans tots els vehíns del pòble van carrejant la llenya que pòden, y ú d' ells en particular qu' está prou rich, fa conduir dasta pins y atres ábres sancérs, resultant una garbera que sobríx per dalt les teulaes, á la que boten fòch despuix de Misa major y dura encesa dasta el tercer día de festes, en el que despuix de la Misa fan rodar per fòra la dita foguera á tots els animals majors y menors enflocáts, als que repartixen per despedida un tròç de pa beneyt. Com vullga que jòca una costum semejjant, tal vòlta la única que hiaja en lo nòstre reyne, á fí de que tots la conequen y se conserve á trevés dels sigles, li dediquém nosatros estes ralles y la cansó que seguix:

La foguera de Canals
tan famosa y nomenada,
es pa honrar á Sent Antòni
en tota la contornada.

Puix té molta fama en lo distrit de Xátiva, Enguera, Canal de Navarrés y la vall d' Albayda, siguent estrany que no l' hajen copiada en eixos pòbles, com ho feren en Agna en l' any 1877.

Foguet (el) de lladre

Així dihuen en l' ivèrn els qu' están arrodaláts á un foguet compòst de unes quantes brases sense fer flama ni fum, que apenes calfa, qu' es el que sòlen fer els roders y gent de mal viure en les sehues còves y madri-gueres, pera no donar á entendre ahon s' alberguen y evitar el ser descubèrts; y com vullga qu' este modisme es pròu conegút y corrent en lo nòstre reyne, á fí de que no 's borre, li ham tirát nosatros estes ralles, y ademés li cantém la sehua cansó:

Foguet de lladre diém
al qu' está mitj apagát,
y ni fa flama ni fum,
ni calfa al qu' está gelát.

Y així es també el que sòlen fer els pòbres, per tindre pòca llenya y manco dinés pera comprarne, puix els necesiten pera donarlos als giquets pròu tascóns de pa dur y sardines rovellades.

Fònt de Bellús (la)

Lo caudalosa é important qu' es esta fònt m' hos ha obligat á fer así menció d' ella, ja que sense ducte es la més abundant del nòstre reyne; ix á còsa d' un quart d' eixe poblet, en lo camí vell de Xátiva, d' una còva que forma la penya, qual boca está tapada en una paret de òbra, tenint á uns cinch pams d' alçada una especie

de finestró en una reixeta davant, per la que s'asomen els que pasen, encara que apenes es divisa el gran rebals d'aygua y s'òu la remor que fa al caure ésta en éll; va conduida á dita ciutat per una gran cequia de calicanto, destapada á trets, en els que pòden beure les cavalleríes, y al entrar en aquella població, casi front al antich portal de Cocentayna, forma l'artística *fònt de vinticinch jorros*, un pòch més avall una bonica *cascada* y á continuació d'ésta está el gran *llavador de ròba*; dit manantial abastix en tanta manera á la referida ciutat, que tota ella está plena de fònts, inclús els edificis públichs, hostals y moltes cases de particulars; pòques poblacions d'Espanya tindrán tanta abundancia d'aygües com ésta, encara que mòlles y casi sempre calentes, per lo que be mereix tal manantial que li dediquém la copla de costum:

Pera fònts la de Bellús,
abundant com la que més,
que abastix á tota Xátiva
per l'andret y p'el revés.

Com á qu'encara rega una gran extensió d'hòrtes, d'una fertilitat estremada, lo qual celebrém en gran manera.

Francés (el cavallet de Sen)

S'aplica al anar á pèu, com diu que casi sempre anava á tots los puestos eixe Sant, eixemple de humil·dat y de pobrea, y més en temps d'ell, que no hiavía tantes carreteres y atres mijos de comunicació com ara. Els llauradors y demás gent treballadora donen eixe nòm al cavallet ó tireta de cordellet que pòrten les espardenyes d'espart, desde la cara á la talonera, els frares que calcen sandalies, á la correjeta que sugècta els dos dits estrems, y els qu'entenen un pòch el llet·norum dihuen anar *pedibus andando*, de broma y en tò festiu, per supòst; pero de totes maneres significa lo mateix, y per això nosatros, á fí de qu'el pòble conserve este modisme tan espresíu, ham volgut tráurelo así á rògle, no deixant en lo tinter la cansó que li pertóca:

El cavall de Sen Francés
eren sempre les sandalies,
en les que anava á peuet
y corria tèrres varies.

Hui 'n día no van tant á pèu els frarets, perque no 's tan precís y hia mijos més fácils de comunicació; pero així mateix, els que següixen el eixemple y l' esperit del seráfich Patriarca, no son tan comodíns y quisquillosos com els atres, y se conformen y acomòden á tot lo qu' ix.

Francesos (¿qué tením que vore en los?)

Este es el modisme ó frase que corre més entre 'ls valenciáns y també en tota Espanya, traduintlo cada regió á la sehua llengua particular, el qual servix d' esclamació quant algú m' hos diu ó propòsa algo que no m' hos ve bé ó no m' hos acomòda. Y en veritat, que si reflexioném sobr' ella, tením masa motíus pera estar prevengúts contra els gavajets, pera estar resentits d' ells y pera tindrelos en fí á cap de sèda, com solém dir, puix en llòch de favors, no més els devém desastres, males pasades, ròbos, fam, plòrs, sanch y ruína p' els quatre costats; sense contar la traició de Napoleó I, que portá la guèrra de la Independéncia, en la que les tropes franceses saquejaren les nòstres Iglesias y casi tots els pòbles, robantmos y emportantse á França tot l' òr y la plata y dasta els monuments que pugueren; tots los mals materials y morals que m' hos han vengut, tots es pòt dir qu' els ham rebut dels gavajos. No, no podém els espanyòls mirar en bònns ulls á eixa nació vehina, per més que reconegám els sentiments de hospitalitat y caritat del verdader pòble francés, que no deu confun-dirse en la garrapata de pillos, viciosos y farautes, qu' el desacrediten y deshonren. Y per això ham cregút oportú donar entrada á eixe modisme en estes fulles, tirarli estes quatre ralles y cantarli per fí esta cansó ó estre-vill dels nòstres pares:

¿Los franceses á España
á qué han venido?

A comer picolinas
y á beber vino.]

O esta cansó més picant:

El traidor Napoleó
feu á Espanya guerra artera,
pero pergué la corona
y la vida en Senta Elena.

Y fortuna que morí arrepentit de les sehues faltes, que no foren pòques, y reconciliát en la Esglesia, á qui havia agraviát tant, tenint pres en Avinyó al Papa Piu Sèxt.

Frare (el) d' Agres

En les caigudes de la sèrra de Mariòla que miren á la vila de Muro, hia un penyòt que sobrix sobre 'ls demés, á qui per la sehua configuració se li dona en lo condat y en los valls que seguixen á ell, el nòm de *frare d' Agres*; asò no pareix que tinga res de particular, més atesa la coincidència de que totes les tronades que ixen per eixa part sòlen ser perjudicials pera 'l terreno, deixántselo ras y llevantlos als pòbres habitants totes les collites que tenen á la cara, resulta que tots ells miren en mals ulls á dit penyó, que no deu res ni te culpa de qu' els núvols de mal aspècte s' agarren y se situen damunt d' ell; d' así el que siga tan popular eixe *frare* en aquelles muntanyes y que á cada trico estiguen nomenantlo, qu' es justetament lo que á nosatros m' hos ha fet insertarlo en estes págines y cantarli la sigüent cansó:

El pòbre frare de Agres
no tindrà culpa de res;
pero en caure pedregaes,
éll ho paga, y no en dinés.

Puix en cada maldició l' atèrren els manco reflexius d' aquells pòbles, com si malaínt, blasfemant y parlant malament remediaren els perjuíns y pèrdues que causen les tempestats; pero el número dels tontos es molt gran.

Frare (el) Taques

S'aplica este mòt á la persona desaseada y pòch mirada en lo traje que pòrta, com sense ducte hu eren els relligiosos dels dos sexes consagràts á la vida contemplativa y penitent, parlant en gíneral, puix també ni havia y els hiá molt pulcres en la netedat de les sehues ànimes y dels seus còsos; d'así esta frase ó modisme, per més que siga desconegút el sujècte que serví de tipo, á qui nosatros n' obstant li cantarém esta cansó:

Dihuen als frares tacosos
algúns que taques no 's vehuen;
que se les miren despay
y vorán quántes ne tenen.

Es la única manera de no traure mals nòms á ningú, puix el qui se coneix els defèctes y faltes que té, ja no pensa en los dels atres.

Fullanes (els) de Benimarfull

Eren tres germáns, que siguent fadríns foren molt divertits, tocadors de guitarra y de citra y cantadors, corrent per l'estíu totes les festes del contorn, armant guitarrades, balls y saráus, y divertintse á més no poder en companyía de les giques casadores, pero de un mòdo honest y en tota honra y cortesia, com solém dir, sense mòure escandálls ni desmandarse pera res en la llengua, còsa que huí no saben parlar els jovens si no s'embruten en seguida; asò ocurría allá á la mitat del sigle dè nau; més així que dits germáns se casaren, es deixáren els jòchs, festes y bromes á un costat, y ja no pensaren sinòs en treballar y cuydar cada ú de la sehua familieta com Deu mana. Com eren tan coneguts y nomenáts per aquelles montanyes, ham volgut dedicarlos nosatros esta memòria y dedicarlos esta cansó, ja qu'ells ne cantaren tantes siguent fadrins:

Eixos celebrats Fullanes
amenijaven les festes,

en sos cants y guitarrades
y diversions molt honestes.

Puix pera divertir-se no 's precis escandalizar ni fer parlar á ningú, que ja temps pera tot, havent orde y tenint regla y mesura.

Galima (tindre més fam que)

S' aplica al sugècte molt famolench ó que patix molta fam, y se referix á eixe tipo, supòst ó verdader, que tan gran y desgarnat com era, no tenia traça tan sixquera pera treballar y guanyarse la vida, y anava caentse de fam y misèria per los carrers; d' ahí este modisme tan conegut en el nostre reyne, y que alguns en llòch de dir fam diguen *galim* ó *galima*; més cantemli una cansó, y siga lo que vullga:

Molt mala cosa deu ser
tindre *galim* ó *galima*,
quant tots li fan mala cara
y ningú á ella s' arrima.

Ni convé tampòch, puix del gos flach no s' apeguen més que puses y alguna caparra.

Galtá (el que li pegá la) al dátil

O á la mèrda, com dihuen atres: S' aplica al alabançió y valentó, que no té forces ni corage pera eixecutar les amenaces que fa cridant; y se referix sense ducte á algún pòbre diable de Valencia, que volent tindre fama de valent, li pegaven dasta les dones y els gichs; asò si no era el protagoniste incorpòri d' algú d' aquells *colòquis*, que tant en bòga estigueren en dita capital y reyne en lo sigle diuit y principis del dè nau. Siga d' asò lo que vullga li cantarém una cansó, y avant va el carro dasta que bolque:

Els valents no més de llengua
 sòlen caure tots de cul,
 perque 'n llòch de valentíes
 tenen fanfaria y orgull.

Puix sòlaments tenen llengua pera tirar bravates,
 pero mans pòques; y huí 'n día ni hia molts d' estos.

Gall (el) de la Pasió

[Dihuen qu' era de bronze, y estava damunt de la primera pilastra que sostenia la barana de la 'scala del paláu de Pilatos en Jerusalèm, y qu' éll fon el que pegá els dos cants la nit que Sen Pere va negar tres vegades al Nòstre Senyòr. Siga ó no veritat esta tradició, res tendria de particular, supòst que Jesucrist podia haverlo permitit pera acreditar la profecia que abans li havia indicat al seu mencionat apòstol.] Cantemli, puix, á eixe gallet la sehua copla, ja que cantá per permisió del diví Mestre:

El gallet de la Pasió
 cantá y avisá á Sen Pere,
 pa que plorara el pecát
 que feu negant al seu Mestre.

Per això el Nòstre Senyor el perdoná, perque va vore qu' el seu arrepeniment era sincer y verdader.

Ganao (el) petorri

[Es una espècie de monomania que patixen alguns hòmens, la de voler rebaixar y tirar per tèrra á les dònes, traentlos tots els sobrenòms que pòden, y dientlos *ganao petorri*, *gent de la pòta badá*, *femellám* y atres, com si elles no mereixqueren tan de respècte y consideracions com ells ó d' ahí en avant; y á tot això eixos mateixos les busquen ense que les necesiten, convençúts com tots de qu' en la casa que no hia dòna, ni hia orde ni concèrt en res, ni tampòch alegría completa.] No per fer, puix,

menys prèu de les pòbres dònnes, sinós al contrari, pera fer vore la pòca rahó que tenen els que les maltraten y abojornen, ham posát nosatros estes quatre lletres y la cansó que va así baix:

Ganao petorri els dihuen
per burla á les pòbres dònnes,
y els qu' es burlen, pròu vegaes
les busquen y tròben bònnes.

Y es qu' el mon fa pòch prèu d' elles, creent que totes son iguals; pera respetarles y tractarles be, devém mirarse en l' espill de la nòstra mare, y així á lo manco respetarém y posarém en bòn llòch á les que siguen com ella.

Ganga (lo sastre)

Vivía éste en lo Más de Casinos allá per la mitat del sigle XIX, y era tan estravagánt en lo vestir, qu' en llòch de portar pantalons, com ja duyen casi tots, ó calsons estrets com alguns portaven encara, vestía unes sinahuetes ó brialets de color y curtets, per l' estil de les giquetes, qu' era la risa de tots; y com segurament s' heu fea de les sòbres dels trages que hòmens y dònnes li donaven á cosir, començaren á nomenarlo p' el sobrenòm de *sastre Ganga*, traentlo els gichs y giques de les casetes no més el veen eixir de casa; éll no fea gens de cas, pero cada vòlta que liu díen, sense girarse tan sòls, se pegava una palmada á les anques y día: *Aquí la llevo, aquí la llevo*. Per ser, puix, un tipo en la sehua clase, ham volgút nosatros que figure en este puesto, ademés de dedicarli la copla que se mereix:

Sastre Ganga allá en Casinos
li díen al nòstre tipo,
¿qué haveren dit dels que ròben
huí més qu' éll á cada trico?

Puix haveren dit tot lo que haveren volgút, pero molt mal dit, perque si aném á robar, pòchs serán els que no ròben més qu' els sastres huí 'n día.

Ganjos (el pòble dels)

[S' aplica al actual poblát de Ruçafa, á lo qu' es veu, per haver acudít en ganjos, quant á la venguda del Santíssim Cristo del Grau per la mar, á tráurelo y emportárselo á la sehua parròquia, com ho intentaren, lo qu' es que la dita Image volía residir ahon se venera hui, y encara que la dugueren á Ruçafa, ella per la nit sen aná á la Esglesia del Grau, y allí está dende llavons; pero el modisme se li adjudicá al pòble de Ruçafa, y així seguix.] De mòdo que no li inferíx injuria ni deshonra, sinós al contrari, que l' honra y l' enaltíx en alt grau, en prèmi dels seus bons desitjos y verdadera voluntat, qu' es per lo que nosatros li doném cabuda en estes planes y li cantém la sehua cansó:

Tèrra ó pòble dels ganjos
 á Ruçafa tots digueren,
 perque de la mar al Cristo
 en ganjos diu qu' el tragneren.

En companyía dels del Grau, per supòst, y com ells creíen que teníen millor dret pera endúrse-lo, per això s' el endugueren; pero el Santo Cristo volía estar en lo Grau, y éll á sòles sen aná de nit en la fresqueta y allí está. Y es perque contra Deu els hòmens no pòden ni podran may, per més bòltes que li peguen al nano.

Garruts (els) de la vall de Çeta

[S' aplica com un mòt burlesch als habitánts de Fageca, Tollos y Famorca, de dita vall, perque 'n son llenguaje y costums semblen molt als dels valls de Gallinera, Ebo, Laguar y Castell de Castells, deixant ademés pròu que desijar en l' aseó y curiositat de sa persona: d' así el modisme que corre per la part baixa de la vall de Çeta, y que, com es natural, els sab molt mal y els pega dos patadetes á la boca del ventre; pero nosatros no tením que vore pera res en los francesos y cada ú que s' ahuixe les mosques com puga, cantantlos únicament

una cansó pera qu' es distraguen y no pensen en ninguna mala còsa:

Els garruts del vall de Çeta
son bònns á carta cabal,
pero els turmells duen bruts
y parlen també molt mal.

De manera que no 's tot veritat lo que s' els atribuïx, pero sí que son pròu arréu en lo parlar y en atres còses, qu' es lo qu' els critiquen els de baix. Mes tot asò va de broma y no dehuen fer cabal de lo que diguen els atres, que pròu que criticar tenen élls.

Gatet (el) de Otos

Ser més mal qu' el Gato ó Gatet d' Otos: este es el modisme que corre p' el nòstre reyne, en el qual se pondera la maldat, travesura y ruindat d' una persona, comparantla en lo sugècte que servíx de tipo, el que, si be fon roder famós del sigle XIX, á causa d' una mòrt qu' en pròpia defensa feu en la sehua juventut, y formá part de les quadrilles de bandolers de Sèrra Morena, evitá sempre els ròbos á má armada y els asesinatos de persones indefenses; espiá els seus crimens en Melilla per espay de 48 anys, é indultát en 1893 p' els servicis fets á la patria en aquella guèrra, torná al seu pòble, ahon se dedicá de nòu á les faenes del camp, sobre ser ja vell, dasta qu' el sorprengué la mòrt en 1904, después d' haver rebút en gran fervor els auxiliis de la Relligió. Mereix, puix, el puesto que nosatros li ham destinát así y la cansó de caixó:

Mal fon, nou' ducta nengú,
eixe gatet de vint ungles;
pero més valent y honrát,
que fon éll, no cal qu' el busques.

Y además fièl y treballador en quant cab, segons dihuen encara els fills del seu amo. Conque tornémli la fama, que *no 's el lleó tan fier com el pinten.*

Geròni y Riteta (pareixen)

Este modisme s' aplica als enamorats amants, que, sense cuydarse de que puguen cridar l' atenció de la gent, s' estasien parlant y mirantse embegúts y embele-sáts; son orige, n' obstant, no se deu á haver tengút en-jamay vida real eixa enamorada parella, sinós á un pa-rell de figuretes, qu' en el primer tèrç del sigle XIX por-tava un cego per los carrers de Valencia, cridant en elles extraordinariament l' atenció del pòble; en lo alt del mánech de la guitarra y sobre una giqueta repisa, junt á les clavilles, anaven colocáts dos ninotets de pòch més d' un pam d' alçada, y el vell diger els feha ballar al sonar les còrdes, tirantlos jufetes y dientlos sense parar: «Vaja Geròni; má que Riteta et guanya.» Sobre este modisme compongué anys dempuix Escalante la incom-parable pesa dramática d' este títol, encara que desvir-tuant del tot sa verdadera significació y orige, els quals salvá del olví el senyor Orga, esplicánt en ses nòtes la història del tal modisme. En atres pòbles del nòstre antich reyne, sustitúixen *Geròni y Riteta* per *Mingo y Tereseta*, y més encara per *Cristova y Roseta*, pero fent-los ballar els tiritiquérs per damunt d' una còrda tapada en un cubertor penjant, y acabantse sempre el ball á garrotades, com el presenciávem encara farà uns 50 anys. Pero aquell temps portava eixes diversións, que hui ja no s' estilen, y nosatros, ab la valiosa ajuda del repetít senyor Cebrián, fem así memòria d' elles, pera que no 's pèrguen, si be acabant en la copla de costum:

Geròni y Riteta y atres
m' hos divertien sent gichs.
¡Qué llástima no tornáren
aquells joguets tan antichs!

Perque sería senyal de que les costums tornarién á ser més pures y sencilles, qu' es lo que feha viure als nòstres páres y ahuelos *en la pau del ángel*, com solien dir, y no en eixe contino mareig y malestar que tots vihuen ara, que m' hos fa viure més á presa y abreviar la mòrt.

Gèus (els) d' Alcòy

Mòt ó sobrenòm qu' es dona als alcoyáns en tota aquella contorná, sense ducte p' el seu carácte festíu y bromesch, molt dijer y amich de bromes ó fueres, y també per la deixá ó tonet que fan quant parlen, els quals semblen prou al cant del teulaí, qu' en llòch de fer *giu, giu*, com atres pardalets, fa *gèu, gèu*. Tot asò, per supòst, no més son congetures y suposicions més ó manco verosímils, pero qu' están en armonía en lo nòstre carácte meridional, inclinát per demés á les metàfores. Y cabalment per això ho posém nosatros así y li cantém una cansó com als atres:

Els gèus d' Alcòy ja no piulen
com en atre temps piularen,
perqu' els cataláns rabúts
quant al Cantó be 'ls pelaren.

Per això el refrany de *¿alcoyá y bovo? cántali un trovo*, deu borrar-se, ja qu' entonces demostraren ser més que bovos, bovorrons, deixant-se desacreditar y robar p' els socarráts del costat y p' els envejosos de Catalunya. ¡Obri-ulls pòrten á vendre!

Gica (la) del Coro de Millena

Una de les filles del tío *Coro*, d' eixe poblet del vall de Çeta, distrit de Cocentayna, estigué servint amo segurament alguns anys en aquella vila, y posadeta á vestir de mòda y á menjar bé, al tornársen á sa casa no podia fer-se á vestir tan arréu com van en lo seu pòble, y continuava vestint lo mateix que abans quant estava fòra; asò ho notaren els fadrins, y haventlos jocát, per que sos pares eren pòbres y no podíen seguir aquell rumbo, li tragueren entre atres esta seguidilla ó estrevill:

¿Pera qué tanta bòyra,
gica del Coro,
si meujaves huitenes
y ara vòls bollo?

Y la pòbra gica tingué que callar y no dir res, perqu' en los poblets si 'l prenen á ú per davant y vòl parlar, encara es pijor.]

Gijo, fuig del mon y pasa á Gòrga

[Es un modisme molt usát en lo distrit de Cocentayna y en la vall de Çeta, y s' aplica per allí á eixa vila, lo mateix qu' en l' hòrta de Valencia li l' apliquen á la de Moncá, lo qual dona á entendre qu' eixos dos pòbles no sòls no perteneixen al nòstre reyne ni á Espanya, sinós qu' están fòra del mon. ¿S' haurá vist més bòn humor ni guasa més refinada que la dels valenciáns? Una gent que té tal inventiva dasta pera burlarse d' ella mateixa, no devía morir-se may, y nosatros li demaném al Nòstre Senyor que m' hos conserve les nòstres costums, en llòch de copiar les dels gavagets, com fan huí molts tontos espanyòls, puix tením de sòbra dins de casa pera no anar á buscaro fòra; li fem, puix, llòch así en molt gust á tan graciós modisme y li cantém esta cansó:

Fuig del mon y pasa á Gòrga
ó á Moncada, qu' es igual:
¿quí que valenciá no siga
se inventa una burla tal?

Pero estes còses y atres moltes més no son d' estranyar en los valenciáns; que s' els protegixca més p' el qui pòt fero, y llamprés se vorá els d' esta terreta dasta ahon rallen; com ells vullguen, nengú els guanya ahon sevòl á tallar l' abaejo, y nou' haviém de dir nosatros.

Gimet de la Torre

[Segóns dién els vells, era un roder y lladre provát de Torremañanes, provincia d' Alacant, partit de Xixona; se doná á conéixer despuix de la guèrra de *Sucesió*, en la que sense ducte va pendre part, formant partila en lo no menys celebrát *Jaume 'l Barbut de Clevillent*, y si-

guent ésta per molt temps el terror de tota aquella comarca; ademés del ròbo tenia tan males entranyes, que no content en despullar als viagérs que caíen en ses mans, de lo que portaven, els llevava la vida, gojantse al vórellos en los estertórs y agonies de la mòrt; era un tipo tan repugnant, que se feu odiós á tots, y se supòn que fon mòrt en un encontre en la fòrça pública, no se sab ahon ni en quin any. Acabém com en tots aplicantli una copla:

Eixe tipo repugnant
no 's estrany qu' es fera odiós,
qu' el que s' alegra del mal
deu ferse aborrrir de tots.

Pero no, que això no hu mana Deu; al revés, que Deu l' haja perdonát, per més qu' ell no perdonara á nengú; asò es lo pròpi del verdader cristiá.

Gitanos (els) d' Alberich

Te fáma eixa vila d' estar molt habitada p' els gitans, y per això se la nomena el pòble d' ells, abundant al mateix temps en éll els espiritistes y atres tontos é ignoránts, que perque han llegit quatre tròços de periòdichs ruíns ó han ouít á uns quants jarrayres que no saben lo qu' es magenquen, ja se crehuen que saben més que tots y pòden desputar de tot. ¿Quína culpa tením nosatros de qu' ells siguen tan goletes? Puix cantemlos la cansó qu' es mereixen, y que s' arreglen uns y atres com puguen ó s' entenguen si saben:

Gitanos y espiritistes.
¡Bòna gent m' hos done Deu!
En lo pòble qu' ells habiten,
¿quí té d' alçar ja la veu?

En efècte, siguent tot gent de trò, de camorra y d' espirít de... ví, els pòchs que no perteneixquen á eixes confreríes, precisament han d' estar sempre en lo cap baix l' ala y parlarse uns á atres en senyes; es dir, aguantar el fusell, que dihuen els cataláns, y ferse la meja.

Gorres (els de les) de pèl de conill

En l'antiga vila de Penayla, distant unes dos hores y mija d'Alcòy, que segons contaven els nostres pares, al preguntarlos qué s'estimaven més, terme ó vergonya, respongueren que terme, y per això el d'ells tira més de tres hores de llargaria y atre tant d'amplaria, hiagué una época en que tots els maseros de la serra y els treballadors del poble portaven una gorra de pèl de conill al cap, sense ducte feta per ells mateixos ó per les sehues d'ones, y feen una faja tan lleja y tan jocant, que materialment pareixien els de la segon caseta, com solém dir; asò jocá molt p'el contorn, y d'ahí el qu'els traguéren eixe sobrenòm, qu'encara no s'ha borrát del tot. Com á nosatros també m'hos jocá, no 's estrany qu'els hájem tret así á relluir, perque si algú vòl copiar el modèlo de les tals gorres, y pera postres ó darreríes cantarlos la copla á que son acreedors:

Encara pareix que veja
la faja d'aquelles gorres.
¿D'ahon trauríen el patró
eixos tròços de casporres?

Y si els pareix qu'está ésta masa picada, posarém est'atra qu'es antiga y més pròpia:

Donde el águila pena
y la loba cría,
no me verás Penáguila
en toda mi vida.

Qu'encara que castellana, es pròu espresiva; puix *de totes maneres tonyina en ceba*, cóm diém á vegáes, perque sabém que no pendrán á mal lo que se díu de broma y sense intenció de colorejarli la cara á ningú.

Gos (el) del hortolá,

que ni rocega l'hòs ni 'l deixa rocegar. Este refrany s'aplica á tot sugècte que no podent meréixer ni alcan-

çar una còsa, pòsa dificultats pera evitar qu' un atre la conseguixca, com el gos d' un cercát evita en los seus lladrits que algun rater entre y s' apodere de les fruytes, llegums y collites qu' éll no se pòt menjar: es molt corrent en lo nòstre reyne, rahó per qué l' incluím así, no sense dedicarli la copla que li correspòn:

Eixe gos es paregút
á eixos hòmens tiriosos,
que tot ho vòlen pa d' ells
perqu' es pèrden de gomiosos.

Y sòlen tindre jasco, perqu' encara que tinguen molt, nou' pòden aprofitar per falta de salut y d' appetit. Per això diu un refrany, *que sòl donar Deu faves á qui no te quixals.*

Gos (el) de Poma

Tindre manco vergonya qu' el gos de Poma. Esta frase s' aplica al sugècte desaprensiu y molt despreocupát, que no tenint mirament ni consideració á ningú ni á res, pòt compararse en lo gos, que com animal, sòls se deixa guiar p' el seu instint; s' usa pròu en la part d' Alcòy, encara que s' ignòra l' orige del dit Poma; pero arrematém cantantli una cansó á eixe gos tan satisfet ó desahogát:

Pera gos, diu qu' el de Poma;
pero ¡quánts atres ni hia,
que, sobre anar en dos comes,
saben ferlo millor ja!...

Jau' crech; com á que si posara més cuidao l' autoritat en averiguar la vida y costums de cèrts gosos, tal vòlta ja no cabrien en la Gosera (a) *Perrera*, de tants que n' agarrarien els llacérs.

Gos (el) de Sagra,

que de perea que té no lladra. S' aplica este refrany al sugècte indolent y pereós que no vòl donarse al treball,

imitant la vida d' eixe animal, que menja y beu sense treballar, pero li còsta rocegar hòsos, menjar porqueríes y robar moltes vòltes pera menjar pròu; en este sentit está escampát per lo Marquesát de Denia, y per lo tant, ja que no té més llanços, li cantarém la cansó de costum, y cadaú en sa casa y Deu en la de tots:

El gos de Sagra, diu qu' era
ú d' eixos ja jubiláts,
que la misèria s' els menja
y están tots plens d' alifachs.

Y si asò es veritat, no era estrany qu' el pòbre no estiguera ja pera quèntos ni pera res del mon, puix la pijor enfermetat es la velléa.

Gos (tindre més sòrt q' un) que s' ofega

Es un refrany molt corrent en estes provincies, y s' aplica al sugècte de tan pòca sòrt, que dasta s' el compara en lo gos que mòr ofegát, dient que ne té més qu' el pòbre animal que arremata aixina la sehua vida; es una metàfora que s' emplea pera dirli á ú qu' es desgraciát, y per això nosatros pa celebrar-la millor la incluím así, cantantli la cansó que li tòca de tanda:

Pòca sòrt deu tindre un hòme
quant se diu afortunát,
al compararlo en un gos
que mòr el pòbre ofegát.

Y tan repòca, pero no hia més remey que conformarse, puix quant no 'n té més, es perque la tallá que li feren no era més gran. Calfarse 'l cap en estes còses, es no alvançar res y posarse en camí d' anar á la goleta.

Granerérs (els) de Torrent

Ningú com eixos; en la estibeta ó sarieta al còll, unes pòques palmes de margalló dins d' ella, uns quants rabos

de granera enfilats per damunt del muscle y un roll de cordell que van faixcant del manoll del espart que duen al sobaco, corrent tota Espanya, França, Europa, tot lo mon; puix si no venen graneres, venen tramusos y cacahuets, almelles y torrat, táperes y olives, jufes y atres frioleres per l' estil, no pasant may de comerciants del gènere barat ni de anar sempre fregint y menjant, ja que les sehues aspiracions no son d'enriquirse y ferse capitalistes, sinós de menjar y beure en lo seu treball y de criar la familieta. Estos son els granerers de Torrent, ó siga la gent treballadora d'eixe pòble, á la que podran guanyarla á tindre dinés y bens de fortuna, pero no á serietat, patriotisme y amor á la tèrra qu' els va vore náixer, y á la que tornen á morir, si pòden, encara que s' encontren á l' atra part del mon. Vate así per qué 'ls ham deixat este buydet en estes planes y volém també dedicarlos esta cansó:

Els granerers de Torrent
son gent molt aprofitada,
puix recorren tot lo mon
en la sarieta sorrada.

Més afortunats qu' els palleters y vidriers, á quins han sobrevixcut, creém n' obstant qu' están també destinats á desaparéixer com aquells, dins de pòch temps, perqu' els ayres que huí corren, en llòch de favorir á les giquetes industries, lo que fan es sofocarles y matarles; y sinós, vixcám pera vore.

Guadalest (el castell de)

Está situat en el distrit de Callòsa d' Ensarriá y á un hõra de Beniardá y Benifato, sobre un gran y altísim penyòt casi tallat á pich per la part de Mijorn y Ponent, tenint l' entrada per Nort, en qual falda s' alça part del poblet del seu nòm, seguix á continuació un portal tallat en la penya viva, y en la part alta está la Esglesia y un giquet campanar, la casa senyorial dels Ordunyes y el restant de la població. En lo més alt estigué situat el castell, asolat en la guèrra de Sucesió, y lo qu' era cistèrna d' aquell, es actualment el cementèri ó fosar de la

parròquia. Allí se refugiaren en l'any 1844 els dispersats de les partides sublevades del capitá D. Pantaleó Boné, siguent tots ells afusilats de nit y de sorpresa per emisaris del gobèrn, sobre ser treballadors dels alreduors, y el dit quefe en lo castell d'Alacant. Per ser, puix, un punt estratègich el tal castell y tindre la sehua història, encara que llastimosa y pròu trista, ham volgut nosatros anotar-lo en este llibret, com una de tantes còses rares y curioses de la nostra regió, cantantli á major abundament la copla que seguix:

El castell de Guadalest,
en atre temps important,
es molt curiós y mereix
que s' el studie en avant.

Que si per una part ha hiagut en éll molts *sapos y culebres*, com solem dir, per l'atra pòt presentar págines glorioses en edats pasades, y una de tantes es sense ducte l'alçament dels moruschs, començat en la sèrra d'Espadá y proseguit ab decisió y entusiasme per los d'estos riscles y montanyes de la provincia d'Alacant.

Gual-les terreres (les) d'Alcubles

Tant com s'alegrárem de vore l'artística y abundant fònt que hiá á la eixida d'eixe pòble, igual que la grandiosa Esglesia parroquial, s'entristirem y apenárem al pasar per la plaçeta que cau darrere del dit temple; debaes estava plantada d'ábres feha pòch temps, alló pareixia materialment una segreta ó escusat públich, tal era l'abundancia de lo que nosatros burlescament diém *gual-les terreres*, qu'era menester que les dònes s'alçaren les faldes y els hòmens miraren be ahon posaven els pèus, sopena de uns y atres en viscarse dasta els ginolls; asò sense contar els perfums y emanacions qu'eixien d'aquell punt, capaços de trestornar ó tornar tarumba al més guapo, com á que son de moltísima més potència y virtut que tots els pòts y esències de casa Tiffon. Coneixent nosatros el pòch interés que tenen les autoritats locals en sanejar les poblacions y lo atrasada qu'está la cultura de cèrts pòbles, ham volgut posar así una mòstra

d'eixe capell, per si vòl algú ferse en éll, al mateix que dediquém á d'aquells *gual-lers* esta cansó:

Les gual-les que hiá en Alcubles
si foren com les de *pasa*,
podía ferse un convit
pa menjar tots en la plaça.

Y encara sobraria que menjar, puix se necessita vóreu pera compendre lo molt que abunda allí el género. ¡Si serán productors de fresal!

Guixa (lo pòble de la)

Este es el sobrenòm qu'els catarrogers els apliquen als de Albal, perque crehuen qu'éstos inventaren la lligenda burlesca del *Burro del llicsó*; y si mal els pega als de Catarròja qu'els pòsen eixe Sambenet, no dich res lo mal qu'els sab als albalérs qu'els tracten de guixérs, total perqu'en temps antich sembraven moltes guixes en lo seu terme, entonces tot secá. Pero ben pensades estes còses antigues, no dehuen ja pendres en serio, com á resialles dels mòros, y sí en broma y jacòta, com á filles de la intimitat y satisfacció de dos pòbles vehins, qu'es requebren amistosament ú al atre en moments d'expansió y alegria, al adonársen de les tontes é infundades rivalitats d'atres temps. No per atre fi més de qu'es conserve la memòria d'estes còses, les posèm en este llòch, cantantlos la cansó de costum:

Pera guixes en Albal,
per supòst, en atre temps,
que si bé ho mires hui 'n día
en son terme de tot tens.

Y per això els mòts y dijós antichs no dehuen sempre enténdres al pèu de la lletra, perque variant les circumstancies, per fòrça han de variar també ells.

Gust (el) d'Eustaqui Micó,

que mirant, mirant s'embelesava. Este modisme servíx de símil jocós ó bromesch contra els que son curts de

gènit, timoratos y calmosos ó pajorruts, sense que sapiám res de la personalitat del tal *Micó*, podent sòls consignar la relativa antiguetat d' este modisme, per quant el veém ja citat en el sigle XVIII, en la *Rondalla de Rondalles*. Això no lleva que nosatros el continuém así, ni que li dediquém la corresponent copla:

*Hay gustos que merecen palos,
pero el d' Eustaqui Micó
devía ser obsequiat
en guitarra y guitarró.*

Y encara era pòch, perque qui de pòch ó res s' embelesa, devien anarli rasant ahí als turmells, com á les críes, pa que s' acabara de adormir y dempuix ferli una *mariposa* á la punta del nas. ¿Qu' els pareix?

Haqueta (fer com l') del Retor,

que quant s' aveá á no menjar, se va morir. Este modisme es d' orige grèch y está fundát en un antich apòlech de un conegút filòsof, volentse en éll significar la necessitat y convenència d' atendre en sollicitut y bòn règimen al sosteniment de la vida del individu. Per lo demés, ignorém quí fon eixe Retor, amo de l' haqueta, pero això no te que vore pera res en que, ja posáts, li cantém una cansó:

Si l' haqueta del Retor
sense menjar res prová
de pasar, cara la pròva
l' ixqué, qu' el rabo atesá.

Y no podía ser atra còsa, puix això de pasar d' aleluyes, retalls de sastre, borrhumballes de fuster y atres menudències per l' estil, era en aquell temps que ballaven en Belem en castanyetes de suro.

Hifach (el penyó de)

A còsa d' un quart de la vila de Calp, á la part de llevant y ficát dins la mar, s' alça arrogant el penyó

d'eixe nòm, que mirát desde 'ls molíns de vent de Benisa, pròpiament pareix un buch anclát en l'arena; la cara de proa, única que tòca en tèrra, es casi llisa y tindrà l'alçada del Micalet de Valencia, contant del pèu al remat de la veleta; els costats y la popa cahuen del tot en l'aygua, haven cavat les ones á flòr d'ésta un solch pròu ample y fondo per tot éll; per totes bandes está escarpat, y pera pujar dalt se valen de maromes, colocades una en la proa y l'atra en lo costat de llevant, per les que pujá també l'amo el pehullet de cabres que allí pasturen sense beure aygua més que quant plòu, y per ahon les abaixa pera durles á la carnicería ó vendreles; per tot éll creixen algunes mates, pinets y bròsa, veentse en los pichs més inacsesibles uns grans buchs ó colmenes, ahon críen les águiles, y á mitat de la falda de llevant una còva, en la que vixqué per caprijo molts anys un peixcater, que tots los díes baixava á peixcar en la sehua llanjeta y els fills anaven á portarli que menjar y conduíen la peixca al mercat. El nòm de *Hifach* es sense ducte el del pòble antich que s'alçava en la falda de tèrra, ahon se vehuen encara restos de parets, y el pòble el nomena *Calp el Vell*; al pèu d'eixa falda hiá tres ó quatre casetes modèrnes, pera pendre el bany en l'estíu; més avall, en lo fondo, les salines, huí abandonades, y al remat d'éstes, á la vòra del camí, restos del Bany de la Reyna, edifici romá, segóns diu Cavanilles, en el qu'el seu duenyo tirá el resto en la sehua ornamentació, pisos de mosáich y demés. Coneixent, puix, nosatros la importancia histórica d'eixe penyó y dels alre-dors, ham cregut del cas fer esta memòria y dedicarlos esta copla:

Eixe penyó tan hermós
y el pòble antich de la falda,
mereixíen un recòrt,
y encara que tart, s'els guarda.

Puix les còses antigues dehuen respetarse com els vells y alabarles, sobre tot quant s'heu meréixen; fer lo contrari es ser ingrats ó desagraits y no deu cabre això en la nòstra raça.

Hòmens de Benilloba, acudíu en feços

S' aplica esta frase als fanfarròns, tesos y preciáts de valents, per més que s' acovarden y fuixguen el bulto al vore que s' acòsta el perill; pero pareix més pròpi el símil si se referíx als benillobérs ó naturals d' aquella vila, sobre tot treballadors del camp, donada la costum que tenen de portar al muscle els ferraments, quant ixen á treballar, entr' ells el *feç* ó aixada estreta, d' orige árab y procedent de la ciutat de Feç; d' así el qu' este modisme siga pròu conegút en la comarca, obligantmos á ferli un lloguet en este llibret y á dedicarli una cansó:

Pera fanfarròns y tesos
els hòmens de Benilloba,
que fan el huapo de llunt
y de pròp ningú s' estova.

Y no sòls tenen eixe *caraute*, que dihuen els gitanos, sinós que de pòchs anys á esta part els há pegát als jóvens per traure sobrenòms y burlarse de les giques. ¡Vaja una gracia desgraciá!

Hòmens (els) posáts á la vergonya

S' aplicava abans en Valencia á les dos figures de pedra de la frontera principal del paláu del marqués de Dos Aygües, ensenyantlos als gichs com á castigáts á d' aquell suplici p' els seus delits; y en efècte, sa actitut de avergonyits y en lo cap ragút com els condenáts á cèrtes penes infamants en l' antiguetat, mantenien viva la consella de que aquells havien segút hòmens de carn y hòs. Este y atres símils, més ó menys apropiáts, eren fills de l' antiga costum de posar á la vergonya en Valencia y en atres poblacions, als raters y gent perduda, pera lo qual solía haver en lo siti més públich de les mateixes, un banch ó piló de pedra, en un forát en mitj sobre 'l qu' es colocava al delinqüent lligát á un bastó, els dumenges al eixir de la Misa major ó conventual

dasta algunes hòres despuix; costum que sense ducte ja tenien els mòros, pues qu' encara se conserven algunes de dites pedres circulars y foradades en despo-blats de morischs, les quals supòn el pòble si serien mòles pera mòldre l' alcuçcúç, les olives, el raím, etc. Pero acabém com en tots per la copla de caixó:

Si hui 'n día s' estilara
el posar á la vergonya,
¡quánts que pasen per honráts
pedrien dasta la ronya!

Masa que sí, perque actualment el número dels hòmens de bé está molt reduít, y el dels ruíns creix y s' escampa com les ones de la mar. ¡En mala època ham naixcút!

Hòrta (l') d' Alacant

Es tant ó més nomenada que la de Oriòla, y en tot y en això no 's pòt comparar en aquélla, puix la primera es un ramell de flòrs en lo fèrtil, abundant y bonica, y la segón un sequeral, que si no fora perque la rega en curta part el pantano de Tibi, no valdria res del mon; dígau sinós la gran extensió d' ella que no te rech, y que llevat de la collita de civada que cull l' any qu' el temps acudix y plòu, no produix mes que bròsa y pòca; lo únich que la favorix un pòch son els pòbles com Sen Vicent, Sen Joan, Senta Faç y algún atre, bonicos á més no poder, plans com la má, fabrils y vividors, y élls se pòt dir que contribuixen á la fama y renòm que té. A sòles per ells li ham volgut donar cabuda en esta obreta y li dediquem esta cansó:

La gran hòrta d' Alacant
p' els seus fills tan celebrada,
no més produix arena
y en anys bons molta civada.

Qu' es menjada de cavallerías, cerdos, ganaos y animals de ploma, y no obstant se la menjen en eixos pòbles les persones, que per això están aterides y tenen totes les barres asentaes.

Hòs (posarli l') á dalgú

Esta frase ó modisme burlesch, que fa als giquets y giquetes el mateix efecte de que *ja vé 'l butòni, l' hòme barbut, el sereno* y atres modismes semejants, s' aplica al giquet ó giqueta que per primer vegá entra en un pòble, fentli creure que li posarán un hòs entrevesát en la boca pera que no puga menjar, y clar está que pren pòr, com es natural á la sehua pòca edat. Y com tots ham pasát per això y s' heu ham cregút, lo mateix de qu' els Reys pasen per tots los pòbles la nit de la sehua festa, y deixen còses en lo balcó ó finestra de la gent menuda, que pòsa allí palla y garròfes pera els cavalls en que van montáts, volém també nosatros qu' es riguen y pasen un rato á gust els llectors, al recordar estes còses pasades, que revèlen la inocència y sencillea dels monyicòts, puix á pòsta ham fet estes ralles y entoném esta copla:

Posarli l' hòs á un giquet
en pòble que may ha estat,
ho dihuen per una broma,
que á nengú li l' han posát.

Pero es un recurs com cuansevòl, de que se valen els páres pera mantindre les ilusions de la sehua gicalla y poder apoderarse d' ella en moltes ocasións; encara així ja no 'ls ho fan creure quant se van espigant, y en llòch de plorar se pòsen á riure ense qu' els ho dihuen.

Hòstes vindrán, que de casa m' hos traurán

S' aplica este refrany á la molta llibertat y masa franquea que alguns se prenen en los seus amichs y companyers en lo parlar y en tot, de mòdo que si 'ls cregueren, ells se farién amos y els atres criats, puix no tenen punts ni coneixen la vergonya y tots els papers s' atrevixen á fer, en tal de fer el seu negòci; per estar, puix, tan escampát y ser tan conegút en lo nòstre reyne, li ham volgút donar cabuda en este llibret y li dediquém esta copla:

Als hòstes que van y venen
molt asobint á una casa,
com no pòrten pera tots
no convé pregarlos masa.

Puix ni hia d'ells que s' apeguen pijor que l' en-
visch, y á d'eixos gastarlos pòques bromes y no ferlos
moltes çalèmes, pera que no m' hos esplòten ni se riguen
dempuix de nosatros.

Hòu (l') del sastre

Per si algú no hu sap, eixe hòu es el capdell, que
unes vòltés es redó, atres ovalát, algunes pla y hui 'n
día va colocát en un carret de fusta; com pera embastar
y cosir la ròba, lo primer que pren el sastre es el cap-
dell, per això el te á la má damunt de la taula, y pòt
agarrarlo quant es menester en la major facilitat, do-
nant asò llòch sense ducte á que li diguen qu' es l' hòu
d' ell, per tíndrelo tan acostát, lo mateix que dihuen
qu' es l' hòu de la gallina per pòndrelo ella y no deixár-
selo de vista dasta que lil lleven del ponedor. El dit hòu
no te ja més llanços, que nosatros sapiám, pero per dir
qu' es del sastre, no més porque s' en servíx d' ell, creém
que mereix la pena de donarlo á conéixer als que hu ig-
nòren, y això justetament es lo que m' hos ha fet inclòu-
relo así y cantarli la cansó de costum:

L' hòu del sastre es molt jocant
si ú se pòsa á pensar;
pero més jòca el de gall
si en això vòl afondar.

Perque no falta qui se creu qu' els galls també pònen,
lo mateix que crehuen en la bònna ventura de les gita-
nes, en les bruyxeríes y hengiceríes dels endivinadors y
en les visions y trapaceríes dels esperitistes ó esperitats;
pero ben mirát, uns y atres no tenen ahon caure mòrts,
tot ho pòrten damunt com el caragòl y vòlen menjar y
beure sense treballar. De gent d' eixa *libéranos Domine!*

Hòus (els) de Petracos

Son dos penyes despreses de la montanya en algun temporal d'aygües ó tèrratrémol; que caygueren al mitj del barranch de Malafí, un pòch més avall del pla de Petracos, devés Benigembla, y allí s' están y s' estarán Deu sab quants sigles. Com abans pasava per allí el camí de arriería que desde la Marina anava á Alcòy y ara no, es fácil que se borre pronte el nòm d' eixes penyes, lo qual no volém que sosuixca, y pera evitaro les incluím en estes págines, al mateix temps qu' els dediquém esta cansó:

Pera hòus els de Petracos,
que si foren hòus de veres,
en ells dos abastiríen
al mercát les oveteres.

¡Baya que sí! pero com eixos non pònen les gallines, ni les òques, ni les águiles reals ó joteres, perque son de gròs calibre y de marca major.

Huendos ó bruyxos y bruyxes

Moltes cosòtes ham oít contar quant erem gichs, d' eixos pardals y pardales, els que no arribém á comprendre si teníen més de folls ó tontos que de pillòts ó granuques, si be 's coneix qu' eren masa satisfets ó desahogáts pera ser d' aquell temps. Que lo mateix en ivèrn qu' en estíu, la nit que volíen anarsen de broma, de rauja ó á córrer l' andola, es feen nuets uns y atres, y una vòlta untáts de cap á pèus en cèrts unguéns ó vitums, s' en pujaven volant p' el canó de la ximenera ó fumeral, y en un instant els portava l' ayre molt llunt pera assistir al puesto, ahon sabíen que feen eixes bromes deshonestes y escandaloses, en les que tots els assistens vestíen el trage d' Adan y Eva ó anaven en conill, com dihuen en la provincia d' Alacant; qu' estant p' els ayres mortificaven al que volíen málament, cantantli cansons y dientli pròu coginaes y desgarrros; qu' entra-ven p' el forat del pany y donaven molts sustos als

qu' estaven dormint; y que ans d' arrancar el vòl havien de dir: *vòle per damunt sota*, y un huendo en llòch de dir això, digué: *vòle per davall sota*, pegant rabaes y còlps per la cuyna tota la nit dasta que se feu de día sense poder volar. Tot això y atres còses més referien els vells d' aquella gentuça tan amiga de divertir-se de nit, d' una manera tan porcal y estranya, quedantse emponnats dalt d' una estaca de l' almàçera ó de la quadra, la vegá que s' els feha de día abans de tornar á casa. Y ¿quí no 's riu y es burla pròu hui 'n día de semejants extravagancies y rarées, y sobre tot de la ignorancia y buarrera que supòn en los que creien tot això y dasta ho provaven á vore si era veritat? Pero no devém estranyaro tant en los sigles acostats al paganisme, p' els restos supersticiosos que havien deixat els gentils, ni tampòch de les èpoques immediates als mòros, per les moltes paparrujes y fábulas que creien ells com á veritats, perqu' en ple sigle vint tenim també als masons, espiritistes, gitanos, sonámbuls y curanderos de gracia, que pròpiament fan l' ofici de bruyxos, y menjen y behuen y ho pasen en la cama en alt á la salut dels simples y bovos. Per això nosatros els traém así á la vergonya, encara que no la coneixen, y els cantém esta cansó:

Els huendos, bruyxos y bruyxes
no s' han acabat encara;
lo que fan es pendre 'l trage
que més de mòda está ara.

¡Y nosatros tan pagats y devanits del actual progrés y civilitació, quant á pasos de jagant están tornantnos els saburros del día á les aberracions y corrupció del antich paganisme! Mereixém, per burros, un cabestre, y no faltará qui m' hol posará, per afeminats y covarts.

Infants (la festa dels)

El día dels Sants Inocents, si mal no recòrde, es fa en Onda la festa dels giquets que no pasen de sèt anys, dita dels Infants; al efècte els dúen les mares molt mudats á la Esglesia, ahon celebren una funció molt rumbosa, á la que seguix una provesó compòsta de tots els

giquets d' eixa etat que hia en lo pòble, y en acabát repartíx l' Ajuntament una pataqueta á cadaú d' ells, la que se guarden pera anar per la vesprada á berenar á una ermita de les immediacions. Es una festa molt típica y antiga, en la qu' els pares y mares desfruten á més no poder, rientse els forasters dasta per les bojaques al vore l' algaravía y confusió que mòuen, uns plorant, atres rientse y tots plens de mochs y baves y anant pixantse en la bòlta de la provesó. Per ser, puix, una còsa tan estranya y tan jocant, la incluím en este llibret y li cantém la cansó de costum:

La festa dels infantets
te fama en lo Maestrát,
qu' es pinta á sòles pa fer
còses grans y de trellát,

Que no han de ser sòlaments les òlles de còl, naps y carabaça, en les qu' els castellonénchs son mestres consumáts, sinós en còses de més renòm é importancia.

Interesát (l') de Gallinera

S' aplica al hòme meçquí y molt tacany, qu' en l' afá d' alforrar y enriquirse, *no menja per no cagar*, com solém dir, y tot gasto, per moderát que siga, li s' antoixa exagerát y supèrfol; el tipo original degué ser sense ducte d' algú dels poblets d' eixe vall, pero fa alguns anys quedava, y encara hui mateix queda algun eixemplar molt raro en los demés pòbles del reyne, y dasta en los de l' hòrta de Valencia, per més inverosímil que parega. Per això nosatros ham volgút pendre así nòta d' ell, en la sehua cansó, per supòst:

Pera malcaráts en Planes,
pera pardals l' Albufera,
pa carrasquenys Alcalá,
pa interesáts Gallinera.)

Y com á qu' es veritat, no tenen boca en que parlar ni pòden dir jufa, perque sinós ells mateixs se faríen el mal y eixiríen condenáts en còstes.

Jacona (més perdút que la) ó que Japa

Estar perdút del tot, ó abocat á molts contratemps, perills, disgusts, misèries, etc. Véjas *Barceló (pasar més treballs que) per la mar.*

Jamèles (les) de Nadal

Son manolls d'espigol sech, dits en atres pòbles *maisèles*, els que arrepleguen de la montanya els gichs, y els guarden pera cremarlos les nits de Nadal, anant cantant les lletrilles y villancichs per los carrers, acompanyats del *còrn* que dihuen en la Marina ó caragòl de mar; es una manera especial de solemniçar eixos dies en les montanyes d'Alcoy, Cocentayna y les valls d'aquella part de la provincia d'Alacant, com també la d'eixir les giques cantant y tocant els panderos, y els fadrins entonant cançons de tota classe, valencianes y castellanes, al sò de la guitarra, citra, orguenet, ferrets y *pandorgues* ó *simbombes*, com dihuen en Valencia; puix encara que no mòhuen el ruido y algaravía que fan en eixa capital y la Vega en los carranchs, cencèrros, crits, avalòts y sobre tot en la copla indecent de

Esta nit fa bona nit
y demá farà bon sòl;
la gica del potecari
s' ha cagát en lo llansòl,
y sa mare la torcava
en una fulla de còl,

que canten á tot rem y sense parar, no per això déixen de festejar tan grans y alegres solemnitats del món referít; y per això també nosatros ham volgút obsequiar-les en estes pòbres ralles y en la cansó que seguix:

Les jamèles de Nadal
son pa ferli llum al Nyinyo,
segons dihuen els giquets
que li tenen pròu carinyo.

Y ho fan imitant als pastorets, que també deurien dur tées enceses quant anáren á vórelo y adorarlo en la còva de Belém, per més qu' els gichs no se donen conte d' això ni molts dels grans caiguen en lo significát de la còsa.

Japí (ser més pòrch que)

Se diu del individu mal parlát y soéc que li agrá meçclar en les sehues convèrces jocarreríes, paraules indecoroses y asuntes torpes y deshonestes, acompanyáts de accions indecents y de mala educació; son oríge pòt referirse al antich japí ó ginèla, equivalent á la nòstra *çabata en jangla ó jangleta*, calcér que debía resultar mol pòch net, sobre tot dut per la gent del pòble; pero m' hos incliném á creure més bé, diu el senyor Cebrián, que pòt previndre d' algun individu d' este sobrenòm, en qual cas m' hos presenta l' anciá D. Jusèp Orga, en ses nòtes, el tipo de *Japí* ó *Japinet de Patraix*, hòme de pèl en pit y acèrrim partidari de D. Miquèl Saavedra, penját y mòrt per les turbes en Valencia, plaça de Sen Domingo, á primers del sigle XIX. L' incluím, puix, en este llibret y de pas li dediquém una copla, á qu' el juçguém acreedor per la sehua gran notorietat:

Molt pòrch sería Japí
y valentó de primera,
quant está tan nomenát
per así y per la Ribera.

Puix no deixa de ser una celebritát d' aquell temps, y ja se sab que celebritáts ni hia de moltes classes.

Jáquera (la) vella

Es un antich ball valenciá, pantomímich y molt aparatós, que al sò de la dolçayna y tabalet se feha en les grans festivitats y en les places de tot lo nòstre reyne; degué estar en son apogèu en lo sigle XVIII, si no

naixqué llavóns, perque ses principals figures recòrden el gust y el moviment de les contradances y balls de quadro d' aquell temps; ses pausades cortesies, els seus encadenáts y l' enllaç alternát y sucesiu de parelles, s' agrupació variada en cada número de la música y son ayre magestuós y senyoril en varies de les sehues parts, el distingüien pròu dels alegres, animáts y á vòltes intencionats moviments y postures de les cotes, fandangos y demés balls populars modèrns d' esta regió; solía ferse de nit y concurría á éll l' Alcalde y els Majoráls, que solien rompre 'l ball en les clavariezes, ameniçantse en llistes y rams de flòrs els grupos y moviments més principals de la dança, compòsta sempre de moltes parelles; y per últim se féen al rededor d' una foguera, posada sobre una llòsa rústica, al qual costat s' alçava el bast trípode formát d' un tronch sech de morera, clavát en tèrra, anant els clavaris ans del ball per les clavariezes á ses cases, y tornant á conduirles demprés de concluít. Hui 'n día sòls en Torrent se fa en pròu propietat, tant en los trages d' hòmens y dònes com en atres detalls característichs, veentse algun resto del antích en Anna y algun atre pòble, per lo que mereixen estos últims més bé el nòm de *Jáquera nòva*, incluint els que se celebren en Valencia per la fira de Juliòl, lo mateix que les *Dances* que tenen llòch en diferents llòchs de la provincia d' Alacant en les festes dels seus titulars y patróns. En vista, puix, de la importancia que té pera nosatros, l' ham introduít en este llibret, creent honrarlo, y també li dediquém la sigüent causó:

El ball de la Jáquera vella
es pròpi dels nòstres ahuelos;
per això es formal com élls,
calmós, pajorrút y serio.

Y ademés inspira sencillèç, bona fe y cèrta nobleza de caràcter, còsa que no veém en los balls modèrns, que casi tots se tòquen de picareschs y mal intencionats.

Jáques (pareix) l' olier

Sòl aplicarse al sugécte despreocupat y falt de bòn gust en lo vestir, y se referix sense ducte á cèrt valenciá

conegut per eixe mal nòm ó nòm propi (Jacob ó Jaume), si no era algún inglés ó estranger dels avehinats en València als darrers del sigle XVIII ó primers del XIX, que tratava en òli; en ú y atre cas, degué vestir dit tipo peces molt folgades y llargues, impròpies de la classe popular, á la qual suponém perteneixería, desvirtuant la *jaca* ó *jaqueta* en ses grans boljaques, y duentla continuament tacada en les pringoses mòstres de la sehua mercancía; d'así esta frase irònica y burlesca, á qu' el nòstre pòble se presta tant, això donát cas que la paraula *Jaques* fora llinyaje, qu' encara el pòrten en estes provincies. Mes siga d'asò lo que vullga, nosatros li ham volgut donar cabuda en estes pàgines á este modisme, com també volém dedicarli esta cansó:

Es l' òli tan bò y tan brut,
qu' ho taca tot per ahon pasa:
pero sense éll pòques còses
se fan may en una casa.

Per això Jáques l' oliér prefería anar brut y no deixarse eixe tracte, perque si li embrutava el vestit ó traje, en canvi li omplía el bolsillo de caragóls sense banya, y vaja lo ú per lo atre.

Jato (el) de Gella

Roder contemporani, dit Agustí Granero Sarrión, que per causa de la novia primer y después per la política local, feu algunes mòrts y fon durant sèt anys el terror de la *Canal de Navarrés*; perseguit per la Guardia civil en un ventorrillo de la carretera de Llosa de Ranes, va ferir de gravetat á ú dels guardies, y reconcentrá entonces la benemérita el matá en lo Salt d' Agna el 19 d' Octubre de 1905 als 36 anys d' edat. Dedicuemli una oració y esta copla:

Jato de Gella li dién
de mal nòm á este roder,
y además de jato era nano
y donador de quefer.

Qualis vita, finis ita; conforme la vida, la mòrt. Eixa

es una regla gineral que no marra, y per això el que sembra vents cull tempestats, y qui en ganivet mata en éll sòl acabar els seus dies.

Jaume el Barbút

Fon natural de Clevillent y ú dels que dempuix de acabada la guèrra de Sucesió, s' entregaren á la vida aventurera de contrabándistes, roders y malfactors, aplegant á ser el cap, quefe ó capitá de tots ells; durant molts anys éll y la sehua partida foren el terror de aquella comarca y de casi tota la provincia d' Alacant, verificant molts ròbos y fent numeroses víctimes, si be se conten d' ell alguns raixgos nobles y cavallereschs, dasta que sorprés per la fòrça pública, caygué en mans de la josticia, que li feu espiar els seus crimens en lo patíbul de la forca, segons se creu. Adquirí tanta fama y celebritat, que d' éll s' ocupá la lligenda y la novèla, contribuint á qu' encara hui se referixquen y comenten algunes de les sehues haçanyes en tot el reyno de Valencia. Vate ahí el per qué nosatros li ham fet un lloguet en estes planes y li dediquém la copla que seguix:

Jaume 'l Barbút era un lladre
valent y astut en quant cab,
pero tenia pasades
d' un còr noble y pròu honrát.

Llíxgas sinós la novèla del seu nòm, y es vorá ben clar; lo qu' es que alguns companyers seus, com *Gimet de la Torre*, á espal-les d' ell y sense donarliu á entendre, cometien feyories y crimens sense ser menester, y tot liu' acomulaven á éll, encara qu' éll ne llevá á algú del mitj per eixa causa.

Jesús (la) de les Beceròles

Es pròpiament l' alfabet de les Beceròles ó Cartilles, y com davant de la *a* hiavía gravat ó pintat un Jesuset,

al que nomenaven abans de dir aquella primer lletra, d'ahí el donarli el seu nom á tot el conjunt de dit alfabet. La costum de portar gravada la seua image les Cartilles en dit puesto y de usarse éstes en les escòles y costures, durá en los distrits d'Alcòy dasta casi mitant del sigle XIX, qu'es cabalment quant començaren á posar els cartells en les parets de les escòles y costures. Com una còsa, puix, curiosa del nostre reyne, ham volgut nosatros fer así menció d'ella, com un dato més pera la seua història, y á propòsit dedicarli esta copla:

La Jesús de les Cartilles
es una pròva evident
de qu'el pòble conservava
la fe més viva y ardent.

Y tant evident; com á que de aquella època daten les reformes malsanes introduïdes en la ensenyança, y de cada día va la còsa de mal en pijor.

Jesús (dasta vóret, Bòn)

Este modisme se referix á la costum que tenien algunes comunitats de frares, de servir el ví en uns porrons, que tenien pintat en lo fondo ó cul un Jesús, y cada vegada que ú d'ells el buydava del tot, soltava eixa exclamació, particularment si era digér ó estava de bòn humor quant alçaba el colse; per això nosatros, á fí de que no 's pèrguen estes còses tan donoses com jocants dels nostres antíchs, les volém colleccionar en este llibret, además de dedicarlos esta cansó:

Dasta vóret, Bòn Jesús;
així dién els frarets
quant els porrons s'empinaven,
deixántselos del tot nets.

Y no devém estranyaro ni pòch ni gens, porque lo mateix fòra que dins dels convents, sempre ha hagut y haurá hòmens digérs y divertíts, que sense faltar á la regla y profesió que han abraçat, en cèrts moments s'encontren inspirats y sòlten una dotoria ó andanada que fa riure, puix això no 's faltar á la serietat ni á ninguna de les consideracions socials.

Jesús Pòbre (convent de)

El de Franciscáns, situat á la falda Sur de Mongó y en lo caserío del seu nòm, perteneixent al terme de Xabia; actualment es vicaría y está servit per un vicari ó coadjutor, que te conte de la Esglesia y del edifici de la antiga comunitat, contribuint al cult y veneraciò de la milagrosa image del seu nòm, que tant fomentá el Venerable Pare Pere Esteve de Denia, son fundador, y tanta devoció li tenen en la comarca. Es un santuari digne de ser visitat per los molts recòrts que conserva del citat venerable y per la gran semejança que tenen els seus alrederors en los del mont Calvari de Jerusalém. Rahó per la que ham cregút oportú ocuparnos del dit santuari en este llòch, al mateix temps que dedicarli la copla sigüent, molt coneguda en la contornada:

Sent Antòni está en Benisa,
Sent Domingo está en Xaló,
Sent Vicent está en Teulada,
Jesús Pòbre baix Mongó.

Y ha segút sempre mirat en tant de respècte y consideració per tots aquells pòbles, que lo mateix que pasa en los convents de la Madalena y Sant Espirit, també acudixen á no parar á éll tota clase de persones á reconciliar-se, havent provit Deu que may faltara allí un relligós esclaustrat ó eclesiástich secular pera eixercir el ministèri.

Jesús y mulle, y mullava en tèrra

D' esta frase usen ells llauradors qu' están encara per les prácticues piadoses antigues y tots aquells que vòlen imitarlos; se diu també en sentit festiu, particularment la segon part d' ella, pero de totes maneres dona á entendre que qui la diu ans de posarse á dinar ó sopar, conserva les tradicions relligioses de sos pares, per lo qual son mereixedors d' alabança.) Y abundant nosatros en eixos

sentiments, per això fem así colació d' este modisme y y li cantém la cansó que seguix:

Jesús y mulle dihuen encara
els llauradors quant van á menjar,
y més val aixó que no qu' es burlen,
posantse al punt á criticar.

Com fan molts huí 'n día que de tot lo antich tenen que dir, y més si hòl á pietat y relligió; pero nosatros no 'ls arrendém la ganancia que de ser així els puga quedar.

Joan Cresòl

Este era un francés, establít en Alcòy p' els anys 1680, que havent tengut el mal pensament ó tentació de robar á Nostr' Amo de la parròquia principal, y havento realicát, el va amagar en l' estable, colgantlo en lo fem; feren les autoritats civils y esglesíastiques moltes pesquises pera trobarlo, y per mitj d' un milacre que feu un Jesuset de la casa, senyalant en lo ditet ahon estava y les llums que allí amanegueren, pogueren al fí encontrarlo; el tal francés fon ajusticiat, l' aixada en que descolgaren el Viril se conserva encara y la trau tots los anys en la provesó un descendent d' aquell qu' el descolgá, y el Jesuset está en l' Esglesia de les mònjes, ahon se venera en gran devoció. Com á fet històrich, molt escampát y conegut en la comarca, l' incluím també así, dedicantli per remát esta copla:

El Jesuset del Milacre,
com li dihuen en Alcòy,
descubrí lo furt sacrílech
que va fer Joan Cresòl.

El pòble crèdul é ignorant diu qu' eixe Joan Cresòl va representát en la figura que du la lluna quant está en lo ple, lo qual es una fábula sense fonament.

Joan dels Bòus de Gayanes

Este segurament era un benigne ó simplòt d'eixe poblet, á qui li feen creure tot lo que volíen, lo mateix que á Valentí de Benasáu y á tants atres; es veu que li digueren que plantara un bancal tot de tomaqueres y tocaría molts dinés venentles, y si millor liu digueren, millor ho feu; despuix entre les que donava y les que li anaven furtant, no va traure casi res, y al últim se li burlaven els fadrinòts y li traguieren entre atres esta cansó:

Joan dels Bòus de Gayanes
ha plantát un tomacar;
les tomaques pera vendre
y els dinés pera fumar.

Y es que la gent jove en qüestió de jòchs y bromes no mira res; quant veu á una persona bova ó sencilla, en llòch de tíndreli mirament y compasió, si la pòden enganyar no s'heu deixen per perea en tal de divertir-se á còstes d'ella. Per això diu un refrany: *gent jove, pá blanet.*

Jorret de Fraga

Este segurament era un homenet de pòch trellat, que lo mateix día blanch que negre y cada quart tenia un pensament diferent del atre, tornánten arrere de lo que havia dit abans; era en una paraula, un segon *Tonet de Gijè*, del que ningú feha cas, y tots el tenien per un *suqueto de risa*, com díen les ahueles d'aquell temps. ¿Y d'una persona aixina fan vostés cas y dasta el pòsen en lletres de mòl-le? dirá tal vòlta algún doctor de secá. Puix justetament per això, perque ben mirát, els tipos casi tots son ó gent de pòch més ó menys, pero qu'han descollát en alguna gran gifladura ó travesura, ó be han segút uns bovos de Coria, uns simples de piger, com dihuen en la Marina, y per fí uns pillòts en tota la extensió de la paraula. Això á sòles es pròu pera posarlos á la vergonya de la publicitat, que á daixò equival casi

sempre el donarlos tant de bombo y platillos á cèrts personages que no tenen de tals més qu' el nòm. Baix d' este supòst incluím así este tipet y li cantém una cansó:

Jorret de Fraga li díen
 á eixe hòme de Cocentayna,
 que no sabia tan sòls
 traure dels cigróns la bayna.

Pero si no aprofitava pera res, jocava á tots per les sehues extravagancies y rarees y fea riure, y algo es algo.

Jorro, el de Torrent

Es un canyo d' aygua que ve de la Fònt de Sen Lluís y está situat en el barranch ó rambla que bayxa de Gest y Giva, qu' está casi sempre seca, llevát de quant plòu; com es un punt solitari y algo pintoresch, y els valenciáns que no han eixít may de la capital no n' han vist de més gròses, s' han aficionat molts á visitar-lo per l' estiu, fentlo objècte de les sehues escursions en dies festius, ameniçáes per alguna paella ó berenar; al efècte se sitúen á una vòra y atra algunes barraquetes y tendes de campanya, ahon repartixen tota clase de comestibles de boca barata dinés, se balla, canta, riu y fa el tonto en grande, perque tots els que acudixen son gent de trò, y per la nit cada musòl sen va al seu niu, aprofitant els carromatos, tartanes, tranvies y fèrrocarril que tenen á la má. Per la importancia, puix, que te huí este llòch y pera donarlo á conéixer als que no 'l saben, li ham tirát así estes pòques ralles y li cantém la cansó que seguix:

U dels punts més concurríts
 es huí el Jorro de Torrent,
 ahon acudíx per l' estiu
 de Valencia molta gent.

Per lo demés, no 's llòch que te molts atractius, lo qu' es que la gent es com les mones, que lo que vehuen fer, fan, puix el qui non sab més en sa mare es gita y no peca.

Jurretes (les) del Villar

Pòch més ó manco, el mateix trage, igual mòdo de parlar é idèntiques costums tenen éstes que les dels demés pòbles fitants en Aragó, y com se vullga que ja son coneguts de tots, creém ociós ocupar-se d'ells. Unicament, puix, dirém d'elles que son molt garboses, aseades y ben paregudes, condicions que m' hos han mogút á tirarlos estes pòques ralles y á repetirlos la copla que tots saben:

Les jurretes del Villar
al cresòl dihuen *candil*,
á la finestra *ventana*
y al jolivèrt *peregil*.

O sinós est' atra, també apropiada á d' aquella comarca:

Santa Bárbara en Casinos,
en Losa San Sebastián,
San Antón en las Alcublas
y la Paz en el Villar.

Creém que dites jurretes dehuen estar contentes de nosatros, puix al cap y al fí els ham fet justicia y no 'ls ham tratat mal.

Lepe (mentir més que)

Eixe ment més que Lepe ó més que alena, així se diu este modisme ó frase, qu' es sinònim de molt mentirós, y s' aplica al que á sabendes falta á la veritat, no precisament pera enganyar, injuriar ó danyar á un atre, sinós en lo sentit de donar més gracia, sal y giste á lo que 's parla ó referix; sense ducte esta veu ve del adjectiu lletí *lépidus, da, dum*, derivát del sustantíu *lépor* ó *lepos, poris*, que vol dir *graciós, ingeniós, gistós*, en opinió del ilustrát y susdit Senyor Cebrián; y pròva de asò es qu' en valenciá la mentira se diu també *lepa*, en sentit jocós y familiar, no en l' injuriós ó mal intencionát. Conformes nos-

atros en això, s'ham permetit inclòure así el tal modisme y además la copla de referència:

Gran mentirós el tal Lepe
degué ser, si fon un tipo,
quant dura encara el modisme
que se diu á cada trico.

Perque pera que una còsa dure es precis que tinga mèrit ó que joque molt, y ja se sab qu' una persona digera quant més y més grans boles arrea, més gust dona y fa baquejar de riure.

Leppé (saber més que)

Es pondera el talent y saber d'algú, comparantlos en los del célebre abat francés d'eixe llinyage, el qual per haver inventát el método ó mòdo d'ensenyar á llegir y escriure al sorts-muts, adquirí fama universal y mereixqué que tots li dedicaren esta frase llaudatòria. Nosatros, puix, li fem també justicia incluintlo en este llòch y cantantli esta cansó:

Dihuen molts qu' els capelláns
están del tot atrasáts,
pero Leppé es una pròva
de que van equivocáts.

Y si este botó no 's pròu pera mòstra, traurém á relluir els moltíssims individus del clèro secular y regular que han sobreixit en totes les arts, ciències y dasta industries, segur de qu' els tapariem la boca á tots eixos que la tiren de sabuts y tan sixquera no saben lo qu' es magenquen.

Lileta (la cansó de la)

Donen este nòm á un romans, quènto, relaix ó atra còsa empalagosa per lo llarga y desustanciá, en la que tot son paraules y rodáes y sempre se ve á dir lo mateix, pero d' un mòdo javacá y de molt mal gust; y com

está prou estés este dijarajo ó lo que siga, per tot este reyne de Valencia, nosatros que volém qu' es conserven estes còses de la tèrra del Gè, per estar totes elles en lo nòstre caracte meridional, li ham volgut tirar estes pòques ralles, arrematant en la copla de caixó:

La cansó de la *Lileta*
es cansó que may s' acaba;
comença per la lileta
y acaba per la lilala.

Qu' es una manera com un atra de parlar molt y no dir res de trellat, lo mateix que fan molts hui 'n día, sobre tirar-la de grans hòmens, sense tindre present lo d' aquell refrá que diu: *Gran es mon gèndre, bò siga éll.*

Llengua de draps (tindre)

S' aplica á tot aquell que parla embolicát, farfallós y botijós ó tartamut, figurant especialment en eixe número els giquets y giquetes que principien á parlujar, y els majors que tenen algun impediment en la llengua: pero nosatros referím la frase als pòbles rallans en Castella y Aragó, que parlen el valenciá y el castellá tan japurrats que apenes s' aclarixen, y ú de tants es Agna, lo mateix que Turís, ahon pròpiament se pòt dir que parlen una xerga ó dialècte local. No aném nosatros á contar así els barbarismes ó barbaritats que dihuen en una y atra llengua, còsa que ja férem en la *Xerga de la Canal de Navarrés*, insertada en lo llibret *Ensisám de totes herbes*, y sí sòls á fero constar com una còsa jocant y digna de figurar entre 'ls modismes de la nòstra tèrra; acabém, puix, cantant la copla de caixò:

Entre les llengües de draps,
Agna y Turís son els tipos;
que parlen, pues, como sepian,
que m' ho si donan tres pitos.

De totes maneres, *tonyina en ceba*, puix *el que non sab més, en sa mare es gita y no peca*, que diu el refrany, y nosatros no ham d' anar ara á ensenyarlos á parlar bé, que *ya es duro Pedro para cabrero*, com dihuen els castelláns.

Llibret (el) de perdonar deutes

Masa saben tots que no existix ni pòt existir, puix de totes maneres hiá molts que dehuen y no paguen, ó perque no pòden ó perque no vòlen; de mòdo qu'el tal llibret sòls existix en la imaginació d'algún desocupat ó guasó de primera, que de tot trahuen ocasió pera figarse ó burlarse; mes com vullga que corre molt huí'n día y tots se rihuen en grans carcalláes al sentirlo nomenar, mo s'ha apegat també á nosatros eixa costum, com s'apega el badallar, y volém que aparega en estes fulles en la sehua cansó corresponent:

Llibrets de perdonar deutes
no ni hiá, ni m' hos fan falta;
puix qui no paga devent,
menys pagará quant s' afayta.

Y en cas d'haverne, ¿qué més ganga pera els mal pagantes? entonces se creuríen autoriçats pera no pagar á nengú, pero tampòch no hauría qui deixara res á un atre, y molts es moriríem de fam per no encontrar qui 'ls donara ni un grá de sanabre.

Llicsó (el) de Catarroja

Es tradició en l'hòrta de Valencia, qu'en l'alt del campanar d'eixe pòble ixqué un llicsó, y com éste creixía molt y afeava el remat de dita torre, pensaren els catarrogers en pujar un ase dasta aquella altura, á fí de qu'es menjara el llicsó y no tornara ja á brotar; al efecte pasaren una maroma per una gran corriòla, colocada en lo ferro de la veleta, y davant d'un numerós concurs de dones y giquets, començaren els hòmens á tirar de la maroma, después de lligada per l'atre estrem al cap del burro, el que pujá dasta tocar el llicsó en lo morro, encara que no arribá á menjársel per haverse quedát ofegát y mòrt. Esta lligenda, á totes llums inverosímil, pòsa de manifest l'antipatía en que miraven antigament als de Catarroja els pòbles vehíns y el baix concèpte en

qu' estos els teníen. Y com vullga qu' els catarrogers crehuen, encara huí, qu' els d' Albal foren els principals inventors de l' anècdota burlesca del *llicsó*, d' ahí el que dende inmemorial hajen segut decidits rivals els dos pòbles, dientli per despreci el de Catarròja á Albal *el pòble de la guixa* y éste á d' aquell *el del llicsó*. L' orige d' esta tradicional prevenció que mutuament se tenen els dos pòbles, conten que ve de quant els de Catarròja posaren el primitiu rellonje en lo campanar; com entonces no 'n teníen encara en Albal, y segóns dihuen se servíen del de Catarròja, perque s' ouíen clares totes les campanades d' éste, en gran desgust dels seus etèrns rivals els catarrogers, per això estos taparen en canyiços totes les boques de carrer qu' es dirigíen á Albal, pera evitar que s' escampara el sonit de les campanades y que s' aprofitaren del rellonge els vehíns d' aquell giquet poblat. ¡Rissum teneatis, amici! Pero l' anècdota *del burro y el llicsó* no 's referix exclusivament á Catarròja, que també en el Marquesát de Denia está molt estesa respecte á Xabia, gojant y desfrutant moltíssim aquells pòbles comarcáns al recordarla, per més qu' els xabiérs la prenen á pura broma y no s' enfaden com els de Catarròja, encara qu' els seus vehíns afixguen el rabet ó cuéta de *Ja 'l llep*, que diu que digueren els de Xabia al vore qu' el burro tocava el llicsó en lo morro. Mes siga tot asò veritat ó mentira, nosatros volém que cònste así pera memòria dels que vindrán, igual que la copla que com á tots li dediquém:

El *llicsó* de Catarròja
tan paregut al de Xabia,
dona á conéixer qu' entonces
els vells estaven en Babia.

A no ser així, la tradició no m' hos contaría les tonteries y estravagancies en que s' entreteníen pera donarnos ocasió á que se riguerem d' élls.

Llòca (¿eixe es el que açotá á la?)

[Esta pregunta sòl dirigir algún foraster atrevit als de Sueca, quant vòl guasejarse en élls, lo qual prenen molt

á mal els suequers; y esta consella humorística pareix tindre en lo fondo algún fonament històrich, vist l' arrai-
lát afá en qu' els seus naturals volgueren en atre temps
y treballaren pera que Sueca fora, no precisament ciutat,
com es huí, sinós vila real ó en representació y vòt en
Corts, qu' era llavóns lo principal, la qual distinció lográ
conseguir en lo sigle XVII, siguent la darrera del reyne
de Valencia que l' alcançá, baix el pago d' un creixcút
fur, si be ignorém si arribá á eixerir alguna vegá son
dret. N' obstant lo dit, corre per tota aquella comarca la
espècie de qu' els suequers es preocuparen moltíssim en
temps pasat perque 'l seu pòble adquirira el títul de
ciutat, dasta el estrem de recurrir als auguris y bruyxe-
ries, á fí de saber immediatament el resultat del seus
desitjs y gestions; aconsellats al efècte per algún guasó ó
malejant, açotaren á una llòca per los carrers de la po-
blació, advertits de que si al queixarse el pòbre animal
día ¡quach! ¡quach! sería Sueca ciutat, y si día ¡pía! ¡pía!
se quedaria vila. D' esta última manera asegura la festi-
vola lligenda que ocurrí, y per això dita població no
lográ millorar de categoria llavors. També, com á conse-
quència d' esta anècdota, se diu *que de rabia matá la llòca*,
que regularment sería el mateix que l' açotá, puix res
tendria d' estrany, en vista de la espectació d' aquell
vehinát, que pagara en la vida la pòbra gallina, quant en
sos píus defraudava en un moment les esperances de tota
una vila; en qual cas esta según y significativa frase pòt
molt be aplicarse al apassionat ó torpe que, per eixirli mal
un asunt ó mampresa, vòl buscar resquit vengantse d' un
individuo ú objècte insignificant. En ú y atre sentit son
conegudes en la Ribera esta frase y lligenda, insertantles
nosatros así pera que no 's borre sa memòria y cantantlos
una cansó:

Açotar la pòbra llòca
y matarla p' els carrers,
sòls hu imaginem y ho fan
els vanitosos suequers.

Puix sòls per la vanitat de donarli llustre al seu
pòble martiriçaren y mataren aixina al pòbre animal,
sense deure res del mon. ¡Es necessita tindre tripes!

Lluna (la) de Benigani

Esta anecdòtica historieta se referix al jasco qu' els pasá als naturals d' aquella vila, els quals al vore reflexada la lluna cèrta nit en les aygües d' una font, volíen tráurela en ganjos y no pogueren, com era natural; lo qual, sabut p' els pòbles de la comarca, els feu riure á més no poder, tildantlos de ignocentóns als beniganíns, y fentse famosa esta anècdota en gran part del nòstre antich reyne. Per això nosatros li ham destinat este llòch y la copla corresponent:

La lluna de Benigani
devía ser molt bonica,
quant élls la volíen traure
en ganjos de dins la pica.

Lo qual els acreditá en aquell temps de ser molt simples y tontorróns, còsa qu' els d' ara non tenen un pèl.

Lluna de Valencia (quedarse á la)

Además del sentit que li ham donat á esta frase ó modisme en l' article *Lluna* del nòstre *Diccionari Valencià-Castellá*, devém así aplicarla al golf perillosíssim de la nòstra mar, qual recolse extraordinariament tancat entre Cullera y Almenara, forma la típica mitja lluna d' estes plages, tan temibles pera els mariners per los seus molts banchs d' arena; y les gents de mar foren les inventores d' este modisme, estenentlo y donantlo á conéixer en sos respectius països, á proporció qu' esperimenten els trists efectes d' un naufragi ó d' una tempestat sense poder entrar en lo pòrt de Valencia. Conten en fí sobre l' orige d' esta frase, la lligenda tradicional y curiosa de que al verificarse la espulsió dels morischs, com no pogueren embarcarse tots d' una vegada per no haver pròu barques, quedaren els sobrans en la plaja, esperant ser tresportats á l' África al viage sigüent, segóns la promesa dels mariners ó conductors; pero quánta no sería la sehua sorpresa y desengany, quant dempuix d' estar esperant debaes tres dies y tres nits, vingueren uns traydors cris-

tiáns y els llevaren la vida á la claredat de la lluna; per això dende llavóns, anyadix la lligenda, es esposát y se te per infaust ó de mal agüer el *quedarse á la lluna de Valencia*. Acabém, puix, nosatros com en atres dedicant una cansó, y valga la veritat del modisme y de la lligenda que l'acompanya:

Molt males jances deu tindre
nòstra lluna valenciana,
quant al ple d'ella als morichs
feren feta tan villana.

Moltíssim devien els morichs per haver abusat tant dels cristiáns del nòstre reyne, pero al vórelos vençúts y fugitius, els cristiáns ja no devien haverlos fet nengún mal y deixarlos anar en pau.

Majo (lliga 'l) que ve gent d'Èlls

Este es el modisme que corre per aquella comarca respècte á eixa antiga ciutat de les palmeres y els dátils, y se referix sense ducte al caràcter desahogat, satisfet y bromesch dels seus fills ó naturals, els que son capaç de juarli per jança una mala pasá al més pintat, y dasta ferse en lo sant y la llimosna com beque un pòch; pero pera d'això tot lo mon es país, que diem á vegaes, y no deu llevarlos la fama á uns pera pasarla á uns atres, ja que tots sen pasen de bons gichs, per més que la capa no pareix. Deixém, puix, sentát qu'este sambenet se li aplica á eixe pòble dels alrededors d'Alacant, qu'es lo que s'ham proposat en estes línies, sense pretensió d'averiguar lo que hiaja en éll de veritat, y acabemles cantanli la consabuda cansó:

Lliga el majo, Batistet,
qu'els d'Èlls cap así s'acòsten,
y siga apòsta ó de veres,
es fácil que s'el empòrten.

Puix *entre lladres la capa 'l còll*, com dihuen en la nòstra tèrra, y *á Segura llevan preso*, que afigen els de Castella. ¿Han vist vostés quína manera més fina de dirli á ú lo qu'es y lo que no es? ¡Còses de la tèrra del Gè!

Malcarats (els) de Planes

No dehuen agraviarse els d' eixa antiga vila, si els doném este sobrenòm, perque ni élls ni nosatros tením la culpa de que ixqueren aixina del mòl-le; el que m' hos ha fet á tots, n' ha fet de guapos y de llejos, de ben paregúts y de ferrusos, de alts y de baixets, de nanos com á taperòts y de jagants com l' Agèm de Gòrga, de blanchs y de negres, de ròjos y de gròchs, de gepeluts y de drets com una canèla, de uns ulls que parlen de bonicos y de atres reganyats y plorosos que no 's pòden mirar; es dir, que n' ha fet de totes les traces y colors, sense que nengú puga dirli si m' hos ha fet aixina ó aixana, lo mateix qu' el peròl no li diu al peroler si l' ha fet tòrt ó dret, sinós al contrari, donarli encara gracies de que m' hos ha fet, y estar molt conformats de que m' hos haja fet com m' hos ha fet. Y mirát tot baix d' eixe punt de vista, tots devém estar contents, satisfets y pagáts de ser com som, lo mateix qu' els fills y filles de Planes ó Mal-Planes, que no sabém quin nòm dels dos els quadrará més, de tindre cara de pòchs amíchs. Y dit asò sense ánimo de agraviar á nengú, y sí en tò festíu, qu' es el carácter d' este llibret, donarén fí á estes mal tirades ralles, cantantlos esta copla:

Malcarats els dihuen als de Planes
en aquella vall y les del contorn;
si no están acás contents del mòl-le,
qu' els fiquen en Manises dins lo forn.

Lo qu' es que si tots es refongueren y es feren huapos, m' hos farién un mal tèrç á nosatros, perqu' este llibret ja no tendria objècte.

Mare de Deu (la) d' Agres

Esta diu qu' estava en Alacant, y com segurament els alicantíns feen pòch cas d' ella, una nit s' en pasá en la fresqueta á la montanya d' eixe poblet, y allí s' está dast' ara rebent la fervorosa veneració dels seus natu-

rals y el cult contino que li celebren els frarets del Convent; tant y tant l'aprècien en aquells alreduors, que no saben qué ferse pera honrarla de cada día més; y com nosatros, encara que no l'ham vista, volém també contribuir als seus obsèquis y alabances, per això li ham dedicat estes pòbres y mal tirades ralles, lo mateix qu' els mereixcuts requebros contenguts en l'antiga copla que diu:

La Mare de Deu de Agres
abaixada del camaril,
pareix una ròsa fresca
collida en lo mes d' Abril.

Y no sòls això, sinós tot lo més excelent, graciós y bonico que hia en la naturalea, liu' podém adjudicar á eixa celestial Senyora, que tantes maravelles ha obrat per mitj de la sehua històrica image y tant cooperá á la nòstra redenció.

María Seguró d' Alcoleja

Vivía á principis del sigle XIX en lo más ó heretat del mateix nòm, terme d' Alcoleja, provincia d' Alacant, partit judicial de Cocentayna, esta fadrina, sencillòta, de caràcter pacífich y molt devòta y reçadora, que excitada sense ducte per algun parent acostat, arribá á créures qu' era una santa, que diu qu' endivinava les còses que havien de susuir, parlava en lo Jesuset, li s' apareixien les ànimes del Purgatòri, dientli si 'ls faltava alguna Misa ó sufrage, y dasta tenia arrobaments en l' ayre, feha cures de gracia y atres còses maravellozes; conuida al pòble la ficaren en una casa, ahon dién que predicava, regalantli de tot les sehues apasionades y crèdules companyeres, encara que dién qu' ella casi pasava sense menjar, pero que á la sehua salut pasaven *en grande* sa germana, el marít y la familieta; de bòn matí sen anava á la Esglesia á ouir Misa y pendre la Comunió, y com si fora còsa convenguda d' en ans, es detenía en acabant á reçar les sehues devocións, quedantse á lo millor com adormida, en qual acte les que tenien especial interés en acreditar la sehua virtut, li

punjaven en agulles les mans y els braços, sense ella despertarse ni donar pròves de queixarse ni de sentirse mal. Així va cundir de día en día la fama de la tal beata, en termes, que la portaven per los pòbles del contorn pera vórela y ferse cárrech de la sehua virtut, quedantse tots admiráts de les còses extraordinaries que feha; clar es qu' el clèro y les pòques persones ilustrades qu' en aquell temps hiavía per la contorná, no creíen en res de lo que d' ella es día, pero no deixá de caure en la emboscá y engany el seu confesor, segons contem, qu' era un fraret esclaustrát de Penayla, tan sencill y bonajó com ella era al principi; y quant molts es persuadiren de les artimanyes y falsa virtut de María Seguró, delataren als dos al Prelát, el qual dihuèn que desterrá y privá de llicències al crèdul relligiós, y á ella de la frecuència de sacraments, barrantse d' eixa manera en pòchs anys la memòria de la supòsta virtut y santitat de aquella beata llauradora. Acabém per cantarli una cansó, que be se la mereix:

La beata d' Alcoleja,
María de Seguró,
fent la maula y mixorrera
va enganyar á un muntó.

Lo qu' es que durá pòch aquella farsa de relligió, lo mateix que duren molt pòch totes les còses postiçes. Avís á les mixorreres y arrapa-altars, tan amigues de reçar com de fer pòca faena.

María Vicènta

Allá p' els anys 1856 se vea encara per los carrers de Valencia el tipo ridícul d' este sobrenòm, que no era més qu' un mariquita, sempre posát de capèla, en gorra al cap y el cabell tallát á la romana, que li tapava tot lo bascoll, girantse á no parar, fent figures y jumènços en la cara, estovantse com un titòt quant pasava per les botigues y els dependents eixien á les pòrtes á requebrarlo y tirarli flors, que algunes resultaven verdaderes porcáes, lo mateix qu' els estudiants al eixir de les aules, puix clar era el día que á eixes hòres no s' el encon-

trava per ahon sevòl; per lo demés pareixia un hòme inofensiu, que li pegá per contrafer á les dònnes y fer riure á tots, com á que tots el coneixien en la ciutat y en l'hòrta, inclús els forasters que venien pera alguns dies en festes y fòra elles. *Sempre 'n queden*, com diu el dijo, y pera que no 's pèrda la llavor, ó á lo manco la sehua memòria, l'incluim en este puesto, cantantli la sehua cansó:

María Vicènta era
un tipo sobresalient,
pera imitar á les dònnes
y pa fer riure á la gent.

Pero no devém estranyaro ni pòch ni molt, perqu' en este mon ha de haver de tot, y cada ú te la sehua habilitat, uns pa fer plorar, atres pa fer riure y atres pa fer desbatejar.

Marqués (el) de Campo

Era valenciá y descendía, segons dihuen, de pare francès, el qual encara conservava pera mòstra el carret d'esmolador de tisores y gavinetes, qu' era el seu ofici quant s'en vingué á Espanya y s'aveiná en Valencia; son pare se casá en una valenciana, de la que tingué á d'èll y una germana, y s'agenciá de tal mòdo, que á la bòlta d'alguns anys ja retirá el carret per haverse fet riquet, y seguint el fill la ruta ó seguida de son pare, se tirá primer al comèrç y despuix á l'agència de negòcis, en termes que se feu banquer y empresari de bafòrs y fèroscarrils, arribant á ser ú dels principals, si no el primer d'Espanya; pero D. Jusèp no se contentá á sòles en ferse rich, volgué també ser noble y no pará dasta conseguir el marquesát del seu llinyage; y en eixe temps es quant éll portá les aygües potables á Valencia y al Grau, feu les fònts artístiques de les places principals de la ciutat, construí el seu paláu de la plaça del Arquebisbe, el ferrocarril del Grau y el del Nort á Madrit, s'alçá en la cort un suntuós paláu, fon diputat á Corts y senador, y per últim edificá en sa patria, junt á la Casa de Beneficència, el grandiós Asíl de son nòm, en

qual capella d' allí á ben pòchs anys volgué ser sepultat en companyia de sa muller la marquesa. Tot això fon y feu eixe gran patrici, á qui Valencia agráida ha dedicat una estatua de bronze, modelá p' el notable escultor Benlliure, y nosatros que no volém ser manco, ja que no podém donarli atra còsa, l' ham continuat en estes planes y li entoném esta cansó:

El marqués de Campo fon
modèlo de bònns patricis;
y es molt just qu' el distinguím,
ja que feu tans beneficis.

Puix en uns quants que n' havera hagut com éll, pòt ser que Valencia estiguera més embellida y hermozejada de lo qu' está, y un atre gall li cantara de més grans áles, cresta y barbelleres qu' els que li canten hui 'n día.

Masóns (els) y els judíos

Son en l' actualitat els amos del mon, porque la inmensa majoria dels hòmens, uns sabento y atres sense sabero, están entregats á d' ells en còs y en ánima; pero que no hia ducte que son dos sèctes de perdició que tot heu pòrten trestornat y á rabo de borrego, y acabarién per arruinaro tot, si no fora que Deu está en lo Cèl y desbarata á lo millor tots el seus plans diabòlichs; baix el nòm de progrés, humanitat y llibertat, no hia infamia, barbaritat, despotisme ni desmoralizació qu' ells no cometen, amporen y patrocinen, y com el seu *desideratum* es el poder absolut, sobre tot y sobre tots, per més que afecten lo contrari, fan una amalgama monstruosa en relligió, govèrn, costums y lleys, qu' ells mateixos no s' entenen; y els segons, que son els *pagáns*, com li tenen un òdi reconcentrat á Jesucrist y á tot quant representa, en tal de fer mal á la Esglesia catòlica, qu' es la sehua esposa, donen molt á gust els seus millóns als guilopòts masóns, pera qu' estos fasen pròu el pòrch, parlant en bòn romanç. No debáes els Papes han condenat molt justament á eixes dos sectes, lo mateix que á totes les atres, puix si elles pogueren, tornarién el mon á la barbarie antiga, en la que llevat d' uns quants poderosos,

tots els demás eren esclaus, les lleys eren el caprijo del que manava, tot eren vicis y pasions y no 's coneixia la virtut, les dones eren considerades com els mòbles de la casa y sòls reynava l' egoisme, l' avaricia y l' ambició. A eixe estat vòlen reduirnos els masóns y els judíos, y á fí de qu' es guarden y no 's fien d' ells els que no están per tal orde de còses, els ham tret así á la vergonya y volém cantarlos esta cansó:

Els masóns com els judíos
tot es gent de perdició,
que sòls tenen set de mando,
egoisme y ambició.

Puix el qu' es fía d' ells, com no siga de la còrda més gròsa, además de qu' es convertix en esclau, en llòch de prosperar, si no té que menjar se mòr de fam y misèria, perqu' en eixes sèctes y en totes no entra la compasió ni la caritat pera res; el peix gròs se menja al menut, y al qu' es muyga qu' el tiren al clòt, ni més ni manco.

Mentiretes (els bisbes de)

En temps del Senyor Arquebisbe de Valencia, don Antoni Monescillo, sabi de primer orde, escriptor elegant y orador de grans vòls, li pegá á dit Prelat per fer pòch aprèci dels retors, á quins portava á rabo de borrego, com solém dir, dasta llevarlos les llicències de beneir imágens y atres objèctes pietosos de les sehues pròpies parròquies, y concedintles al Cabildo de la Sèu y tot lo més als argiprestes dels partits judicials, gracia que als senyors capitulars els sabía com un rall á la boca del ventre, y liu' agraién com un mal de ventre en dejú; pero éll, encara qu' heu sabía ó devia sabero, no per això deixava d' enaltir y honrar tot lo que podia á dit Cabildo, alcançant del Papa pera les principals dignitats d' aquell, que pogueren usar mitra en les provesóns claustrals y atres funcions de rúbrica; de mòdo que donava gust vore aquelles dos files de senyors canònjes, tots en les sehues mitres al cap com si foren bisbes, que per tals els reputaven els que no hu sabien. Y d' ahí vingué el qu' els guasons els posaren el mòt de *bisbes de*

mentiretes, y el que nosatros, pera que cònste y se sapia dasta de qué son capaç els valencianets, hájem tret á colació el present modisme en este llibret y li apliquém la copla que ve al cas:

Els bisbes de mentiretes
son els canònges mitrats,
qu' ense que al cap van en elles
páren molt tesos y unflats.

Y devém creure que dasta tenen motiu pera d' això, perque si no son bisbes efectius ó de veres, ho son de desig y de còr, puix el cas no es pera manco, que *al que li donen no tría*, com diu el dijo, y *á nengú li amarga un dolç*, com afig un atre.

Milacre (el) dels peixets

[Va sosuir en el barranch de Carraixet, entre Almacera y Alboraya, en l' hòrta de Valencia, y fon que havent anat el Vicari d' Almacera á combregar á un malalt d' una barraca, pasá dit barranch casi en sech, pero al tornar sobrevingué tal avenguda d' aygües, que al intentar atravesarlo li caygueren dos formes consagrades del copó dins del aygua, les que no pugué arreplegar. L' escolá que l' acompanyaba doná enseguida part als dos pòbles citats, y acudint varies persones en llums, veren que dos peixets anaven per damunt de l' aygüa portant cada ú en la boca una de les referides formes, y acostantse cap á la vòra ahon estava el Pare Vicari en lo globo ó copó obèrt, les depositaren dins d' ell. Un milacre tan patent s' escampá per tota la Vega y fòra d' ella, y els dos pòbles reconegúts á éll, l' han perpetuát cadascú en una festa anyal molt lloída, guardant com á memòria y per disposició del Prelat diocesá, Almacera el copó y Alboraya les dos formes consagrades, les quals se conserven intactes. Este fet tan extraordinari y la tradició que va pasant de páres á fills, parlen molt en favor d' eixos dos pòbles, y desijant nosatros contribuir á que siguen més coneguts y celebráts, ham tirát así estes línies y cantar la corresponent cansó:

El milacre del peixets
es encara celebrát,
y ho será mentres sa fe
haja el pòble conservát.

Puix allí ahon hia verdadera fe, ó siga la que va
acompanyá de les òbres, el Nòstre Senyor se mòstra bon-
dadós, esplèndit y lliberal, pero no com molts lliberals
de hui, que la vòlen tota pera d' eils, y els atres que
s' amòlen.

Millonari (un) de poblet

Era un senyor propietari de Balones, partit de Co-
centayna, que li dién *el tío Tomás de Ferrí*, y contava en
tres millóns á mijant sigle dè nau, els quals consistien
en dinés, en tèrres, batáns y molíns de paper en dife-
rents pòbles dels alredevors, y els repartí entr' els dos
fills y cinch filles que tenia al morir en Alcòy en l' any
1871; la sehua fortuna fon al son principi pròu modesta,
com á que treballava encara al costat dels seus jorna-
lers, pero tenia un tío, una tía y una germana, els tres
fadrins y tal qual arregláts, y tot liu' deixaren á éll,
quedantse de resultes d' això ben rich; en eixe temps ja
no treballava, y com la familia tota se casá en les cases
més riquetes del poblet y del contorn, els gichs no se-
guiren carrera, y éll y la dòna gastaven pòch en lo ves-
tir y en lo menjar, pronte s' en pujá com la carabacera,
aplegant á ser el major contribuyent en tots los pòbles
de la rodalá; la sehua vida consistia en alçarse matinet,
pegar una vista á la jorná ans de calfar el sòl, tornársen
á casa á desdejunarse y anar á Misa, fer lo mateix per
la vesprá al caure 'l sòl, y quant estava en casa entrár-
sen al seller á vore l' òli, ficarse en la bodega á registrar
les botes del ví, pera adobarlo si se li torcia ó feha agre,
lo qual ho entenía molt, y quant no, s' en pujava al gra-
ner y menejava el blat y demés grans, pera que no 's
calfáren ni 's corcaren; per això sempre s' el vea ocupát
y en un penjoll de claus en la má, y quant se parava en
lo carrer á parlar en algú, així com qui nou' fá, s' anava
traent anòus y bellòtes de les bojaques, y se les menjava

sense dirli al atre si 'n volía, ó be se trea el mocaór y no parava de ferli plechs, rollantlo y desrollantlo sense parar. Els dumenges y díes festíus solía juar á la manilla ó al mediator en tres ó quatre amichs del seu temps, y així va viure en lo seu poblet dasta la *gloriosa* de 1868, en que la pòr de qu' el robaren el feu pasar á Alcòy, ahon morí ple de tristor y desfici, per no poder seguir la regla d' abans, encara que tranquil y aconortát del tot perque no deixava nengún contrari en lo mon, com no fora algú dels que li havíen amprát dinés al 10 ú 8 per cent y no li 'ls havia tornát. Per lo demés, era un bòn sugècte á carta cabal, aplicát á la Esglesia y á fer llimosna als pòbres, condicions que nosatros ham tengút en conte al anotarlo en estes fulles, dedicantli la copla de costum:

Fèrri de Balones era
un bòn hòme perque sí,
puix fea favors pagantlils,
per supòst sabent á quí.

Puix com els dinés no tenen calceta com els polls y pòden pèdres pera l' amo, no convé deixarlos á la bóvalá ni á consevòl *Petrus sincundis*, sinos hipotecant una finca ó portant una bòn fiança, que 's com els deixava el tal millonari.

Mocá (la) de Canet

S' aludix á cèrta reunió que tingueren una nit els d' eixe poblet en l' almárcera del senyor territorial, en la que per conte d' espavilar ú dels assistents la llum del veló que teníen penjat al trespòl, l' apagá del tot y se quedaren tots á fosques, armantse una confusió de mil dimòntres, puix l' alcalde y el retor que presidíen, tot eren crits pera apaciguaro, y els concurrents tot eren avalòts y espentes uns als atres pera eixir pronte d' allí, havent molts eixit escalabrats y ferits de la tal reunió. Com aquella feta cundí molt p' el reyne de Valencia, no 's estrany qu' encara la noménen, y per això nosatros la referim así, afegintli pera més salses una copla com á tots:

La mocá de Canet fon
 una còsa molt jocant,
 puix s' els deixá tots á fosques,
 uns ríent y atres plorant.

Y encara gracies que no hiagué alguna taleca, per-
 que en reunions que acaben en crits y confusió com
 aquélla, es això molt corrent casi sempre; dónenli les
 gracies al alcalde, que alçá la vara en alt, y al pare retor
 qu' els feu un sermó sens Ave María.

Moceta (pareix la) de Pilatos

Se referix sense ducte al sugècte vestit de dòna,
 qu' en los autes sacramentals qu' es celebraven abans al
 víu de la Pasió, li duya la safa y tovalla á Pilatos pera
 qu' es llavara y eixugara les mans; y se li dona eixe mòt
 ó sobrenòm per ser el seu paper de pòca importancia ó
 molt secundari en relació als demés; en este sentit s' usa
 molt encara en lo nòstre reyne, rahó per qué nosatros el
 continuém en este llòch, aplicantli la copla que li co-
 rrespòn:

La moceta de Pilatos
 es un gich vestit de gica,
 que li du aygua y tovalla
 pa qu' éll no vaja á la pica.

Y com es un paper de farsa molt indigna, per això
 s' el ridiculifica en este modisme y encara es pòch.

Molí (el) del Infèrn

Está situát en lo riu d' Alcòy ó Serpis, sobre quart y
 mitj més avall de Lorja, y es un edifici pròu giquet y
 raquílich, com á que sempre ha mòlt á *falta de buenos*,
 que solém dir, ó en anys de molta seca, per no poder
 encontrar aygua en ningú dels qu' están mes pròp; per
 això en eixos casos apuráts se valía el moliner de la
 ocasió, segons díen, y apretava la má en la moltura als

que acudíen allí á mòldre, á fí de arreplegar que menjar pera tot aquell any y pera els atres que no s'acostava un ànima, puix si nou' havera fet així, s'havera mòrt de fam y llisèria ell y tota la familieta; de mòdo que l'hòme era previsor y sabia molt be ferse els seus contes, no aguardant á qu' un atre li 'ls fera; sòls qu' els pòbres colliters que per necessitat anaven á morir á d' ell, no podent vengarse d' atra manera, es desfogaven dient que tenia la concènsia molt ampla, qu' era com la romana del Infèrn qu' entra per tot, y atres baldòries per l' estil, á tot lo qual éll se ria á barra caja, callava com un puto y feha el sort ú orelles de templador, com díen els vells de la tèrra. Y ¿qué afegirém nosatros á tot asò? Puix qu' el dit molí tenia pròu justificát el seu nòm, y per lo tant, qu' ham fet molt be de tráurelo así á relluir, per si 's perguera la llavor, cantantli per remát esta cansó:

En lo molí del Infèrn,
diu que á conte de moltura,
molturáven en un sach
pa ferse més gran mesura.

Y per això el que anava una vòlta á mòldre, s'en tornava fent claus d' á diner, esclafintse els dits, parlant fòch y flama y fentli la creu pera no acostarse ja més. ¡Quánt amarch quedaria el pòbre!

Molinell (el)

Este molinet se coneixia ja en temps de D. Jaume I d' Aragó p' el nòm diminutíu que té, el qual se li doná per la pòca importancia que tenia lo mateix que ara; está situát en la provincia d' Alacant, partit judicial de Denia y terme de Verger, al costat del riu *Calapatar* ó de les *Tortugues*, que recibíx les aygües de la Marjal de Pego; com dites aygües pasen tan bayxes y planes, que no pòden mòldre, en lo nòstre temps s' ha montát l' edifici pera balneari, y á éll acudixen algunes families de la comarca; pero á part de la gran abundancia d' aygües, tenen els seus alreduors una fertilitat asombrosa, qu' es per lo que nosatros l' ham incluí en estes fulles, consi-

derantlo com una còsa antiga y notable en lo seu gènere, digna ademés de que li dediquém una copla:

El molí de la Marjal,
conegút p' el Molinell,
pròva p' els quatre costats
qu' es edifici molt vell.

Y per això qu' está vell y ajacós, mereix les nòstres simpatíes, puix al caygút donarli la má pera que s' alce y assistirlo en lo que pugám; no lo que dihuen els jove-nòts burlantse; *al vell, ceba ó carabaça en éll*, perque això no 's tindre caritat al pròxim.

Mòlls (els) de Sueca

Com en la Ribera hia tanta aygua, no 's estrany que ábres, plantes, persones y animals, tot estiga mòll, y d' ahí el que molts els donen eixe sobrenòm, que també quadra per igual, lo mateix que á Sueca, als demés pòbles d' eixa regió; pero ademés de que les aygües y el clima influixen en lo seu caràcter indolent, mollús y afeminát, tenen un altre allicient més principal pera sero, qu' es la molta riquesa qu' els proporciona la fertilitát del terreno y majorment la gran collita del arròç. Per això son despresos, gastadors y viciosos, en lo qual no podem alabarlos més que la sehua ginerositat y desprendiment pera les òbres bònnes, única qualitat que ham tengút present al fer memòria d' ells en este puesto, com també pera cantarlos la sehua cansó:

Mòlls del tot son els de Sueca
y richs á més no poder;
pero al morir res s' empòrten,
quedantse en mitj lo carrer.

Però això no li lleva de qu' entre tant están en este mon bufen y gasten com á perduts, fent denteres y burlantse dels qu' es mòren de fam.

Mondiu, el jugador de pilota

Allá p' els anys 1860 hiavia un tipo en Valencia, que tenia una habilitat especial pera contrafer als jugadors de pilota, en termes qu' ell asoles feha una partida en una plaça, pegant esclafits en les mans, imitant les corregudes dels més afamats, com Bota, Caragòl, Mateuet de Montaverner, Roquet de Penayla y atres, y cridantlos ú per ú, com si estigueren juant en companyia d' ell; era encara jove, pòbre y conegut de tots en la ciutat, y á penes veen que armava un simulacre de partida, ja tenia dos ó trescentes persones formant rògle y fentli llòch pera qu' ell puguera córrer, botar, traure ó ferir, restar y fer totes les operacions y ademans pròpis d' eixe jòch; quant acabava la broma, pasava la gorra ó sombrero p' el rògle de gent y tots li posaven, arreplegant cada vegá prou aguiletes ó javos d' á quatre y quartillos, qu' encara s' usaven entonces. Se conta que volent en cèrta ocasió presenciar l' Ajuntament una d' eixes partides, el cridá á la Casa de la ciutat, dientli l' Alcalde que se li havia concluit la llicència, y que si volia renovarla sense pagar, devia fer allí una partida davant dels senyors concejals; se posá enseguida á ferla, celebrant tots la sehua gracia y habilitat pera eixes còses y rientse á més no poder; al vindre la revolució de 1868 y pòch despuix la guèrra civil, el tal *Mondiu* segurament no sabia qué fer, y se posá á portar partes dels carlistes als lliberals, haventlo pillát aquélls y dientli que si 'l tornaven á pillar, seria afusilát. Desd' entonces ja no se sabé res d' ell, sospejant si hauria mòrt en algun encontre; en atenció, puix, á la sombra que tenia pera representar partides de pilota ell á sòles, ham volgút nosatros que figurara en este llibret y cantarli ademés esta cansó:

Mondiu era tot un tipo
en Valencia celebrát,
pa contrafer les partides
dels jugadors afamats.

Y quiçá l' únich que descollá entre tots en eixe gènere, sobre haverne hagut tants que han sobreixit en los demés, puix era una verdadera notabilitat.

Mones (les) de Pasqua

Estes son l'alegría universal, puix lo mateix els pòbres qu' els richs, els sabis qu' els ignorants, tots desfruyten en elles á més no poder, si be els gichs gòjen moltíssim més qu' els grans ó majors, per la sencilla rahó de que per la sehua edat no coneixen encara lo qu' es el mon, ni saben lo que son penes, y com tot ho vehuen de color de ròsa, no pensen més qu' en juar y divertir-se, menjar y beure, dormir y res més. Y asò es comú á tot lo mon, pero en particular als pòbles cristians, que saben y comprenen la significació d' eixes solemnitats, tenen més grans alegríes y complacències qu' els que n' hou son, lo mateix que pasa en los que apartantse d' eixes ensenyances, sòls atenen á lo material y no pensen mes qu' en fer excessos en tals díes, com si pera gojar y ríures fòra precis rebaixarse tant. Més nosatros únicament se referím als primers, ó siga á la part sana, qu' es la que verdaderament se distráu y se riu més á gust en les festes de Pasqua, per lo mateix que son més honestes y moderades les diversions á que s' entrega en elles; y en este sentít ham tret así á rògle la costum de les mones, sense deixarmos la cansó corresponent:

Pera mones les de Pasqua,
que son les més verdaderes;
puix si be no fan monades,
alegren més que no aquelles.

Ja ho crech; com á que li donen gust al còs quant se les menjen, y complauen també al ánima, omplintla de dolces satisfaccions. Cónque á menjarse la mona de Pasqua, giquets y grandets y tot bijo vivent, pero en honra y cortesia.

Morant de Denia

Ha segut y encara es la casa més important d' eixa ciutat, en riqueta y en comèrç, com també en ser catòlica y tindre bons sentiments; el fundador d' ella descendía

de França y haventse establít en esta part d' Espanya, se casá y tingué alguns fills y filles, els que feren bons acomòdos en Gandía, Alacant y Valencia, continuant el bon nòm de la casa; pero havent decaigut el comèrç de Denia y faltat els principals individus d' eixa familia, ésta ha perdut pròu de la sehua importancia, y no será estrany que á la bòlta d' algun temps desaparega del tot, com desapareixen totes les persones y còses d' este mon, per mòrt ó consumsió. Per això abans de qu' eixe día vinga ham volgút dedicarli este recòrt y cantarli com á tots esta cansó:

Morant de Denia es la casa
 més fòrta del Marquesát;
 lo qu' es que la mòrt la merma,
 havent molts d' ella faltat.

De mòdo que va á tota presa pasant al panteó de la història, com m' hos sosuirá també á nosatros el millor día; pero devém aconortarse, que no serém els primers ni els darrers que pagarém eixe tribut.

Mòros (haver) en la còsta

Se diu molt esta espresió ó frase quant se parla en una reunió, y se nòta qu' entra en ella algun sugècte que mereix pòca confiança, advertint ú dels reuníts en veu baixa ó en senyes al qu' está parlant, que se garde y tinga reserva en lo que diga; ve sense ducte de quant á la espulsió dels moríschs, en qu' esta còsta de mar estava sempre infestada d' ells, y tota precaució era pòca pera lliurarse de les sehues pirateríes, puix á lo millor pillaven de sorpresa als nòstres, robantlos y matantlos en lo major descaro. Donemli gracies á Deu de qu' eixes ignominies han desaparegút y cantémlos una cansó per despedida:

Hia qui diu que ho féren mal
 de traure als mòros d' Espanya;
 ¡cóm se coneix qu' els qu' heu dihuen
 no tenen res en Bretanya!

O tot ho pòrten damunt com el caragòl; això si no

tenen la cúa de palla, qu' es lo més segur, y tenen pòr de que s' els he creme.

Morques y cerones (les) d' Albayda

[Estos mòts s' apliquen desde antich á eixa vila, per estar dedicats els seus principals habitants á la fabricació de la cera, y necessitar d' eixes matèries pera dita industria; pero si als seus naturals ó fills els dihuen *morquérs y ceronérs*, ja no 'ls pega be, com si foren dos paraules denigrants, sent aixina qu' eixes matèries son la base ó fonament principal d' aquélla; pero que aguanten el focíl lo mateix que tots, puix no han de ser ells de millor condició qu' els atres, ni tot ròses sense espines, ni glòries sense pesar. Pròu es qu' els ham fet este lloquet y els apliquém esta copla:

Pera morques y cerones
cap com la vila d' Albayda;
y Palomar y Alceneta
pera fábriques de llata.

[Pero que no 'ls diguen als primers *morquérs y ceronérs*, perque s' engaltarán en Sen Pere.] Rarées y caprijos, que ni hia molts en este mon.

Murta (el convent de la)

[Estava situát en lo vall de Miralles ó Miracles, distrit d' Alcira y terme de Llaurí, y fon fundát per Arnáu Sèrra, noble alcireny, en l' any 1357, en terreno poblát de murta y en el siti d' una ermita de la Mare de Deu, haventse treslladát sis relligiosos del monastèri de Sen Geròni de Cotalba, pròp de Gandía, pera habitarlo; segons Escolano, fon un planter de varons virtuosos, y havent decaigút y vengút á menys, el restaurá D. Diego de Vich y Castelví, últim baró de Llaurí, que se retirá á ell, dotantlo de una preciosa galería de quadros, retratos casi tots de valenciáns ilustres; mòrt éste en 1657 y se-

pultát en mitj de la Esglesia al pèu del altar major, vingué més tart la esclaustració dels frares, y hui 'n día sòl queda sancera una torre y tot lo demés, inclús la Esglesia, mitj assolát. Dona compasió y llástima vore este y atres edificis relligiosos tan soletaris y arruináts, y per això nosatros, abans de que desaparéguen del tot, volém dedicarli al dit convent este recòrt simpátich y carinyós, y al mateix temps la copla de costum:

L' antich convent de la Murta,
tan famós en atre temps,
si hui está mitj assolát,...
la culpa tenen les gents.

Es dir, la enveja, quimèra y ambició de més de quatre ingrát y descregúts, que á còstes dels frarets s' enriqueiren, siguent uns peláts, malfaenérs, viciosos y mòrts de fam.

Música (la) de Benasáu

Allá p' els anys 1848 encara quedaben en eixe poblet de la provincia d' Alacant, distrit de Cocentayna, restos de la música del mateix, reduida á cinch ó sis ahuelos, que no sabíen tocar més qu' el *Jimo Nyènyè* y el *Jipirríim*; pero lo més jocant no encara era això, sinós la varietat de vestits que portaven; puix uns anaven en çaragüells blancs, en cama crúa y en cascarra, atres en çaragüells estrets de mahonet, alforrats y en mocador al cap, y uns quants no més en jaca, sombrero d' estáquen, y ú ó dos encara en muntereta; de manera qu' era la música de la bulla, y pera que formara contrast y ríures pròu, diu que tots los anys la llogaven en Alcòy pera les festes de Sen Jòrdi. Moltes d' estes còses no teníen res de particular en aquell temps, perque la gent era encara pròu plana y sencilla, y cabalment per això fem nosatros colació y memòria d' elles, á fí de que no s' olviden del tot, gojant de recordarles y cantarlos así una cansó:

Música d' el *Jipirríim*
y de *Jimo Nyènyè* díen,

á la qu' ahí en Benasáu
sòls de vórela se ríen.

Pero ells tots més serios que uns cocòts y satisfets á més no poder, perque segurament estaven persuadits de qu' el que non sab més en sa mare es gita y no peca, y teníen rahó.

Nano (el) de la Venta

Es pròu nomenát este tipo en lo nòstre reyne, sobre ignorarse el seu oríge y no saberse res respècte al punt ahon estava situada la dita venta; pero això es pròu també pera que nosatros el fem constar y l' incluím así, además de dedicarli una copla:

Eixe nano de la Venta
qu' encara es tan nomenát,
no sabém quí fon ni res,
pero así va continuát.

Pera que si algù es més dijós que nosatros, algún día puga donar més datos d' éll.

Nano (el) del carrer d' En Llop

En eixe carrer de Valencia, que d' end' el de Sen Vicent conduíx al actual jardí de la plaça de Sen Francés, sobre la mitat y á má dreta hia un ninòt de pedra, empotrat en la portalada d' una caseta antiga y representát nuét y en les anques al carrer; este es el dit *Nano* que per burla feu posar allí l' amo d' ella, donant á entendre qu' es cagava en los honors y dinés del comte de Jura Real, empenyát en que á la fòrça li venera dita caseta pera fer la carrocera del seu paláu, còsa en la que may volgué consentir el duenyo d' ella. Este es l' oríge y significat de aquella estatua, á la qu' els gichs quant pasen per allí sòlen rascarli y encendre mistos al trasér. Merexía, puix, el tal *Nano* que guardaren sa memòria, y

per això nosatros l' incluím en este llibret, dedicantli ademés la cansó que seguix:

Els coixos, curros y nanos,
igual que atres desgraciáts,
sòlen tindre pòchs dinés,
pero son espaviláts.

Y es perque Deu, sense ducte, lo que per un costat els falta els ho suplix per l' atre, pera que ningú es puga queixar d' Ell, á lo manco en rahó.

Nano (el) de Sen Francés

Se referix á una de les campanes del campanar del antich convent del Sant en Valencia, en lo que hui es *parch*, que vestida de volantiner p' els frares á la venguda del rey Fernando VII á dita capital p' els anys 1823 á 1824, li féen pegar bòltes sense parar, per supòst, sense batall; portava davall un cartell, en el que hiavía escrita per lo Pare Mariano Magraner y Soler, nebot del arçobispo Company, esta intencionada y coneguda copla:

Els frares de Sen Francés
obsèquien al soberano,
pegantli bòltes al Nano
per l' andret y pel revés.

Tot lo qual ham cregút que mereix conservar-se, únich mòvil que m' hos ha mogút á incluiro así, pera que no s' olvide.

Narita ó naneta (l' any de la)

S' aplica este modisme ó frase á certa època pasada ó temps molt remòt, lo mateix que *l' any de la fam y el temps de Mari-Castanya*, en qual sentit s' usa molt encara en tot lo reyne de Valencia. Y com asò ja no te més llanços, li cantarém una cansó, y el qu' en vullga més que cabile:

La Naneta, Narita, ó lo que siga,
devía ser una dòna ja molt vella;
respetèm, puix, nosatros sa memòria,
que no 's mal, sinós bò, fer molt cas d' ella.

Y d' así á cent anys tots calbos; en aplegar al forát
mija quarta y si no te veo doble, com dihuen els que per
conte de dir huit, dihuen ocho.

Nit (la) de Sen Joan

Eixa nit pasen còses molt gròses, unes qu' es pòden
creure y atres qu' es menester anar á buscarles ú obrir-
los les pòrtes del carrer de bat á bat pera que pasen; uns
dihuen que á les dotse en punt, les aygües de la mar
tenen virtut y gracia pera curaro tot, y sen van á pegar
quatre alcabuçons dins d' elles; atres fan la pròva del
hòu y dihuen que vehuen barques y qué se jo quántes
còses, pero la veritat es que somíen despèrts y no
vehuen res; atres planten, sembren y empèlten, creguts
de que agarren millor els empèlts y lo que planten y
sembren, y dempuix ix lo que Deu vòl; á estos els pega
per anar á collir la falaguera, perque dihuen que á d' eixa
hòra la sehua flòr naix, grana y se seca; aquells dihuen
que les anòus y almel-les quallen el galló; y per fí les
giques que tenen pòch monyo, van á banyarse el cap á
la mar, creent qu' els cabells els han de creixer, y lo
cèrt es que si poquet en teníen abans, despuix sòls
tenen un figonet y de ahí no pasa. Cada ú, puix, que
crega lo que siga de rahó, y deixarse de bruixeríes y
supersticións, que acusen molta ignorancia y falta de fe
per part del qu' els dona crèdit. Y supòst de qu' eixe
Sant gloriós res te que vore en les nòstres misèries y
tonteríes, com no siga pera remediaries y desvanirles,
aplicarém la copla de caixó y santes pasqües:

El día de Sen Joan,
com alguns behuen de masa,
no 's estrany que s' els he torne
tot el cervell carabaça.

Com no pare en atra còsa pijor, perque del que alça
masa el colse res se deu estranyar y tot se pòt creure.

Novigérs y faráutes (els) de Manises

S' aplica el primer mòt ó sobrenòm als naturals d' eixa vila, perque son molt curiosos pera anar y vore pròu á sobint lo que pasa per Valencia, puix no vòlen segurament qu' els ho conte nengú, sinós presenciaro ells; y s' els dona també el segon per ser tan jarradors, puix en ajuntarse no més dos de viaje, ja tenen pròu tèla pera tallar tant á l' anada com á la tornada, per supòst sense donar tanda á nengú que no siga de la familia; un atre mòt s' els he pòt donar y es *els del puro apagát*, puix els fabricants d' òbra especialment, sempre van y tornen de Valencia en lo cigarro apagát en la boca, no sabém si es per no tindre mistos pera encéndrelo, per no fumar tant y que dure més ó per qué, pero la veritat es que tots gasten puro y farolejen, pero no més el dúen de mòstra. Per lo demás son pròu tractables, molt festers, aficionáts á la Esglesia, treballadors, industriosos, si be reçagáts y rutinaris, com á que, llevat de dos fábricas, les demás encara seguixen la mateixa rutina dels mòros, y dasta casi tots els edificis ahon están aquelles, consevòl qu' entre y els veja, dirá que seguixen igual qu' ells se les deixaren, en los mateixos cugitrils y tot que tenien en lo sigle setse quant els espulsaren d' Espanya. Per això sense ducte no milloren els gèneros y continúen estacionaris, no faltant qui hu atribuix á la pòca unió que hia entr' ells, al pòch esperit de asociació que tenen, y al ningun interés en estudiar els mijos de adelantar y perfeccionar la industria. Pero nosatros que no toquém pito en això, si ho diém es perque voldriem que totes les nòstres industries prosperaren més que les de fòra, y tením dasta sentiment qu' estiguen tan retrasades; anímense, puix, els manisérs, y en llòch de crítiques tindrán alabançes de part nòstra. Y ja qu' eixos desitjs nòstres per ara no 's pòden cumplir, y hia que acabar estes línies, servíxcalos d' estímulo lo qu' ham dit, y cantemlos per despedida una cansó:

Faráutes y novigérs
els dihuen als de Manises;
pero ¡quánt més guanyarién
fent millors els plats y quíqueres!

Y qui diu això, diu també tots els demás articles de la sehua industria, hui encara mes decaiguda qu' en temps dels mòros. A estudiar, puix, no á sòles les còses de Salamanca com abans, sinós al estranjér, qu' está més adelantat que nosatros en tots los rams de la industria, efècte de la nòstra desidia.

O (la) de Sen Joan

En Valencia tots saben lo qu' es, y qu' está damunt de la frontera principal de la parròquia d' eixe Sant, formant un gran circul ó rògle de sillería que sobrix sobre 'l fondo de la paret; la intenció sense ducte era posarli un rosetó, pero siga per lo que siga, s' el deixaren pera fer ó el tapiaren despuix de fet, y així s' encontra dende que alçaren aquell edifici tan suntuós, afeánt dita frontera; pera els de fòra, puix, que no l' han vist ni es fácil qu' el vejen, ham tirát estes pòques ralles, creguts de que honrém á eixa antigalla y á la ciutat que la té, no sense cantarli la copla que ve al cas:

La O de Sen Joan,
tan polida com es,
encara no 'ls entra á molts
per l' endret ni p' el revés.

Perque com son *topos* y s' empenyen èrre que èrre en menjar tèrra, no saben fer atra còsa tota sa vida; pero... *intelligenti, pauca*, que hia mòros en la còsta y poden vindre á fermos la tavella.

Olles (les) de la Plana

Son molt nomenades en tot lo reyne per lo típiques y primitives, y consistixen en un gran caldero ple de tròços de carabaça, naps, penques, gerevies, fesòls y espinachs ó bledes, tot ben bollit, y á cada menjada que fan ho calfen, trahuen una ó dos cullerotades de caldo, en el que fan un bòn plat de sopes, en un rall d' òli, un pesich

de sal, una cabeça d'allis y mija dotcena de vitets ó coents, y posanto tot en taula, es pòsen á mullar ó sucarr tots els de casa, carregant molt de pá y sobre tot de ví, perqu' es menjar que crida moltíssim el trago; á la nit fan lo mateix, y per lo regular cada caldero d'eixe bollitòri sòl durar una semana. Este es el menjar de la gent mijana y de la pòbra; pero els hòmens que sòlen visitar les tendes ó tavèrnes, tenen ademés la costum d'emportarse un grapat de figues seques en lo sí pera fer boca y beure despuix, ó be un trocet de magre de burro, majo ó cavall, secát al sòl, dels que tiren al muladar y ells pèlen y desquarticen pera menjárselos despues en tallonets molt giquets. Tot asò s' ha usat sempre en la Plana de Castelló, pero al present no sabém si encara se fa en tanta escala ó es tan general com abans, siguent regular que la classe jornalera conserve pròu de les tals costums respecte al menjar. Més siga lo que vullga, nosatros ho deixém así consignat, acabant esta relació en la copla de caixó:

En les òlles de la Plana
casi tot es carabaça,
alguns fesòls, naps y herbetes,
y carn ni pòca ni masa.

Y com el nòstre còs es un pòrch, se fan á menjar eixos albeurages, y están gròsos com á Tudescos; alguns dihuen que això ho fa la bondat, y atres callen y se rihuen, qu' es com siu' posaren en corantena.

Ordunyes (els) de Guadalest

El principal fon D. Carlos, pare de D. Jogím y demés que han vixcut y han mòrt en lo nòstre temps. Tots ells han formát una familia molt lluída, riquíssima y de gran influència política en la provincia d'Alacant, pero del primer se conten còses gròses á més no poder, y una de tantes es la carnicería que maná fer ó va consentir en los subleváts que se retiraren allí quant al alçament del capitá D. Pantaleó Boné, afusilát en Alacant, afusilantlos la tropa dins de la plaça del mateix Castell, llevát de ú qu' es salvá tirantse de la penya baix y pegant á fugir; com tots eren fills d'aquells poblets, pòbres jor-

nalers, casats y en familia, y gent sencilla é ignorant, aquell fet doná molta campaná en aquell terren, y com s'atribuía á una venda de D. Carlos, deixant entrar á les tròpes per una cava secreta que comunicava en la casa d'ell, aquell senyor pergué molt del seu prestigi y ja no 'l miraren en bons ulls. Huí 'n día la casa está casi abandonada, y les tèrres les poseix el únich net que queda en Benisa, D. Antòni Torres Ordunya, senyor riquíssim, casat en la filla de D. Pere Sala de Pego, diputat á Corts, pero de pòch pèsquis, gens de pico y manco tacte polítich. Mes á nosatros res d'asò m' hos impòrta, y siu' ham nomenat ha segút per insidència, per això feta constar así la importancia d' eixa casa, fem punt y li cantém una copla:

Els Ordunyes del Castell
celebrát de Guadalest,
han pogut fer molt de be,
pero han pixat fòra el test.

Y com nosatros no tením d' això nenguna culpa, m' hos llavém les mans com Pilatos, y el que siga lleig que fasa mandaos de nit, ó sinós á qui li pique qu' es rasque.

Orgue (l') de Sollana

Se diu del òrgue primitiu que hiagué en la parròquia d' eixa vila, construít, segons conten, de canyes per un frare molt hábil; pero com era de matèria tan endeble, encara que perfectè en la sehua clase, á la bòlta d' alguns anys se descompongué y desbaratá, sobre tot en lo teclat, faltantli sempre una tecla ú atra, per més que les mudaren continuament; asò doná ocasió á qu' els pòbles del costat se guasejaren dient *que l' òrgue de Sollana tenia moltes tecles y que sempre lin mancava una*; y per més qu' els sollaners retiraren l' òrgue vell, comprantne un atre nòu, esta anecdòtica lligenda se propagá per tots los pòbles del nòstre reyne, siguent molt celebrada, y aplicantse també á la persona qu' es molt exigent, caprijosa y enfadosa ó pesada en lo seu tracte. Per ser una

notabilitat el fiquém en este punt cantantli de pas una cansó:

Eixe òrgue de Sollana
encara es tan celebrát,
perque li falta una tecla
tenint complet lo teclat.

Y encara que á primera vista no pòt ser, en tot y en això es veritat, pero es referintse al òrgue vell, que ja no existíx, y no al actual.

Pagar com Insa, á faváes

S' aplica al que te fama de desagraít y sòl ser també mal pagador; y es referíx sense ducte al sugècte d' este llinyage, que tirantla de tacany més encara que de desagraít, pagá els favors recebúts en frusleríes, com supòn el obsequiar als visitants amichs ó parents, en faves bollides; pero hia una esplicació si cab més natural y més apropiada al humorisme y á la tendència á lo figurát que te la llengua valenciana y es, que dientse també *faves* als granets ó infloretes que sòlen eixir en la pell de les persones ó dels animals, y qu' el vulgo atribuíx á les sofocacions y moviments de la sanch, quant son causats per les picades de mosques ó mosquits, y moltes vegades p' els disgusts, podém interpretar la frase en este sentit: *Eixe pagarà com Insa, á disgusts ó sofocos*, segons esplica el repetít senyor Cebrián. Nosatros els comarcans d' Alcòy, usém també la frase de *pagar á pets com els jotos*, equivalent á la referida, tenint present qu' eixos animalets, moltes vòltes els crida ú despuix de haverlos donát á menjar, y en llòch de acudir, arranquen á córrer tirant pets y pegant cabriòles. *De totes maneres tonyina en ceba*, podém afegir per remát y cantar la cansó de rúbrica:

Pagar en faves, com Insa,
ó á faváes, qu' es igual,
y si no á péts, com els jotos,
crech que tot es pagar mal.

Pero en lo mon ha hagut, hia y hiaurá molts Inses

com este, y no devém estranyaro tant, puix á lo millor li la peguen al més espavilát, no més que beque un dit, y sobre tot si son valenciáns, que de jança ó de veres, no la pensen que no la fan.

Pagáts (els) de Benimarfull

Lo mateix que cada individuo te 'l seu gènit ó caràcter diferent dels atres, així també cada pòble te el d' ell; y per això li adjudiquen á eixe poblet d' els banys, el mòt de *pagáts* ó *flatosos*, el qual jòca molt, perque m' hos pareix que no tenen motíu pera tant, y més si s' ateném al estrivill antích:

Benimarfull
te gran orgull,
per una mica
d' òli qu' es cull;
si la collita èrra,
Benimarfull en tèrra.

Pero vesli dient pòbre al que te pretencions de rich, si vòls qu' en seguida et tire als gosos ó t' envíe á escaparrar galgos, això si no s' agarra en tu á braç partit ó se trau el jafaròt pera pegarte dos furgáes y llevarte les ganes de menjar. Convé, puix, algunes vòltes donar per la corrent, y el que tinga cases en l' Havana que carregue en elles.

Paláu (el) del Real

Estava situát á l' atra part del riu, enfront del pònt y del portal derruít del seu nòm, y fon construít en temps dels reys d' Aragó, haventlo assolát en 1809, per exigiro així la defensa de la ciutat contra els francesos; era paregút al d' Aranqués, y llevát de la capella dedicada á Senta Catalina martre y algunes estátues de les sehues fònts, valía pòch; ara ocupen part del seu antich recínt les dos llometes, dites *les montanyetes* d' Elió, ahon este ginerol espanyòl fon afusilát en l' alçament de 1823.

Paláu dels Reys d' Aragó
era el qu' estava en Valencia,
á la vòra del riu Turia,
pera més magnificència.

Y fon una llástima tirar-lo, perque la ciutat conserva-
ria un monument més dels seus Reys; pero les guèrres
no pòrten més que sanch, perdició y ruína.

Palleter (Sènto el)

[Pòchs son en lo nòstre reyne els que no tenen noti-
cia d' eixe pòbre industrial, qu' es guanyava la vida ve-
nent palletes ó lluquets de sofre, y baratantles en pells
de conill, vidre trencát, picamáns y morenillos y atres
enredrets per l' estil, ofici que donava ocupació á moltes
families desacomodades, y que huí está de baixa y
desapareixent á tota presa per causes de tots conegudes;
lo mateix que saben casi tots també el qu' éll, á penes se
sabé en Valencia la proclamació del rey intrús Pepe Bo-
tella, germá del ambiciós y guilopòt Napoleó, pujant
dalt d' una cadira en la placeta de les Panses y enarbo-
lant la sehua faixa ròja en una caña, á estil de bandera,
alçá davant de un gran concurs de gent el crit de guèrra
contra el francés, al mateix temps que destroçaven tots
els eixemplars de la *Gaceta de Madrit*, anunciant el
canvi de govèrn y de soberá.] Y com vullga qu' este pa-
triòt popular es l' hèroe valenciá de la guèrra de la In-
dependència, qual patriotisme no devém may oblidar, á
fí de conservar fresca la sehua memòria, li ham volgut
donar cabuda en este llibret y dirigirli la copla consi-
guient:

El crit d' eixe Palleter
en tan solemne ocasió,
mereix qu' els que amen la patria
enjamay l' obliden, no.

Pero per desgracia el sentiment patriòtich está huí
molt debilitat, y si en temps de Sènto el Palleter hiavía
dasta en Valencia alguns afrancesáts, ara eixirien á
bolichs els que vendrien la patria per un plat de lenti-
lles, com Esaú vené el dret de primogenitura.

Palletera (la) del Colègi del Patriarca

Segons contem en Valencia, quant el Patriarca don Joan de Ribera estava edificant el seu Colègi del carrer de la Nau, pera completar el plá del edifici li mancava comprar la caseta que venia á caure al mitj del pati del claustre, la qual perteneixia á una pòbra palletera; aquell senyor li donava molt més de lo que valia y dasta s' obligá á ferlin un atra millor en lo puesto ahon ella volguera, pero l' ahueleta s' empenyá en no véndrelila, y D. Juan no volent desgustarla, la deixá estar y proseguí l' òbra avant, permetintli que vixquera allí dasta que volguera, en tal que al morir li la cedira; aixina ho feu, y volent el Patriarca conservar una memòria d' aquella velleta tan sansereta y formal, al concluir el dit pati despuix de mòrta ella, alçá una fònt artística en mitj y posá la estatua d' ella damunt en un manoll de palletes en la má; y allí ha estat dasta que anys arrere fon substituída per la hermosa estatua de marbre blanch que feu del illustre y Beato Fundador el aventaját artiste valenciá Mariano Benlliure. ¿Es veritat que la tal palletera mereixia ser celebrada d' un atre mòdo al desapareixer la sehua estatua d' ahon estava colocá? Puix per això nosatros ham volgut dedicarli este pòbre recòrt y la cansó que seguix:

Eixa pòbra palletera
mereixqué, per ser formal,
que li s' alçara una estatua
y ara un recòrt no tan mal.

Molt millor podia ser, pero qui dona lo que té no está més obligát, puix la voluntat es molt gran, més les fòrces molt escases.

Palleters y Vidriers (els) de la Ollería

Dasta la mitat del sigle dè nau estigueren molt en bòga en eixe pòble els d' este ofici, qu' en una estiba al còll, plena de picamáns, morenillos, goteres, cullerés,

culleròts, culleres, canuts de fer calsa, canudets de posar agulles, tot fet de fusta, palletes de sofre, mistos de cartó y de madera, y atres enredrets per l' estil, recorrien tot lo reyne de Valencia, donanto tot á menys capte y baratant les palletes y mistos en espardenyas velles de cánem, vidre trencat y pells de conill; y en tan pòbra y curta vendedoría menjaven y bevien els pòbres, y encara portaven al tornar á casa els recursos que podien pera alimentar á la dòna y á la familia; pero d' allí en avant, haventse establít gabèles y pagaments que ans no 's coneixien, acabaren este y atres oficis dels pòbres, se tancaren també els forns de vidre de Buçòt, Ollería y Valencia, que sostenien als vidriérs ambulants, y vòl dir qu' eixes giquetes industries y els industrials s' han arrematat del tot, quedant á penes la memòria d' ells y d' elles en cantars com el sigüent:

Jo soc fill de la Ollería,
sempre vaig de çaragata,
venent palletes y mistos,
vidre trencat quí barata.

Y una pròva de que tot això s' acabá pera no tornar més, la tenim en lo que día cèrt palleter, l' únich que dende aquell temps havíem pogut vore nosatros en un poblet de l' hòrta de Valencia, allá per l' any 1880, anant encara carregat en l' estiba com els antichs y portant no més unes quantes frioleres de vidre, que publicava en veu pròu dolenta y llastimosa:

Vidre,... ja no 's pòt viure...

Pardal (el) de Sen Joan

Es l' áliga de bronze, emblema del Sant, com á principal titular de la parròquia de son nòm, situada com á veleta del elegant y hermós campanil del rellònge. El pòble en sa inmensa majoría desconeix el significát d' eixe Pardal, pero com á còsa tan notable convé donarli més popularitat, qu' es lo que nosatros s' ham proposát al tirar estes ralles y dedicarli esta copla:

El Pardal de Sen Joan
crehuen molts qu' es el Sicér,

pero es l' emblema del Sant,
com á titular primer.

Y res més, perque pera no dir tot lo qu' es mereix eixa grandiosa parròquia de *Sen Joan del Mercat*, com la nomena el pòble de Valencia, val més acabar fent punt final.

Pardalòt (el) d' Alcòy

S' aplica al hòme sencill y masa crèdul, que per empenyarse en voler conseguir una còsa imposible, s' espòsa á un perill imminent y á una mòrt segura; y es referíx al supòst pardalòt ó sugècte imbècil ó foll, que haventse lligát á les espal·les dos canyiços, á conte de ales, intentá pasar bolant el barranch del Cinch, junt á dita ciutat, trencantse els canyiços y caent de repent al sòl del barranch, de quals resultes quedá tot estropeját y completament inútil. Esta lligenda, encara que parega inverosímil, nou' es si tením en conte la gran misèria y crasa ignorancia que ginerament rodejen al hòme. No se sab la època ni quí fon el personaje objècte d' este modisme, pero lo cèrt es que se propagá per tot el nòstre reyne y encara pòrta rabo, qu' es per lo que nosatros l' ham incluí en estes fulles, cantantli de pas la cansó que seguix:

Pardalòts com el d' Alcòy
ni hia pròu per eixe mon,
lo qu' es que guarden la pell
y no son tan folls com éll fon.

Parròquia (la) dels senyorets

Per este mòt es coneguda en Valencia la parròquia de Sen Nicoláu, per ser doctors tots els individus del seu clèro y anar sempre molt ternes, la qual fon primer ermita del Sant y parròquia desde l' any 1252; es d' estil gòtich pur, d' una nau y te quadros y pintures de Jua-

nes, Palomino, Borrás, Vidal y atres; el Papa Calixte III li concedí grans privilegis, lo mateix que á la parròquia de Sen Joan, els quals han conservát funs al darrer arreglo, havent segut retors d' ella el referít Papa y el seu parent Aleixandre VI. Y en vista de la sehua antiguetat y demés circumstancies que la caractericen, li ham volgút dedicar estes línies y la copla que acompaña:

Parròquia dels senyorets
 á Sen Nicoláu li dihuen,
 per tindre un cléro tan terne
 y amich de borles que brillen.

Com á qu' es distinguít entre tots els de la capital, y pareix qu' els seus individuos encara s' heu precien de qu' els ho diguen. ¡Si serán vanitosos y *echaos pa lante!*

Parròquia (la) de Sen Bertoméu

S' alça en la plaça de son nòm, front á la de Manises, y encara que lleja per fòra, com casi totes les de Valencia, te 'l campanar quadrát y jurriguer de tres còsos, en remát prou elegant; la Esglesia còsta de tres pòrtes d' orde toscá, portant la principal damunt la popular *Mare de Deu gròsa*, còpia d' un atra biçantina; l' interior, restaurát en part de pòch temps, es sever y grandió, afècta la forma de creu lletina, y l' altar major, d' estil barròch, conté la image del titular, de Juli Capúç; entre les colunes hia quatre taules de Juanes, sobre la Pasió, y en les pòrtes del Trascòr, Sen Pere y Sen Pau, de tamany natural, precioses òbres de Joan Ribalta; el espayós Presbitèri está tancát per una balustrá de bronze, y fa pòchs anys, el malográt D. Antòni Cortina pintá al òli la mija tarònja, representant als titulars, y D. Eduart Soler traçá els llènços laterals, alusius als primers mártirs; han segút també renováts els demés altars, admirantse en el de Sent Antòni de Padua dos grans quadros de Brel, y fantasejantse molt sobre una inscripció del antích altar del Sepulcre, calificant els seus supòsts signes de lletres cúfiques, muçárabs, etcétera, que segons Boix, son inicials del lletrero *Venerabilis vir consecravit istum locum Dominum Nostrum Jesu-*

christum; pero dits raisgos, més que lletres, dehuen ser un caprijo del artiste, pera marejar als erudíts que traten de descifrarlos. Se diu que fon primer temple de Bach y despuix Esglesia monacal de mònjos basílis, opinió qu' el Dr. Jabás te per fábula, y sòls còsta que s' erigí en Parròquia en 1242, baix la mateixa advocació de hui; dependía dels cavallers del Sant Sepulcre, qu' eren també canònges regulars, dasta que Calixte III els seculariçá en 1458, y asimilada dita capella del Sepulcre á la Basílica de Sen Joan de Letran, sòls per això ostenta esta parròquia en les provesóns la creu patriarcal. Segons el croniste Ortí, el temple primitiu, d' estil oxival y tres náus, qual altar major estava en la capella de Sen Miquèl, á la part del Sepulcre, se tirá en 1666, inaugurantse en la forma actual en 1671, y sòls queda de l' antiga fábbrica la part dels pèus, qu' es de pedra. Mirát, puix, este temple baix del punt històrich y antích, que no té ningun atre de la ciutat, es sumament interessant, motíu per qué nosatros l' incluím en este llibret y li afegím la copla de costum:

La parròquia de Sen Bertoméu
fon fundada la primera,
ocupant encara els mòros
la gran ciutat de Valencia.

Per això te preeminències y honors de que dehuen estar orgullosos y pagáts el seu clèro y els seus feligresos, y també tots els valenciáns que amen les còses de la tèrra.

Parròquia (l' antiga) de Sen Llorènc

Esta pòbra Esglesia, qual parroquialitat ha pasát á la del Pilar en la darrera divisió esglesiástica, está situá en la plaça de son nòm, es giqueta y rectangular y no te res de particular en les sehues dos pòrtes toscanes; el campanar es de quatre còsos y remát exágon, original y del mateix orde; l' altar major, jurriguér molt típich y flanqueját per colunes salomòniques, conté les imágens del titular y sos páres, Sen Prudènci y Senta Oròsia; la capella de Sen Gil, segon titular, te bones pintures en

taulellets, y la de la Comunió, gran y espayosa, á l' esquèrre de sa entrada, uns quadrets, còpia d' uns freschs de Rubéns. Se fundá en 1239, en un solar d' una antiga meçquita, y el cavaller D. Lluís Valeriòla li afetgí un solar pera capella de la Comunió en 1488, segons una lápida llemosina colocada junt á la pòrta principal. Se renová y construí l' altar major de 1682 á 1684, en 1865 y fa pòchs anys; el campanar se feu en 1746. Y atenent nosatros á sa història y á la importancia que ha tengút, no s' estranyará que li apliquém estes ralles y la copla que seguix:

Sen Llorènç es un gran sant,
gloriós martre de sa fé;
més Valencia ha fet pòch cas
d' ell, en tant que mereixqué.

Y es que dasta els sants sòlen tindre pòca sòrt en este mon; pero el nòstre, lo mateix que tots, se pòt riure de la fortuna, perque si así li han llevat la parròquia, la glòria que gòja en lo Cèl no li la llevarán tan ahina, puix la té assegurada de cremes y de tot.

Parròquia (la) de Sen Esteve

Está situada en un rincó, al cap de la plaça de les Mosques, actualment de Mosen Milá, y de allí s' entra per una de ses pòrtes laterals; l' exterior es lleig, no presentant nenguna de les quatre que té res de notable; á la part de la plaça de son nòm se vehuen algunes gárgoles, y als pèus de la Esglesia una bonica y sencilla finestra oxival, tròços de la fàbrica primitiva. L' interior es jurriguerésch templat; te planta quadrangular, y el presbitèri y l' altar major, d' estil grèch-romá, son modèrns, dirigíts per D. Vicent Blasco; el primer, poligonal y espaciós, conté dos grans llènços d' Espinosa, y la bòveda, un hermòs fresch de Lópeç, de lo millor en son gènero; els quadros de la *Vida del titular*, la *Cena* y el *Salvador* de Juanes, que hiavía en lo retaule major, foren regaláts á Carles IV en sa visita á Valencia l' any 1802, pera que costejara els gastos de dita òbra, y hui están en lo Musèu del Prado. En la capella de la Comunió hia dos

cabeces de *Crist* y la *Vèrge*, de Juanes, y en la Sagristía, un altar al encàustich, en una curiosa image de *Sen Pere*, revestit de pontifical, uns quadrets alusius á la vida d' eixe Apòstol, un *Sen Esteve* de Lópeç y varies antiguetats; pero els objèctes de valor històrich d' esta Esglesia, son la pila batismal de Sen Vicent Ferrer y Sen Lluís Bertrán, en la elegant capella dels pèus del temple, y el còs del segon Sant en son altar, y com á còses curioses els *Bultos* que se espòsen al públich en la festa del Bateig del primer. Este temple, abans meçquita, y Esglesia parroquial de les Virtuts quant s' apoderá de la ciutat el Cit, sense ducte per este honrós abolench y sa proximitat á la Sèu, fon dedicat per D. Jaume al Protomartre, son actual titular, reformantse, com ja s' ha indicat, en los sigles XVII y XIX. Creém, puix, qu' es mereixedor de que l' incluím en este llòch y que li dediquém com á tots esta copla:

La històrica parroquial
del Protomartre Esteve,
es digna per molts concèptes
de que así se la nomene.

Perqu' en antiguetat, honors y aconteiximents gloriosos, pòques parròquies de Valencia li pòden guanyar, quant y menys superarli.

Parròquia (l' antiga) de Sen Salvador

Está situada en lo carrer del seu nòm, tenint la porta principal al del Seminari Conciliar, y també ha perdut el caràcter parroquial, que ha pasat á Senta Mònica; té 'ls murs de pedra, dos portes toscanes y el campanar quadrat, en finestres de mitj punt, y es de orde romànich, el ùnich que d' ell hia en Valencia; la mija taronja es del sigle XVII y de les més ayroses de la ciutat. L' interior, grèch-romá y de forma rectangular, te gròses colunes corinties als costats, que li donen esbeltèç y magestat, asemejantlo al oratòri del Cavaller de Gracia, de Madrit. En l' altar major se venera la tradicional image del Cristo, de igual devoció que la *Vèrge* dels Desamparats pera els valencians, la qual dihuen que

vingué per la mar y dempuix riu amunt dende Berit ó Beyruth (Siria) en 1250; infundíx respècte sa espresió sombría y tamany més del natural, encara que la escultura es tosca, per lo antiga. El Presbitèri es desahogát, el tanca una pòrta de bronze, y als costats té dos llènços grans de *Conchillos*, alusius á la venguda del Cristo; pero lo millor, sense ducte, son les pintures de la bòveda, degudes al pincell de D. Francés Llácer; en lo còs de la Esglesia hia dos taules molt antigues, una de la Vèrge del Puig y l' atra de fondo dorát y corona sobrepòsta, no oferint res de notable la adjunta capella de la Comunió, y sí la creu parroquial, de plata maciça, que resalta per sa bellea entre les demés, en les provesóns. Este temple fon primer meçquita, dempuix s' alçá en lo solar una ermita á Sen Jòrdi, la que s' englobá en la Esglesia, y ésta començá á ser parròquia en 1245, siguent bisbe D. Andréu d' Albalat, cinch anys ans de l' aparició del Cristo; llamprés s' agrandí y se feu el campanar, se renová del tot en 1666, en 1828 se decorá al mòdo clásich y se pintá la bòveda, y en 1849 se llevaren del ábsit les tres estranyes gárgoles que l' afeaven. Creém per tot asò que mereix les pòbres línies que li ham dedicát y la cansó que va así baix:

El Cristo del Salvador,
tan popular en Valencia,
també ha mereixcút pòch,
sobre mostrar tal clemència.

Puix si no havera volgút tant als valenciáns, no 'ls havera distinguit venint sa Image de tan llunt á honrar sa ciutat y habitar en ella; pero ja que li han llevat la parròquia d' ahon estava, al menys que no se gèle la gran devoció que sempre li han tengút, qu' es lo principal.

Partèrre (el)

Es el hermós jardí situát en la gran plaça del Príncip Alfons ó de l' Aduana, en mitj del qual s' alça ayrosa y arrogant la magestuosa y garrida estatua eqüestre en bronze de Jaume I el Conqueridor, òbra monumental é

inspirada del afamat escultor catalá D. Agapit Vallmitjana. Les inscripcions del pedestal de dita estatua dihen així: *Valencia al fundador del reino valenciano Don Jaime I el Conquistador, año 1891.—Entró vencedor en Valencia, librándola del yugo musulmán el día de San Dionisio. (IX de Octubre de 1238)*. La major part dels valenciáns, per no dir tots, haveren preferit que dits ròtuls estigueren escrits en llemosí, qu'era llavóns la llengua oficial del reyne y la que parlava el gran y prestigiós Monarca aragonés; més á pesar d'això, no 's pòt negar, com diu molt bé l'erudit autor de la *Guía Artística de Valencia* Sr. Vilanova y Piçqueta, qu'eixa òbra es digne homenage de la ciutat al Rey que la conquistá y dotá de sábis Furs. Y no sabent nosatros qué afegir més á lo así consignát, concluím cantantli la cansó que seguix:

El Partèrre es pròu bonico,
pero l' agracia molt més
la esbelta y grandiosa estatua
del gran Rey aragonés.

Com á que hui 'n día es la millor que te Valencia, sense llevarlos el mèrit á les de Ribera y el Marqués de Campo, que ne tenen molt, per ser òbra de Benlliure.

Pastrana (el donçayner) de Liria

Vixqué en el sigle XIX y era dels més aventajáts de per así en tocar la donçayna ó instrument típich de la música del pais, com dihuen els artistes del gènere, pero en una maestría y habilitat sense igual, en lo qual superava al tan afamat donçayner de Tales, dominant de tal mòdo eixe instrument, que li feha tocar tot lo que volía; així es com tots el buscaven, recorria molts pòbles del reyne y guanyava tans quèns, que dasta se feu riquet y pogué deixar al morir un bòn tròç de pá á la familia. Per ser, puix, una notabilitat en la sehua clase, li doném cabuda en estes págines y li cantém la cansó de ordenança:

El gran donçayner Pastrana
fon un mestre consumát,

en tocar eixe instrument
en gracia y habilitat.

Per això s' apanyá el pòbre lo que pogué y no tingué que anar en la vellea á redolóns ni á espenses de nengú; es dir, que sabé la sehua má dreita y va ser un hòme ben aprofitát, dels que sen vehuen pòchs.

Pau (la) d' Ares

Este es l' *Ares del Bòsch*, poblat anèxo á Benasáu, situat pròp del pòrt de Confrides, enfront de la vila d' Alcoleja, y com á penes tenen en la sehua Esglesieta els ornaments més precisos pera dir Misa el retor de la matriç en los díes festius, y no teníen pau pera traure en una festòta que volíen fer, lin encomanaren una á ú del poblet que anava á Valencia; el tal sugècte feu el viage, pero com no li donaren dinés y li curtejaven els que duya, agarra y no la compra, y quant tots els vehins al saber qu' ell tornava, ixqueren al camí á rébre-la y els digué que no sen havia adonat de comprarla, se quedaren mocáts y sense poderse lluir. Com abans ja hu havíen escampát pe 'ls pòbles del contorn de que havíen encomanát á Valencia una pau, al vore el jasco que havíen tengut, es mogué una gran bulla en tots ells, traent els més guasóns cansóns y décimes, y el cego de Beniardá un giste molt graciós, d' el qu' els més vells dehuen encara guardar memòria. Estes còses, qu' en atre temps teníen la sehua importancia, per més que ara no sen fasa cas, dehuen conservarse pera apreciar el caracte y les costums dels nòstres antepasáts, y baix d' eixe respècte les referím nosatros en este puesto, complaentmos en cantarlos una cansó:

El jasco de la Pau d' Ares
feu riure en la contorná,
per ser la gent tan planòta
y viure á la bovalá.

Pero tant es el pòch com el masa, puix entonces sen pasaven de sencills y ara están tots tan espaviláts, que dasta naixen en dents y vehuen créixer les herves.

Pegolíns (els) y les pegolines

Els hòmens de Pego, com á qu' en lo vestir y les costums son molt semejants als de Oliva, descrits éstos no cal ja fero de aquélls; pero les pegolines son molt diferents de les olivarereres, y devém dir d' elles que son més vanitoses, més ben paregudes y qu' els agrada vestir més de mòda, havent una gran diferéncia entre unes y atres. Y dit asò, qu' es quant podém dir d' elles así, acabarem en lo conegút estrivill que les pinta de cap á pèus:

A la entrada de Pego,
les pegolines
han fet una corona
de ròses fines.

Asò dona á entendre que son més frívoles y més amigues del bòn paréixer, condicions que tampòch no devém estranyar en les dònes jovens, perque son corrents y comunes á totes en ginerál.

Pelat (el) de Fageca

Está tan introduida en lo nòstre reyne la mala costum de tornar á batejar ó traure sobrenòms, que no sòls en los pòbles giquets, sinós dasta en los grans s' usa pròu encara, en la particularitat de qu' en la majoría dels casos resulta el mal nòm molt apropiat á la persona á qui li s' aplica, estenentse d' ella á tota la familia dasta la quarta gineració, y prenint totes les formes y variants que presenten les circumstancies; així es qu' en lo nòstre tipo, de *pelat*, li dihuen *pelada* á la sehua dòna, filla, neta y rebesneta, *peladet* y *peladeta* si se tracta d' un giquet ó giqueta, y *pelats* y *pelades* quant s' aplica á tots els de la familia ó parentèla; y si per acás el mót ó sobrenòm té alguna relació ó fonament en lo personaje ó individuo, com sosuí en lo tal *Pelat*, que liu' dién perque s' ahuela tenía el cap pelat com un ginoll, y éll també ni tan sixquera tenía pèl de barba, entonces ja no

li cau may del rabo, porque així ho demana el caràcter festiu y bromesch dels valenciáns. No m' hos calfém, puix, el cap en fer comentaris y reflexions sobre asò, porque sería pèdre 'l temps y mallar debáes, y acabém com en tots per una cansó:

Eixe Pelat de Fageca
si acás está nomenát,
es porque sabía sa dreta,
no porque estava pelat.

Y en efècte era això, puix si no més havera estat pelat ó pelut y no haguera tengut talent y corpenta, de pòch li havera servit, perqu' el nòm no li fa res á la còsa, com dihuen els gavajets en la sehua llengua.

Penya (la) foradá

Está situada en la vall de Gallinera, partit de Pego, y dihuen que la foradaren á pich els mòros pera facilitar la comunicació en les valls d' Alcalá de la Jová y Ebo, puix ans d' obrir eixe pas tenien que rodar molt pera pasar á elles. Es estrany qu' els mòros tingueren tanta pacència pera fer eixe alcavó ó forát, siguent tan indolents y pereosos com son, pero els que dihuen això no tenen en conte que son molt toçúts, y qu' en la còsa qu' ells s' empenyen son com els jurros ó aragonesos, que primer rebenten que se la deixen, puix per ahon fiquen el cap l' han de traure, còste lo que còste. Donémlos en asò les gracies, ja qu' en ben pòques els he les podém donar, y cantemlos per remát una cansó com als demés:

Eixa penya foradá,
qu' es dels mòros monument,
m' hos diu millor que atres còses
lo que feu así tal gent.

En tot y en això pòch ó gens tenim que alabarlos, porque llevát d' algunes òbres que feen exclusivament pera el profit d' ells, en tot lo demés no feren més que retrasar el moviment intelectual y artístich, iniciát p' els románs y continuát p' els gòts, introduint en Espanya

el seu fanatisme relligiós que tot hu esteriliça y mata, com sosuix en Turquía, Marruecos y demás països habitats per la sehua raça, ahon tan sòls s' han atrevit á reproduir els pòchs monuments que han deixát así, despuix de viure y manar huit sigles entre nosatros, pròva de que no foren ideats ni fets per ells, sinós per artistes espanyòls y cristiáns, per més que anaren vestits de mahometans. No som nosatros á sòles els qu' heu diém, sinós atres de pes y de valía.

Penyes (les) notables de Serrella

En eixa montanya del vall de Çeta, provincia d' Alacant, terme de Quatretondeta, que dasta primers del sigle XIX estigué poblada de carrasques, y encara se nomena *Carrascal*, hia penyes tan notables y caprijoses com la dita *Penya ròja* y les conegudes p' *els Flares*, que verdaderament mereixen ser conegudes y celebrades; la primera per presentar una cara tan elevada com el Micalet de la Sèu de Valencia, y tan escarpada y casi llisa com si estiguera tallada á pich, además d' estar casi tota ròja com la grana; y les segons per representar la frontera artística d' un convent, en uns quants frarets eixint per la pòrta y atres en actitud de pasejarse per la part de fòra. Clar es qu' estes bellees naturals, per masa vistes dels fills del terreno, no fan éstos el prèu que devien fer d' elles, pero els que sòls les han vistes una vòlta y comprenen el seu mèrit, les admiren y les celebren com mereixen, y pera eixos y á fí de que atres entren en desijos de vóreles y celebrarles, s' ham apresurat nosatros á donarles á conéixer en este llibret y á cantarlos la cansó qu' els correspòn:

Hia penyes tan caprijoses
y notables en Serrella,
que mereixen visitarse
p' admirarles com á ella.

Y el que no hu fa aixina no es persona de gust, ni revèla que te aficions artístiques.

Pèp de l' hòrta

Era un personage novelesch de l' hòrta de Valencia, durant la guèrra del francés ó siga de la *Independència*, que dirigí una espècie de associació clandestina y patriòtica contra els francesos, als que infundí terror y causá no pòques baixes en ses misterioses represalies; els seus associats ó adèptes es valien dels estranys tòchs d' un còrn ó caragòl de mar per la nit pera avisarse, reunir-se y enténdres, logrant burlar la vigilancia y evadir-se de les pesquises dels seus odiats y terribles enemichs; despuix de la sehua mòrt ocorrida en Alfafar, son pòble natal, se sabé per alguns amichs íntims qu' el difunt huitanté, D. Gregòri Martíneç, propietari acomodát del mateix, era el verdader *Pèp de l' hòrta*, qu' en la sehua viva imaginació, perspicacia d' ingèni y en les crítiques circumstancies qu' el rodejaren, se vegué obligát á des-empenyar tan diferents papers, á cometre tantes travesures, á donar tan mals ratos als injusts invasors y á fer tantes pasaetes, y no de canari, als seus mateixos coneguts. Per la gran importancia, puix, d' este hèroe de la *Independència*, l' incluím en estes planes, cantant-li una cansó, que be se la mereix:

Pèp de l' hòrta se fngí
eixe ilustrát valenciá,
qu' en la guèrra del francés
gran paper desempenyá.

Y tan gran, com á que contribuí de un mòdo indirecte, pero molt segur, á distraure, no deixar viure y restarli fòrces al enemich, apresurant la victòria de Almansa y la fugida vergonyosa de les mermades tròpes de Napoleó á França.

Pèp Ventura d' Alcoleja

Era un moliner d' eixe pòble, molt digér, divertit y socarró, que per haver pres part en l' alçament de Boné, estigué també pres en lo castell d' Alacant y á pòch

d' estirarli el còll, com dia éll. Abans ja segurament s' havia embrutat en la llevada dels frares, recurrent en companyia de atres alguns convènts d' aquella provincia, puix contava alguns quèntos y girigòtes d' ells no masa edificants. Ja en edat madura es quant estigué en alguns molíns arrendats, y d' eixe temps referia com á gistes algunes pasaes de granuca, rientse y fent riure als que l' oíen. Havera pogut millorar de fortuna y apanyarse, pero com li agradava pòch la faena y sempre estava de broma y de bureo, li llevaren el molí y tingué que retirar-se á una casuja qu' es feu á la falda de la sèrra d' Aytana, enfront del pòble, á la qu' éll dia el *riu-rau*, y allí feha treballar als gichs les pòques terretes que tenia alredecor, mentres éll sen anava de parranda, á beure, juar y divertir-se, contant jascarrills pròu pujáts de color y romanços no molt edificants. Per últim li se morí la dòna y sen aná á Alcòy, qu' es el *refugio de peccadores* de tots els malfaeners del contorn, y allí pasava entrant de matute tot lo que podia pel portal y bromejant-se en los amichs y coneguts dels poblets. Així pasá la vida este pròxim, morint, creém qu' en Sella, en companyia de ú dels fills, y nosatros, per deferència, li ham guardát este llòch, en la cansó de costum:

Pèp Ventura era un sugècte
gistós, com Pèp de Cajuja;
pero, faena, no 'n tòques,
que al cap la migranya em puja.

Y com ú y atre congeniaven, per això eren amichs de vell y may tingueren un feste 'n llá, havent una jòsa y un canet en ple quant s' ajuntaven en atres de la sehua còrda.

Pepe Venturo, de Benimasòt

Este senyor era un propietari d' eixe poblet, emparentat en algunes families lluídes del vall d' Albayda, de Cocentayna y creém que també de l' hòrta de Gandía, y pare dels dos abogáts D. Jusèp y D. Bruno Ferrandis y de dos ó tres giques, casades en sugèctes de categoria; fon, puix, sa casa la principal y la sehua familia la més

ilustrada del vall de Çeta, y com á tal volguda y respectada de tots els seus habitants, donantli si cab encara més llustre D. Bruno, per haver segut el asesor de tots ells dasta la mòrt, sense haver cobrat may un javo de mengú; lo mateix éste que una germana, fadríns els dos y de edat avançada, podent desfrutar més del mon, han preferít estar retiráts en eixa aldea dasta fa dos anys que moriren, siguent enterráts en la mateixa sepultura de la familia. Descansen tots ells en pau, y nosatros, ja qu' els ham distinguít colocantlos en este llòch, dirigimlos per despedida esta copla:

Pepe Venturo y familia
honraren al vall de Çeta;
honrém la sehua memòria
ja que nou' fem de bestreta.

Puix allí ahon ells serviren á tots *gratis et amore*, també creém que meréixen que nosatros els paguém en la mateixa moneda; *amor, con amor se paga*, que dihuen els castelláns.

Peret de les matináes

En los pòbles de les muntanyes d' Alcòy se dona este nòm al airet fresquet que sòl fer de bòn matí, tan primet y apetitós en l' estiu com molest y fastidiós en l' ivèrn, com á que pareix qu' el filen les bruyxes, puix per fòrt y valent que siga un hòme, com se descuide li fa agarrar un costipat, qu' en bòn temps ja no s' el lleva de damunt. També pòt referirse este tipo á cèrt sugècte molt matinér, com sòl haverne alguns, y de tant que li agradava matinar li aplicaren eixe sobrenòm, que tot podía ser; pero en este cas ignorém la patria del tal *Peret*, siguent lo cèrt que corre molt per lo dit terreno, ahon, quant se òu un ruido á deshòra de la nit y senten que bufa molt l' ayre, dihuen en seguida: *Això será Peret de les matináes*. Fem, puix, punt así y no pasém avant, més que pera dedicarli la consabuda cansó:

Eixe Peret que matina
més que tots, no deu ser atre

sinós l' ayre que no dòrm,
ó tot lo més en un catre.

Perqu' en eixa clase de llit sempre sòl ú dormir en recèl, per pòr de que se doble y el pille á ú baix, y el que dòrm en recèl hia nits que casi no aplega á apegar els ulls; lo qual no sosuix al qu' es molt dormidor, puix eixos dòrmen com els algeps dasta damunt d' una canya.

Pijòcol (el) de Balones

[Casi al remát de la falda de la lloma dita del *Carrascalet*, per estar poblada de carrasques á principis del sigle XIX encara, hia un penyó ó ninòt de penya, que materialment pareix un gos asentát de cara 'l poblet, com si li fera centinèla ó esperara algun hòs pera rocegarlo; algunes vegáes m' hos ham fixat en ell, considerantlo com una còsa rara y caprijosa, y per lo tant mereixedora de que se done á conéixer, rahó que m' hos ha mogút á dedicarli estes pòques ralles y cantarli esta cansó.

El penyó dit el *Pijòcol*
te més mèrit que pareix;
deu, puix, donarse á conéixer,
com á còsa qu' ho mereix.

Y en això creém qu' ix guanyador el poblet pròp del qual s' alça arrogant, ja que tot lo qu' enaltix y realça á la patria es una glòria pera d' ella.

Pimentóns (més) qu' el sermó de Sent' Ana

[S' aplica este modisme á una còsa árdua, costosa y difícil de cumplir, y se referix al panegírich de la Santa, sense ducte per los pòchs datos que se tenen de la vida d' ella, y els pòchs recursos oratòris de que pòt tirar má el predicador; en este sentit corre pròu dita frase per los pòbles del nòstre reyne, encara qu' empleant en lloch de *pimentóns* un atra paraula més vulgar y manco decent,

puix la gent del pòble quant está de gòrja y de broma, no se sòl parar en barres respècte á termes y paraules picants; quant més gorda y javacana, millor la diu. Deixém, puix, el modisme com está, y apliquemli per despedida esta copla:

Molts pimentóns deurá tindre
el sermó de nòstra Santa,
quant corre molt entre 'l pòble
y la sehua fama es tanta.

Pero vaja vosté á saber el per qué se nomena tant eixe sermó, y no atres que tenen més peripècies y oferixen més camp á la imaginació.

Pixavíns (els) de Valencia

Es un mòt ó sobrenòm que se dona en tot lo reyne als naturals ó fills de dita ciutat, equivalent á *pisaverdes* en castellá, y en veritat qu' els quadra be, si se tenen en conte els seus gusts, costums y mòdo de ser, puix tots ells, en raríssimes excepcions, son rumbosos y esplèndits en lo gastar, molt remiráts y dasta vanitosos en lo vestir, amants del faust y ostentació y aficionáts á eixir de paella y anar de rauja ó de broma; tenen gran ingèni é inventiva pera totes les còses, una gracia y sal especials pera burlarse dasta de la sehua sombra, una finura que ralla en exageració en el tracte social, pero pòch patriotisme y amor á les còses de la sehua patria gica, les quals desconeixen en ginerat, posposantles á les de atres regions y països. *Mil duros y tartaneta*, títul d' una comèdia valenciana, caracteriça perfectament el tipo valenciá, y pera qu' el contrast siga major, se nòta en lo pòble una sensibilitat y puntet d' honor tan exageráts, que per la còsa més insignificant comét molt asobint en mitj del carrer y al ple del día els crímens més horrosos. Estos son els Pixavíns de Valencia, de la qual ciutat, sobre ser la tèrça capital d' Espanya, dihuen tant els de dins com els de fòra, que no més es un pòble gran, ahon se permitíx tot, y si liu toleraren les autoritats, tornaría en molt gust á resucitar les sehues aficions y costums típiques de atres temps, que no son més que

males criances, parlant en plata. Pero nosatros no tením per qué ficarse més á díns, y concluím estes ralles entonantlos una cansó:

Els Pixavíns valenciáns
son molt fins ense que vòlen,
pero quant no 'ls té á conte
al primer qn' els vé l' amòlen.

Y es perque sòlen pecar de inconstánts é informáls, qu' es justetament el carácter dominant en los mòros, els seus ascendents.

Pla (el) de Quart

Llinda en los termes de Alaquás, Aldaya, Manises, Torrent, Giva, Gest y Ribarròja, y això dona á entendre qu' es molt estens, com á que té més de tres hòres en quadro, y está repartit en una porció de masos, á quín més rich y productiu, siguent les sehues collites principals el ví, l' òli, les garròfes y el forment. Una pròva de la sehua importancia y població es que te Estació de fèrrocarril en la vía de Valencia á Qüenca, perteneixent la sehua propietat als Pares Escolapis, nobles y grans ricajos de la capital, llevat d' unes pòques parcèles inscrites á vehins de Manises y demés pòbles en que fita. Es, en fí, verdaderament pla y rogenca la sehua clase de tèrra, mereixent baix de tot concèpte que s' el conega y tinga en consideració, qu' es lo que nosatros s' ham proposát al tirarli estes ralles y la cansó que ve:

El ví que produíx
el famós Pla de Quart,
se cull en tèrra d' ell,
pero té pòca part.

Que ve á ser lo que dia ú: Diu ¿qué me si dona á mí que á mon pare li diguen coca, si jo 'm muich de fam? Y tenia rahó; puix lo mateix li pasa á Quart, que te gran pla de vinyes, pero ni hia pòques d' ell.

Plega (la) ó replega p' el pòble

Es la *cuestación* dels castelláns, tan en ús en estes provincies, y te per objècte eixir les autoritats locals en díes determináts, y arreplegar p' el pòble de casa en casa lo que bònament vòlen donar, pera algún fí piadós ò de utilitat pública del vehinat. Esta costum es molt antiga y sòls se practica ja en poblacions reduïdes ó curtes, portant traça de que desapareguen, segons els ayres que hui corren; per això volém nosatros conservar así la memòria y dedicarlos una copla:

Eixes pleges dels poblets
indiquen pau y armonía;
convé, puix, molt conservarles
lo mateix que hui 'n lo día.

Perque la unió es la fòrça, y un pòble unit va avant en tot lo que convé, y no es may víctima de les passions de partit ni dels casiques é intrigants, que hui els llancen á pèdre tots. ¿Cuánt se desenganyarán els pòbles y compendrán els seus interesos, no deixantse explotar dels que medren á la salut dels tontos?

Plòga (que) y que no plòga, blat en Oriòla

Tal es lo refrá que corre per lo nòstre reyne, y que demòstra l'abundancia d'aygua que pòrta sempre el riu Segura, qu' es el que rega y fertiliça la estensa hòrta d' eixa antiga ciutat, còsa que no pòt dir Valencia, puix si á sobint no va plovent per la part d' Aragó, á lo millor se queda en sech tota la sehua vega. Que li donen, puix, moltes gracies á Deu els oriolénchs, ja que tenen eixa fortuna, y que no se descuyden els valencians en demanarli aygua, si no vòlen ferse la tirana de fam y set alguns anys. Y pròu d' asò, ja que no s' ham proposát més nosatros al fero constar así, afegintli la cansó de rúbrica:

Els refráns son veritáts,
filles de gran experiència;

atengamse sempre a d'ells,
que son amichs de la ciència.

Y ademés no enganyen á nengú, com eixos sabiondos del día, que pareix que no hágen estudiát lo pòch que saben més que pera enganyar al pròxim.

Poblet (un) com el puny

Ni hia alguns molt gicotets en lo reyne de Valencia, pero en la provincia d'Alacant, juçgat de Cocentayna y municipi de Muro, tal vòlta no ni hiaja atre més menút y de manco vehinat qu' el de Turballos; en tot y en això tenen la sehua Esglesieta en lo seu campanaret restaurát, y els seus fills, encara que pobrets treballadors, puix les tèrres son de la matriç y sòls les casetes son d'ells, tots son bons sugèctes y molt cristians, lo mateix que les dònes, tant jovens com velles, á quina més faenera y més reçadora. Estes condicions son molt d'apreciar hui 'n día qu' el mon va tan bort, y per això, encara qu' el poblet no val la pena de ocupar-se d'ell, ham volgut nosatros tráurelo así á relluir y ademés recordarli l' antiga cansó, qu' es esta:

Turballos dalt d' un altet
á mí pujar pòch em còsta;
les giques del Ravalet
per no filar trenquen l' hòsca.

No sabém quín es ni ahon deu estar eixe Ravalet, pero pòch simpátiques dehuen ser les giques d'ell, quant per no filar trenquen l' hòsca del fus, donant á entendre que son molt malfaeneres y pereoses.

Pols (ja m' hos será) si 'l rabo 's trenca

Contaven els vells que anant dos gicòts d' eixos atrevits á aure un niu de rabosetes de dins d' un cau de penya, se ficá la ú á agarrarles y l' atre se quedá fòra de mòstra per vore si anava la mare d' elles y la podíen

agafar també; en efecte, á penes aquell havia entrat, va la rabosa á voler entrar, y com la boca del cau era estreta y feha fòrça pera ficarse y li costava, s' acòsta el de fòra y li agarra el rabo; el de dins q' heu notá, diu: *Apreta tot lo que pugues y no sòltes*. A lo que respongué el de fòra: Diu, *ja m' hos será pols si el rabo es trenca*. Volent dir que nou' pasarién els dos molt be, tant si la rabosa entrava com si eixia, perqu' els podia córrer y llastimarlos. Y com vullga qu' este quènto ó anècdota encara está molt estès per les muntanyes d' Alcòy, l' ham incluí así pera que no s' olvide, ja que no deixa de tindre la sehua gispa, al mateix temps que li cantém esta cansó:

La rabosa que va 'l cau
y el rabo sent que li agarren,
com se li trenque ó el sòlten,
uns y atres qu' es preparen...

En bònnes, per supòst, perque con está calenta y furiosa, no 's estrany que s' envista y córrega als que li han fet mal, y com puga matarlos no s' heu deixarà per peréa.

Polvos (els) de la Mare Celestina

Estos, dihuen que curen tots els mals, lo mateix que la vareta de les virtuts te virtut pera tot; pero això ho dihuen els tiritiquers y provers ambulants, pera guanyar algunes aguiletas p' els pòbles ahon van, puix si no 's valgueren d' alguna artimanya d' eixes, farién crehuetes y menjarién aleluyes, que son molt bònnes pera dejunar sense ganes y criar taranyines en la gola. Més no devém confundir eixos polvos en los d' arròç, que les dònes se pòsen en la cara pera ferse blanques, perque *per més que la mona es vista de seda, mona se queda*; així mateix els polvos d' arròç algo apanyen á les llejes, còsa qu' els de la Mare Celestina sòls servixen pera traure d' apuros als saltimbánquis qu' els aprofiten pera els seus jòchs. A nosatros, n' obstant, res m' hos va ni m' hos ve de que uns polvos y atres tinguen ó deixen de tindre el seu mèrit, y com res d' això m' hos pica, no volém rascarse

més despuix d' haverlo fet constar así, contentantmos en cantarlos una cansó:

Si te cures en malves
més mal te fas,
y si te pòses polvos
més lleig serás.

De mòdo que *de totes maneres tonyina en ceba, ròda y bòlta á parar á Albayda, en aplegar al forát mija quarta y d' así á cent anys tots calbos. ¿Que no?*

Pònt (el) de Sen Bernát d' Alcira

Es lo pònt principal que te eixa hui ciutat sobre lo riu Júquer, están les estátues de pedra del Sant y de les sehues germanes María y Gracia, y com les avengudes d' eixe riu son tan freqüents y tan perilloses pera la població, com á que prou vegáes l' han omplida d' aygua, els pòbles comarcáns y tots els del nòstre reyne s' han ocupát d' eixa còsa, inventant el provèrb que diu:—*Algún día dirán así estava Alcira; á lo que contesten els alcirenys:—No mentres Bernát estiga.* Y com vullga que asò es prou pera meréixer l' honor de fero constar así, hu ham incluí y de pás la copla que seguíx:

Molta fe han depositat
en Sen Bernát els d' Alcira,
quant dalt del pònt l' han posát
per si el riu furiós se gira.

Que no es la primer vòlta qu' els amenaça, pero el Sant ix á la defensa de la ciutat, y com per encant desapareixen les aygües de dins d' ella sempre qu' entren en les grans rihuades.

Porquets (ni hia més) que en Ebo

S' aplica á còses y persones que abunden molt, y se referíx este modisme á la costum que dasta fa pòch teníen els naturals d' eixa vall, de deixar anar á ramats

p' els carrers els molts cerdets que criaven; y com eren tants, jocava molt als dels pòbles del contorn, y començaren á escampar la frase per tots ells, la qu' encara dura, sobre no tindre ja costum de criarne tants ni de deixarlos anar soltets com en ans. Això vòl dir que s' han civilizat més, pero nosatros devém conservar el mòt, perque perteneix á la història, y per això el coluquem en este llòch y li apliquém la sehua copla:

Els porquets de la vall d' Ebo
han segut molt nomenats,
¿Quí, puix, no 'ls tindrà en memòria
deixántselos oblidats?

Ja sabém qu' es una rarea com un atra, pero pera copiar eixes rarees s' ha fet este llibret, si ha de correspondre al títol que pòrta. Servixca de respòsta als crítics, que non faltarán.

Porrats (els) del reyne

En Valencia se fan el de Sent Antòni de Giner, en lo barri de Molvedre; els de Sen Blay y Sen Valero, en Ruçafa; el de Sen Vicent de la Ròda, en la placeta de l' Almòyna y en lo carrer de Sen Vicent de fòra, front á la capella de la Roqueta, que ans de tirar el convent del carrer de la Mar se feha davant de Senta Catalina; el de la Mare de Deu dels Desamparats, rodant la Sèu; el de la Sanch, en lo seu carrer, y el de Sen Martí, rodant esta parròquia. Fòra de la ciutat se fan el de la Mare de Deu de Campanar, en este poblat; el de la Mare de Deu de la Salud, de Girivella, així com abans de la guèrra del francés se feha els mateixos dies en Mislata á la Mare de Deu de Belém; el de Sen Miquèl de Lliria; el de Senta Bárbera, de Moncá; el de la Mare de Deu del Puig, y el de Sen Francés, en lo convent de Sant Espirít. En la provincia d' Alacant se fan: el de Sent Antòni de Giner, en Benisa y Muro; el de la Sanch, en Denia y Pego, y el de Sen Domingo, en Xaló. Tal vòlta s' en fásen alguns atres en les anteriors provincies y en la de Castelló de la Plana, dels que nosatros no tením noticia; pero de tots los mòdos devém acabar dient que tots ells se re-

duïxen á unes quantes paradetes de medalles, escapuláris, estampetes, castanyes, torrons, confits, peladilles, torrát y atres golosíes ó llepolíes pròpies del temps, además de botijes, peròls, caçòles, plats, jocolateres, giulits, porronets y escuraetes de giquetes, acudint pròu gent, especialment els díes de festa, uns á visitar y reçarli al sant, deixantli promeses y manantli cantar gòjos, els novios á *ferlos el mocador* á les novies ó *comprarlos la barra*, que dihuen en la provincia d' Alacant, y la gent de trò á emborrajarse si á má vé, y á fer l' ase tot lo que pòt. Això son els nòstres porrats en ginerat, y volent nosatros dir algo sobr' ells, ham tirát les pòbres ralles que van escrites y la cansò que ve así baix:

Els porrats del nòstre reyne
teníen un fí piadós;
pero la gent de huí 'n día
l' ha tornát pròu bulliciós.

Y es qu' els ayres que corren son molt diferents dels que corrién abans; la fe está pròu gelá, els gusts y les costums son atres, y per això la gent d' ara més pensa en divertirse y riures qu' en còses series.

Portacœli (el convent de)

Está situát en una fondá, entre montanyes poblades de pins, y s' alça sobre una graciosa llometa, rodejada per dos barranquets, en lo vall de Lullén, terme de Sèrra, provincia de Valencia, d' ahon dista unes sis hòres, una de Bétera y tres de Llíria: perteneixía á la orde de la Cartuixa y fon edificát y dotát per lo bisbe D. Andréu d' Albalat y el seu capítul en l' any 1272; en lo siti d' éll hiagué en atre temps un castellet de mòros, del qu' encara queden tràços de paret ó mur en lo pati qu' enfronta en la porteria, y li dona entrada un hermós pònt de sellars, en cómodos banchs per remat; la Esglesia es una taceta d' òr, una gran cistèrna surtix d' aygua á la part baixa del edifici, eixint d' una cava de la montanya la fònt que abastix á la part alta per una arcada en aqüeducte, que la conduix per dalt de les teuláes, arreplegantse els sobrants en una basa, de la que reguen l' hòrta

qu' está davall. El convent primitiu s' encontra molt ruïnós y casi tot asolat, conservantse en bòn estat el departament dels oficis y el còs de la enfermeria, qu' es lo qu' els frares se deixaren per acabar, ahon estigué anys arrere instalat el Sanatori del doctor Moliner; en éll flo-reixqueren molts varons insignes en lletres y virtut, entre atres el venerable Bonifaci, germá major de Sen Vicent Ferrer, que fon prior, siguent fabulós lo de haver entrat dins una dòna per l' aqueducte referit, lo qual inferix una grosera é indigna llevantança á tan virtuosa comunitat. Per lo que fon, puix, y encara representa *Portacœli*, li dediquém este carinyós recòrt y la copla que seguix:

El convent de Pòrtacœli
eixemplar en relligió,
en arts, oficis y ciències,
mereix la restauració.

Y esta sòls pòt portarla á cap la comunitat dels cartuixos, en lo qual no pedria el actual duenyo Sr. Carbajosa, sinós que guanyaria molt davant de Deu y dels hòmens; remòguen, puix, les dificultats que hiaja pera realçar eixe pensament els que pòden y vòlen, y dèixense estar de Sanatòris á la modèrna, que no resòlen res y están en obèrta oposició del caràcter d' este y atres edificis similars.

Portijòl (el)

el Portitxol

Tots els qu' han viajat per la via estreta de Carcaixent á Denia, coneixen y saben eixe portet que s' atravesava pera pasar, dende la vall y convent d' Aygües Vives á la Valldigna el qual no 's més qu' el boquete ó tallat de la cordellera que dividix una vall de l' atra, per ahon anava primer el tranvia de sanch dasta Gandia, conegut per la *carreta de bous*, de tan pòch que corria, y ara va el ferrocarril econòmic referit; pero pòchs s' haurán fet cárrech de la *Barraca*, ahon abáns mudáven el tir dels animals, y sobre tot de lo soletari, agrest y bonico del terreno, rodát de altes montanyes á una part y atra, y poblát encara de molt pinar y d' algunes olive-

res y garrofèrs en la part baixa y plana, qu' es la treballá ó cultivá. Y quant m' hos ponderen y remonten tant els paisages de Suiça, alguns espanyòls qu' están més per lo de fòra que per lo de dins, ¿per qué no se fixen més en este y atres punts d' Espanya, y vorán cóm sí que tenen atractíus y mereixen la pena de fixarse en ells? No debaes m' hos tilden els estrangers de atrasáts, goletes y tontos als espanyòls en gíneral, cabalment perque fem menysprèu de lo nòstre y alabém y engrandím lo dels atres; que viagen, puix, que viagen per dins d' Espanya eixos que desprècien lo nòstre, perque nou' han vist, y en llòch d' anar fòra á gastarse els dinés, pera fer richs als estranys, que s' els gasten en la nòstra nació, protegint al mateix temps l' agricultura, la industria, el comèrç y les belles arts, com feen abans els convents richs, que cada ú era un verdader *Musèu*, y vorán com de cada día canvia l' aspècte d' Espanya, y així com ara aném nosatros á vóre als de fòra, ells vindrán á vóremos á nosatros y á deixarse así les aguiletas, com veníen en atre temps. Y fetes estes reflexións á propòsit del *Portijòl* y de les dos valls ahon está situát, á fí de que les aprofite el que puga y vullga, fem punt redó á estes pòbres ralles y entonant esta cansó:

El Portijòl, la Barraca
y els dos valls que allí s' unixen,
mereixen per molts concèptes
que del tot els protegixquen.

¿Cóm? Puix el Portijòl, desmontantlo més la companyia fèrroviaria, pera que la baixada no fora tan rápida y brusca ni la pujada tan pesada, com son ara; y la Barraca, ja mitj asolada, convertirla el seu duenyo en una granja, alquería ó jalet elegant, que no pedría res, puix hermozejaria els alrededores y dasta podria convertirse á la bòlta d' alguns anys en Estació de primavera y d' estiu, perqu' el punt no pòt ser millor de lo qu' es. ¿Serán sòls ilusións nòstres?

Potecari (el) de Castalla,

[qu' es quedá sense pòts y unguents, diu el refrany; era segurament un pòbre senyor farmacèutich d' aquell

pòble de la provincia d' Alacant, hòme de be á carta cabal, sencillòt y bonajó, que continuant solter encara dempuix de mòrts sos pares, per no haver volgut pendre estat y haver descuydat els seus interesos, se quedá del tot en lo carrer; puix com era á sòles y no més se cuydava d' anar á Misa y al Rosari tots els díes y de juár al tresill de matí y de vesprá en lo pare Retor, l' alcalde, el fièl de fejos y el barber, deixant la potecaría, la casa y demés interesos en mans d' una vehina que feha de ama de claus; tant y tant s' abandoná en conservar el crèdit de la sehua profesió y del rich patrimòni heretat de sos páres, que aná á roge; pera postres la sirvienta, sense advertiro, despajá un veneno pera un malalt de la població, de resultes del qual morí á les vintiquatre hòres, y haventlo embolicát en una causa criminal, li embargaren la potecaría y tots los seus bens, quedant el pòbre desacreditat y en lo carrer. Per asò dit senyor es considerát com el tipo dels hòmens indolents y malfatáns, qual fama acredita esta lligenda que corre per tot lo reyne de Valencia, y al que nosatros coloquém en este puesto, cantantli una cansó:

De Castalla el potecari
era un senyor molt honrát,
pero es quedá sense res
per ser un abandonát.

Puix el ser bò y honrát no 's mal, pero si no acompanya lo demés, li pòt pasar lo que á la pasta, que de masa bona se fa agra y se llança á pèdre.

Presca (la) de Calp

Encara que quant á la guèrra del Francés tenia totes les muralles en pèu, per ser una vila pròu giqueta, no li degué costar molt de pendre al enemich; en tot y en això com els soldats francesos ahon entraven feen tantes tropelies, prevent els desacatos, profanacions y sacrilègis que havien de cometre, diu qu' el Sant Cristo del mateix nòm suá sanch, y d' ahí la celebritat y devoció que te en la comarca, rahó per qué nosatros li ham tirát estes ralles y li ham dedicát esta copla:

La presa de Calp fon llarga
y costá pròu al francés,
mes el Cristo va socórrer
al pòble abans y dempuix.

Y valga això, puix si en les guèrres y atres tribulacions no contárem en l'assistència del Nòstre Senyor, més mal n'eixiríem d'elles; per lo tant debém reclamarla y ser agraits una vòlta rebuda.

Presumíts (els) de Parcent

Tots los pòbles, uns més que atres, tenen el seu puntet de amor pròpi, qu' es un orgull desfregat, volent ser més qu' els demés, encara que no tinguen motiu pera tant; d' ahí les etiquetes, quimères y prevencions qu' es tenen els més acostats ó vehíns, y d' ahí també els mals nòms que se trahuen y les cansóns que se canten. A eixe pòble, puix, li tocá el mòt de presumít, sobrenòm que li apliquen els del costat per ser pròu vanitosos els naturals y jafarse un pòch l' escapulari en moltes còses. Nosatros no aném á averiguar si tenen rahó ó non tenen els qu' els han posat eixe mal nòm, perque no 's eixe el nòstre propòsit, pero sí qu' están batejats així, donanto así per sentát y applicantlos la copla qu' es mereixen:

Presumíts els dihuen tots
als naturals de Parcent,
y encara que siguen bons
els tracten de mala gent.

Pero això no 'ls deu entrar de les dents en adíns, perque segons se veu, es més per buscar el consonant que atra còsa, y ni tampòch els trenca ninguna costella.

Punt (el) de Peller

S' aplica unes vegades al número serrer ó impar y atres al par, segóns com cada ú ho mira ó li convé; y com els pellers eren pròu caprijosos y satisfets en contar y en

totes les sehues còses, d'así el qu' en haver cèrt número d'elles que no li pareixen bé á ú, al instant el bateje dientli punt de peller. Anys arrere encara corria eixe punt per tots los pobles del reyne, còsa que huí 'n día sòls casi s' usa en Valencia y la vega; pero nosatros no volém qu' es borre del tot y l' incluim así cantantli la copla de costum:

Al número que no jòca
li dihuen *punt de peller*,
y per més raro qu' éll siga,
com agrade, es el primer.

No cabilém, puix, ni m' hos calfém el cap, porque 'n lo mon casi sempre vorém lo mateix; quant més alta está la persona, més sòl confundir la rahó en lo seu caprijo, y este es el que prevaleix per més qu' els de baix gillen.

Punta (la) d' Agna

Este nòm donen els naturals del terreno al remát en que acaba la serra que dividix als termes de Montesa y de Énguera, formant un pla, atravesát per la moderna carretera provincial, á qual part nort y ficada á mitj hòra en lo fondo, se divisa la vila d' Agna y més alta qu' ella el barri de les Eres, ahon se venera la històrica y prodigiosa image del Sant Cristo de la Providència en sa garrida y espayosa Ermita. Conten els d' Agna qu' en eixe punt fon ahon el Nòstre Senyor, havent recorregut tot lo mon repartint llengües y veent que ja no lin quedava cap, digué: *Vosotros hablad como queráis*; y per això els d' eixe pòble parlen tan malament, segons dihuen élls mateixos. Per ser, puix, tan celebrada dita Punta en tota aquella comarca, y á fí de qu' es conserve la tan jusca anècdota, ham volgut nosatros fer colació en este llibret del punt ahon tingué llòch, dedicantli també la copla que seguix:

Si la Punta d' Agna es celebrada,
segons reça l' antiga tradició,
son més encara els d' eixe pòble
que crehuen que parlen mal per permissió.

En lo qual se veu qu' el Nòstre Señor ja sabia lo que

havien de ser y per això els doná la dreta pera parlar com volgueren, atés el caràcter y mòdo de viure d' élls. Puix *el peix pera quí s' el mereix, y la espina al gat*, que díu el refrany.

Puritat (el convent de la)

S' encontra en lo carreró de les Mònjes de la Puritat, entrant per la plaça de Manises, y te aspècte d' una casa particular, llevát de la pòrta de la Esglesia, que pòrta damunt un doselet gòtich y davall l' escut de la Orde, així com tal vegá cubriria antigament alguna image. El temple es giquet y quadrangular, y sòls te en l' interior un interessant y curios quadret al fresch, que representa á D. Jaume I en l' acte d' entregar les Constitucions á la confreria del Sant titular, y un llènç, davall l' arch del còr, atribuít á March. Esta capella fon Paláu del Rey Conqueridor en 1239, y fundada la confreria en 1246, se reformá la Esglesia com está hui en 1702, haventse habilitat en 1854 pera estes mònjes, que abans habitaven en lo carrer del Rey Don Jaume. Encara, puix, qu' este convent tinga pòca importancia artística, la té p' el seu caràcter relligiós é històrich, lo qual m' hos ha mogút á dirigirli estes línies y la copla sigüent:

La Puritat es un títol
qu' ennoblix á este convent,
y deu mòure á conservar-la
á tota clase de gent.

Qu' es la virtud que més resplandeixqué en la Mare de Deu, y la que més li agrá que brille en los seus fills y devòts; no hu olvidém jamáy.

Quicòrum, el de Molvedre

[Era un gicòt jove, sencillòt y pòbre, que pasava del acapte, y li pegá per parlar á tots en lletí, dient cada barbaritat qu' el deixava á ú tremolant; com asò jocava, tots

l'anaven punjant y éll no callava may, y d'ahí el qu' el nòm de *Quicòrum* fora tan conegút y se fera tan popular en Molvedre y en los pòbles de les immediacions, coneixentlo també molts dels pasajers del ferrocarril, puix acudía tots los díes á demanar á la estació á les hòres de tren. Per ser, puix, el tal simplòt un verdader tipo en la sehua clase y haver adquirít alguna celebritat, á fí de que no 's borre, li dediquém esta memòria y la copla que li pertòca:

Quicòrum, el de Molvedre,
á tots parlava en lletí
sense saber lo qu' es día,
com á molts els pasa hui.

Puix hia un dijo que diu: *Parle jo, y acèrte qui vullga*; y una còsa pareguda deu pasarlos als faraútes de hui 'n día, que tot vòlen sabero, y no saben tan sixquera ahon se tenen els pèus ni lo qu' es magenquen.

Qui no 'n sab més, en sa mare 's gita

y no peca, com diu el refrany; pero això será segons y conforme, perque hui 'n día ja casi tots náixen en dents y quixals, y ni hiá pòchs que al cumplir els huit anys es mámen el dit, com no siguen bovos ó simples de naixènsa; á no ser aixina, devém supòndre que al aplegar á eixa edat tots tenen la sehua part de picardía y guilopá, y que ja no 's fácil qu' el se la pasen p' el nas; per això no devém afirmar ni negar això tan en absolut, es dir, si es ó no pecat, puix actualment se vehuen á lo millor còses molt gròses qu' el deixen á ú parát y fet de pedra. Deixém, puix, este punt, y no de calsa, com l'ham trobát, pera que l'aclarixca qui puga ó vullga, y á fí de que no siga manco qu' un atre, cantemli una cansó de fil y cotó, com dihuen els gichs:

Qui no 'n sab més, y en sa mare
sense pensar va y se gita,
com ella calle y otorgue,
pòch mal li fa á la collita.

Ni á ningú tampòch, puix la que vòl bé á son fill, sab

eixe y atres punts tan bé ó millor qu' un moraliste. ¡Ocalá qu' els hòmens saberen guardar sempre son decòr y dignitat com les verdaderes mares respècte als seus fills!

Quirineldo (ser més tés que)

S' aplica al sugècte terne, quadrát y vanitós, y además de caràcter sancer y formal, y se referix al individuo d' eixe sobrenòm, de qui no tenim més noticies, ni sabem el pòble d' ahon procedix; no més rònegament qu' esta frase s' usa molt en les muntanyes d' Alcòy, lo qual es pròu pera que nosatros la reproduím en este llòch y li cantém una cansó:

Nengú més pòrch que Japí,
ni rich que Sala de Pego,
ni més pillo que Bricant,
ni més tés que Quirineldo.

Y el que no vullga créureu, que vatja á buscaro, puix nosatros no tenim nengún interés de qu' heu crega, ni de que deixe de créureu.

Raboses (les) de Millena

S' els aplica desde antich este sobrenòm als fills ó naturáls d' eixe poblet, conegút vulgarment per *Billena* ó *Billeneta*, y segurament els el tragueren per tindre el caràcter raboser y pòch formal ó franch, en el que no se pòt posar may una confiança absoluta; aixina s' els nomena en tota la contorná, y per això nosatros volém també incluirlos así, pera que no 's pèrga la llavor, puix seria una llástima, y de pas cantarlos esta cansó antiga:

En Gòrga els borrajóns,
que dasta el retor la gasta;
en Millena les lletilles
pera curar tinya y sarna.

Y si élls mateixos se l' han cantada pròu vegades

davant de nosatros, ja no tenen boca en que parlar, ni nosatros tampòch.

Racóns (els) y la Marjal de Pego

Son molt celebráts cèrt paratjes de Suiça per lo pintoreschs y per sa gran frondositat, y els que aixó dihuen no han vist en sa major part els bells paisajes que hiá en Espanya, sense eixir del reyne de Valencia; entre atres, están els Racóns y la Marjal de Pego, que pareixen una catifa de verdor y més bonicos ja no pòden ser; afíxgas á d' asò la posició de dita vila en una suau lloma, rodejada per ponent de la immediata cordellera, que baixant de les valls d'Ebo y Gallinera, forma el magestuós pòrt de Sagra y acaba en la graciosa sèrra de Segarria, la qual falda constituix en ses entrades y eixides els célebres *Racóns*, y á flòr de tèrra d' élls náixen les abundantíssimes aygües de la estensa y hermosa Marjal, pera vindre á parar al poèlich rihuet del Molinell, que desemboca en la mar; eixa especie de llacuna, sembrada d' arròç, de hortalices y verdures, y en la sehua part alta plantada de frondosos y espesos olivars y tota clase d' ábres fruytals, formen la principal riqueta de la població, y molt pòch d' artístich tindrà el que no s' embelece al vore y contemplar panorama tan fantástich y encantador. Coneixedors nosatros del terreno, per això ham volgut qu' els llectors participen també d' eixe plaer y embelés al pasar la vista per estes ralles, ja que no coneguen ni puguen desfruitar de la de aquella. Acabém en la cansó de costum:

Els Racóns y la Marjal
de Pego, tan nomenáts,
en llòch de ralles, meréixen
vèrsos ben fets y acabats.

Puix per manco remonten y ponderen els estranjers les sehues còses, y saben esplotarles á maravella. ¡Quánt ham de acabar els espanyòls de ser rutináris y de deixar la nòstra ruquea!

Remey (el convent del)

Estava situat en lo Plá d' eixe nòm en Valencia, entre la Ciutadèla y el riu, al costat del camí del Grau y propet del pònt de la Mar; tenia per titular á la Mare de Deu del Remey, per patró á Sen Blay y perteneixia á la Orde de la Santíssima Trinitat; al asolar el convent, les dos imágens referides pasaren á la Esglesia parroquial de Sen Valero de Ruçafa, en qual terme estava aquell enclavat, y no cal dir que la devoció, la confrería de Sen Blay y dasta el porrat que se li feha en lo Remey, se conserven y se fan actualment en la plaça d' eixe poblát. Per haver tengut, puix, aquell convent la sehua importancia y ser encara tan conegút el punt que ocupava, li ham dedicat nosatros esta memòria y la copla antiga retocá:

Yo busque al meu mal remey
y no puch trobarlo may,
puix per més bòltes que pegue,
el Remey está en Sen Blay.

Y d' ahí el dijo ó frase que tan popular es encara en tot lo nòstre reyne, y que no te traces per ara de borrarse.

Rich (ser més) que Benet ó Morant

Es pondera la riqueta d' eixos dos personages, el primer antich y del tot desconegút pera nosatros, y el segon de primers del sigle XIX, francés de nació y naturalicat en la ciutat de Denia, ahon encara se veu la casa primitiva d' eixa riquísima y acabalada familia, de la qual alguns membres se treslladaren á Gandía y á Valencia; la frase referent á *Benet* encara s' usa en los pòbles de les muntanyes d' Alcòy, y la de *Morant* es pròpia del antich marquesat de Denia, així com últimament s' aplicá també en Valencia al difunt *marqués de Campo*, tant ó més rich y celebrat qu' els dos anteriors. Y ja qu' els ham insertat en este llibret, cantemlos una cansó pa que no diguen que son manco qu' els atres:

Ser més rich que *Crés*, digueren
allá en lo temps dels pagáns,
dempuix d' ell vingué *Benet*,
y per fí *Campo y Morant*.

Dempuix d' estos, Deu sab qui vindrá, pero sempre 'n quedarà algú pera llavor, per més que vullguen repartiro é igualaro tot els socialistes, anarquistes y demés acabáts en *istes*, que creém qu' es quedarán en eixes ganés á la definitiva, ó com diém els valenciáns, en los pixáts en lo ventre.

Rico (D. Jogím) de Penayla

Era un senyor molt rich, que tenia grans propietats en eixa vila, sa patria, en terme de Muro y en atres punts, molíns de farina y un hermós jardí en la partida de Santos, en les afòres de la població; així com els atres richs fills d' allí vivien y viuen en Alcòy, Alacant y Madrit, no anant al pòble més que á estihuar, este cavaller preferia estar sempre en éll, y com feha moltes millores en los carrers y en la Esglesia, y favoria tot lo que podia als pòbres, tots els vehíns el volien masa, y ho demostraren en moltes ocasións, pero sobre tot quant els lladres anaren á robarlo al dit jardí, y apercibintse la gent al conduirlo á casa, s' amotiná y acudí á lliurar-lo, tenint que tornarsen els lladres en la cúa feta. En tèrra d' ell feu despuix de mòrt la sehua viuda D.ª Francisca Valor, el espaciós Cementèri actual, que no 'l té nengun pòble del contorn. Este fon el referit cavaller, que tant honrá á Penayla, al que nosatros li ham volgut dedicar estes línies y la copla que seguix:

Don Jogím fon un senyor
molt apreciát del seu pòble;
ja que tan pòchs n' ixen d' eixos
toquém campanes y rògle.

Puix ben mirát, mereix això y molt més, per haver segut tan amant d' ell y tan caritatiu. Qui vullga honra y fama que se la guanye.

Ripoll (el mestre) de Ruçafa

Fon catalá, de Solsona, ahon estudiá gramátiga y un pòch de filosofia, y havent caigut soldat durant la guèrra de la Independència, el feren prisioner els francesos y el conduïren á França; allí s'empapá dels errors filosòfichs y relligiosos de aquella època, y al tornar á Espanya vingué á Valencia, y posá una 'scòla de primeres lletres en Ruçafa, ensenyant als giquets la creència en Deu, pero anatematicant davant d'ells la Relligió, quant devía instruirlos en ella; despuix de varies denuncies per l'escándal que produía la sehua conducta en la ensenyança, li formá procés el tribunal de la Fe, no la Inquisició, que ja no existía dende 1813, y apurats debaes per espay de dos anys tots los mijos més suaus, el declará hereje contumác y l'entregá á la Sala del Crimen de l'Audiència, la qual revisá el procés y examiná á dè nau testichs, no tenint més remey, dempuix de pasar molt temps, que fallar de acòrt ab la petició fiscal y ab la lletra de la Lley de Partides, condenantlo á la pena de forca, com á hereje dogmaticant y pervertidor dels giquets. Se feren grans esfòrços pera salvarlo, y fàcilment hu havera conseguit si ell havera demostrát algun llauger arrepentiment, pero no volgué, y la sehua terquetat el condená, morint penjat als coranta huit anys de edat. Este fon el tal mestre, per més empenyo que tinguen alguns en ferlo apareixer mártir de la intolerancia relligiosa; puix que tinguera el caràcter mes ó manco bondadós y humil, ni que fora després y caritatiu, no te que vore pera res ni desfá ni atenúa lo que de sòbra se li prová en lo procés qu'el dugué al patíbul. Per ser, puix, un tipo tan raro ó un giflát, com dihuen era, y un cas especialísim el de la sehua mòrt, l'incluím en estes planes y li cantém com á tots esta cansó:

Ripoll, mestre de Ruçafa,
no honrá gens á eixe pòble;
per això els seus naturals
tan sixquera el pòden òldre.

Y es molt natural, puix haventse deixát penjar per no reconéixer el crimen de pervertir á la familia, qu' es la nineta dels seus ulls, ¿quín cas pòden fer d'ell? La

misericòrdia de Deu queda á part, y ahí no pòt entrar nengú, pero la justícia el juçgá com mereixía, sense faltar á nenguna lley divina ni humana.

Ròba (¿que això es) de Genovesos?

Es una exclamació que se diu quant una còsa se trata arréu ó de consevòl manera, com si fora la ròba dels naturals de Génova, qu' estava sense ducte bruta, estropejada ó posada en desorde, y d' ahí el qu' esta frase ó modisme siga tan corrent y usual en tot este reyne. Per lo mateix la continuém en este llòch y li cantém esta copla:

Hia molts que tracten arréu
lo que tòquen, bò y ruín,
y per això s' els aplica
el modisme que tením.

Puix á cada lladre lo que siga d' ell y robar lo qu' es puga, com dihuen els d' eixe ofici tan lucratiu.

Ròba (estar ocupát en la) dels Jagants

Se díu de la persona que manifesta estar molt afaenada ó atarejada, quant se sab que realment no 's així, y que ho díu exagerádament ó perque vòl diro; y com vullga qu' esta frase es molt usada en eixe sentit entre 'ls valenciáns, per lo mateix la coloquém en este puesto, cantantli la sehua cansó:

Pera tirar grans tremendes
nengú com els andaluços;
mes els valenciáns quant vòlen
no pequen tampòch de fluixos.

¡Baya que sí! Com á que si s' examináren molts d' eixa matèria, eixiríen tots sobresalients y mestres en ella.

Roquet de Penayla

Díu qu'era un jugador de pilòta molt afamat, de qui contaven que sabia arreglar tan bé les partides, que non perdía may cap com éll les arreglara; vivía en el primer tèrç del sigle XIX; juá, además del seu pòble, en Valencia y en molts pòbles del reyne, y segóns dihuen, s'en-guilopí tant en los darrers anys, qu'es deixava guanyar á pòsta, pera no pèdre la prima ó estrena que li donaven els que apostaven contra éll, si vea qu'els atres li donaven més. Com m'hos ho han venút, ho veném, posant al dit jugador en este punt pera que no l'olviden, y cantantli una cansó:

Gran jugador fon Roquet,
segóns referix la fama;
més díu que quant éll volía,
quant perdía, més guanyava.

Y deu ser veritat quant ho conten, pero tot lo que dihuen no son Mises, porque si foren, moltes més s'en diríen de les que se dihuen.

Ros (el) de Benilloba

Fon de tròpa, no sabem si capitá, y al rebre el retiro s'establí en lo seu pòble, encarregantli el governador d'Alacant l'orde públich y la persecució dels malfactors en lo distrit d'Alcòy; per lo tant era un quefe caracteriat y tots el reconeixíen y respetaven com á tal, siguent dempuix de la guèrra de la Independència la persona més important d'aquella vila, estant autoriçat pera usar tota clase de armes y desfrutant de fur y sòu militar. Els seus servicis foren utilizats mentres vixqué, á pesar del empenyo que tingué cèrt sarquento (ó lo que fora) dels voluntaris nacionals del vall de Çeta en desautoriçarlo, durant el govèrn provisional de 1868. Pera que no 's borre, puix, la sehua memòria li dediquém estes ralles y la copla que seguix:

El Roset de Benilloba
es rigué de cèrt *petate*,
qu' es feu en sa caravina
pa tornárlila al *remate*.

No 's menester descobrir al autor d' aquella y atres quixotades, era un Blanch qu' es creía tindre carta del seu color pera fer tot lo que li donava la real gana, encara que la tirava de republicá y feha riure á tots dasta per les bojaques. *¡Lo que puede l' andivial!*, que día Baldoví.

Rosari (acabar com el) de l' Aurora

S' aplica á les devocións populars en gíneral, qu' encara que piadoses y bones en sí, d' end' el moment que se componen de varies persones, no totes animades del mateix cèl y esperít de devoció, sòlen degenerar en tumultuoses, especialment quant no van presidides per l' autoritat y dirigides per algun eclesiástich celós; per haver sense ducte occurrít asò alguna vegada en algún pòble del nòstre reyne, y moltes en Valencia en estos últims anys, per culpa de les turbes descregudes y fanátiques, esta frase tan antiga y tradicional revist encara actualitat entre nosatros, incluintla nosatros así com una mòstra del capell que presenta la cultura del sígle XX, y cantantli una cansó:

El Rosari de l' Aurora
sòl acabar málament,
perque á d' éll sòl acudir,
entre 'ls bóns, la ruín gent.

Y el qui no va á cantar ó reçar el Rosari en devoció, precísament te que mòure escándal, ruído y á repartir garrotades als verdaders devòts.

Sants (els) que no 'stán en lo Cèl

Además d' Elíes y Enòch, arrebatats per Deu en vida á un llòch preferent, ahon están detenguts dasta que

vinguen á combatre contra l' Antecrist en los darrers dies del mon, com diu la Sagrada Escritura, hia atres sants molt coneguts dels frares llechs ó d' alförja, que ixen á captar per los pòbles, y que son, segons ells, *Sant Pelát*, *Sant Despòst* y *Sant Llocát*, els quals ni están en lo Cèl ni anirán may á éll; pero sense llevarlos el mérit als descubridors d' eixos sants, que tan sòls van incluíts en lo Calandari, nosatros ne tením també en sèda uns quants que tampòch vorán á Deu en la Glòria, com son: *Sant Encapát*, *Sant Escalfít*, *Sant Escotuflát*, *Sant Pansít*, *Sant Esclafát*, *Sant Rebordonít*, *Sant Atalbát*, *Sant Rovelít*, *Sant Unflát* y *Sant Podrít*. Y com pera mòstra diu qu' es pròu un botò ó una mançaneta, que diuen en casi tota la provincia d' Alacant, nosatros que n' ham tret una dotcena de frare, creém qu' es molt just que tragám á la vergonya á eixos sants sense virtut y santitat, á quins no devém imitar per ser no més de mentiretes, cantantlos per remát esta cansó:

Sants que no están en lo Cèl
ni 'l gojarán may tampòch,
son de coca y pá y raím,
de fona, esclafít y gòt.

Y siguent de naturalea tan estranya y confusa, clar está que la sehua virtut *ni pincha ni corta*, com el gabinetet de fusta esmolát en palla. Riémse, puix, d' ells lo mateix qu' els frarets de marres, y *tòca, Tòni, que al portal t' aguarde*, com dihuen els llauradors.

Sarvajos (els) de Balones

Este sobrenòm els donen en la vall de Çeta als naturals del poblet mencionát, mòt que significa *lagarto* en castellá, encara que son verdader nòm valenciá es *fardajo*; el seu orige es incèrt, si be dihuen que s' els aplica per estar el poblet situát á la part solana ó mijorn, sobre la falda de una elevada lloma, plantada de vinyes y ábres fruytals, y per ser terreño ahon abunden aquells animalets; atres dihuen qu' es referíx á qu' els habitants son molt afectáts á pendre 'l sòl de cara, com els tals bijos, particularment en l' ivèrn, com á que pega allí

desde qu' ix dasta qu' es pòn, y lo cèrt es qu' eixe mal nòm es molt corrent en tota la comarca y dasta als mateixos baloners no 'ls sab mal qu' els el diguen, puix ni es bojornós ni trenca cap de costella. Per això l' ham posát en este llòch y li dediquém una copla:

Al entrar de Billena
cau de raboses;
al entrar de Balones
flor de las flores.

Y no hu havien de dir ells, pero com ja no tenen ahuela s' els he pòt deixar pasar, puix també pasá un bòu per Almenara, segons dihuen.

Sastre (el) del Campillo

Fon segurament natural d' eixe poblet, situát pròp d' Alacant, y cònten d' ell com un adaje popular que corre encara pel nòstre reyne, que *el sastre del Campillo cosía de balde y ponía el hilo*, lo qual no 's comprén com no fora un tipo per l' estil d' *el ferrer de Tibi, que ferrant ferrant pergué l' ofici*, ó un atre sastre com el de la copla *Soy sastre y quiero salvarme...* Perqu' encara que sempre 'n queden de simples y bovos, no tant, que siguen uns perduts ó uns guilopos arrematáts en totes les còses, puix l' instint de conservació sòl fer canviar molt de conducta á les persones més retragudes y abandonades. Deixant, puix, en corantena lo del mòdo de viure d' eixe sastre, tant si era tan tonto que tot ho feha debaes, com si cobrava la faena de bestreta, quedantse mes de la mitat de la ròba que li donaven á cosir, nosatros acabarem incluintlo así, pera que no 's pèrga la llavor d' este tipo, y li cantarem la sigüent cansó:

Eixe sastre del Campillo
que tot ho feha debaes,
mereixía, per ser franch,
un apláus y dos palmaes.

Y además qu' el colocaren en lo número dels ignocents, en el que dehuen haver ben pòchs eixemplars hui 'n día.

Sebastiá (Sen)

S' alça esta Esglesia en la placeta del seu nòm, y es d' agradable y monumental fajada del orde grèch-romá, en forma de creu lletina y disposició claustral. L' interior resulta grandíós, si be un pòch oscur, y en l' altar major, en desahogát Presbitèri, pintá el quadro del titular don Juan B. Sunyer, en el sigle XVIII; en les capelles hiá varios llunets de *Conchillos*, y en los baixos típiques mòstres de taulellets. Lo més notable es la capella de la Comunió ó de Sen Francés de Paula, molt suntuosa, en decorát jurriquer templát, excelents frechs de Llácer, alusíus á la vida del Sant y la taula en la image d' éste de Juanes. Perteneixqué al convent de mínims del dit Sen Francés, fundat en 1533 en lo solar d' una ermita de Sen Sebastiá; s' eixamplá en 1536, datant l' actual Esglesia dels anys 1725 á 1739, y pasant á ser parròquia de Sen Miquèl y Sen Sebastiá en lo darrer arreglo diocesá. Mereix, puix, per molts títuls este articulet que li ham dedicát y la copla corresponent:

Sen Sebastiá es una esglesia
de prou constant devoció,
per ser del *mínim de Paula*
la gran regla y fundació.

Y per això no 's estrany que abans y ara, sempre se vejen assistir persones perteneixents á eixa tercera Orde pera cumplir la regla del Sant y una porció de pòbres acaptant dins l' atri de les pòrtes principals.

Seminari (el) Conciliar

Está situát en la plaça del Conde del Real y carrer de Trinitaris, distinguintse per ses vastes dimensiós y línies regulars; el Saló de Actes y la Capella mereixen especial menció, y te gabinets de Física é Història Natural, bona Biblioteca y espayoses aules. Fon fundát en 1790 per l' arquebisbe Fabián y Fuero, y restaurát á mitant del sigle XIX. Per ser, puix, cèntr y planter de

capelláns, mereix les quatre ralles que li ham tirát y esta copla de caixó:

Se diu Seminari y es
ahon se fan els sacerdots;
més vajen molt en cuydado,
no n' ixquen alguns de tòrts.

Qu' en lo temps que corrém, treballen molt els masóns y atres que no son, en desacreditar y pervertir eixos cèntres d' ensenyança verdaderament catòlica.

Sent' Ana en lo pòrt d' Albayda

En efècte, á la baixada d' eixe pòrt, á má dreta, hia allí en la falda de la muntanya un caseró antich, rodát de hòrtes escalonades, restos d' un convent de Sen Francés; el siti, acompanyát hui de la carretera d' Alcòy, que pasa enfront, á la part opòsta del rihuet, no oferix perill, pero abans de fer la carretera y en aquell temps que la gent trafegava pòch y no hiavía la seguritat de ara, la comunitat que allí s' albergava estaria en un continuo sobresalt, perqu' els lladres y rodérs no la deixarién viure; y algo d' això deuría pasar, quant els frares treslladáren el convent à la nomenada vila; pero això no lleva pera qu' eixe antich y mitj asolat convent siga encara celebrát en tot el vall y bona part de la provincia d' Alacant. Per lo que fon, puix, y encara conserva, l' ham insertát nosatros en este llibret, dedicantli además esta copla:

Bònes giques en Turballos,
giques de bòn gra de cara,
y á la baixada del Pòrt
está l' ahuela Sent' Ana.

Que al mateix temps que feha companyía, els servía de abogada y protectora davant lo seu net Jesucrist, el qual res li nega com á sa beneyta Mare.

Sèntos (els) d' Alcòy

Allá p' els anys 1850 havia en eixa ciutat una botiga que feha cantó á la plaça del Mercat, y á la má esquèrra del carrer de Sen Micoláu, coneguda per la *botiga dels Sèntos*, y es qu' era de dos ó tres germans, que pareixien criats en la Misericòrdia, puix tots ells anaven vestits d' una manera y portaven el traje de la mateixa ròba; com també tenien el mateix gènit pacífich y bondadós, y se semblaven pròu, com si foren besóns, la gent ho notava molt, dasta tant qu' els traguèren els *Sèntos* y per eixe mòt ó sobrenòm eren coneguts en la dita ciutat y en los pòbles d' aquelles muntanyes. Eren, en fí, uns veraders tipos de honradéç y de hombría de be, si be molt especials en caràcter, costums y tot, y això cabalment es lo que á nosatros m' hos ha mogút á donarlos cabuda en estes planes, á fí de qu' eixe nòm tan simpátich no 's borre tan fácil de la memòria, y á dedicarlos esta copla:

Els *Sèntos d' Alcòy* els día
la gent á tres botiguers,
que además de pròu Venàncis
eren pa tots çalamérs.

Lo cèrt es, que degút al seu caràcter, aquella botiga de cada día prosperava, veentse á tot hòra plena de compradors, que feen mudar de pèl á d' aquells bònns gicòts.

Senyorets (els) de Benisa

Als darrers del sigle XIX existien encara en eixa vila sis cases ó families principals, en les qu' estava repartit aquell esténs y productiu terme, y eren la de *Andrés* ó de la *Plaça*, *Avargues*, *Felíu*, *Ordunya*, *Cabrera* y *Benavent*; les que com estaven pròu riques y totes les demés èren ó pòbres arrendadors d' elles ó giquets oficials de çabater ó espardenyer, y els que no, simples jornalers y treballadors del camp, naturalment eixercien un domini tan absolut sobre tots els del pòble, qu' es pòt dir qu' este

estava del tot supeditat al ríchs, tractantlos de senyorets y sempre en lo cap descubèrt quant parlaven en élls; els ríchs al mateix temps, com si mereixqueren aquell vassallaje per la sehua bella cara, paraven molt serios y en los còlls ben tesos ó èrts, com qui díu *más merezco yo*, no dignantse casi mirar als pòbres qu' els dirigien la paraula. A tot asò el clèro, compòst de fills de la població, llevát del retor, estava dividit en camarilles y abocat als ríchs, lo mateix qu' els particulars, donant llòch á etiquetes y crítiques y á que la curta part ilustrada dels empleats, com mestres y botiguers, hajan format una agrupació política, á fí de anar contrarrestant la influència del caciquisme allí tan imperant. Creém que lo dit á sòles y lo molt qu' es deixém en lo tinter, es pròu pera meréixer el nòm enfátich de senyorets qu' els donen en lo Marquesat de Denia, als membres d' eixes families de Benisa, que de tal mòdo avasallen y dominen als pòbres, y pera que nosatros els hájem colocat en este llòch, cantantlos la respectiva copla:

Senyorets del còll èrt dihuen
á eixos ríchs en lo contorn,
que no 's fien de nengú
y tanquen la pòrta enjorn.

Perque com favoríxen pòch á la pobrea, ésta els té pòca voluntat, encara qu' els fá el rendibú y molts agasacos.

Serpasa (la) ó els hòus, hòus

Este nòm donem á la cerimònia de beneir el clèro les cases en alguns pòbles el dimats ó dimecres sant, segóns costum pietosa inmemorial, oferintli els vehins que vòlen algun hòu ó algun diner; cerimònia que se fa en lo sarpaset mullát en aygua beneyta, dient la oració corresponent y donant á besar un giquet Crucifíco, y que á principis del sigle XIX se practicava encara dasta en les ciutats y poblacions importants. Les persones piadoses dihuen que significa la despedida que feu el Nòstre Senyor la vespra de la sehua Pasió, així com el ruído y tropell que mòhuen els gíchs en les mases, representa á

la gent armada qu' en companyia de Judes aná á buscarlo al hòrt de les Oliveres. Son tradicions y costums piadoses qu' en res contradixen al dogma, y que convé conservarles en lo pòble cristiá, pera que no 's gèle la pietat y tinga present la memòria de la Pasió y Mòrt de Jesucrist en tals dies. Per això nosatros, n' obstant el caràcter festiu d' este llibret, com vullga que dites practiques tenen també la sehua part de curiositat, ham tengut un gust especial en recordarles así, lo mateix que 'ls parejats que canten els gichs p' els carrers al repich de les mases:

Hòus als hòus,
 bònes pasqües, bòns dijòus.
 Hòus al ponedor,
 bastonáes al retor;
 hòus al almari,
 bastonáes al vicari;
 hòus á la pallisa,
 bastonáes á la justicia.

Puix encara que tot asò no pegue ni en cola, com dirán alguns, la coincidència de formar part del conjunt abigarrat y gens armoniós, que també tingué llòch en Jerusalèm en los dies de la Pasió del Redentor, pareix que fasa lligar lo que á primera vista no admitix enllaç ni lligaça.

Serrils (els) de Castells

Als pòbles de muntanya ginerament els dihuen *carrasquenys*, perque son fòrts, durs y aspres en tot els seus habitants, ademés de egoístes y tacanys, pero entre eixos adgetius meréixen també els de Castells, el de *serrils*, si no tots, molts d' élls, per toçuts, vengatius y mal intencionats, pues en eixe pòble se pòt dir que no hiá seguritat pera res; en la major facilitat se li pega una trabucá á consevòl en lo carrer al plé de mitj día, que se desobedix al alcalde, se li pèrt el respècte á la guardia civil, se li falta al retor ó al vicari, se fa anar més que de presa y sense cobrar al cobrador de contribucions, y se cometen ròbos, escándalos, justiciaes y atres icètes, com

la còsa més natural del mon. ¿Qu' es pot dir d' un pòble d' eixa naturalea, que té eixos vicis y males costums? Puix lo que dihuen tots els de la provincia d' Alacant y quants tenen noticia d' éll; qu' está habitat per gent sense civilizar, que son uns cafres, uns rifenys y uns *serrils* en tota la extensió de la paraula. Per això nosatros, com á mòstra de la llavor y á fí de vore que s' afronten y milloren de conducta, ham volgút colocarlos en este llibret y cantarlos la cansó qu' els tòca:

Serril li dihuen tots
á la gent de Castells,
y com anell en dit
eixe mòt ve á d' élls.

¿Y qué ham de dir nosatros á d' això? Puix no res, que carreguen el sambenet qu' els han posat, y sinós que muden de costums y de vida, així com muden de camisa els dumenges y dies de festa.

Sèt camals, catorce çarahuells

S' aplica al hòme desfargalát ó desgaliat, que la ròba li plòra damunt, ademés de que li la fan tan ampla y folgá, que pareixen sachs y siga ell un bragaces; eixa classe d' hòmens abunda molt ahon sevòl, pero més en los poblets, en los que se vehuen unes fages y uns tipos que fan riure á quansevòl, lo mateix qu' en les ciutats eixos gaváns tan llarchs y mal forjats que dúen alguns que visten de senyors y pareixen ahuelos de *las hermanitas de los pobres*, y eixes bruses que pòrten alguns treballaors, y els apleguen dasta més de mijant cama; totes les exageracions son ridícules y estravagants, y per això que jòquen á tots, nosatros, que també perteneixem á eixe número, ham tengut l' humorá d' aplicarlos este modisme y de pas esta cansó:

Sèt camals, sèt çarahuells
per burla els dihuen á alguns;
pero si son richs no agòsen,
perqu' eixos tenen mals fums.

Y pòden vengarse y fer pagar ben cares les tals bur-

les; *el pòbre no té veu ni amich, y si'l té no es molt rich, com díu un refrá, pero con tus mayores no partas peras, ni de chanzas ni de veras*, que dihuen els castelláns y en élls no convé gastar bromes.

Sitges (les) de Burjasòt

Están situades en la part alta del pòble de Burjasòt, y consistixen en 41 pòus caváts en la penya, en los que caben 22,270 cafiços de blat ó forment, el qu' el Municipi de Valencia, qu' es el propietari, repartix entre 'ls llauradors de la Vega pera sembrar, contantlos un 4 per 100 al tornarlo despuix de la collita ó batuda; estos notables depòsits se construiren en 1573 y siguients, y formen una gran plaça quadrilonga, cubèrta de llòses y tancada de parets, en pòrta de fèrro y escalinata de pedra sellar á l' entrada, y enfront s' alça la bonica ermita de Sen Ròch y la Mare de Deu de la Cabeça, regal ésta del Beato Patriarca D. Joan de Ribera. Com les Sitges son tan nomenades, el siti tan pintoresch y la devoció á les dos imágens tanta, no 's estrany que allí acudixca molta gent de dins y de fòra, y més en la festa del titular, ni que nosatros també hájem volgút contribuir á celebrar eixe punt, per mitj d' estes ralles y de la copla que va á continuació:

Les Sitjes de Burjasòt
son notables perque sí,
y Valencia no pèrt res
d' haverles fetes allí.

Puix á part del honor que li cab d' haver fet eixa òbra benèfica als pòbres llauradors de l' hòrta, té en ella un monument que admiren tots els que visiten eixos depòsits.

Sobrasades (les) de Tárkena

Lo mateix que cada terreno te les sehues produccions especials, en atre temps cada pòble se dedicava á una

industria determinada, en la que eixia sobresalient; y per això la vila de Tàrbena, en la provincia d'Alacant, distrit de Callosa d'Ensarriá, sobrix tant en les sobrasades, qu'encara hui 'n dia que tots els pòbles de la Marina se donen á ferne pera portarles á Valencia, nenguna te tanta acceptació com les d'eixe pòble, per més que tots diguen que son de Tàrbena quant les venen. Això es lo natural y lo que deu ser, y pera que nengú m'hos puga donar una còsa per atra, nosatros que reconeixém l'habilitat de la gent d'eixe pòble pera fer sobrasades, volém també que així cònste así pera honra y profit d'ella, ademés de cantarli una cansó:

Les sobrasades de Tàrbena
 tenen fama dende antich,
 y per més que les imiten
 may els peguen en lo *quid*.

Perqu' en eixe pòble, ademés de la sehua gran pràctica y habilitat, tenen aygües més pures y abundants que tots els demés que se dediquen á eixa industria, y pòden fer les sobrasades en millors condicions qu'els atres.

Socarrats (els) de Cocentayna

Este mòt ó sobrenòm s'aplica als naturals d'eixa vila, sense ducte per haver segut cremada en temps antich, y ademés perqu' el color de casi tots els cocentayners es moreno molt pujat, casi rallant en negre, siguent la major part d'ells, tant hòmens com dònes, més llejos y malcaráts qu' en los pòbles dels alredevors, llevat dels de Planes, que també pareix qu'estiguen fets en la mateixa fornada; també s'els he diu *forners y algepsers*, perqu' eixos dos oficis ú ocupacions son als que més se dediquen els industrials. El tò ó deixá dels de Cocentayna es pròu bast en lo parlar, estant com si diguérem en relació de la sehua figura y aspècte, puix empléen molt el diptongo de *oa* en los finals de les paraules en *a*, fentla casi *o*, pero una *ò* tan grave com la del burio quant brama. Y per això que reunixen totes eixes condicions tan bones, y sería una llástima qu'es perderen,

nosatros els incluím así, cantantlos de pas la copla de costum, que se canta en la contorná:

Socarrat de Cocentayna,
jau' perdut l' enteniment,
que hau baratát les campanes
en tramusos y ayguardent.

Lo qual pareix fer referència al saqueig del convent quant á la llevada ó tirada dels frares en 1835, en quals circumstancies per demés crítiques, com el pòble estava amotinát p' els masóns, s' emborrajá fent mánegues y capòts en les persones y còses dels relligiosos, á quins ja desenganyát torná á cridar últimament. ¡Mal va qui no s' adòba!

Sògra (la) de Sen Pere

Com á tipo de dònes delicaes, queixones y amigues de la comoditat, se conta d' ella que dasta pera pujar al cèl volía anar ben ampla y acomodada, y que ningú l' apretara ni espenyguera; y en este sentit está molt generalizat este modisme en lo nòstre reyne, per més que se desconeix el seu orige y el nòm de la tal sògra. En tot y en això, nosatros, seguint la mateixa ruta dels demés, li fem este lloguet y li cantem una copla:

La sogreta de Sen Pere
sería, segóns les traces,
molt bona dòna per cèrt,
si no li feen caraces.

Qu' es també lo que sòl pasar en les que se crehuen que tòquen un dit en lo cèl; pero de jança ó de veres, no 'ls tòques la tafarra, com als burros, perque sinós tot son parells de coses.

Sort (el) de Benisanó,

que sentía els quarts y les hòres no; este es el refrá que corre per tota l' hòrta de Valencia y partit de Liria,

estant molt ben aplicat al cas, puix no sòls en eixe poblet sinós en atres, se vehuen eixa clase de sorts, que no més senten lo qu' els convé, y necessita ú una bocina pera poder parlar en ells. A eixos els dihuen sorts de convenència, y á fí de conéixerlos millor, els traém nosatros así á relluir y de pas els cantém la cansó qu' es meréixen:

Pera llejos en la Pobla,
les Ventes gent de muntó,
y pa sorts de convenència
el sort de Benisanó.

Puix segurament es el tipo, el modèlo y el capotac de tots, donant quince y ralla al més aventajat en matèria de sordera convenenciera.

Sòu (déixam un) y pòrtamelo á casa

S' aplica esta frase ó modisme al convenenciér ó satisfet y al mateix temps pereós, que pera manejar un pèu li te que demanar llicència al atre, y que tot ho vòl, pero debáes, sense incomodarse per nengú ni agrair res de lo que li fan; baix d' eixe respècte es pròu comú el tipo qu' el representa, encara qu' el positivisme de hui 'n día ja no fa cas d' eixes persones ni te mica de compasió d' elles, y per això li ham tirat nosatros estes ralles com una memòria y li dediquém esta cansó:

El qui vòl que tot liu' donen
no més per sa bella cara,
qu' espere asentát, que pronte
liu' portarán á sa casa.

Pero será per darrere ó per la banda del tòç, que solém dir, y més hui 'n día qu' el número dels tontos casi ja s' acabát del tot, puix el qui aguarda la sopa d' un atre se la menja tart y gelá, y el qui no treballa no manduca y sòl criar taranyines en la gola.

Sumacárcel (el Sant Cristo de)

Sense ducte es una de les imágens més antigues y celebrades del nòstre reyne, estenentse la sehua devoció á les tres provincies, puix dasta dels pòbles més apartats acudixen á visitarla en tot lo temps del any, y especialment en la sehua festa y huitava. Tot això pròva que la fe del pòble, encara que hui está tan combatuda, no decáu del tot y més al vore els conhòrts y favors que reb el qui la té molt arrailada; pero els valencians, per més cristians fervorosos que siguen, no pòden despéndres á lo millor del seu caràcter festiu, y de bona fe, com se supòn, se guasejen dasta en lo Nòstre Senyor, la Mare de Deu y els Sants, com susuix en la primer copla ó còr dels Gòjos d' eixe Sant Cristo, que trabuquen d' esta manera:

*Para bien de la Ribera,
en Sumacárcel se ve,
un Cristo qu' es diu, faena,
ni 'n tòques ni 'n tocaré.*

Y per si esta no era pròu, afij est' atra:

*El Cristo de Sumacárcel
feu un milacre en Antella:
caygué una ahuela en lo riu,
si no la trahuen s' ofega.*

En lo qual se veu retratada la quimèra ó tema que dende antích se tenen els pòbles vehíns, y que se traduía primer en arque y dempuix en dirse desgarrros, tráures figa y ferse tot el mal que pòden uns á atres.

Taps (els) de la vall de Çeta

Es una còsa que sorprén vore tanta cantitat d' eixa espècie de *greda* ó ciment lent, de que se compòn casi tota eixa vall, puix creém qu' en nenguna part del mon s' encontra un eixemplar semejant, ni que forme llomes sanceres, tràços de camíns y sobre tot el fondo dels ba-

ranchs, eixint en conseqüència puesto que se cave no més uns quants pams, y apareixent blau y molt compacte pera poder sostindre un depòsit d' aigües; s' encontra en la vall d' Albayda lo que allí dihuen *llacorella*, en lo condat de Cocentayna y en lo marquesat de Denia, pero es en curta quantitat y molt més fluix qu' éste, y encara que no 's sab á qué atribuirse la seua formació, mereix estudiarse; per això puix, y á fí de cridar l' atenció dels intel·ligents, ham tirat estes ralles y concluim dedicantli una cansó:

El taps de la vall de Çeta
son de tal naturalea,
que meréixen un estudi
pa apreiarlos en certeja.

Y es estrany que no s' haja fet encara, quant se fan estudis sobre còses de manco importancia; pero esta vall es reduída y pòbra, y ja se sab qu' els pòbres sempre son pòch ó gens atesos.

Teatres

En Valencia, capital del antich reyne del seu nòm, ni hia quatre: el Principal, el de la Princesa, el de Ruçafa y el de Apòl.

El Principal está en lo cèntr del carrer de les Barques, hui del Pintor Sorolla, á má dreta, y es quadri-lòng y aislát; la fajada, que forma una galería apoyada en quatre colones jòniques, resulta severa y elegant; l' interior te bòn decorát, gran teló de boca, *les nou muses*, pintades en lo tejo per Gomis y Timoneda, y lo demés estucát y adornát en doráts y domás ròig, un café elegant en lo pís principal y un saló de descáns en lo baix. S' alça en lo solar que ocupá la companyía del *Cen-tenar de la Ploma* (Ballesters municipals), colocantse la primera pedra en 14 de Giner de 1808, y siguent arquitectes l' italiá Fontana y els valenciáns Escrig y Sales; paraliçades les òbres per la guèrra dels francesos, se continuaren en 1831, s' inaugurá en 27 de Juliòl de 1832, ans de acabar la frontera, que concluí en 1854 D. Jusèp Camanya, y costaren els solars y l' òbra 2.128,412 quin-cets.

El de la Princesa s' encontra en lo carrer del Rey Don Jaume, es bonico y elegant per dins, pero de fajada de pòch mèrit; afècta forma oval y te platea, tres pisos alts en 60 palcos, 256 butaques en lo pati y 242 dalt; te també café, sala de descáns y está ficát entre cases. En son llòch estigué ans el convent de la Puritat, y s' inaugurá el 20 de Decembre de 1853, segon cumplanys de la Princesa d' Asturias, D.ª Guisabel de Borbó, qual nòm pòrta; el fundá D. Matéu Tomasí y fon arquitecte D. Jusèp Çacaríes Camanya, haventse representát en éll tota clase de òbres, pero en especial çarçueles.

El de Ruçafa s' alça al cap del carrer de son nòm, á má esquèrra, siguent quadrangular, bonico, de regulars dimensions y pòch artístich; se fundá primer de fusta y despuix de òbra, en l' últim tèrç del sigle XIX, y s' han representát allí varies peces teatrals, en especial valencianes.

El d' Apòl está situát á mitant carrer de la Cequiòla. ara de D. Joan d' Austria, á má esquèrra; es de recén construcció, te fajada d' una casa particular, la planta rectangular y es el més vast de la ciutat; encara que ben decorát, no obedíx á nengun estil, havent desaparegut la hermosa perçpectiva del tejo, si be te gran escenari y notables teló y decoraciós; en éll s' han representát çarçueles y òperes, havent també servít de circh á vegáes.

Y dit per nosatros lo pòch que sabém d' els tals colisèus, sòls m' hos manca afegir esta cansó:

Els teatres de Valencia
son pròu bonicos y bòns;
més no fasen mamarrajos,
qu' eixos dúen llams y tròns.

Y atras còses que còuen més, com son quedarse els colisèus buyts, y l' empresari, director y actors en los bolsillos plens d' ayre.

Temple (el)

Es ú dels bòns edificis que te Valencia, y perteneix al estil grèch-romá, el qual demòstra, lo mateix qu' en

l' Aduana y Escòla-Pía, el retorn al bon gust pervertit p' els artistes jurriqueréschs; uníx la solidéç á la belléa, siguent tot de pedra, y en quant á estensió, sòls el supera l' Hospital provincial; forma un polígon irregular, la cornisa qu' el rodeja, de gran resalt, es un alart arquitectònich, y la fajada principal dona front al riu. En lo mur front á la plaça de Trinitaris hia una lápida commemorativa de la entrá de D. Jaume I en la ciutat, en 1238, per la pòrta *Sharea*. La Esglesia, unida al convent, te una severa fajada, en ampla pòrta principal y dos menors laterals, quatre pilastres corinties, enllaçades dos á dos per guirnaldes, y dos balcóns en lo alt; en son remát, un tímpani en lo cèntr, en la creu y les dos figures simbòliques de la Fe y la Caritat, òbres de D. Jusèp Pujol, y als costats dos torretes ó campanars. La mitja tarònja es esbèlta é imponent, y l' interior, en tres pòrtes darrere del ample vestíbul, encara excedíx en magnificència al exterior, per son hermós decorát, en pilastres corinties, guirnaldes en la cornisa y profusió de márbres del país, en lo que no hia cap d' Esglesia en Valencia que la guanye. Cónsta de tres naus, te la planta de creu lletina y es claustral; l' altar major forma un templet ovalát, molt artístich, y está aislát, com el del Vaticá y atres temples estrangers. La bòveda la sostenen huit colunes de márbre vèrt, arrimades á atres tantes pilastres de jasp ròig, en capitels corintis doráts, diferents ángels y atres adornos en la cornisa. La titular es una *Vèrge de Montesa*, de talla; Vergara pintá els freschs de la bòveda, y sobre les pòrtes laterals del Presbitèri, dos medallóns en los busts de D. Jaume II d' Aragó y Cárles III, recòrden els fundadors d' esta Orde y Esglesia. Les demás capelles son del mateix estil, distinguintse per sa elegancia la de Sen Jòrdi ó Comunió, giqueta, pero molt adornada. L' antich convent, hui Govèrn civil, Delegació d' Hacienda y Diputació provincial, te línies regulars y balcóns coronáts per tímpanis en la frontera principal, en pòrta pròu sencilla; en l' interior hia un gran pati quadrát, en jardí y un rellònge de sòl en la part alta; al eixir del edifici se vea dasta fa pòch la estatua del Espanyolet, que ara está en mitj del jardí de Sen Francés. Destruít el castell de Montesa per un terratrémol en 1748, Fernando VI fundá este convent pera dita Orde, dotantlo en més de tres millóns de reals

el seu sucesor, Cárles III, que l'inaugurá en 1761, seguint el arquitecte Miquèl Fernandç, si bé prengué també part Gilabèrt. Al suprimir les òrdens relligioses, la Esglesia serví molts anys de amagacent de l'Aduana, consagrantse de nou al cult en 1848, gracies á les gestions del Sr. Marqués de Cruilles, Tinent general de Montesa. Este es el Temple, al que no sabent nosatros qué dirli més, acabém cantantli la copla de costum:

El Temple es un edifici
que fa honor á Valencia,
y dehuen seguir tractantlo
com se mereix, á conciència.

Puix el pòble que no conserva y honra als hòmens y monuments del pasát, carix de història y está degenerát; per això els bárbaros del Nòrt que no la tenien, y no més féen que destruir, acabaren sense edificar res, qu' es lo qu' els sosuirá als bárbaros de hui, anarquistes, socialistes, masóns, judíos y demés.

Tèrra (la) del Jesuset,

qu' en no fer ayre ja no fa fret, acaba dient el refrá, y no hiá ducte que se referix á les provincies espanyòles de Llevant y sobre tot á les tres del antich reyne de Valencia, en qual terreno se veu això prácticament, puix llevat de quant fa algún temporal d'aygües ó de vents, se pòt dir qu' el clima es una continua primavera. Baix d'eixe punt de vista reunix la nòstra regió moltes ventajes, de les que podem devanirmos, pero tenim la contra ó desfavor de que tota la gent pòbra y ruín ve cap así y s'alberga, y com arribe á péndreli gust á la tèrra, ja no m' hos la traem d'ella, encara que l'afusílen de llimosna; de tot lo mon venen á vóremos y á fermos felíços, com dihuen élls, pero es á esplotarmos y á tráuremos les aguilletes, especialment els gavajets, que per ser nosatros tontos, masa senyorets y pereosos é indolents, están apoderantse dels fèrroscarrils, tranvies y de totes les empreses; que abáixen els jurrets del Aragó, país molt gelat y pòbre, no es estrany, perque al cap son espanyòls y germáns nòstres; mes ¡quant pòch favor fa á Valencia y als valenciáns

que casi tots els botiguers, hostalers, porters, treballadors, ames de llet y criades de servici siguen forasters! Els del terreno no vòlen abaixarse á fer cèrts servicis y treballs que se paguen pòch, y compòrten qu' els fasen els de fòra, preferint élls pasejarse y no ferne un brot, ó donarse al ròbo en giqueta y gran escala, com está ja sosuint dins y fòra de la ciutat, ahon no están segurs ja ni els claus ni les estaques de les parets. Este mal, que con-dix y s' escampa pijor que la cangrena, tots el senten y el deplòren, pero ningú li pòsa remey, y tart ó pronte donará el seu frut de perdició y de ruína pera esta hermosa y volguda tèrra del Jesuset. Per això que nosatros també ho sentim y ho deplorém, ja que no pugám posarli remey, li ham dedicát estos mal trapasáts renglóns, á fí de qu' els aprofite el que 's tròbe en el cas de poderlo posar, y de pas la cansó que ve:

La tèrra del Jesuset,
deu ser per fòrça molt bona;
puix això de no fer fret,
com no fasa vent ó plòga,
es millor qu' un benifet.

Pero dels que tenen *còngrua*, com dihuen els cape-lláns, perque si es dels pelats que hiá huí 'n día, pera tan pòca salut y pòch que rocegar, casi val més morir-se de una, que no qu' el maten á ú á pòch á pòch.

Tinters (els) del Mas d' Agustín

En Casinos, pòble de la provincia de Valencia, juçgat actualment de Liria y matríc del poblat ó caserío del Mas d' Agustín, corre lo mateix qu' en la comarca, el dijo ó modisme de qu' en dit poblat totes les cases tenen el tinter darrere la pòrta del carrer, aludint sense ducte á que les dònnes d' allí son molt curioses, y al que va el dotorejen ó nòten de cap á pèus; y com vullga qu' el tal modisme no deixa de tindre grasia, el copiém nosatros así, pera que siga més conegút, y de pas li dediquém esta cansó:

Allá en lo Mas d' Agustín
hia un tinter en cada casa,

pa sense tinta ni ploma
apuntar tot lo que pasa.

Puix sense saber escriure, ningú dels sis ó set vehins que l' habiten, li fan la història en tots los seus pèls y senyals al qu' es pèrt y pasa p' el tal poblúig.

Tío Tino (el) el cacahuer

Allá p' els anys 1860 anava per Valencia ú d' eixos tipos que de quant en quant sòlen eixir, pera divertir debaes al pòble en les sehues gracies naturals; este era el *Tío Tino*, ahuelet de més de 60 anys, pero arriscaét encara, digér y graciós, qu' en la manteta blanca de pèl de gos al còll y el cabás de cacahuets damunt, en l' iyèrn, corria tots los carrers cridant:—*Cacáu y calent; ni fallát, ni cremát ni crú; de los campos de Alginete, que lo va vendiendo Tino con canela y rechuplete*; y en l' estíu, en mànegues de camisa y en la geladora en la má, dient:—*Ayguá de civá; quí refresca; si no está cuallada de báes...* venía pròu y feha riure á la gent jove, que pera celebrar la sehua habilitat á lo millor li feha fer un clau y contar la sehua vida. Hia qui diu qu' era d' Alginet, més nosatros creém que fon d' un poblet de la Vega de la capital, puix el trage y el parlar eren mes pròpis d' así que de la Ribera; pero lo cèrt es que donava gust á tots, y dasta el feren eixir unes quantes vegáes en el teatro, venent en lo cabaset. Pasats uns quants anys, segurament va morir ó se feu ajacós y ja no s' el vea, sustituintlo Ull de bòu. Este fon el *Tío Tino*, á qui nosatros ham volgút traure así, á fí de que no 's borre sa memòria, dedicantli per final una cansó:

El cacahuer tío Tino
era un ahuelet molt cuch,
que sabia contentar
y fer també el seu renúch.

Com á que no pedría res de fer çalamerías, y tal vòlta reuniria el seu capitalet pera els darrers anys de la sehua vida, porque tan com era de bòn hòme, segurament era de percacér. Y el que siga burro, que l' albarden.

Tirana (ferse la)

Es molt corrent esta frase en lo nòstre reyne, lo mateix que la de *ferse la còl* y atres pujades de color; pero ignorém si eixa *Tirana* es un tipo real de dòna ó es un mòt aplicat á consevòl còsa que m' hos repugna ó no m' hos dona gust; de totes maneres la incluím así per ser típica dels valenciáns, y li cantém l' antiga cansó que diu:

La Tirana te un floronco
y el té á punt de rebentar;
si no ve 'l doctor de Planes
la Tirana es morirá.

Y respècte á lo demés, véjas lo que diém en lo titol *Doctor (el) de Planes*, y si algú vòl ser més curios, que vaja á estudiar á les còves de Salamanca, ahon dihuen qu' els llibres están pintats en les parets.

Tivero de Benimasòt

Este fon un tipo d' eixe poblet, que tota sa vida la pasá en la sèrra, ahon treballava uns quants tròços de tèrra que va arrebasar, quant no pasturava un ganadet que tenía, y així que li pasava p' el cap es posava á tocar una flaúta de canya que s' havia fet á estil de dolçaina, y al seu compás feha ballar als gichs y á la dòna, y així divertía els ratos de fam que pasava al principi; dempuix augmentant les terretes y el ganadet, s' apanyá y es feu riquet, y sen baixá á viure al pòble y en ell va morir; pero el seu fill heretá també el sobrenòm de *Tivero* de son pare, fent éste célebre en tota la vall aquella dolçayna que tocava, en la copla siguient:

Tivero te una dolçayna,
la repica en Alacant;
la dolçayna de Tivero
respòn en lo Tosal blanch.

Atres coples li aplicaven al pòbre hòme, pròu pujades

de color, pero la ploma no deu copiar més que lo honest y decent, y pròu.

Tocar á fòch

[No sabém lo que fan en atres parts d' Espanya, quant hia un incèndi ó crema, pero en lo nòstre reyne hia costum de tocar molt á presa la campana gròsa, pera avisar á que acudixca la gent á apagar el fòch en los pòbles, y en les ciutats principals á que vaja la brigá de bombers, com á encarregada de fer eixe servici, per pòr de qu' els particulars no deixen estaca en paret, qu' es lo que sosuía ans de instituir la dita brigá. De mòdo qu' el tocar á fòch es una pràctica y una costum molt bona, y com á tal deu respetarse, que per això nosatros, reconeixent la sehua importancia, li doném cabuda en este llibret y en molt gust li cantém la sehua cansó:

Es costum tocar á fòch
la campana principal,
pa que vágen á apagarlo
y evitar que fasa mal.

Y lo qu' es bò y convenient deu conservarse, pera quant siga menester evitar els desastres, pèrdues y desgracies que les cremes sòlen causar.

Tocar á rebato

[Regularment s' usa en temps de guèrra y de grans aconteiximents no molt bons, en qual cas se tòquen en desorde totes les campanes en senyal de alarma, á lo qu' els castelláns dihuen *tocar á somatén*; quant això suuix ocurriren còses gròses y crítiques, no sent strany que reyne malestar en la gent, en vista dels perills que amenacen, y á fí de prevíndrelos y evitarlos se tira má de les campanes y se fan estos tòchs. Com estos tenen, puix, la sehua importancia y convé qu' els pòbles estiguen al tant d' élls, els incluim nosatros en estes fulles, cantantlos la copla qu' els tòca:

Quant tòca un pòble á rebato
no 's masa bona senyal;
ó es qu' está pròp l' enemich,
ó que les còses van mal.

Y com la defensa pròpia es natural, per això se tòquen les campanes d' eixa manera, á fí de que tot hòm estiga sobre avís y se previnga.

Tocar al trò ó al núvol

Dasta mijant sigle dè nau, encara era gíneral en los pòbles del nòstre reyne fer este tòch quant apareixía un nuvolòt d' eixos que amenacen tempestat, y així que començava á rellampegar y tronar, els retors y vicaris de les parròquies obríen les Iglesies, convocaven als flels per mitj de la campana, y colocada la Vera-Creu en l' altar major, reçaben les lletanías de tots los Sants, eixint per últim á la pòrta y conjurant el núvol ó la tempestat en les oraciós del Ritual; pròu vòltes ham vist nosatros partirse enseguida el núvol y desvanirse la tempestat, degut sense ducte á la virtut y eficacia d' aquelles oraciós y al fervor dels que les recitaven, lliurant al terme dels horrors d' una pedregada y als habitants del dany y perjui que sòl causar; pero huí 'n día á penes quedarà algun poblet que seguixca eixa piadosa costum, per creure tal vòlta als que dihuen qu' el tòch de la campana en eixos casos es contraproducent perque crida al rayo, y la veritat es que s' han abandonat eixes antigues pràctiques que sosteníen la fe del pòble creyent y li servíen de conhòrt y lenitíu en tals ocasiós. De lo primer podém nosatros donar rahó, de lo segon no podém dir lo mateix, per més que 'ls para-rayos òmplin el seu paper; de manera que creém en la virtut dels mijos morals y materials, sense fer desprèci de ningú d' ells, y d' ahí el que hágem donát entrada así á este tòch y li cantém la cansó que seguix:

Tocar al trò, mal senyal,
es que ve gran tempestat;
tot es bò pera evitarla,
sobre tot, no haver pecat.

Encara que també s'aplica al que estraleja molt y sempre está buscant disputes y roïdos, dientli tots: *Eixe sempre está tocant al trò.*

Tòch (el) de Glòria

Se referix com tots sabem á ú dels mistèris més alegres y gloriosos de la nòstra santa Relligió, y clar está que tot es pòch quant se tracta de demostrar nòstre goig y entusiasme en l'acte qu' es verifica eixe tòch sagrát; per aixó en los poblets apenes alçen les campanes al vòl tot es tirar escopetaes, pegar tròns á les pòrtes, tocar les dònnes els fèrros y atres tifells, y els giquets y giquetes anar corrent p' els carrers pegant en les masetes, tocant còrns, arrastrant llandes de petròli y paelles velles, y tots cantant coples y estrevills y movent ruído y algaçara. Y si en les ciutats y poblacions grans no fan ja tantes demostracions com abáns en eixe cas, es degut als abusos y crimens qu' es cometien baix la capa de la relligió, y les autoritats tingueren que prohibiro. Pero la verdadera alegría deu estar en lo nòstre còr, ja purificat per les mortificacions y penitències de la Coresma, y en lo semblant, ahon reflexa el gòig interior del ánima que contempla la Resurrecció gloriosa del Salvador, despuix d'haber vençut á la mòrt y al pecat. Cantém, puix, en esta ocasió com els giquets y giquetes per los carrers:

Ratetes, ratetes,
eixiu del forat,
qu' el Nòstre Senyor
ja ha resucitat.

Y si Jesucrist resucitá pera no tornar á morir, resucitem també nosatros de les misèries y vicis del pecat á la vida de la gracia, á fí de no pèdre-la més per culpa nòstra.

Tona (Pèp de la) de Pedreguer

La revolució de Setembre de 1868, lo mateix que totes les revolucions, además dels trestorns morals y

polítichs, acarregen una porció de mals de tota classe, y ú de tants es la reconcentració de les fórces públiques en les capitals, ahon més se deixen sentir aquélles y més falta fan éstes; el resultat de tot asò en eixos casos es, qu' els pòbles se queden abandonáts, igual qu' els camins del Estat, desapareixent de uns y atres dasta la benemèrita Guardia Civil, única garantía de seguritat y defensa en que conten; no 's estrany qu' els rodérs, llá-dres y demás gent de mal viure, contant en la impunitat, aprofiten la ocasió pera fer tota classe de ròbos, atropells y malcuynáts, y això justetament feu el fill de Pedreguer ja nomenát, qu' encara que bòn home dasta entonces, casát y en familia, sense ducte seduít y enganyát per les males companyíes, primer prengué part en lo ròbo frustrát del inglés Ròig de Denia, dempuix en lo seqüestr de Bolufer de Xabia y Sala de Pego, que donaren llòch á unes quantes escritures de vendes falses, y per últim en la mòrt de dos Guardies-Civils en un *riu-rau* del terme de Pedreguer, la qual motivá la persecució activa, l' agarrada y mòrt d' ell per la benemèrita en una còva, entre Oliva y Pego, segons diu la gent, y lo cèrt es que ja no s' ha tornát á saber alende del tal sugècte. Y com tot asò tingué la sehua resonancia per estes provin-cies, m' hos ha paregut recordaro así, afegintli la copla de caixó:

La Tona de Pedreguer,
ha segút molt nomenát
per lo valent y atrevít,
pero tot junt hu ha pagát.

Tampòch no se sab res de la dòna y dos filles, les tres més huapes d' aquell pòble.

Topudes (les) de Vinaròç

Aixina com hia regións y pòbles en los que abunden els hòmens y dònes de bònna talla ó que son més ben pareguts y paregudes qu' en atres, atxina també se nòta qu' en uns punts els hòmens están més serrats de barba y les dònes tenen més grans monyos, mentres qu' en atres, ells no tenen més que quatre pèls en la cara, y

elles per conte de monyo á penes tenen un figonet. ¿Quí no ha vist qu' en l' hòrta de Valencia, giques ben jóvens encara tenen ja la mollera pelá, efècte sense ducte de les aygües mòlles, ó de qu' es feen el monyo masa apretát? Puix això no pasa en Vinaròç, ahon totes les jóvens, particularment, tenen uns monyos com á cabaços y unes trenes qu' els apleguen dasta tèrra. Y com vullga que això es proverbial en eixe pòble de la provincia de Castelló, ham volgút nosatros donarles á conéixer en estes fulles, per si queda algú que nou' sab, y de pas recordar l' antiga cansó:

Les giques de Vinaròç
pòrten lo topo molt gròç;
se penson qu' es cabellera
y es carabaça en arròç.

Y dirá tal vòlta algú: *¿Y això trau trellat? ¿Qué lí fa el rabo pa córrer?* Pero nosatros, arrunsant els muscles per tota contestació, podém dir: *Conforme m' hos ho han venút, aixina ho veném; el que vullga compraro, qu' heu compre, y el que no, qu' heu deixe.*

Torre (la) d' Espiòca

En front de Benifayó, á uns dèu menuts al ponent, se veu encara una torre mitj asolá en mitj del hòrta, plena de maléa y albarsers al pèu, ahon estigué situát el poblet d' eixe nòm, del que hui á penes queda rastre ni senyal; dona llástima y compasió vore dita torre tan soletaria, negra y arruiná, en tant de renòm que tingué en atre temps la sehua baronía, y llegir els colòquis, rahonamentes y requebros que se tiraven ella, la de Patèrna y la del Micalet de la Sèu; pero tot hua acabat el temps y sòls queda la memòria en algun llibre ó romanç, que nengú llitj, perque ara no mes halaga y dona gust lo del día; més nosatros no som aixina, y tot lo antich m' hos seduix y m' hos atráu, com es natural al que ja li blanqueja el cap y li cau la ferramenta de la boca, y en llòch de donar al olví y fer desprèci d' eixa torreta antiga y desmoroná, la posém en este llibret, honrantla en la sigüent cansó:

Eixa torre d' Espiòca
 que ans tallava el bacallar,
 ara está callada y mustia,
 sense atrevirse á parlar.

Pero deu aconortarse al pensar que, si s' ha fet vella y se veu despreciá, s' han ocupát pròu d' ella en temps antich, y els escrits que li han dedicát vihuen y viurán moltísim temps, còsa que dels monuments de ara no 's pòt assegurar.

Torre (la) de Patèrna

Es de mòros, alta, redona, gròsa y está situada en la part més elevá de la població, més amunt del Paláu, que també es antich, pero no de fundació árabe, sinós del temps de la Reconquista; dita torre, diuen que comunicava per baix tèrra en lo castell, que ja no existix, de la plaça de la Morería de Mislata, y tot podria ser, perqu' en la referida plaça hiavía anys arrere un pòch sech, apegát al castell, que tal vòlta fora la boca de la cava ó mina; además tota aquella plaça retronava com si per baix estiguera buyda, y per fí es còsa sabuda de tots qu' els mòros pera fer castells, torrejons y madrigueres se pintaven á sòles. No sabém més de la tal torre, pero per ser quicá la més notable y més ben conservada del reyne, ham volgút tirarli estes quatre ralles y cantarli esta cansó:

En la torre de Patèrna
 canta y díu un teulaí:
 dende que no 's pasta *llongo*,
 hiá molta fam per así.

Pero això sería en temps arrere, que tot estava més apurat; hui 'n día Patèrna ha mudat de dalt á baix, com solém dir, y en això qu' han fet els quartels, els valenciáns s' han alçat jalets pera anar á estiuar y s' ha portat la fònt al pòble, es pòt dir que s' ha fet rica y ha mudat de pèl; que se torne, puix, eixe teulaí les peres al sach ó que vaja á cantar á un atre puesto.

Torres (les) de Quart

S'alcen en la ronda de Guillem de Castro, enfront del carrer del seu nom, extramurs, y son artístiques, redones y análogues al *Castel Nuovo* de Nápolis, fet per Alfons V d'Aragó; son de pedra, en porta de mitj punt y de molt graciosos remats, semejants als turbants turchs, y si no en bellea, aventajen en elevació á les de Serráns, resultant més imponents. Se començaren en 1444 y s'acabaren en 1490, com acredita la planja mitj destroçada de còure, en inscripció gòtiga, que hiá al pèu; sostingueren lo més fòrt del atach de Moncèy en 1808, del qu'encara conserven els forats, y en elles y en lo tròç de muralla adjunt están les presóns militars. Per lo que son, puix, y representen els ham tirat estes línies y els dediquem esta copla:

Les altes torres de Quart
son tan fòrtes y ben fetes,
que apenes les senyalaren
els franjuts en ses cinquetes.

Per això Valencia les deu conservar, pera que fassen testimoni de la manera vil que m' hos tractaren, despuix que m' hos havien enganyat eixos sanadors de pòrchs y asmolayres de tisoires y ganivets. ¿Y encara hiá espanyòls que abòguen p' els francesos renegáts? ¡Se necessita no tindre rail de cristiáns, ni punt, ni vergonya!

Torres (les) de Serráns

Están en lo portal del seu nom, que se nomena així perque conduix als pòbles de les Serranías de Bétera y Porta-Coeli; son iguals y exágonas, d'estil gòtich pur y se distingüen per sa elevació y magestuositat, recordant unes del monastèri de Poblet, en Tarragona, qu' els serviren de modèlo y tal vòlta les excedixquen en bellea y arrogancia; están flanquejades per almenes y ostenten en la cara del Nort un fris afilligranát molt artístich, havent posát de manifest les sehues cinch bòvedes inte-

riors y atres detalls interessants, la restauració dirigida per lo Sr. Aixà. A la part dreta se conserva un tròç de l'antiga y sòlida muralla, que començaren els románs, renovaren els mòros y acabá D. Pere IV, el qual va construir estes torres en 1381, pera resistir les acomeses de son rival D. Pere I el Cruèl, de Castella, com ho feren per dos vegáes els valenciáns; fon son arquitecte, Pere Balaguer, ú dels autors del Micalet. Al principi sòls serviren pera defensa, en 1587 s'habilitaren pera presó, lo mateix qu'el adjunt torrejó de l'Aguila, d'orige romá, y asolát éste y desocupáes les torres, hui no tenen elles més objècte qu'el de lluir sa biçarría y antiguetat, siguent regular que, una vegá acabe sa renovació, se destinen á Musèu arqueològich. En vista, puix, del seu mèrit arquitectònich y de sa gloriosa història, ham cregut del cas dirigirlos estes pòques línies y la copla adjunta:

Les dos torres de Serráns,
en lo artístiques y esbeltes,
no tenen comparació
en cap de les tèrres estes.

Per això els valenciáns están tan pagáts de tindreles, lo mateix qu'el Micalet, y s'embelesen mirantlos quant pasen p'el seu costat, com aquell que diu: A dinés y patriotisme m'hos podréu guanyar, pero á torres com estes, ni ara ni may.

Torronérs (els) de Xixona

Formen el tipo de la provincia d'Alacant, per més que hui 'n día han substituít p'els pantalóns els clásichs çarahuells estrets de panna, que tant de caràcter donava á d'eixe antich trage, pareixent ara consevòl còsa dende que adoptaren tan descabellada solució. Creém qu'encara son á temps, y qu'en llòch d'estranyaro, molts s'alegraríen de que tornaren arrere d'eixe mal pas qu'han donat. Dasta m'hos s'antoixa que vendríen més confits, peladilles, casques y torróns, mateix qu'el rich raim de valenci, y les no menys celebrades tomaques y bajoques que cullen fòra temps, tant en Valencia y Madrit, París

y atres capitals d'Europa, que recorren tots los anys dende Nadal á Carnistòltes, derramant élls ayre y gracia en lo seu trage típich, sombreret calanyés y espardenyetes de cánem, y elles sal y sandunga en les sehues faldetes ròjes curtes, giponet negre, mocadòret tirat al còll y trena penjant. Y res més que la cansó de costum, perque se la meréixen:

Els torronérs de Xixõna
quant visten al seu estil,
son més huapos y templáts
que no en pantalóns de dril;
y al vore á una xixonera
en falda y trena penjant,
pòt haverne de més fines,
en gracia y garbo no tant.

Y nou' diém per pasió ni per voler diro, puix lo qu' está á la vista tòts pòden juçgaro y donar son vòt; *lo que hia en la banasta es peix, lo demás es peixquera*, diu el dijo.

Tres al sach y el sach en tèrra

Es un refrany molt corrent en tot lo reyne, y s' aplica quant s' ajunten molts pera alçar un gran pes ó fer una faena pesada y no pòden en ella, siguent menester que vagen atres á ajudarlos, que regularment sòlen ser els que tiren eixa jarrada. Y com á pesar de ser ella tan sencilla no deixa de tindre el seu mèrit, nosatros ham volgút posarla así, com també aplicarli esta copla:

Tres al sach y el sach en tèrra,
¿quí ha dit jarrá més trivial?,
y en tot y en això la tenen
com á gráfica en gíneral.

Y es que les espresions sencilles sòlen ser les més originals y apropiades á la idea ó pensament que tenim d' una còsa.

Trespás (fer el)

Es dejunar sense menjar res, dende les deu del matí del Dijòus Sant, dasta la mateix hòra del Disapte Sant, ó siga tot el temps qu' el Santísim Sacrament está reseruat en lo monument. En los pòbles de les muntanyes d' Alcòy, que la gent guarda encara pròu la coresma, sempre ha hagut jóvens qu' han fet eixe trespás, per més que algunes han caygút malaltes, y no 's estrany qu' en quede alguna qu' el fasa; pero van disminuint molt de cad' any, perque la gent de hui no está per mortificarse ni patir. Contanto, puix, nosatros com una còsa gran y cada dia més rara, volém que cònste así, concluint per cantar esta copla:

Fer el trespás les giques
es un òbra de pietat;
més hui son ja molt pòques
les que ho fan de voluntat.

Y es perque son pòchs ara els que ámen y servixen á Deu com éll mereix, y per això á penes s' encontra qui se violente, esfòrce y fasa algun sacrifici en obsèqui del Nòstre Senyor, com no siga en les comunitats relligioses y en lo clèro.

Tripúts (els) d' Almuçafes

Molts dels sobrenòms qu' el pòble aplica á cèrts individus, son tan apropiáts als mateixos, qu' es pòt dir qu' els venen com anell en dit; per això sense ducte als d' eixe pòble de la Ribera els tragneren els tripúts, per ser molt abultats de panja, efècte segurament de beure aygües estancáes y ruíns. Y nosatros que s' ham proposát ocupar-se de les còses rares y curioses de la nòstra tèrra, els traém así á relluir, de pas qu' els cantém una cansó:

Tripúts als fills d' Almuçafes
els tragneren fa molt temps,

perque tenen gran la panja
y negres quixals y dents.

Pero com d' això ells no tenen la culpa, tampòch creém qu' els pegará mal qu' els ho diguen, puix al cap y al fí no 's nengun pecat dirli jato al que no te nas, com día Baldoví.

Ullal (l') de Quatretondeta

A la vòra esquèrre del riu Çeta y apegát al camí costerút ó empinát que dona entrada desde Balones á eixe poblet de la provincia d' Alacant, distrit de Callosa d' Ensarriá, se vehuen uns paretóns per baix dels quals ix una fonteta que may se seca, coneguda per *l' Ullal*; dita òbra que ja es antiga, se feu pera que pujara l' aygua dasta la cequia del molí, qu' está més avall, á fí de poder mòldre en tot temps, pero l' aygua s' empenyá en no voler pujar, y primer rebentá per baix que doná gust; y es que segurament el seu naiximent está molt fondo pera pujar més, còsa que no calcularen els dueños del molí, puix sinós l' haveren escarbada per més amunt y tal vegá haveren conseguít en manco gasto lo que així no conseguiran may. Per eixa circumstancia, además de ser pròu coneguda dita fònt en tota la vall de Çeta, m' hos ha paregút bé donarla así á conéixer als que no l' han vista, y cantarli per remát esta copla:

L' Ullal de Quatretondeta
es tot l' any pròu permanent,
y si 's pèrt y no aprofita
es per no gastar argent.

O á lo menys per no sabérselo gastar, qu' es igual, puix moltes mampreses han fracasát per la torpea ó caprijo del qui les dirigía, dempuix de costar un dineral.

Ull de Bòu

Era un pòbre cacahuer de Valencia, que tenía un ull de Querèllo, molt més gran qu' el atre, y per això li

tragueren eixe mòt ó mal nòm; anava en un tròç de sombrero d'estáquen al cap, en un gran levitó molt usát dasta casi els turmells y uns çabatòts als pèus; y com vestía tan estrambòtich y portava el cabaset del cacahuet al còll, y tenía tan pòca gracia pera cridar y vendre p' els carrers, el mamprengueren els gichs, correntlo á pedráes y burlantse tot lo que volíen d' ell, sense may incomodarse, dasta que veent que no venía casi res y posantse mal, s' en aná á les Germanetes dels Pòbres, ahon deu estar encara, si no s' ha mòrt. Hui 'n día que abunden tan pòch els verdaders tipos, no 's del cas fer desprèci d' ells, y per això nosatros li ham fet así un lloguet á éste, que vingué despuix del tío Tino, y li dediquém una copla:

Ull de Bòu, el cacahuer,
tenía molt mala sombra,
puix dasta els gichs l' acasaven
fentli del sombrero alfombra.

Pero éll no per això s' enfadava ni feha cas, preninto en tota la pacència del mon, dasta que no pugué més y es retirá al Asilo, com ham dit.

Universitat (la) de Valencia

Está en lo carrer de la Náu, ahon té la pòrta principal, y es un edifici poligonal, casi aislát, de línies severes y apropiades al seu objècte, encara que de escás mèrit arquitectònich; cònta de dos pisos y tres pòrtes. En l' interior hia un pati quadrát, en colunes dòriques y un giquet jardí, en mitj del qual s' alça la estatua en bronç del insigne pensador y humaniste Joan Lluís Vives, òbra del Sr. Aixà, veentse en les parets medallóns en los busts dels principals fills d' esta Scòla; alrededor s' encontren varies aules de Dret y Filosofia, y l' ample Paraninf, traçát p' el Pare Tosca, en lo retrato del monarca, baix dosel, la colossal aranya de bronç, una exelent *Purísima* d' Espinosa y trenta sis llènços representant fills il-lustres d' este centre docent; també en la planta baixa están les Sales de Profesors, la Capella reduída, pero elegant, en sa titular la Vèrge *Sedes Sa-*

pienticæ, taula del sigle XV, quatre grans quadros de Camarón y un *Sen Bruno* en pedra, de Vergara, donatiu del Rector D. José Piçqueta. En lo pis alt están la magnífica Sala Rectoral, en varios retratos de rectors, la Secretaría, la Facultat de Ciències, els Gavinetes de Física y el de Història Natural, el Laboratòri Químich, l' Observatòri Astronòmich, provist de bons aparatos, y el Monetari en 4.300 eixemplars, una part d' òr. La Biblioteca ocupa tres salóns, te 99 almaris y 50.000 volúmens, entr' ells els notables Códices de Sen Miquèl dels Reys, varios llibres admirables y una completa colecció del Teatre espanyòl antich, regal de D. Jusèp María Mòles. Esta Universitat, baix el títul d' *Estudi general*, se instalá ahon está hui, á últims del sigle XV, per haver comprát l' Ajuntament en 1493 á Guisabel Saranyó per 15.000 sòus, la casa en dos hòrts y dos patis que posuía en eixe punt, en la qu' es reuniren les antigues Escòles de Gramátiga y Arts, aislades en diferents locals de la ciutat, y en 1502 se inaugurá solemnement, á sò de trompeta, siguent sos primers Rectors el mestre Geròni Boix, Micer Geròni Dassio y Tomás Real; els seus primitius Estatus daten de 1499, havent segut reformáts en 1561, 1611 y 1733. Abarcava quatre Facultats majors (Teología, Cánons, Dret y Medicina) y quatre menors (Filosofía natural ó Física, Filosofía moral ó Metafísica, Llògica y Poesía y Oratòria); alcançá gran renòm en los sigles XVI, XVII y XVIII, contant entre sos fills il-lustres á Salaya y Rocabèrti en Teología, Cerdán de Tallada y Mateu Sanç en Jurisprudència, Vives y Palmireno en Filosofía y Lletres, Cavanilles y Orfila en Ciències y Ximeno y Esteve en Medicina; en el mateix edifici estigué també l' Acadèmia de Belles Arts, dasta que á causa del bombardeig de 1812, que cremá la Biblioteca de 20.000 volúmens, regal de Péreç Bayer, fon treslladada aquélla al convent del Carme; y per fí residí també allí l' Institut de segon Ensenyança, unít á les Facultats majors fons á 1869, que pasá al Colège de Sen Cárles. L' edifici actual se fundá en 1830, igualantse les fronteres posterior y lateral del carrer de Salvá fa pòchs anys. En lo sigle XIX s' enriquiren la Biblioteca, que començá p' el quantiós llegát del Rector Blasco, y els Gavinetes de Física é Història Natural; se reorganicaren l' Observatòri, el Laboratòri y el Mone-

tari, y se colocá en lo pati gran la dita estatua. Y apreciand nosatros com el que més la importancia lliteraria que sabé conquistar este Cèntr del saber, en molt gust li ham dedicat estos apunts y també esta copla:

La hermosa Universitat
de la ciutat de Valencia,
ocupa un puesto brillant
en la història de la ciència.

Y el qui ho pòse en corantena, que repase la llista de les eminències que ixqueren d' ella en tots los rams del saber.

Valencia la Vella

A dos hòres y mitja al ponent de la ciutat de Valencia, propet de la Presa y á vòra riu, sobre una lloma, se vehuen encara tràços de paretóns, plens per dins de tèrra, y molts pedregals, ruïnes de un antich campament romá, segóns els inteligents. Res de notable queda hui en la superfície del terreno, plantát de oliveres y garrofers molt vèrts y bonicos, pero pòt ser que si s' escarbara se trobaren algunes monedes y objèctes de valor; deixemo, puix, així dasta que algun amant de antiguetats se prenga eixe treball, y ja que per amor á elles li ham donat cabuda en estes fulles, acabém aplicanli el estrevill que canten els gichs en Semana Santa, el día qu' en los poblets de la Vega ix el clèro á la Serpasa ú Hòus, hòus:

Oli de pusa,
òli de vell;
Valencia la Vella,
acaja el martell.

Que si es un desficaci y no te mèrit, en canvi es antich y tradicional en l' hòrta de Valencia y está destinat á viure moltíssim més que nosatros; y vaja lo ú per lo atre.

Valldigna (el convent de)

Fon fundat propet del poble de Benifairó, per lo rey D. Jaume II de Aragó en l' any 1297; era de frares Bernats, á quins concedí el soberá estenses posesions en lo vall d' este nom y jurisdicció sobre 'ls seus habitants, siguent ú dels edificis més suntuosos de la mateixa classe, com ho demòstra encara á pesar d' estar molt arruinat. El comprá un particular, que despuix d' haver-lo despullat de tot lo que tenia algun valor ó mèrit artístich, el té destinat á paller y tancat. Mirat desde la Estació del fèrrocarril, imposa encara el seu conjunt exterior, coronat per la elegant mija taronja y graciosa llanterna, fentli á ú asomar les llágrimes als ulls el recòrt del seu gloriós pasat. ¿Per qué no 'l compra algun senyor acabalat, del gust del que comprá el de Sen Geròni de Cotalba, pròp de Gandía, y restaurantlo pòch á pòch, podria rescabalar-se dels gastos invertits en ell y dasta tindre despuix moltes ganancies, destinantlo á colònia ó estació estihuenca? Ho diém perque dona compasió y es llástima qu' eixos edificis històrichs vágen asolantse y desapareixent per sos punts, quant á pòca còsta podien conservarse y embellirse; este es el nòstre pensament al incluir así el tan famós convent de Vall-digna, á qui acabém estes pòbres ralles dedicantli una cansó:

Es el convent de Valldigna
el més ilustre y famós;
més causa dolor hui 'n día
vórel trist y ruinós.

Y lo que dona encara més pena es vore l' òdi reconcentrat que li tenen alguns dels que, á la sombra d' ell y dels que l' habitaven, han medrat y s' han enriquit ¡Juins de Deu que permetix tamanyes ingratituts, ell sab per qué!

Vall (els burrets de la)

Ductém que poble per poble tinga tants burrets com eixe, ó siga el de Tabèrnes de Valldigna; y diém asò,

perque haventmos quedát una nit en éll, al endemá quant sen anárem de matí al eixir el sòl cap á Cullera, m' hos sorprengué y m' hos feu detindre més de mitj hòra davant de la creu de la eixida, una gran riata d' aquells animalets, que be pasarién de quatrecent, guiáts en sa majoría per gichs. *¿Ahon van eixos en tant de burret á estes hòres?* li várem preguntar al tartaner que m' hos conduía. Y m' hos contestá: *Diu, á la marjal.* Y entonces m' hos várem convéncer de que verdadera-ment mereixía eixa població el dictat de *Pòble dels burros*, per lo molt que abundaven allí dits animals. Pero asò no vòl dir que també els seus duenyos ho siguen, com tal vòlta supònga algú, lo que pròva es que son estalviáts ó econòmichs en no gastar més de lo precís, qu' es lo que fa la riquesa dels seus naturals, á part de lo industriosos, treballadors y curiosos que son pera les faenes del camp, el qual saben esplotar á maravella, pasant ademés per ser modèlos de religiositat, com se veu en la grandiosa Esglesia parroquial que tenen, y en la part alta del pòble la hermosa capella modèrna y l' artístich y espayós Calvari á qui presidíx. Tot asò creém que mereix celebrarse pera que servixca de satisfacció y allicient, y este es l' objècte y fí d' estes ralles y de la copla que li dediquém:

Eixos burrets de la Vall
son un tesòr cadascú,
puix conduíxen al pòble
en valor de cent per ú.

Clar está que, siguent aquell terme casi tot plá y á propòsit pera trafegar en carros, podíen molt be fer ús d' ells pera totes les operacions de la tèrra, pero preferixen fero en los burrets, per tíndrels mes á conte el no gastar tant en això, mateix que les dònnes en no portar perifolls y vestir encara molt planes. ¡Qu' els ensenyen á eixos á saber viure els economistes de hui 'n día, si vòlen anar per llana y tornarsen esquiláts del tot com els borregos!

Vall (la) d' Albayda

Situát entre Benicadell y Mariòla per mijorn y el pòrt de la Ollería y la Sèrra Gròsa per nort, ve á tindre unes dos hòres d' ample y tres de llarch, contenint sobre vintitres pòbles, entre grans y giquets; tot ell planeja pròu, agraciantlo les moltes llomes y alteróns del terreno, els rius Clariano, Albayda y Bellús, qu' en escasa part el fertilicen, y les moltísimes vinyes, oliveres, garrofers y ábres fruitals de qu' está plantát. Els seus naturals tenen fama de industriosos, com se veu en Albayda, ahon hia dos fábricas principals de cera, la de Monçó y de Soler, que la trespòrten per tota Espanya; la de vidre de la Ollería, hui molt decayguda; la de llata d' espart d' Adceneta, en la que s' emplea casi tot el pòble; la de gèrres, còcis, llibrells y òrces del Ráfol; els pòus de neu ó neveres de Salèm, que també están de baixa desde la fabricació del gèl en Valencia; l' establiment de banys de Bellús, les d' ayguardent establides en alguns punts, els molins fariners que s' alcen en los rius nomenáts, y per fí la confecció del arròp en Benigani, que també va de capa cayguda dende que les confiteríes y pastiseríes s' han introduít dasta en poblacions pòch importants; pero lo que caracteriça més als naturals d' eixa vall, es sa relligiositat, en la que se distinguixen, á pesar de la indiferència actual, lo que fa que siguen pacífichs y moderáts en les sehues costúms. Per esta rahó ham volgut nosatros tráurelos así á colació y cantarlos esta cansó:

La vall d' Albayda es bonica
y els seus fills pròu moderáts,
á pesar de les llisóns
qu' els donaren alguns gats.

De vint ungles per supòst, com el Gatet d' Otos y algun atre; y això es lo que dehuen fer en tots los pòbles y comarques, agarrarse á les bones dotrines que salven, y deixarse les males que pervertixen y maten.

Vall (la) de Çeta

Es més montanyosa y trencada que l' anterior, pero no li guanya aquella á bonicaria, si se tenen en conte les varies y garrides llores que la embellixen, els molts barranquets que la crehuen, poblats de fontetes y d' arbres frutals, les faldes empinades de les sèrres, plantades de vinya dasta lo més alt, els plans y fondáes plens de oliveres, vinyes y parrals del rich raím de *planta, clotet y valenci*, les pintoresques penyes de Serrella, les còves de Balones, efècte dels terratrémols, y per últim els sis poblets enclavats en ella y situats en la falda de la montanya, com els nius de pardalets penjen de les rames dels arbres; tot asò sorprén y admira al que ho veu per primer vòlta, convençút de que no 's precis anar á Suïça pera contemplar les bellées artístiques de la naturalea, perque dins de la nòstra patria les tením tan sorprendents ó més que fòra d' ella. Este ha segút el únich mòvil que m' hos ha impulsát á dedicarli á la nòstra hermosa y pintoresca vall estos pòbres renglóns y la cansó que seguix:

La Vall de Çeta es garrida,
pero de molts ignorada;
fásen sos fills que la végen
y será més apreciada.

Y asò que creém qu' es interés de tots, m' hos pareix que tòca en primer llòch als que cónten en influència y dinés; estes dos palanques juntes sempre han alçat molt pes y hu han conseguit tot. *¡Inteligenti pauca!*

Vareta (la) de les virtuts

La verdadera fon la de Moysés, qu' en nòm de Deu es convertí en una serp, obrí pas per mitj del Mar Ròig, tragué una fònt d' aygua de la penya del desèrt y feu atres prodigis; pero el dimòni, qu' es la mona de Deu, feu també qu' els magos d' Egipte convertíren una vara en serp, més á d' esta se la va menjar la de Moysés, y

si posteriorment els bruyxos y tiritiquers han tengút la sehua vareta de les virtuts pera fer les sehues bruyxeries y pròves, sòls ha segut de mentiretes y pera fero vore, puix verdaderament no han fet en ella més qu' enganyar als tontos y fer riure als avisáts. No més, puix, hia una vareta de les virtuts, qu' es la de Deu y la dels sants que òbren en nòm de Deu, les demés no mereixen tal nòm ni tenen tal virtut, y si ho fan vore es per la sehua llaugerea de mans, qu' ells de per sí ni fan milacres ni pòden ferne, perque no tenen res de sants. Y com vullga qu' eixa vareta está tan nomenada, nosatros ham tengut l' humor de recordarla en este llibret, pera que hiaja de tot en ell, cantantli pera postres la sehua cansó:

Vareta de virtuts dihuen
la qu' esplòta als ignorants,
fentlos creure qu' es virtut
lo que sòls es jòch de mans.

Y així seguirá 'l mon dasta que s' acabe, puix com el número dels tontos es tan gran, sempre ni hiaurá qu' es creurán millor les paparrujes y mentires que no les veritats més clares y dignes de crèdit.

Vella (la) de Benillup

Está pròu nomenada encara eixa vella en lo condát de Cocentayna y en los pòbles d' aquelles muntanyes, sense que sapiám res de la sehua vida y milacres, ni per qué cridá en son temps l' atenció dels naturals de la comarca; la incluím, puix, así com una antigualla de la tèrra, á la que fa referència la sigüent quinteta:

Una vella en Benillup,
carregantse una taleca,
li dia al compare Lluch:
—*Qué botifarra tan seca,*
que no li puch traure el such.

Y vájen vostés ara á averiguar quí era eixe bòn compare, que podent portar éll la taleca al còll, li la carregá á la pòbra ahuela, pera qu' es queixara d' una manera

tan llastimosa; com aquell que diu: *Tú que no pòts pòrtam al bè.*

Vestuari (la Casa)

Es antiga dependència del Ajuntament, y s' alça enfront de la porta dels Apòstols de la Catedral, en lo carrer del Micalet, al qual te una frontera y l' atra á la plaça de la Constitució; d' estil clásich, sevér y elegant, sòls oferix de particular un hermós trespòl alusiu á València, en àngels y núvols, de D. Vicent Lópeç, ocupant els baixos un retén de guardies municipals, y el pis alt el Juçgát municipal del distrit de la Mar; en la fajada que dona á dit carrer existix una lápida de marbre negre, en una inscripció lletina que data del reynát de Càrles IV, any 1800, y de dit edifici ix la Corporació popular, precedida p' els macérs y timbalérs, pera assistir á les funcions relligioses de la Basílica. Com edifici, puix, oficial de València, fundát en lo referít any, sense més objècte qu' el de revestirse en éll de uniforme els edils en díes solemnes, ham volgút nosatros honrarlo en este llòch y dedicarli esta copla:

En la Casa-Vestuari
se revist l' Ajuntament;
més els vèrts republicáns
brillen sempre per ausents.

Y es perqu' encara que son catòlichs, puix están batejáts, com no més practiquen la relligió en ses cases, segurament s' afronten de qu' els végen entrar en la Sèu y dempuix eixir en les provesóns. ¡Aném, cristiáns nòus com els antichs morúschs, per eixemple!

Vull (tant te), qu' et trach un ull

Es un refrany molt estés p' el nòstre reyne, sinònim del *tanto te quiero, que te apuñego* dels castelláns; pero encara que pareix un voler raro, s' observa pròu en lo

mon, per ser l' amor tan caprijós y tan cego, si no es com Deu mana, que tot hu atropella; per éll, tant hòmens com dònes, cometen els majors excessos y les més grans barbaritats, y dasta hia máres que fent les festes als seus giquets y besantlos, dihuen: *M' el menjaría cruét*; també hia casáts que de çèls maten á les mullers y viceversa, lo mateix que novios á les novies y éstes á élls, y dasta els animals tenen eixe voler tan descompasát, puix veém algunes gates qu' es menjen la cria á penes la tenen. ¿Qu' ham de dir nosatros á d' asò? Puix *Amen*, com día un escolá á tot, perque pera vore còses polides y gròses y de tots los colors, de teulades per avall. Y dit lo qu' ham dit, fem punt, y no de calsa, y cantém esta cansó:

Tant te vull, qu' et trach un ull.
 ¡Vaja un voler fí y graciós!
 Si m' has de voler aixina,
 val més que vullgues á un gos.

Y si ésta no senta bé, tiraré m' de la vella, que diu:

L' amor la pintaren cega
 davall d' un escudeller,
 y com ella no s' hi vea,
 á tots donava quefer.

Y tant com ne dona quant se desbarata, puix en encarabacinarse éll en una còsa, primer rebenta com una cigala que se la deixa estar.

Xaló (de) que de Gata ve

Es un modisme burlesch, referent á eixos dos pòbles del Marquesát de Denia, en lo qual se veu retratát el carácte pròu semeiant d' ells, puix si la ú té 'l cap gort, no 'l te menys l' atre, sent asò parent de cabúts, toçúts y soberchs, que no sabém quí será més quí. Per lo demés, eixe modisme es ben conegút en la contorná y en moltes poblacions del nòstre reyne, prenintlo tots en lo mateix sentit; el posem, puix, en este llòch pera que no s' olvide, cantantli la sehua cansó:

De Xaló y no 'l tòques,
que de Gata vé;
no 'm caurán de rifa,
perque no 'ls posaré.

Diu el dijo que *Deu els cria y ells s' ajunten*, y pareix qu' els hájen triát á pòlse, puix tal vòlta no s' encontren dos pòbles que més se semblen en caràcter y costums qu' eixos dos.

Çabateáo (el jòch del)

Consistíx en formar una mòla de hòmens ó gichs gitats en sòl de tèrra, en les comes allargáes, agarráts uns als altres de les mans á mòdo d' una cadena y en los pèus apuntaláts com els ralls d' un carro sobr' el torn d' ell; ja en eixa postura, apreten tots els pèus y comencen á rodar, sense soltar ningú del rògle les mans y apoyant no més els pèus sobre tèrra, y com ròden tots molt fòrt, á penes un pèu afluixa se desbarata la mòla y cahuen uns damunt d' altres, acabant per pegarse patáes y pròu vòltes barallantse de veres, sobre tot quant hia entr' ells algun mal intencionát que trenca á pòsta la cadena de les mans y els péus, pera que pare tot al retrotero. Com se veu, es un jòch molt esposát á bregues, y casi sempre n' ix algú dels que júen escalabrát. Per això hui 'n día s' usa ja pòch, y nosatros el continuém así com un recòrt y li cantém una copla:

Li dihuen çabateáo,
perque 's peguen çabatáes
els que júen y els que miren
com s' arregla eixe tingláo.

Y es natural que ahon se peguen d' eixa manera hiaja rinyes, paraules gròses y lo que no 's diu.

Çafanòria (dir lo que vòl, com)

També esta es una frase molt corrent en los pòbles del reyne, per més que ignorém quí era eixe tipo ó per-

sonage, ni la patria á que perteneixía; es de supòndre que fora de la part d' Alcòy, y per lo tant del condát de Cocentayna ó Muro, qu' es ahon abunden les çafanòries, y que per ser molt mentirós li tragueren eixe sobrenòm y li aplicaren esta frase ó modisme, puix á quansevòl que se mira pòch en lo que parla, que diu desficácsis ó tonteríes y que ment més que la *Gaceta*, en seguida l' intimen: *Eixe diu lo que vòl, com Çafanòria*. Per tindre, puix, la notorietat que té este dijo, el posém nosatros así y li cantém esta copla:

Dir lo que vòl cada ú
es fer lo de Çafanòria,
que día lo que volía
més que fora una baldòria.

Per això el tendrien tots com á Tonet de Gijè y á Jorret de Fraga, qu' els tractaven de pòch trellát y es burlaven tot lo que volíen d' ells.

SEGONA PART

Acciòmo (l') de Pego

Es tan venerada en la comarca la image del Santíssim *Ecce-Homo* d' eixa vila, y tan nomenada en les provincies d' Alacant y Valencia, que no podém deixar de dir así algo d' ella, al vore la suntuosa y rica capella redona que li té dedicada dita població, y sobre tot la devoció y entusiasme qu' els pegolíns li profesen; puix además del cult perenne qu' el capellá designát li tributa en aquélla, li dediquen funcions rumboses en la festa de la Sanch, y per fí fan huit dies de porrat, que á d' asò se reduíx al present la celebrada y concurrida fira de atre temps. Cantemli, puix, una cansó per remát, ja que no podém donarli atra còsa millor:

L' Acciòmo de Pego
es molt venerát,
y tot s' heu mereix
qui tant ha pasát.

No per éll, que res devía, sinós p' els belitres dels hòmens, que no pararen dasta ferlo morir en una creu, y dempuix encara li paguen casi tots en ingràtituts.

Aleluya, aleluya,

qui no mata pòrch no menja julla; així arremata eixe dijo ó modisme, que s' usa molt en tot lo nòstre reyne,

regularment per los gichs, y pareix indicar pera molts que la verdadera alegría consistix en tindre assegurada la bona papanda, per més que moltíssims atres no están conformes en això, perque també ni hia que sense matar pòrchs ni borregos, menjen millor qu' els qu' en maten; pero com no s' ham proposát apurar la matèria y sí sòls apuntarla en este llibret, una vòlta conseguit l' objecte, farém punt redó y cantarém esta copla:

L' Aleluya es alegría,
y per això es diu en Pasqua,
que hia mones y monòts
y còses que donen basca.

Y no pòca, puix en la excusa de la mona, els afectats á les parròquies del deu Bach prenen cada turca, que li parlen al Nòstre Senyor de tú; eixos mosquits de bodega tota l' alegría la vòlen pera d' ells, y per això se la fiquen en lo ventre. Bòn profit qu' els fasa.

Alimònquili

Era un francès baixet, prim y pròu lleig, que vingué á Valencia y anava á captar; en lo gayatet que portava en la má feha unes pasaetes, com si ballara, al compás d' una tonaeta ó romiatje, que creém que ni él s' entenía, tan pòca sustancia tenía tot lo que día y eixecutava; en tot y en això, com els valencians son així, començaren á ferne cas d' ell, formaren un tipo y dasta arreglaren la peça valenciana del seu nòm y el feren eixir en lo teatre al representarla. Este fon el nòstre tipo, á qui li ham tirát estes quatre ralles per haver fet riure pròu en dita ciutat y en atres, y ara li cantém una cansó:

El célebre Alimònquili
jocá per lo desgraciát,
pues en res tenía gracia,
ni sustancia, ni trellat.

Y si ham de dir la veritat, no m' hos entren pòch ni gens els franjutes, per ser tan figurers, tan fantástichs y aficionats al most, en algunes excepcions.

Almonedes (les) en Valencia

En los pòbles es molt raro que la familia d' un difunt venga els mòbles, alhayxes y demás que li perteneixien en vida, pero en dita ciutat quant en ans dispònen d' ells, venentlos á pública subasta en la mateixa casa ó habitació del mòrt, per mitj d' un corredor, com si els donara pena conservar res de la sehua memòria. No anèm á criticar les almonedes, pero sí á dir que m' hos jòca molt el mòdo de vendre huí en eixes cases, comparát en lo qu' empleaven á mitant del sigle pasát; ara tot se publica en castellá, com si estiguérem en mitj de Castella, y abans tot en valenciá, lo mateix qu' els cataláns ho fan també en la sehua llengua. Així dia entonces el corredor: *Cavallers y senyores, fassen el favor de guardar silènci y atenguen, que va á escomençar l' almone- da;* y traent un objècte principiaba: *¿Quánt dirém, quánt d' asò?* lo qual repetía, afegint: *Donen tants reals de velló,* dasta que dites *á la una, á les dos y á les tres,* entregava la prenda al seu duenyo, pronunciant esta frase sacramental: *A plaer de qui es.* ¿No 'ls pareix á vostés que asò contrasta pròu en la mòda tonta y ridícula de voler diro hui tot en castellá? Puix rònegament per això ham volgut tirar nosatros estes línies y entonar esta cansó:

Les almonedes abans
se feen en valenciá;
pero com som tan goletes
les fem ara en castellá.

Y per això m' ho se burlen els cataláns, y en rahó, puix ells siguent tercos y tot, lògren del govèrn tot lo que vòlen, y á nosatros m' hos trata de vaqueta. Encara fa pòch; als afemináts y mariquites, bastó y riures pròu d' ells.

Almudí (l') de Valencia

Está situát en lo carrer del Salvador y es un vast edifici de 774 metros d' àrea y de forma quadrada, ahon se

deposita el blat ó forment destinát á la venda; se fundá en 1571, sobre les ruínes d' un paláu arábich, del qual conserva el tipo, y encara que no te mèrit algún artístich, no carix de caràcter antich, en los seus grans archs de mitj punt y algunes pintures murals d' escás valor y deterioráes per lo temps, siguent lo millor que té la fayxa de taulellets de Manises, en la qu' están pintats diferents àngels, la Mare de Deu y Sen Vicent Ferrer. M' hos pareix, puix, que mereix la pena de fer así memòria d' ell, qu' es l' objècte d' estes ralles y de la cansó que li cantém:

L' Almudí es un edifici
en molts ayres de paláu,
qu' es lo que fon quant manava
en Valencia el mòro brau.

Per això els valenciàns dehuen procurar conservar-lo, cuydant de que no s' asòle, ja qu' es ú dels pòchs edificis que té d' eixa classe.

Andaluços (els) d' Enguera

En la canal de Navarrés pasa una còsa molt particular y es, que cada pòble te un mòdo de parlar diferent del atre: en Agna parlen una xerga, meçcla de castellá y valenciá, pijor que lo que diém castellá de Ruçafa; en Gella parlen algo millor el castellá, pero sense pronunciar la *c* y *z*, y en un tò aspre y altanér, efècte del seu caràcter recelós y pòch atractiu; en Bolbayt, Navarrés y Quesa parlen gangós y la *z* la fan *j*, y en Enguera, en això que recorren tota Espanya, sobre tot Andalucía, venent draps y fayxes, parlen l' andalúç casi més cerrát qu' els mateixos andaluços. D' ahí el qu' els donen eixe nòm en la dita canal y en lo distrit de Xátiva, per lo molt que jòca y se diferència l' actual llenguage del que abans usaven les ahueles, que dien: *Chico, tráeme la ali-maña y subiré á ratetes*, y el que també nosatros, pera fer còstar eixes còses, els hájem tirát estes ralles y la copla de caixó:

Els viajants de Enguera
parlen tots en andalúç,

venent fayxes, draps y mantes,
ternes y drets com un fus.

Puix la veritat es que tots ells páren molt *pifientes*, son vanitosos perque sí, *muy curros y echaos pa lante*, y tenen molta tèrra en l' Havana.

Arques (les) d' atre temps

Son resialles dels mòros, que sent guerrers perque sí, quant no tenen en quí combatre combaten ells entr' ells, fentse tot el mal que pòden; per això nosatros els valenciáns heretárem d' ells les arques ó batalles campals á pedra seca, fetes de pòble á pòble, les quals han costat Deu y ajuda de desterrar del nòstre reyne, quedant encara alguns poblets de montanya, ahon s' estilen, pera vergonya del sigle vint en que vivím. Y á fí de conservar una memòria d' eixes còses, que no volguérem qu' es reproduiren més, ham tirát estes ralles y cantém esta cansó:

Les arques que abans se féen
els gichs malcriáts dels pòbles,
augmentaven més els òdis
mateix entre richs que pòbres.

D' ahí els mòts ó sobrenòms que se treen uns als atres, y les cansóns que se cantaven, de les qu' encara s' en recòrden una porció.

Asíl (l') de Romero

S' encontra en la ronda de Guillem de Castro, front á la Beneficència; y es modèrn y de grans proporcións; no obedix á nengún estil, pero es monumental y la capella giqueta, dedicada com aquéll á Sen Joan Batiste, resulta elegant. El fundá el Marqués de Sen Joan, banquer d' este nòm, en l' últim tèrç del sigle XIX, en igual fí qu' el primitiu de la Beneficència, ó siga pera les families del grèmi de la Seda, al qu' ell havia perteneix-

cút, y allí s' alloyxá el Cardenal Monescillo ans de sa entrada solemne, trencant la tradició dels arquebisbes valenciáns, que dende Sen Tomás de Vilanòva, se instalaven pera eixe cas en lo *Socós*. Creém, puix, que per tot asò mereixía qu' el donárem así á conéixer, y així hu ham fet, cantantli ademés esta cansó:

L' Asíl de D. Joan Romero
es Asíl de caritat;
be feu el noble banquero
de fundar son Asilát.

Perque així té tots los díes qui prega per ell, y d' atra manera ja no s' en recordaría á estes hòres nengú de tal personage.

Bacorérs (els) d' Agost

També entre eixe pòble y el de Monnòver, els dos de la provincia d' Alacant, reynen dende antich les etiquetes, quimères y prevencions d' atres, y no sabent cóm desprestigiarse y tirarse per tèrra, se trahuen mòts ó sobrenòms més ó manco apropiáts. ¿Qué estrany es, puix, tenint en conte lo qu' ham dit abans, qu' els fills de Monnòver els diguen *bacorérs* als d' Agost, perqu' en lo terme d' éste abunden molt les figueres bacors ó negres, y els d' Agost els tracten de *lladres* als de Monnòver, perque s' han fet richs robant, estafant y per atres mitjos il·lícits? Per això que res te de particular, y més quant ni á uns ni á atres els entra de les dents en adins tot lo qu' es puguen dir, perque ho prenen ja per costum, encara que de mala lley, també nosatros els ham volgút traure así á relluir, cantantlos ademés esta cansó:

Els bacorérs d' eixe pòble,
no son simples ni son bovos;
pero cullen moltes figures
y per això els canten trobos.

Més això no trenca nengún hòs ni rebaixa als fills d' Agost, y per lo tant fan pòch cas de qu' els ho diguen.

Banys (els) del Almirant

Están situats á má dreta del carrer d' eixe nòm, y son restos d' un balneari árab, als que dona entrada un pati del mateix estil, en jardí, encara que modèrn; l' interior es una estancia circular, en sa mitja taronja, allu-mená per varios tragallums, que pròpiament son els antichs banys musulmáns, si be més grans qu' els actuals. Els cita ja Jaume Ròig en son *Libre de les Dònes ó Spill de Consells*, vulgo *Cudolada*, dientlos de Sanón y Suay, amo y arrendador respectivament del Establiment. Véjas *Valencia Topogràfica* de Boix. ¿Quí en vista de la sehua antiguetat y oríge, no 'ls nomenará en este puesto y els cantarà una cansó com esta?

Eixos banys del Almirant
son restos árabs encara;
per això el carrer y ells
tenen de mòros la cara.

Y efectivament, quant ú entra en eixe carrer, pareix qu' entre en un barri morisch, puix dasta la configuració d' ell, lo pròpi que la del balneari, tenen eixe caràcter.

Barranch (el) de Malafí

Comença en lo terme de Tollos, partit de Cocentayna, un pòch més amunt del antích caseríu de Capaymona, se fica baix del célebre Pohuet entre sèrres molt altes, corrent unes tres hòres dasta el Pla de Petracos, d' ahon baixa uns tres quarts y tòca per les mateixes parets del poblet de Benigembla; d' allí va corrent pròu fondo per los termes de Murla, Parcent y Alcanalí, pasa casi plá per vòra de Xaló y Llíber, torna á afondarse al arribar al despoblát de Gorgos, del qual reb el segon nòm, atravesant el pònt nou del pòble de Gata, y entránten p' el terme de Xabia desemboca en la mar; en eixa travesía de unes deu hòres de camí, sòls en Xaló te una fònt tal qual abundant, que rega un bòn pany d' hòrtes, un atra regular en terme de Gata, y lo demás tot está sempre

sech, llevát de quant plòu y té l' avenguda. Per ser, puix, tan nomenát en lo terreno, ja que no 's caudalós, ham volgút nosatros tráurelo así á relluir, cantantli la cansó de costum:

El barranch de Malafí
té una corrent tan regrán,
que al poblet de Benigembla
l' asòla més de cad' any.

Y per això el Govèrn ha construít últimament un mur de contensió, á fí de desviar el barranch y evitar el gran destrago que li causaven les sehues avengudes.

Botiflets y Maulets

Els primers eren els partidaris dels austriachs y els segons els dels borbònichs, en la guèrra de Sucesió, que començá en lo sigle XVIII y acabá en la desgraciada batalla d'Almansa, l' incèndi de Xátiva y la pèrdua dels Furs del nòstre reyne. Pera que no 's borre, puix, el recòrt dels *galtuts* ó *botinflats* y dels *mauladors*, que suponém significarién els referíts sobrenòms, ham volgút tirarlos estes línies y tráurelos la cansó que correspon:

Els botiflets ó maulets
be m' hos feren la tirana;
uns esquilantmos del tot
y atres venentmos la llana.

Qu' es lo que sosuix en totes les guèrres: molt de robatòri, bona còsa de sanch y no pòca fam y misèria dempuix.

Bovo (el) de Coria

Este tipo no perteneix á la tèrra del Gè, y per lo tant no devíem enclòurelo en estes planes, pero li doném cabuda en elles per ser tan popular en lo nòstre reyne. S' encontra en la Sèu d' aquella ciutat, en estatua sentada, de pedra márbre, baix la forma de un gich de

nòu á dèu anys, en les cames mitj crehuades, els braços y mans sobre el pit, descalç y en lo cap al ras, en la cara un tant elevada y mirada pròpia d' un simple ó lelo. Algun mèrit deu tindre dita figura, quant el celebrát Velaçques la reproduí en un quadro, y per això nosatros ademés d' estes ralles li dediquém també esta copla:

Bovo de Coria li dihuen
al qu' está en aquella Sèu;
més no sería tan bovo
quant ficá allí dins el pèu.

Puix *en la Sèu, fica el pèu*, com diu el dijo, y no 's de molt bovos ni simples el entrarsen en eixe puesto. Lo que podém assegurar es que, si entrá bovo, s' en eixiria ben pronte espavilat del tot, com sosuix als escoláns y acolitets.

Bram d' ase no aplega al Cèl

Se diu en sentit bromesch, y s' aplica al que sense motiu se queixa molt y parla si té que parlar, cridant y pegant gillits com un desatinát, y clar está que per més avalòts y ruido que mòga, ni tindrà més rahó ni 'l sentirán del Cèl; pero el que no 'n té més en la cambra de dalt, consevòl còsa fa, y per això tot se despaja en lo mon, perque hia de tot, y cada ú es com l' han fet, y ralla dasta ahon pòt. Per això nosatros li ham tirát así estes pòques ralles al tal refrá ó modisme, sense més pretencions, y també li cantém la cansó qu' es mereix:

Si el bram d' ase ó de burro
may podrá arribar al Cèl,
els qu' en la tèrra l' imiten
¿podrán lograrlo, Rafèl?

¡Qué sab ú! Lo qu' es el bram, de segur que no s' oirá de tan amunt; pero el bramador, segons en quin sentit breme; si es pera defendre la rahó, la veritat, la justícia y demés còses bones, sí; si brama ó adula pera dir barbaritats, blasfèmies, maldicions, destarifos y porcáes, *nequaquam*. Més clar aygua.

Caete (el tío) de Benilloba

Seguent encara nosatros molt gichs, allà p' els anys 1840 y tants, venía totes les setmanes al nostre pòble un saboner ambulante d' eixa vila, que li dien de mal nom *el tío Caete*; era un verdader tipus d' aquell temps, baixet, grosset, prou llegét, pero molt jamarrusquer y de la bulla, que sempre anava cantorrujant, tirant versos, estrevills y dotoríes, fent riure á totes les dones y portant darrere á tots els gichs y les giques; al burret, que no valia un sisó de vell y flach qu' estava, li dia pera ferlo acaminar: *Arre, burro, bòyra*; y á lo millor, quant manco t' acataves, entonava estos estrevills:

A tu puerta me arrimo
por darte un beso;
viene el señor alcalde
y me lleva preso.
¿Por qué me lleva preso,
señor alcalde?
Porque usted no se arrime
á reja de nadie.

Y quant ú se creía que ja havia acabát, soltava est' atre:

Once gallinas
veintidós pies,
y con los picos
son treinta y tres.

Aquell homenet no parava may de cantar ni de pesar sabó, y entre Gòrga, Billeneta y Balones despajaba tot el que portava, y despuix li saltava á cavall al burret, y més content qu' un giular s' en tornava al seu pòble. ¿No 's veritat qu' un tipus aixina es llástima qu' es pèrga? Puix per això l' incluím en este llibret, á fí de que dure la sehua memòria.

Calses (Deu provirá pa)

y no tenia comes, com arremata el refrany; se diu regularment de broma y en guasa quant algú te una confiança illimitada en l'èxit d'una còsa, y á falta de atres pròves ó rahóns que aduir, sòlta la primera part del tal dijo, contestantli els atres la segón part en lo mateix tò, ó siga rientse y bromejantse. Y com el tal refrá está pròu escampát per tots els nòstres pòbles, inclús la capital, á fí de que continúe y no 's pérga, l'ham posát así, cantantli per fí la copla de costum:

Deu provirá pera calses,
com pera tot m' hos provix;
més no esperém que provixca
quant el caprijo exegix.

Perqu' el Nòstre Senyor tot ho fa en orde, pes y mesura, no á tontes y á cegues, com ho fem nosatros pròu vegáes, y com moltes d'elles no sabém lo que li demaném, per això fa bé de no escoltarmos ni donarmos res.

Capella (la) de Sen Domingo

En la plaça de son nòm ó de Tetuán estigué el convent d'eixe Sant, del qual sòls queda la hermosa Aula capitular, del més pur orde gòtich, en sis esbèltes columnes en feix y tres finestres oxivals, en la part recaent al riu, hui casi tapiades del tot, y ella convertida en polvorí; lo demés hu ocupa la Capitanía ginerál, qual fajada actual es modèrna y elegant. De la grandísima Esglesia dels dominíchs no més queden la capella lateral de Sen Vicent Ferrer y la anèxa del Reys, ó siga una mitat de l'anterior fàbrica, restant al exterior la porta jurriguerèscia del temple, de tres còsos, traçá segons dihuen per Felip II, en escultures de mal gust, y el campanar quadrát de dos còsos, en dèu columnes unides dos á dos y estil toscá del sigle XV, com el de l'Audiència, portát así per Alfons V d'Aragó; un pati quadrangular en mitj, en archs redons y jardí, dona entrada á

dites capelles. La de Sen Vicent, hui parròquia militar ó castrens, es gran, en planta de creu lletina, hermós decorát corinti y freschs de Vergara; l' adornen dos grans llènços de Vicent Salvador, representant pasajes de la vida del Sant, estátues de Pujòl y dos medallóns de relléu, en los busts dels páres del titular. La capella dels Reys, una de les més típiques de Valencia, es quadrangular, gòtica, de pedra blava, y molt artística y severa; la pòrta del pati es de mitj punt, les finestres oxivals, y la escala doble de caragòl, que conduix al campanar, te molt mèrit; l' altar major, de fusta y també antich, conté imágens de talla y pintures de Cristòfol Carinyena; en lo cèntré está el sepulcre de marbre de D. Roderich de Mendoça, mòrt en 1523 p' els agermanáts, y de donya María Fonseca, sa muller, marquesos de Çenet, en les estátues jacents dels dos, òbra molt perfècta; també estaven así les célebres taules del Bosco, qu' es guarden en lo Musèu, y en la cripta, qu' es destiná á Panteó de valenciáns il-lustres, se depositaren les cèndres de Joan de Juanes. El convent se fundá en lo sigle XIII, renovantse y eixamplantse en 1692, lo mateix que la frontera y lo principal de l' antiga Esglesia. La capella dels Reys la començá Alfons V, en 1449, y l' acabá son germá Joan II, en 1463, siguent del mateix temps el campanar y l' Aula capitular. La capella de Sen Vicent Ferrer la construí l' arquitecte Gilabèrt en 1781. Tal es la capella de Sen Domingo y sa companyera dels Reys, de les que no sabent nosatros res més que dir, á lo manco volém despedirse d' elles, com els fadrins de la novia, entonantlos esta cansó:

En Sen Domingo se vehuen
dos capelles primoroses;
el qui critica lo antich
que les fasa més hermoses.

Pero que 's senye ans y s' aprete be les aspardenyas, que si 'ls arriba á d' ells, ja farà pròu. ¡A fe qu' els tals *nenes* estaven atrasáts! ¡Com ara!...

Capella (la) de Senta Llucia

Al cap del carrer del Hospital y apegada á éste, está la capella d' eixa Santa, ahon se fa el porrat el día de la sehua festa; conserva algunes taules interessants antigues, y en ella hia una confrería molt estensa de la titular. Fon fundada en 1379, y ha segut renovada y eixamplada fa pòchs anys, tenint al costat el puesto ahon s' espòsen els cadàvers dels que mòren de desgracia, desde qu' el llevaren de la capella de la Mare de Deu dels Desamparats. Reuníx, puix, pròu mèrits pera les línies que li ham tirát y la cansó que li cantém:

Una busca tinch en l' ull;
si la vull ó no la vull,
fasa la Vèrge sagrada
que Senta Llucia ábogada
me la traga de dins l' ull.

Puix no será la primer vòlta que, á penes li hu ham demanát á Senta Llucia, la busqueta que s' havia ficát en l' ull, s' en ha eixit sense saber còm; per això els giquets y giquetes li tenen tanta devoció.

Carme (el)

La Esglesia del antich convent d' eixe nòm, actualment parròquia de Senta Creu, está situada en la plaça de dita advocació, en la qual hiá abres y una fònt, sobre la que s' ha de colocar la estàtua de Juanes; la sehua façada, més alta que la náu, cònsa de tres còsos, alternats dels òrdens jònich y corinti, en colunes salomòniques, conjunt que resulta grandíós; les estàtues de la *Vèrge* y dels *Sants* son dels germáns Juli y Remundo Capúç, hiá dos nijos buyts, y el campanar esbèlt y aislat, de tres còsos, té per remat un àngel de bronç, siguent dels més elevats y hermosos de Valencia. L' interior, d' una náu y estil jurriguer templat, jòca per lo estret en la llargaria y alçada, resultant meçquina la disposició dels altars; en camvi la capella de la Comunió, entrant á má dreta, es

de lo millor del seu gènere, en l'ornat, elegant forma elíptica, arrogant mija taronja, y huit estátues y dèu baix-relléus superiors, alusius als Sants de la orde. En pintura hiá un *Salvador* de Juanes en lo Sagrari; en l'altar del Cristo, unes hermoses taules de les sehues filles Margalita y Dorotea; una bona còpia del *Pasme de Sicilia*, de Rafèl, y als pèus del temple una curiosa y antiga *Vèrge* en corona sobreposada. L'antiga Parròquia de Senta Creu, ahon fon enterrat el célebre pintor Juanes, estava en la placeta de son nòm, y com era giqueta y sense nengún mérit artístich, l'asolaren en 1842, treslladantla ahon s'encontra ara. En vista, puix, de la sehua història y de lo molt y bò que conté esta Esglesia, li dediquém la relació anterior y la copla que la corona:

El famós temple del Carme
es parròquia de la Creu,
puix era just que la Mare
rebera allí á lo Fill seu.

Lo qual pareix una coincidència providencial, perque d'eixa manera, la Mare de Deu es pòt dir que torna á estar al pèu del instrument de la mòrt de son Fill.

Casa (la) de la Ciutat

S'alça en lo carrer de la Sanch, y es un edifici molt capaç, pero el te l'Ajuntament com amprat, perque no 's d'èll, lo qual es una vergonya pera la ciutat de Valencia, que carixca el seu Municipi d'una Casa ó Paláu pròpi, ahon se reünixquen els seus individus. La *Casa-Ensenyança* que aquell ocupa, forma un gran paralèlogram aislát, en severa fajada de línies pures grèch-romanes, recaent al dit carrer, en la qual sobrixen l'elegant Consistòri, el luxós Despaig del Alcalde y el rich Argiu municipal; en l'Ajuntament se conserven divèrsos quadros en retratos de reys, deguts alguns á Lópeç, y atres de asunts històrichs ó relligiosos, com el de la Purísima y els Jurats, òbra d'Espinosa; y també alguns objèctes de gran valor històrich, com la Senyera ó pendó real de D. Jaume, la espasa d'este Rey, una bandera dels mòros y les claus de la ciutat, que s'emportá

Felíp V á Madrit y les torná D.ª Cristina en 1844. Esta Casa la fundá l' Arquebisbe Mayoral en 1758, pera Colège de senyoretas y ensenyança de giquets pòbres, y al tirar á mitat del sigle XIX per ruinós, el Paláu municipal, qu' estava en l' actual jardinet de l' Audiència, treslladaren á ella les sehues oficines. No m' hos pareix mal, y en pròva d' això li ham fet así llòch y li cantém esta cansó:

La Casa de la Ciutat
de Valencia, es molt hermosa;
pero no li còsta res,
com lo que pren la rabosa.

Lo qual es una verdadera ganga, que no 's lògra tots los díes. *Y ancha Castilla, que el rey paga*, com dihuen en aquell terreno.

Casa (la) de les Ròques

Está en lo carrer de son nòm y es un edifici antich de pòbre aspècte, si be de recòrts alegres pera els valenciáns; la entrada á ella pera el públich es per lo carrer de Roters, y allí se guarden els huit carros trunfants que van davant de la provesó del Còrpus, molt interesants pera la història del Teatre, puix en ells se representaven els Autes Sacramentals: son el de *Sen Miquèl*, ans *Diablera*, de 1535; *Plutó ó Diablera y Fe*, de 1542; la *Purísima*, de 1664; *Sen Vicent Ferrer*, de 1665; la *Trinitat*, de 1647; *Valencia*, de 1854, y la *Fama*, de 1897; es-cèpte les pintures de la *Diablera* y la talla de la *Valencia*, les demás tenen pòch valor artístich. També 's guarden allí els huit jagants, *europèus, turchs, gitanos y negres*, els sis nanos, *gitanos y negres*, que figuren en dita provesó, representant el cult de la Eucaristía en les quatre parts del mon llavons conegút, y les grans y giquetes nacións, els quals s' importaren de Castella en 1589; y per últim se vehuen les tres grans águiles dorades, alusíves als Evangèlis, y els demás accesòris del Còrpus. L' edifici se feu pera les Ròques en 1435, s' eixamplá en 1445 y 1500, y en 1781 es treslladaren allí els jagants y nanos, qu' estaven abáns en lo carrer de la

Glòria. Per ser, puix, objectes històrics y tindre el renòm que tenen en tot lo reyne, els dediquém estes ralles y la cansó acostumá:

El caseró de les Ròques
y demés que guarda dins,
no mereix p' alguns la pena,
per no ser valenciáns fins.

Y segur es que, si á conte d' ells anara, ja l' haveren assolat y haveren cremat els *girimbolos*, que dihuen ells; pero es perque *á qui pòch li còsta una còsa, pòch li dól*, y com á d' eixos no 'ls còsten res els objectes històrics que allí guarda la ciutat com òr en drap, per això no 'stán per eixes antigalles ni per nenguna de les que tant aprècia el verdader pòble valenciá. Fa molta falta una bona triá en lo ganao de dins, que hia moltes ovelles ronyoses.

Casèrna (la) de Quart

[Casi á la fita del terme d' eixe pòble y á la vòra dreta de la carretera que va dende Mislata, se veu un casilici pròu giquet, abovedat per dins, en un albeurador de cavallerías á la part de fòra; reb el nòm de la sehua construcció á mòdo de fortí, y per éll es conegút de tots els arrieros y carreters, que páren allí pera albeurar als animals, donantli la voluntat al que habita en eixe caseró, per lo treball que té de traure l' aygua de la cequia ó del pòu y omplir el albeurador. El tal edifici no té importancia, com es cèrt, pero atesos el nòm que pòrta y la construcció qu' el caracteriça, tal vólta no ni haja atre en lo reyne de Valencia, y sòls per esta rahó ham volgút nosatros que figure en estes fulles, lo mateix que la copla que li dediquém:

La Casèrna dihuen tots
els de Quart y de Mislata
á un casuig que hia entre 'ls dos
fet de bòveda y de tapia.

Y lo que son les còses, mentres s' alcen als alre-
dors atres edificis més importants y de més art, d' aquells

no s' enrecordém pera res, y d' eixe tan pobret y raquí-
tich fem esta memòria. Caprijos ó gifladures, que di-
huen hui.

Caseta (la) del pouét de Sen Vicènt

Casi al cap del carrer de la Mar, en Valencia, á má esquèrra y á pòques passes de la entrada principal de la Glorieta, se veu una giqueta capella de Sen Vicènt Ferrer, qu' era la caseta dels seus páres, y al girar el carre-
ró que seguix á d' ella, dit de la *Glòria*, está en un pati descubèrt el pouét del mateix Sant, en les parets plenes de rejoltes de Manises, en les que van pintáts alguns milacres y episòdis de la sehua vida. En 1498 comprá esta caseta el Grèmi de Botonérs al convent de Sen Domingo y la eixamplá, convertintla en capella, la qual se renová en 1667, segons la lápida llemosina de la fa-
jada. Per això encara que no tinguera dita capella nen-
gun mèrit artístich, basta ser de quí es, era pròu pera que se donara á conéixer als estranys que no l' han vista, qu' es lo que nosatros s' ham proposát al tirar estes ralles y la cansó que seguix:

La Caseta y el Pouét
del Pare Vicènt Ferrer,
demánen als valenciáns
cariny y amor verdader.

Y en efècte, els bons fills de la ciutat no olviden al Sant ni á les còses d' ell, com ho demòstra la devoció que li profesen á eixa Caseta y la fe en que behuen l' aygua del seu Pouét; pero éll tot s' heu mereix.

¡Casi res pòrta el diari!

Se diu pera ponderar la multitud de persones ó l' abundancia de còses, y es este modisme modèrn y sòls usát en Valencia y en los pòbles de la Vega, sobre tot entre 'ls lletráts y els que lligen periòdichs; en tot y en

això, com á gráfich y pròu espresíu, l'ham insertát en este llibret, cantanli la sigüient cansó:

¡Casi res pòrta el diari!
de mal s' entén, de bò pòch;
qu' en los temps que hui corrém
tot respira sanch y fòch.

Y á tot asò, les grans nacións están reunint en la Haya les Conferències de la Pau, que traurán lo qu' el mòro del sermó, lo mateix que les d' Algecires en Marruecos, puix el forn no está pera rosques.

Cent anys (d' así á) tots calbos

Este modisme corre per ahon sevòl, y no deu vindre-mos de nòu, perque la pelá quant manco s' acatarém, sense avisarnos sixquera m' hos pelará á pèl y á repèl, emportántmose al atre mon; pero el deixarnos calbos es lo de manco, lo principal es que aném á bòn puesto, encara qu' estigám peláts com un garró, puix peláts y tot, si morím en gracia de Deu, totes les peladures, tringets y traus podém donar per ben empleáts, en tal que tingám á Deu de la part. Que vinga, puix, la mòrt quant vullga, que de totes maneres ham de morir, siga tart ó pronte; y ja que no podém escaparse ni quedarse pera llavor, que tingám una mòrt dolça y morím en la pau del ángel, dempuix de burlarse del mon, pera qu' ell no 's burle de nosatros. Cantemli esta cansó per despedida:

Tots calbos d' así á cent anys
sense voler quedarém;
amaním, puix, les alfòrjes
y més en la mòrt pensém.

El que pensa á sobint en la mòrt va més dret y més rècte, no fa mal á nengú, te la concència més neta y no te pòr á morir.

Colège (el) de Na-Monfòrta

S' encontra en la plaça de les Barques, hui carrer del Pintor Sorolla, y el fundá D.ª Angela Almenar, viuda del juriste Monfòrt, en 1576; l' edifici no oferix res de particular, escèpte la inscripció commemorativa de damunt la pòrta, pero es interesant el colège per haver estat agregát á la Universitat; actualment l' ocupen les Escòles d' Artesans, qu' en llòch de donarli llustre á d' aquell, l' han desllustrát, per fer gala del seu tint láich, que no li favorix gens, en opinió de les persones sensates de Valencia. Que se les campaneje, puix, com puga, mentres nosatros acabém estes ralles en la cansó acostumada:

Colège de Na-Monfòrta,
qui t' ha vist y qui te veu;
ahir celebrát per tots,
hui sense mica de veu.

Y gracias que se sosté per la propina del Ajuntament, que si sòls contara en los recursos dels masóns y els seus similars, ja havera acabát en los torróns.

Colège (el) de Sen Tomás

Está situát en la plaça de les Barques, ara carrer del Pintor Sorolla, y es gran, en giqueta y elegant Esglesia, d' estil grèch-romá, y dos llènços en la image del fundador. Estigué agregát á la Universitat, y el fundá el Sant en 1550, siguent arquebisbe de Valencia; es modèlo de organigació y plantèr de notables teòlechs, havent tengut la sehua òbra bòn gust al principi, pero acabantse pòbrament. Asò n' obstant, atenent nosatros al piadós fí de sa fundació y á les vicisituts perque ha pasát, li dediquém estos pòbres renglòns y la copla á qu' es acreedor:

Colège de Sen Tomás,
plantèr de sábis levites,
educa be als colejals,
pa que vejen que l' imites.

Puix mentrimentes s' observarán les sabies constitucions del Sant, se complirà el fí de la sehua fundació y tot anirà be; de lo contrari, li sosuiria lo que al de Na-Monfòrta.

Còll (el) de Rates

Está situat entre Xaló y Parcent, pòbles del marquesat de Denia, y forma un boquete en la serra dita el *Carrascal*, penetrant per aquella cordellera de muntanyes, que ve sense interrupció desde Castells y conduix á Tàrbena y Callosa d' Ensarriá; en atre temps sòls hiavia per tot éll un caminet de perdús y á penes se vea pasar algun roder ó caçador, pero ara está casi tot plantat de seps de moscatell, figueres y almel-lers, poblat de cases y *riu-raus*, y sobre tot atravesat per la carretera provincial, qu' empalmant en la de Pego entrarà en Callosa, facilitant la comunicació d' estos dos caps de partit, abans tan soletaris y separats la ú del atre, y donant vida á eixa regió muntanyosa, tan escasa de camins oficials. Per esta rahó ham volgut nosatros donarla así á conéixer y cantarli esta cansó:

El còll de *Rates* li dihuen
á eixe pas del *Carrascal*,
tal vòlta perque abundaven
més que rates de corral.

Que tot pòt ser, perqu' en puestos com eixos sòlen habitar molt les áligues, raboses, gats selvats, rates penaes y atres bijos rars, y més quant transiten pòch per ells les persones.

Companyia (la)

En la plaça del seu nòm, darrere de la Llònja, s' alça esta Esglesia dels Pares Jesuïtes, recen construïda, grandiosa y de tres náus; la fajada es greco-ròmana, de tres portes, sobre éstes dos àngels de pedra y més amunt un

rosetó, de pòch mèrit, com el campanar; l' interior està decorát en gust y es magestuós, sobre tot l' ayrosa mija tarònja, l' altar major, en son templet aislát, ample y circular Presbitèri, y els altars del creuer; entre ses òbres artístiques descòlla la célebre *Purísima* de Juanes, en la primer capella de la nau esquèrra, taula tan corrècta com inspirada, á qual orige tradicional deu son nòm el pròxim carrer de la Purísima. La Esglesia primitiva fon una capelleta fundada en 1579, fentse temple més capaç en 1595, costejat en part per Sen Francésch de Bòrja, al que posá el Patriarca Ribera la primera pedra, y fon assolát en la Revolució de Setembre de 1868; la sehua bòveda tenia freschs de Victòria y Palomino, qu' es llástima que se perderen, y sobre 'l seu solar s' edificá la Esglesia actual, que té alguns bons llènços é imágens modèrns. Per tot això li doném así cabuda y li dediquém esta cansó:

Garrida es la Companyía,
molt més per dins que per fòra;
pero el mèrit principal,...
eixe se deixa á una vòra.

Qu' es el cult esplendorós y solemnísim qu' en ella se dona al Nòstre Senyor, y el be material y moral qu' escampen p' el mon eixos Páres, tan criticats y calumniats de les sectes y dels mals catòlichs.

Confrides, tèrra de lladres,

els gosos sòlts y les pedres lligáes. Este modisme li apliquen á eixe poblet en les sèrres d' Alcòy y distrit de Cocentayna, sense ducte per ser terreno de moltes penyes y molt soletari, encara que ara la carretera nòva que pronte enllaçarà Alcòy en Callosa d' Ensarriá, li donará més vida y facilitarà les comunicacions de les Montanyes en la Marina. Atres dihuen qu' este y atres modismes, sòls s' apliquen pera que vinga be 'l consonant; pero siga d' això lo que vullga, nosatros, no volent qu' es borre enjamay, li ham tirát estes ralles y pera darreríes li cantém esta cansó:

Confrides, tèrra de lladres.
¡Vaja una gracia gràciosa,

acumularla á eixe pòble,
sent de gent tan vergonyosa!

Y sobre tot, tan contraria de llevarli á un atre lo qu' es d' ell; si digueren afectada á visitar les tendes per vórelo jorrar y alçar el colse, ja sería atra còsa, perque mosquits de bodega en tots los pòbles ni hian.

Congregació (la)

Está situada esta Esglesia en la plaça de son nòm, siguent per la sehua hermosa fajada de orde compòst y elegant, esténs y sòlit interior, una de les principals de Valencia. Còsta de 3 còsos, lo mateix qu' el campanar, afectant la forma de creu lletina y la disposició claustral, en arrogant mija tarònja, altars de bòn gust y els baixos en notables mòstres de rejoyetes de Manises, que perpetúen el seu aspècte conventual. Casi tots els seus quadros son del célebre Vergara, fill d' esta parròquia y enterrát als pèus d' ella. S' edificá en 1645, en que se fundaren els *Felipets* ó Congregants de Sen Felíp Neri, continuant y millorant l' òbra el inteligent Pare Tosca; y en 1837, per estar ruïnosa la giqueta Esglesia de Sen Tomás, situada en lo carrer de Cabillers, á espalles del paláu arquebisbal, una de les més antigues de dita ciutat, se trasladá la parròquia de aquélla á ésta, havent segut restaurada fa pòch temps. Tal es l' actual parròquia de Sen Tomás Apòstol, haventse convertit en cases de la familia de Trénor el claustre y les celdes del ex-convent de la Congregació. En vista, puix, de la sehua importancia li dediquém nosatros estes ralles y la copla que seguix:

L' antiga Congregació,
parròquia de Sen Tomás,
es notable per ser òbra
d' un fraret sabi y capaç.

Això qu' els frares están tildáts de burros, vagos y atrasáts, pero els ho dihuen els que se tòquen d' eixos vísis y defèctes, y els tenen en tema perqu' els fan sombra. *¡Lo que puede l' andivia, que día Baldoví!*

Convent (el) del carrer de Ruçafa

Es de mònjes clariçes y está á má esquèrra del dit carrer, sense oferir res de particular; la Esglesia es quadrangular y giqueta, en decorát grèch-romá. El convent se fundá en 1609, per el Patriarca Ribera, y la Esglesia data de 1676. Y com á pesar de tindre pòca importancia material, y sí moral, per lo que representa, nosatros ham volgut tirarli estes ralles y una cansó com á tòts:

El convent de Senta Clara
es modest, com be sabém;
pero te moltísim mèrit
si en l' interior penetrém.

Puix la estreta regla de Sen Francés, qu' eixes monjetes observen, les fa rallar molt alt als ulls de Deu, per més qu' el món nou' conega ni hu aprècie.

Convent (el) de la Çaydía

En l' arraval de eixe nòm ó de Marjalenes, está situát eixe convent de mònjes cistercienses, qual Esglesia es de náu elevá, de vastes proporcions y ajustada als cánons clásichs; el fundá en 1260, D.ª Teresa Gil de Vidaura, muller morganática del Conquistador, y en èll está sepultada; el nòm de *Çaydía* ó *Çaeria*, com diu el pòble, es sense ducte de orige árab y el del antich paláu de recreo dels reys mòros, en qual llòch alçá dita Senyora el convent de Bernardes de *Gratia Dei*. Pera defendre la ciutat s' asolá el monasteri en 1808, y s' alçá de nòva planta dempuix d' aquella guèrra, perteneixent també al sigle XIX les construccions posteriors. Y atenent nosatros á la sehua importancia històrica y artística, ham cregut oportú dedicarli así este recòrt y la cansó consiguient:

El convent de la Çaydía
en Valencia es nomenát,
per ser còsa d' una reyna
y estar per ella fundát.

Puix volgué retirarse allí aquella noble matrona, portant una vida eixemplar y morint en bona opinió; dihuen qu' encara está sancera en la sepultura.

Convent (el) de Senta Úrsula

Junt á les torres de Quart, en la part de dins, está este convent, en pòrta de orde toscá, fundació del Patriarca Ribera, en 1606; te un quadro gran en la Mare de Deu y alguns Sants, de Cotanda, discípul de Ribalta, quals òbres escasejen molt; lo demés no oferix res de particular, n' obstant, atés el seu caracte, nosatros li fem este lloguét así y li cantém esta còpla:

El convent de Senta Úrsula
en la plaça de son nòm,
mereix que s' en recordém
per tindre també renòm.

Puix á sòles per ser la Santa la capitana de onze mil vèrgens, ja es digna d' eterna alabança y d' este carinyós recòrt.

Convent (el) de Sen Geròni

Está situát á una llegua de Gandía, en la baronía antiga de Palma y alquería ó caserío de Cotalba, y començá á fundarse á primers de Març de 1388, haventlo poblát 9 ermitáns del monastèri dels alreduors de Xabia; dotat p' el Duch de moltes rendes y favorít per atres senyors, pogué eixamplarse lo suficient, conduint aygua de la montanya per un aqüeducte de mampostèria; més avant l' adorná de quadros y pintures el fraret del mateix, Pare Borrás, y despuix de la esclaustració de les comunitats, haventlo comprát en companyía del terme, la casa Trénor de Valencia, estos senyors l' han convertit en una granja agrícola, restaurantlo y embellintlo á més no poder. Per ser, puix, notable, molt nomenát en lo nòstre reyne y haver contribuít á la fun-

dació del de la Murta, volém dedicarli este recòrt y la copla de caixó:

El convent de Sen Geròni
fon també molt celebrát,
per haver eixít tans frares
excelents en santitat.

En ell se criaven les hermoses llimes, dites encara de Sen Geròni, y en ell en fí sosuí, segons conten, el cas asombrós d'eixir un any el día del Còrpus, que no hiavia pròu personal pera fer la provesó, tots els frares difunts de la sepultura pera acompanyar al Nòstr' Amo, tornánten á ella quant s' acabá la funció.

Convents que hiavia dins de Valencia

Además del del **Remey**, de qui ja s' ham ocupát, existien el de la **Corona**, en lo que hui es la *Misericòrdia* y el carrer del seu nòm; el de **Sen Felíp** ò dels **Felipets**, en lo carrer de Quart, fóra murs; el de **Senta Tecla**, en lo carrer de la Mar, confitería de Burriel y demás cases de la mançana; el de **Sen Cristòfol**, de mònjes canonjeses, en lo carrer de la Mar, junt á la plaça de la Congregació; el de **Sen Francés**, en la plaça de son nòm; el de **Madalenes**, en lo que ara es mercát Nòu; el de la **Mercé**, en la plaça de son nòm y cases immediates; el de **Senta Mònica**, en la placeta á espalles del Temple. Y ja que no 'ls ham conegút ni sabém com eren, perque alguns d'ells eren grans y tots estaven consagrats al cult de Deu, volém rendirlos esta memòria y cantarlos esta cansó:

Els convents que dins Valencia
en atre temps existiren,
donaven millor eixemple
qu' els masóns qu' els destruíren.

Ya ho crech, com á que aquells eren escòles de perfecció y planters de virtut, y éstos d' egoisme y ambició estremada.

Cul (pareix) y bufa

S' aplica este modisme á la persona de gènit molt viu, que pareix presures en tot, y que quant encarrega ò mana una còsa y no li la fan tan pronte com ella vòl, en seguida tot es tirar llams y pèstes y fer y contrafer; y d' ahí el compararla al cul y á la bufa, que á penes vòlen desfogarse, primer se sent l' olor de forum que despedix ella, que se nòta el moviment d' ell. Per lo demés, el tal modisme es pròu usát en lo nòstre reyne, pero particularment en los distrits de Cocentayna y Alcòy y el Marquesát de Denia, rahò per la que nosatros li ham dedicát estes pòques linies y al mateix temps esta cansó:

Cul y bufa, dihuen tots,
qu' están sempre tan units,
que quant ella vòl eixir,
éll ja te obèrts els postichs.

Per això á la bufa li dihuen la *tía Pèpa*, *Esclafa pets* y totes les baldòries que vòlen, puix ix á la sordina, y quant ú menys s' acata li pega 'l nas una brafá més pudenta que la del gos que menja figues seques.

Desèrt (el) de les Palmes

Está situát en la provincia de Castelló, pròp de Benicásim, á la falda d' una montanya molt alta, ahon s' alça el convent de Carmelites Descalços del seu nòm, fundát en 1647 per lo venerable germá Bertoméu de la Santíssima Trinitat, que vingué del monastèri de Boltanya, en Aragó; cedí el terreno pera edificarlo el baró de Benicásim, y havent desal·loixát els frares el primitiu convent per malsá, dempuix de 100 anys de habitarlo, edificaren l' actual en siti més sòlit y ventilát; li dona entrada un carrer de ciprers, entre 'ls quals están les estacions del Calvari y dels Dolors de la Mare de Deu, despuix ve un mur elevát, al mitj d' ell la porteria, coronada per la imáge de Sen Elies, en molts vèrsos alusius á la vida religiosa sobre les parets interiors, y per últim una

ermita de la Vèrge del Carme, per la que s'entra al imponent edifici del convent, y en la que sòls pòden estar les dònnes durant els oficis divins, separades dels hòmens; el convent es sòlit per dins y te dos claustres de pòca llum; ú baix y l'atre dalt, y la Esglesia sense comunicació al exterior, te mijsa tarònja, una nau, l'altar major dedicat á Senta Teresa de Jesús en mitj del crehuer, quatre altars baix dels archs torals, la sagristía al pèu d' aquélla, damunt un còr espayós en òrgue modèrn, y dos pòrtes laterals que donen eixida, una al claustre, *hospedería* y menjador dels viagers, y l'atra al panteó ó cementèri dels relligiosos. Als alrededores del convent y entre 'l pinar se descubriren 9 blanques ermites ú oratoris y varies còves, dedicades á atres tants sants, ahon se retiraven els mónjos en cèrta época del any á reçar y meditar, quant eren més; tot aquell siti es pintoresch, de abundant vegetació y oferix els més grans còlps de vista, especialment les 5 puntes de les sehues altes montanyes, dites *les Agulles de Senta Agueda*, en una de les quals colocaren la creu monumental de fèrro el primer any del sigle XX. Y com creém nosatros que dit convent y el desèrt ahon radica, reuníxen mèrit més que suficient pera donarlos á conéixer, els ham dedicat este recòrt y la copla de costum:

Eixe convent y desèrt
que dihuen tots de les Palmes,
convida als frares y á tots
á salvar les sehues ànimes.

Qu' es l' objècte y el fí de totes les institucions relligioses, tan calumniades p' els sectáris y els mals cristiáns, que no més pensen en la mona de Pasqua y en regalar pròu el còs.

Deu els cría, y ells s' ajunten

S' aplica en ginerat á tots, hòmens y dònnes, pero en particular als casáts, els que sempre tròben çabateta de son pèu, ó siga gènits que congènen, puix á no ser així pronte se cansarién d' estar junts y se separarién, movent un escandall y tiranto tot á rodar, com sosuix á

casi tots els que se casen sense volerse; per això Deu ha fet qu' els que s' unixen en matrimoni, trien la companyia que més s' els acomoda en pensaments, costums, caràcter y gusts ó inclinacions, y d' ahí el que vejám marits indolents y abandonats al costat de unes verdaeres Maritornes, y p' el contrari, á hòmens molt sabúts y molt dignes al costat de dònes que son modèlos de prudència y dignitat. Tot, puix, se despaja en lo mon, perque hia pera tots los gusts; pero sempre será una veritat com un temple el refrany que va 'l front d' estes línies, al que per contera li cantarém la copla de caixó:

Deu els cría, y ells s' ajunten,
masa que sí es veritat;
pero ¡quánts ni hia que tiren
cadaú per son costat!

Y tants que no foren, perque hui 'n día s' ajunten molts, no com Deu mana, sinós com manen ells, y per això no van á ningun puesto ni fan res de bò; no 'ls arrendém, puix, les ganancies, que bé se les pòden penjar á la punta del nas y no 'ls caurán.

Encèndra (l' hòrt d')

Está en lo carrer de Corders (*Sogueros*) y perteneix-qué antigament á la distinguida familia d' eixe nòm, havent pasát fa pròp de tres sigles á ser propietat del dit grèmi, encara que conserva el nòm antich. Es vast y quadrát, pero no oferix res de particular, tenint una giqueta y modesta capella en la image modèrna de la Vèrge del Roser, Sen Domingo y Sen Pere martre, molt bonica. Junt al hòrt y front al asíl de Campos, estava, dasta fa pòch, la capelleta en la image colossal de Sen Cristòfol, propietat ella y el Sant dels pellérs (pelayres), quins al ser asolada el depositaren en la Casa Misericòrdia. Dita image se feu en lo sigle XV per Tomás Comergues, y se restaurá en 1867. Per ser, puix, tan antich y nomenát eixe hòrt, li ham tirát estes línies y la cansó que seguix:

L' hòrt d' Ensèndra es molt antich
y pròu nomenát encara;

pero els *corderers* deixen fer
tot lo qu' els dona la gana.

Lo qual els fa pòch honor á d' ells y gens ni miqueta als antichs duenyos, tan nobles com pietosos. ¡Còses d' este mon, en el que uns pasten y atres van al forn! com diu el dijo.

Entrá (la) de la Murta

Qui vòl bé á la sehua tèrra, funs les còses mes insignificants aplaudíx y remonta, perque á totes els te un especial cariny; y diém asò referintmos á la Entrá de la Murta en la ciutat de Valencia, pera enramar en ella els carrers y formar archs en les grans festes, puix no hia còsa més sencilla y al pareíxer més tonta, que vore entrar p' el portal uns quants carros carregáts d' eixa mata olorosa, als seus conductors vestits de llauradors, y dasta si se vòl una jarangueta qu' ix á rébrelos, lo mateix qu' el donçayner, anant tocant lo que saben, mentres els carros seguixen avant y els carreters entonen cançons á la valenciana. En atra població que no fora dita capital, eixe acte sòls cridaría l' atenció de la gent menuda, que sempre está á punt d' anar darrere de consevòl faraute, y tot lo més d' alguna criada novigera y amiga d' eixir á la pòrta del carrer; pero en Valencia estes còses despèrten tan gran entusiasme, que 'n seguida ixen tots á vóreles y molts acompanyarles dasta el final. Per això el mestre Giner que també está per elles, com á bòn valenciá, ha compòst la peça d' este nòm, la qual se tòca á dos per tres, fent pixar de riure cada vegada als verdaders valenciáns. ¿Qu' ham de fer, puix, nosatros, sinós seguir també 'l rumbo y pendre part en elles? D' ahí el que hágem tirát estes quatre línies y ara acabát la cansó que pertòca:

La entrá de la murta, ¡*gim, gim!*
m' hos demana dos còlps de *tabal*,
dos trompáes també al *bombardino*
y una bòn pasada al *barral*.

Puix eixes sinfoníes populars no produixen bòn eféc.

te ni donen completa alegria, si de quant en quant no s'arremulla la gola en algun traguèt de resòli ó giripiga.

Escòla (l') Pía

S' alça en lo carrer de Carnicers, siguent la sehua frontera grèch-romana, suntuosa y elegant, en bellíssimes escultures d' Esteve; l' interior correspòn al mateix estil, cridant l' atenció la gran rotonda y mija tarònja, la major de Valencia, encara que pòch elevá pera el seu diámetr, la que, com la O de Sen Joan, ha pasát á ser proverbial; l' altar major, en colunes de marbre vèrt, y els laterals, tots d' orde corinti, contenen el primer un fresch, y ú y atres varios quadros de Vergara, admirantse en la primera galería un *Sent Antòni de Padua*, de Ribalta. El convent, de línies regulars, el pòch elevát pero ayrós campanar y l' edifici anèxo pera les escòles gratuïtes, perteneixen á igual estil. Actualment, ademés de dites escòles, ahon s' instruïxen més de 1.300 gichs, está así el Colège Andrevá, agregát al Institut, en 150 alumnes; te Biblioteca, gavinets de Física é Història Natural, monetari, gimnasi, clase de música y demés accesòris pròpis del seu caràcter docent. Se fundá esta Escòla Pía en 1738, siguent els Arquebisbes Orbe y Mayoral els seus grans protectors, especialment l' últim, del qual du la Esglesia l' escút. Mereix, puix, esta Casa les nòstres simpaties, y pròva d' això son estes ralles y la copla que li dediquém:

Pa escòles la Escòla-Pía,
ahon s' ensenya en veritat,
y per això el que allí estudia
sòl eixir aprofitat.

Puix sense pretensions, com atres colèges, trahuen alumnes ben lluits en tots los rams del saber, y ningú d' ells s' arrepentix d' haber frequentat les sehues escòles.

Esglesia de Sen Carles

S' encontra á mitant carrer de Quevedo, á espalles de Sen Agustí, y es una giqueta capella, enclavada en l' Hospital provincial, d' elegant fajada, d' estil grèch-romá pur, en bones escultures y algunes curioses taules antigues. S' edificá en 1760, formant part del asolat convent de Camils; en 1804 fon adquirít p' els genovesos, y actualment perteneix á una familia, cas únich en Valencia, á pesar de lo qual se celebren en ella Coranta Hòres y atres actes públichs del cult. Com á capella, puix, històrica y digna de respècte, li dediquém estes línies y la copla de costum:

La capella de Sen Carles
qu' en son temps fon dels Camíls,
mereix nòstres simpatíes
per ser còsa dels seus fills.

Qu' eixa familia devòta, á qui perteneix, sapia conservar-la y honrar-la, ja que la fundá una orde tan caritativa com la de Sen Camíl.

Esglesia (la) de la Sanch

Está apegada y en la mateixa frontera del Consistori, siguent giqueta y sense oferir res de particular, fòra de que d' ella ix el Divèndres Sant la procesó del Entèrro. La sehua Confrería s' establí en 1400 y la Esglesia actual se construí en 1766.

La Esglesieta de la Sanch
se té en molta devoció,
per estar la Confrería
de la del Nòstre Senyor.

Y es natural y molt just, que havent aquella sanch preciosa borrarát en la creu el nòstre pecat, la distinguím y honrém allí ahon se venera.

Estiu (en l') tot hòm viu

Masa que sí, com á que dasta els animalujos de tota classe, que pareix que s' havien mòrt en l' ivèrn, reviuem y s' apareixen per ahon sevòl pijor que les mosques, infantmos á picáes els mosquits, fentmos mal de cap les granòtes en lo *ròch, ròch*, cantant com á desatinats y fent *còch, còch* els còrps, bramant els burros y movent de nit eixe ruído armònich dels grills en lo *rich, rich*, dels alacràns en lo *píu, píu*, de les serps, sacres y alcur-sòns *giulant*, y dels musòls y qüernetes fent *mèu, mèu* com si foren gats. Y si els animallets celebren á sa manera la entrada del estiu, ¿qué farán les persones? No cal dir lo qu' en eixe temps es divertixen y desfruten totes cantant, ballant, tocant guitarres, citres, flautes y atres instruments músichs, ni lo qu' es bromejen y jancejen unes á atres, perque això de sabut se calla; pero lo que més fa gojar en eixa temporada es que ningú gasta etiqueta en lo vestir y calçar, puix dasta els senyors més elegants van en cascarra, alforats y en çabates en jangleta, y les senyores més encopetáes visten á la *negliché* y de *porcasa*. Una còsa á sòles es la que incomòda, dona pòch gust y trenca á lo millor l' alegria y benestar del estiu, y es el pòch apetit ó pòques ganés de menjar que tenen casi tots, y la pelada que á sobint fa pendre sustos de mòrt. Mes això no 's deu estranyar en este vall de llágrimes, com tampòch estranyará el llector que nosatros arrematém en serio lo qu' ham començát de broma, cantantli pera postres una cansó:

En l' estiu tot hòm viu,
diém moltes vòltes,
perque no descontém
les ilusions mòrtés.

Qu' es lo que devíem tindre sempre en conte, pera no apegarse masa á este mon guilopo, que m' hos aflagaya y enganya entre tant m' hos necessita, y m' hos desprècia y arracona quant m' hos veu vells y desvalguts. Despreciemlo, puix, nosatros ans qu' ell m' hos desprècie.

Falles (les) de Sen Jusèp

Son fogates ó fogueres que se fan en Valencia la vespra del Sant, y el seu orige ve de cremar els oficials y aprenents de fuster, el *estay* ó bastó que sostenia la llum durant les vel·lades que treballaven desde Sen Miquèl dasta Sen Jusèp, afegint les borrhumballes del taller; la costum aná augmentant de cad' any dasta hui, en que s' alça un entaulát, en figures alusives de cartó damunt, baix d' ell estores y atres objèctes combustibles, fòchs artificials, vèrsos per les parets dels alrederors, cubertors als balcóns, y á l' hora de cremar tot, una música que tocant ameniça el conjunt d' animació y algaçara que sòls se compren en la ciutat de les flòrs. ¿Quí que siga valenciá de veres no desfruta y se riu pera mitj any, al presenciari y vore cremar les falles, y més encara les bunyoleríes tan enflocades, plenes de bunyòls y el pollís de llorer que totes tenen eixos dies plantát á la pòrta? Rigamse també nosatros, puix, mentres referím estos detalls y alcém la veu cantant esta cansó:

Les falles de Sen Jusèp
son el gòig dels valenciáns,
y el meu les bunyoleríes
plenes de bunyòls y rams.

Puix no de báes diém á vòltes: *Cada loco con su tema y yo con la mía*; perque la veritat es que cada ú te 'l seu gust y se rasca ahon li pica, si pòt, per supòst.

Fer com fan no 's pecat

Segons y conforme; si es be, devém copiarlo y seguirlo, puix además de donar bòn eixemple al pròxim, guanyém molt material y moralment, perque de fer be may se pèrt res; pero si es mal, devém sempre fugir d' ell, com el dimòni fuig de la creu, perque del mal no ix més que mal, lo mateix qu' el abre ruín no pòt fer may bòn frut. Per desgracia, hui 'n día hia pòchs qu' heu practiquen aixina, sinós tot lo contrari, y per això eixe

malestar que reyna en totes les classes de la societat, efecte de la falta de religió, de la desmoralització de costums, del ningun temor de Deu, còses totes que produïxen l'anarquia en pensar y obrar, creentse casi tots que pòden robar, matar y fer tot lo qu'els done la gana, en tal que no 'ls véjen les persones. Y com vullga que això no pòt ni deu pasar en bona lley, nosatros ham volgút qu'eixe modisme constara así, pera fer vore que no 's veritat en la majoria dels casos, y de pas cantarli una cansó:

Fer com fan no 's peccat, dihuen els hòmens
qu'en gíneral póchs escrúpols tenen;
més referintse á que tot es lícit
en tal que al fero no m' hos vejen.

A lo qual podíem respòndre nosatros: *Y lo demás al batre, si no á este al atre*, com diu un refrá, perqu'eixe mòdo de descurrir no mereix atra contestació. ¿Están vostés?

Filadores (les) de Montigelvo

Segons dihuen son totes modèlos de bones giques y sobre tot de treballadores, puix com allí no hia oficis, se dediquen á les faenes de casa y á les labors, anant á costura dasta ben fadrines, y per això ixen mestres consumáes en cosir, fer calsa, brodar y fer punt de gancho, còses totes en les que no hia qui 'ls fique má, havent un qué mirar en los eixovars que s'arreglen pera casarse. Pero les pòbres son en eixa part molt desgraciades, perque dempuix de llevarse les ungles de treballar tant, á penes hia un fadrí que s'acòste á d'elles y qu'els diga: *Por ahí te pudras*. Y no es qu'elles siguen llegendes ó mal garbáes, que moltes tenen pròu bòn pamet de cara, y les que no, son gracioses en lo parlar, vestir, acaminar y en tot, perque sí; lo qu'es qu'els hòmens son caprijosos com les mones, y tenintles millors en casa, van á buscarles de fòra. Per això qu'es un contrasentit y una còsa rara que no s'esplica, s'ham permetit nosatros fer así colació d'ella, además de reproduir la copla antiga:

Les giques de Montigelvo
 totes filen á la lluna
 pera ferse l' eixovar,
 y no s' en casa nenguna.

Pero en mitj de tot dehuen aconhortarse, puix pera casarse en un *perro* de hòme, que les fasa morir á mala mòrt ans de l' hòra, val més qu' es queden pera tíes, y á lo manco podrán ocupar-se en vestir sants, qu' es una òbra bona pera anar al Cèl. El que no s' aconhòrta es perque no vòl.

Fogueres (les) de Sent Antòni

Se sòlen fer en 'casi tots els pòbles del nòstre reyne durant la huitava del Sant, lo mateix al de Giner ó del porquet que al de Juny ó de Padua, y també sòlen ferne la vespra de Sen Joan y Sen Pere; pero així com abans se feen dasta en Valencia y atres poblacions grans, hui 'n día sòls tenen llòch en pòbles de curt vehinat, ahon, com no hia tants abusos, les autoritats no s' opòsen; pera la gent jove, tant gichs com giques, eixa costum piadosa es pòt dir qu' es una festa, ja que uns y atres van molt alegres boltant p' els carrers y botant els gichs totes les fogueres ó falles mentres están enceses. Y com això es al mateix temps una diversió de bòn gènero entre les pòques que queden, á fí de que se conserve la sehua memòria, els ham dedicat nosatros este articulet y la copla que seguix:

Les fogueres d' eixe Sant,
 com d' els atres qu' ham citat,
 demòstren qu' encara els pòbles
 crehuen y tenen pietat.

Y valga això, que si en los poblets estiguera la gent tant desenganyada y corrompuda com en los pòbles grans, ja no 's podria habitar en ells, puix tots los dies y á tot hòra hiauria *caranes y traqueries*, com dihuen les ahueles.

Fònt (la) de Linyán

Es la que s' alça á mijes en la plaça de la Sèu ó de la Constitució en Valencia, pera perpetuar la memòria y agraiment de la ciutat á d' eixe senyor canonge y bòn patrici, que començá la conducció de les aygües potables dend' el riu Turia á ella, deixant una creixcuda cantitat; pero en pròp d' un sigle que fa que dit senyor doná tan gran pròva de generositat y patriotisme, els valenciáns segurament no han tengut temps ni han pogut encara pagarli eixe deute de gratitut, puix si be molts anys arrere principiaren la tal fònt, se la deixaren escomençá, y aixina está y estarà dasta que Deu vullga, ó siga funs al día del Juí. Y tot es perque si així com el senyor Linyán era un capellá, havera segut quansevòl còsa, dita fònt ja estaria arrematá, puix ara lo que priva son els renegats, apóstates, torers, julos y peteneres, y no li vajes á la gent de huí en persones y còses series, que te se riuran per les bojaques. Pero ahí está principiada eixa fònt pera vergonya de Valencia y dels valenciáns, y en eixe estat ham volgut nosatros que figure en estes planes, posantla en sòlfa per mitj de la sigüent cansó:

La fònt de Linyán
començada está;
pero sòls Deu sab
quant s' acabarà,
si Blasco y Soriano
no li fiquen má,
y en quatre revesos
me l' asòlen ja.

Que sos perills corren, puix els aires que huí reynen son més de destrucció que atra còsa, com se veu en Valencia, ahon per cada una que s' en fa s' en tiren lo manco dèu; mes que córrega la bola, y així els anarquistes ja no tindrán que asolar tant.

Fònt Ròja (la) d' Alcòy

Naix en lo barranch del Molinar, á uns tres quarts d' eixa ciutat, propet de la preciosa ermita de la Puríssima, tan venerada dels alcoyans, ahon sosuí el prodigi d' apareixer tres imágens d' ella en tres lliris que se trobaren entre les bròses y mates del Carrascal. Allí van á fer romerías, paelles y una funció solemne el día de la festa, rahó per la qu' es pròu coneguda en tota la comarca, qu' es també lo que m' hos ha mogút á dedicarli estes línies y la copla consabuda:

La fònt Ròja d' Alcòy
es punt molt visitát,
sòls per la capella
qu' á la Vèrge han alçát.

Y ademés per l' allicient que presten lo bonico del paisage, la hermosa cascada, la bondat de les aygües y la ben provista hospedería. Conque anímense els excursionistes, que no s' arrepenedirán d' anar per allí.

Fònt Santa (la) de Teulá

A mitj hòra d' eixa vila y en la baixada del camí de Morayra, se veu al cap d' un replá, en un ciprer á l' entrada, una ermiteta de pòbre aspècte, que te damunt de la pòrta un quadret de taulellets, representant á Sen Vicent Ferrer; dins, sobre un altaret, hia un llencet de la Mare de Deu d' eixe nòm y un atra image giqueta de bulto del dit Sant, y al costat esquèrre, apegada una pocilgueta en un canyo de pedra, caent aygua de gota en gota en un giquet basi de òbra, un albelló que desaygua per darrere, y damunt una cambreta tancada, destinada sense ducte pera l' ermitá. Tal es l' edifici de la tan nomenada Fònt Santa, la qual aygua sempre diu que jòrra lo mateix y te virtut contra les enfermetats, com á beneída per lo Pare Sen Vicent en una de les visites que feu á Teulá. Com á còsa, puix, històrica y piadosa, la incluím así, y li can-tém ademés esta cansó:

La font Santa de Teulada
 es una ermita molt pòbra;
 tinguenla, puix, ben cuydada
 ja qu' es de Sen Vicent òbra.

Perque les còses conforme son se dehuen tratar; y si verdaderament el Sant tirá allí la bendició pera que may mancara aygua, y qu' ésta tinguera especial virtut pera curar, els teulains que vehuen el milacre patent fan molt mal de no cuydar més eixe llòch.

Formage (menjárli se el) al Retor

Este modisme s' aplica per broma als giquets y giquetes de set anys, que com van mudant les dents y quixals y els queden en la boca eixos portells, tots els qu' els vehuen així es guasejen y se rihuen, tirantlos eixe dijo ó frase. Y com vullga que asò sòls s' estila en este terreno, que sapiám, y no te traces d' acabarse per ara, ham volgút també nosatros pendre nòta en este llibret y cantarli esta cansó:

Que li s' han menját al Retor el formage
 dihuen als giquets que van mudant les dents;
 y es una brometa com un atra,
 qu' en llòch de trists, els pòsa més contents.

Y es perque la familia s' alegra de créixer y anar per amunt, així com les persones ja dures s' entristixen al vore qu' el temps corre y se van fent velles á presa. Per això un giquet li dia á son pare: *Pare, jo vullch ser vell*; y son pare li contestava: *Fill, jo voldría ser jove*.

Freres (els)

Segóns els masóns, els judèus, els rotatíus y la morrala del pòble baix de les ciutats qu' els seguix, qu' entre tots formen una insignificant minoría, els freres son uns vagos malfaeners, fanátichs y atrasáts, que retiráts en los seus convents, arrepleguen y se menjen la suhor del

pòble treballador, y d' ahí la misèria, l' atrás y el males-tar d' Espanya, relativament á les demés nacions d' Europa; pero el cas es que la història y els fets presents dihuen tot lo contrari, y tots els que discurreixen saben masa, que les comunitats relligioses han anat sempre á la devantera del verdader progrés y civilització, com á que casi tots els invents son òbra d' elles, y á la cayguda del Impèri Romá, si no fora p' els relligiosos, la civilització antiga, qu' es mare de l' actual, s' havera perdút per complet; per això qu' els pòbles han comprés els favor y beneficis qu' han fet y fan els relligiosos, els ham tornat á cridar, pròva de que no son com els pinten els seus contraris; pero ves còntalos tot asò y moltíssim més qu' es podria dir á favor dels frarets, á eixos ignorants que descurreixen p' els pèus y als pillòts qu' els imbuixen eixes dotrines ruíns, y traurás lo que tragué 'l mòro del sermó, si no traus insults y picardies d' ells. Deixemo, puix, estar per los gastos y no mallém més, que no ja pijor sort qu' el que no vòl oir, y les còses no vòlen tampòch á la mala ni á la forçosa; el qui nou' vullga creure que vaja á buscaro, y al que no li parega be, que arree, puix nosatros ja ham cumplit tirant estes pòbres línies á favor dels pòbres frares y aplicantlos esta copla:

Tiraren fòra als frarets
perqu' el pòble no 'ls volía,
segóns dien els masóns;
¿cóm es qu' ara el pòble els crida?

Luego no deu ser el verdader pòble contrari dels frares, sinós la garrapata de farautes y descamisáts que freqüenten els clups y les lògies, ahon s' ensenyen les dotrines més anárquiques y disolvents.

Gargantes (les) de Senija y Teulá

Son dos goles ó buyts entre montanyes, que servixen de comunicació á eixos dos pòbles, á Benisa, Calp y demés de la Marina, y verdaderament tenen la configuració de una gola, presentant els colses y recolses d' una serp y les curves d' un riu ó barranch; actualment per

la segon pasa la carretera de Alacant, que ha contribuít á evitar el perill dels ratoners ó lladres que abans roba-ven á dos per tres als pasagers, y pròp de Teulá s' alçen unes penyes molt altes y escarpades, veentse en la falda moltes figueres paleres; en la primera se vehuen al entrar desde Gata les ruïnes del despoblát de Gorgos, y casi tota ella está plantada ja de moscatell, en algunes casetes y riu-raus. Als del terreno no 'ls causen novetat estes escabrositats y accidents, pero sí als que no les vehuen, y per això ham tirát estes ralles y la cansó que seguix:

Les Gargantes de Senija y de Teulá
son per tota la Marina nomenades,
per solitaries, llargues y escabroses
y estar abans de lladres infestades.

Lo qual no era estrany en aquell temps, que hiavia pòques carreteres y no s' havia creát encara la Guardia civil, perque no hiavia la seguritat de hui 'n día, y manco en eixos punts tan amagáts y solitaris.

Gèrres (les) de Castelló

⌈ Son celebrades en gran part d' estes provincies les que se fabriquen en eixe pòble de la vall d' Albayda, per lo grans y fòrtes que son y p' el gran consumo que se fa d' elles, lo mateix que de còcis, llibrells y atres tifells de fanch cuyt, puix segurament la mina de terra d' allí no la hia en tots los puestos, á part de l' habilitat dels operáris qu' els construïxen. Per la importancia, puix, d' eixa industria y les bònes condicions que reunix l' òbra qu' en ella se fabrica, m' hos ha paregút convenient donarli así cabuda, com també aplicarli esta copla:

En Castelló de les Gèrres
á un trago m' han convidát,
y jo els ha dit qu' el ví de gèrra
no val res y está gelát.

Com es veritat, puix el vinet de per allí no més pareix aygüeta, y sòls servix pera les colades d' ayguar-dent; per això els podadors li allarguen tant les brocades

á la vinya, y cada cinch ó sis anys l' han d' arrancar pera tornarla á plantar.

Giquets (els) de Sen Vicent

Está situat este Colège en la plaça de son nòm, al cap del carrer de Don Ventura, y ocupa un gran espay en estens jardí, alguns pátis, una capella capaç y elegant, si be baixa de trespòl, y un vistòs Teatre, ahon representen el seus hòrfens y hòrfenes el *Naiximent* del Nòstre Senyor en castellá, y els *Milacres* del Sant en valenciá, representació esta darrera que ha contribuít pròu á la restauració dramática de la nòstra llengua. El teatret te 'l tejo molt ben pintat y excelents decoraciòns, y en el Colège-Asíl, dotat de tot lo dels de la sehua clase, hia una taula antiga de Sen Vicent Ferrer, en que figuren uns giquets vestits d' hábit dominicá, siguent monumental la part del edifici recaént al carrer de Lauria. El fundá Hospital Sen Vicent Ferrer en 1410, posant als seus hòrfens al cuydado dels *Begüins* ó *penitents negres*, y el reformaren dedicantlo als fills dels morischs recen convertits, l' emperador Carles V, que li doná el títul de Imperial, y Felip III, que l' ampliá. Escolano el conta entr' els Colèges agregats á la Universitat, pero D. Vicent Lafuente ho nega, alegant el caràcter benèfich que sempre tingué. Actualment el dirigix una Junta, estant al front un Capellá-Clavari y varies Germanes de la Caritat; els asilats, uns 90 gichs y 60 giques, visten l' hábit dominích, ocupen lloch preferent en les provesóns, y allá p' els anys 1860 encara eixien els dijòus de vesprá per los carrers en una andeta del Sant, cantantli els Gòjos davant de les cases qu' els encarregaven. Y tot asò es lo que m' hos ha mogút á nosatros á inclòure eixe Colège en este llibret y á dirigirli la copla de costum:

Els giquets de Sen Vicent,
¡quina institució més bona!
en dir qu' es còsa del Sant
son nòm á sòles l' abòna.

Sí; perqu' eixe excelent é ilustre patrici feu molt de bé per ahon pasá, pero en la sehua tèrra se pòt dir que

tirá el resto; lo qu' es qu' els seus paisáns van barrant alguns recòrts d' ell y escatimantli els seus honors, lo que pròva qu' el van olvidant. ¡Val qu' el Sant no 's rencorós ni vengatíu!

Gloriosos (els) de Valencia

Així els diuen en eixa ciutat als llauradors de l' hòrta, qu' el disapte Sant al tòch de Glòria, entren els primers en la plaça de la Mare de Deu dels Desamparats, uns en los carrets adornáts y carregáts de verdures, hortalices y frutes, átres á cavall de burrets aparelláts y enflocáts, y tots vestíts á l' antiga, mateix que les llauradores; á eix' hòra ja están allí aguardant la Guardia municipal d' á cavall, molts dolçayners y tabaleters y el jurát organizador de la festa, el qual repartix els prèmis als ginets, carros y cavalleríes de més mèrit artístich; fet asò, en un instant se forma una cavalgata dels mateixos premiáts, y precedida de dita Guardia, dels dolçayners y tabaleters tocant, de la Junta de la festa que va tirant vèrsos, coloms y aleluyes y del imponent, alegre y bulliciós gentíu, s' encamina per la carrera senyalada á la plaça del Mercat, ahon se disòl y es despedíx dasta l' any que ve. Es una festa típica, pròpia del caràcter valenciá, y encara que no conta més qu' un parell d' anys la sehua associació, te ja una porció de sòcis inscrits. Com á còsa, puix de novetat y curiosa, li dediquém les anteriors ralles y la copla que seguix:

Els *Gloriosos* els titulen
perque obsèquien al Senyor,
celebrant en molta pompa
sa santa Resurrecció:

Ya qu' ella es el principal fonament de la nòstra fe, puix si resucitá com havia dit ans de morir, es veritat tot lo que m' hos ensenya y devém creureu sense titubejar.

Hermanico (I')

Fa uns trent' anys se vea encara dins de la capelleta que hia apegada á la paret exterior de la Sèu de València, baix del arquet que comunica en la capella de la Patrona de la Ciutat, un ahuelet nanet, vestit d'ermitá y en un barretet negre al cap, el qual segurament arreplegava pera el cult de la Mare de Deu y al qu' el pòble, y en particular les dònes, li díen l' *Hermanico*; ell sense ducte no tenia art ni part en res, pero n' obstant, les aficionáes á juar als numerets, el prengueren per son conte y á totes hòres estaven importunantlo pera qu' els donara una bona juaeta, ó siga, qu' els ixquera la sòrt; tantes y tantes preguntes li feen, qu' al últim ja no sabia qué respòndreles, y en eixe cas se valia de senyes, accions y moviments, com rascarse 'l cap, plegar les mans, tancar els ulls, estirar els braços, allargar les cames, arrunsar els muscles, sonarse els nasos y atres, y la quadrilla de tontes y desfilosáes tot ho prenien per números, y dasta li duyen cera y li ficaven en la caixeta algún diner quant els eixia algún numerét premiát, cregudes de qu' el pòbre hòme influia pera qu' els eixira la sòrt. Tan gran es la ignorancia que hia respècte á cèrtes còses, qu' es lo que á nosatros m' hos ha fet fer así esta crítica de les tals juadores y á cantarlos la present cansó:

L' *Hermanico* era bòn hòme,
més rodát de juadores,
al fí el tornaren tarumba,
pijor que debanadores.

Qu' es com sòlen acabar els tipos, puix entregarse al pòble guasó y mal intencionát, es pijor que donarlo á ú als gichs, que dasta que no 'l tornen loco ó el maten no paren. *De gente non sancta, liberanos, Domine.*

Hòme baixet, hòme de pet

Se diu dels nanos en gineral, per supòst, sense intenció de oféndrelos, en els que se vehuen traces, pasáes,

accions, dotories y còses pròpies dels que com élls tenen l' enteniment molt arreplegat, y per això m' hos jòca tant el vórelos parar tan tesets y arriscats, els menèus, jumènsos y mencions de cara que fan, la serietat y cajaça en que parlen com si s' escoltaren, el mòdo de caminar pegant pataetes y corrent, com els burrets que sempre van al trotet y tant alvancen en un any com en un día, y la manera especial que tenen de fero tot en aquella gracieta y sal que Deu els ha donat. Quant veém á un nano fent figuretes y tirantla d' homenet, la veritat, no podem cloure la boca de tant riures, venintmos á la memòria en seguida el dijo dels castelláns: *Hombre chiquitín, embustero ó bailarín*, ó el nòstre que servix de tema á estes línies y qu' es més gráfich. Ningú, puix, deu estranyar en vista d' això, que m' hos haja pasat p' el cap posar así este modisme, ni que apliquém esta cansó:

L' hòme baixet, ben mirat,
no més es hòme de *risa*,
puix s' el pasa per baix cama
el qu' es alt, y en éll se pixa.

Com fan els gosos grans en los gicotets, encara qu' es mala comparança. Y ¿quí no 's riurá d' estes còses?

Hòme (l') de la tèla

Si guent nosatros encara gichs, ó siga allá p' els anys 1848, se nomenava molt per la provincia d' Alacant, y creém també que per les de Valencia y Castelló, que hiavia en cèrt punt un hòme tan fòrt, á qui ni les bales ni atres clases d' armes li podien fer res; y pera explicar eixa gran fortalea dién qu' era perqu' encara portava la camiseta de náixer, á la que li atribuïen eixa virtut; d' ahí el que tots començaren á nomenarlo per l' *hòme de la tèla*, y baix d' eixe mòt ó sobrenòm va córrer prou alguns anys, sent objècte de pòr pera les dònnes y giquets y de jacòta pera els que ho tenien per pura fábula, com era la veritat. Y com asò s' escampá tal qual y tingué la sehua resonancia entr' el pòble, sense fonament, per supòst, nosatros ham volgút reproduiro en este llibret y de pas cantarli la sehua cansó:

L' hòmme de la tèla dién
 á ú que segons portava
 la camisa en que va náixer
 y de tot deu se burlava.

Pero nengú el va vore ni sabía d' ahon era, lo qual dona á entendre qu' era una paparruja inventada per algun desocupát, que volía menjar y beure sense treballar á la salut dels tontos, y ho conseguí per una gran temporá.

Hòmme ròig y gos pelut,...

primer mòrt que conegút. Este es el refrany que corre per tots los pòbles del reyne, sobre ser més vell que l' anar á pèu, que l' arna y que les calses de traveta, y sense ducte fon inventát per algú que voldria pòch als hòmens ròjos, per alguna mala pasá que li haurien juát, y també als gosos peluts per algun mós que li pegarien; pero de totes maneres ¿qué tenen que vore en això els atres ròjos y peluts? ¿Acás per ú huan de pagar tots? Mes, vájen vostés á llevarli á ú la enrònea y la tiria que té á un atre, y sobre tot sabent qu' els d' eixe color y d' eixe pèl no sòlen ser masa fins que digám. Delicát, puix, es el punt, y no podent ni sabent nosatros resòldrelo, lo millor será deixar-lo en l' ayre, pera que un atre el resòlga, si sab ó vòl, arrematant nosatros en la cansó de costum:

D' hòmme ròig y gos pelut
 ni hia molts escalivats,
 y ningú se fía d' ells
 per més qu' els vejen pintats.

¡Vaja una prevenció tonta contra eixe color y eixe pèl! Pero els haurém de deixar en los seus tretce, porque *les quimères diu que no les curen els dotors.* ¿No 's això?

Hòrt (l') Botánich

S' encontra al cap dret del carrer de Quart, fóra murs, y dependix de la Universitat; es casi quadrat, té quatre

fanecades de terra, sobre 8.000 plantes, y conté eixemplars molt curiosos com els *Pandanus* y *Anthocarpus*. Hiá en éll varies estufes, una d'elles molt gran, lo mateix qu' el *Umbrácul*; té també herbari, llavorer, estanch, selecta biblioteca, arrèus de llaurança, etc.; pero es llástima que no s' el mude de puesto y s' el convertixca en paseig públich, haventne tan pòchs en Valencia. El primitiu Hòrt Botánich se instalá en 1633 en lo carrer de Molvedre, hòrta de Sen Llácer; á últims del sigle XVIII se intentá situarlo en part de l' Alamera, y en 1802 es trasladá al siti actual; destruit per les bombes franceses en 1808, el restaurá el Dr. Piçqüeta, Rector y catedrátich de Botánica de 1829 á 1867, colocant la estufa gran, que costá 6.000 duros, y posantlo á l' altura dels millors del estranger y al front dels nacionáls, escèpte el de Madrit, sobre tot desde la construcció del citat *Umbrácul*, ahon se li doná un banquet al célebre astrònom francès Flamarión en 1900. Com á qu' heu mereix, puix, li dediquém estos renglóns y la copla de caixó:

L' hòrt botánich de Valencia
es ú dels millors d' Europa,
y sería més encara
si pegara vent en popa.

O en trunfa, qu' es lo mateix, puix els valenciáns necessiten qu' els jòque molt una còsa pera interesarse per ella, y com tenen tants hòrts á quín més bonico, no 'ls crida eixe tant l' atenció com se mereix.

Hospital (l') general

Está situát en lo carrer del seu nòm, dependint en lo benèfich de la Diputació Provincial y en lo científich del Estat, per radicar en éll la 'Scòla de Medicina; el formen varios edificis, que comprenen una gran área ó espay de terreno, en lo qual están enclaváts la capella de Sen Cárles, la primitiva de la Vèrge dels Ignocents ó Desamparats, la de Senta Llucia y la Esglesia del Cristo. Còns-ta de part antiga y modèrna, conservantse de la primera la típica portada gòtica de fins del sigle XV, que cau al quartel del Refugi, y en la segon destacant la fajada

principal, recaent á la ronda de Guilém de Castre, de línies regulars y semejant á la de la Facultat de Medicina de la Còrt. En l' interior residixen l' abundant Biblioteca, l' espayós Anfiteatre, els Musèus anatòmichs, les Clíniques, la Sala de Disecció, els gavinetes Farmacològich y Toxicològich, etc. Les enfermeries son salóns llarchs de tres náus, sostengudes per colunes, formant corredors; els malalts d' ú y atre sexo que allí s' alberguen no baixen de 500, y de 1.000 els expòsits ò borts, estant al cuydado de Germanes de la Caritat, y tenint ademés sa Junta directiva, Capellá y Administrador. Este Hospital el fundá el Venerable Frare Jofré Gilabèrt, á últims del sigle XV, en concèpte de Manicòmi ú *Spital dels folls*, siguent el primer establiment d' esta classe en lo mon; s' edificá en 1494, havent sufrít varies reformes, especialment en lo sigle XIX, en que se construiren l' Anfiteatre, les Clíniques y demés, puix abans s' ensenyava la Medicina teòrica en la Universitat y la pràctica en l' Hospital y el Jardí ú Hòrt Botánich; en 1891 se llevaren de la Biblioteca de la Universitat les òbres de Medicina y Ciències afines, y les treslladaren así, servint de base á esta colecció el donatíu de Sánchez Quintanar y el llegát de Ferrer y Vinyerta. Tal es l' Hospital de Valencia, á qui, dempuix d' esta pòbra relació, li afegím la copla que seguix:

Dels hospitals, el primer
fon el fundát en Valencia;
per això es tan nomenát
y te tal preeminència.

Y no sòls això, sinós que sería també el més rich si no li haveren venút els quantiosos bens inmòbles que tenia. ¡Oh, la desamortizació! Es el gran arrebatà-capes del sigle XIX, que robá més que Jaume el Barbut, Candelés y atres lladres famosos, pera qu' els renegats se feren bones bragues y menjaren á dos queixos, á la salut dels frares, de les Esglesies y dels hospitals.

Hòus (fer aburrir els) en casoleta

Se diu quant algú incomòda ó enfada molt á un atre, y éste pera donarli á entendre lo pesát y fastidiós qu' es

y lo cansat y aburrit qu' está d' éll, li tira eixa jarrada, manifestant que així com un mateix menjar per bò que siga, cansa y fastidia si 's repetix ó se fa moltes vòltes, així també la persona que apura y carrega per tot estil á un atra, aplega á ferse odiosa d' ella. Y com vullga qu' este modisme es encara pròu corrent en les montanyes d' Alcòy, nosatros l' ham incluit así pera que no 's pèrga, cantantli de pas esta cansó:

Ferli aborrir á ú els hòus
guisats sempre en casoleta,
es com el qu' está cansat
de qu' el traten de vaqueta.

Puix com tant es el pòch com el masa, en vore ú que li pròven molt la pacència, acaba per tiraro tot á rodar per bò y sufrit que siga, lo mateix que fa 'l bòu quant van torejantlo molt, que al últim investix.

Ibi, Tibi, Onil y Castalla,

tots son una canalla. Així á lo manco ho reça eixe dijo ó modisme antich que corre per tot lo reyne; pero no deixarà d' haver també de tot en aquells pòbles de la provincia d' Alacant, com en los atres, ó siga campanes y batalls, estant huí el mal y el be tan meçclats com están; mes això no lleva pera que nosatros, sense donarlos la rahó á uns ni als atres, els tragam así á tots á rògle, á fí de que 's conserve el recòrt del tal modisme y els cantèm esta cansó:

Ibi, Tibi, Onil, Castalla,
segóns díen ja els antichs,
tots son de una canalla
per més que siguen bons gichs.

Puix huí 'n día en tal de no matar y robar, ja tots son bons á carta cabal y tòquen un dit en lo cèl; pero en vindre 'l cónter m' hos vorém les cares, que allí no hiaurá empenyos com en este mon.

Institut (l') Provincial

S' encontra en la plaça de la Presentació, front al convent de mònjes Agustines d' este nòm, y era abans el afamat Colège de Sen Pau. L' edifici es gran, sòlit y ben proporcionát, y si la frontera antiga es de mal gust, en canvi la part modèrna, que cau al carrer de Xátiva, es severa y sencilla; el pati central ó del rellonge resulta hermós y despecát, y la capella, dedicada á Sen Pau, molt elegant; te escollida Biblioteca, bons gavinets de Física é Història Natural, y encara que dependix del Estat, está en cèrt mòdo baix la tutela de la Diputació Provincial. Este edifici el fundá dels seus bens el jesuïta Pare Doménech, en 1522, destinantlo á Colège de la Orde; en 1644 se li anyadí el Seminari de Nobles, que creá D.ª Bárbera Péreç, y expulsáts els jesuïtes per la Revolució *gloriosa* de 1868, se instalá en éll el actual Institut de segon Ensenyança. Creém molt just el recòrt que fem d' ell en lo present articulet y la cansó que ve así baix:

Es l' Institut Provincial
un edifici grandíós;
pero qu' el sapien guardar,
que qui 'l feu, no 'n farà dos.

Y si havera sabút ans de ferlo, qu' el Govèrn en ses mans llavaes li l' havia de llevar al seu duenyo, tampòch l' havera fet. A robar se va á un camí real, que sòl haver tornes; lo demés no te gracia.

Joan (Sen) del Hospital

S' encontra en lo carrer del Trinquet de Cavallers, front á la Esglesia del Milacre, y es el temple més antich de Valencia, en son ábsit característich, fantástiques gár-goles y dos pòrtes oxivals; perteneix al estil de transició del biçanti al gòtich, siguent sa planta quadrangular y la orientació perfècta, així com la capella de la Comunió y el campanar giquet, més modèrns careixen de mèrit. En

l'interior se vehuen una *Sagrada Familia*, d'Espinosa, atribuïda á Ribalta; un *Sent Antòni* de mitj còs, d'Esteve March; un episodi de les guèrres turques, no la batalla de Lepant, de Jusèp García; *Senta Bárbera* y la *Emperatriu Costança de Grecia*, llènç típich del sigle XVII, principals joyes artístiques de esta Esglesia; en ella se guarden també els sepulcres de dita soberana y de sa filla la Infanta Irene, comtesa de Lascaris, en atres recòrts de la dominació aragonesa en Orient. La fundaren els cavallers de Ròdes ó Malta á rail de la Conquèsta, sobre 'l solar de una giqueta meçquita, en caràcter parroquial, y un hospital anèxo á ella, havent pasat sa parroquialitat á la nòva Esglesia en construcció del eixample, en la última divisió esglesiástica; tenía molt curta feligresía, pero en tot y en això sa preciosa creu parroquial de crestall de ròca ocupava en les provesóns llòch preferent entre les de les atres parròquies. Per s' antiguetat, puix, y preeminència mereix el recòrt que así li dediquém y la cansó que seguix:

Sen Joan del Hospital
es Esglesia molt antiga,
y per això deu guardarse
com jòya de gran estima.

Puix així com un anciá venerable honra á una família, un monument antich y de mèrit enaltix y acredita al pòble que sab conservar-lo.

Judes (la bosa de)

Se referix á la que portava eixe apòstol traydor, com á encarregát d' administrar els pòchs havers que tenien els seus companyers d' apostolat, els quals no se cuydaven d'eixes cóses lo mateix qu' el seu Mestre; pero Judes no era aixina, puix baix el pretèxt de fer be als pòbres, lo que volía era arreplegar pròu dinés, y per això li pegava mal que María Madalena obsequiara al Nòstre Senyor en unguents y bálsems preciosos, veentse Jesus obligát á dirli que la deixara fer aquella òbra bona, perque de pòbres sempre ne tindrien, pero á d' ell no 'l tindrien sempre. Demostrá, puix, en això lo avar qu' era,

y més encara quant vené á Jesus als seus encarniçats enemichs per trenta monedes de plata, lo qual es prou pera que nosatros fem así menció d'ell, reprovant el seu crimen odiós, y de pas li dirigím la copla de caixó:

La bosa del traydor Judes
va tindre com éll mal fí,
puix la tirá dins del temple
y en dos al caure es partí.

De mòdo qu' ell al penjarse de la figuera, rebentá y li cayguéren fòra els budells, y la bosa també 's rebentá del bach, no aprofitant pa nengú. *Lo mal guanyát se pèrt ell y qui hu ha robát*, com diu el refrá.

Lladres (els) de Monnòver

Es un mòt ó mal nòm qu' els naturals d' Agost els dihuen als d' eixe pòble, á canvi del de *bacorérs* qu' ells els apliquen á d' aquells; pero per això may s' han citat als tribunals uns ni atres, ni ha hagút bregues ó rinyes formals entre ú y atre pòble, perqu' es efècte de les males costums que m' hos deixaren els mòros, y com á resialles d' ells, ja no se prenen en lo calor qu' els dits salvages les prenen, lo mateix que les árques d' atre temps, havent quedát reduídes als gichs, que com tenen pòch ó gens enteniment, consevòl còsa dihuen ó fan, pegue ó no pegue. Quedém, puix, en que dit mòt es una broma de mal gènere y res més, y en este sentit la intercalém así y li cantém la copla de caixó:

Lladres els dihuen, de broma,
els d' Agost als monnovers;
més si se tòquen d' això,
no haurán segut els primers.

Ni els segons ni els darrers, perqu' el furtar ó robar es molt dolç, si no tinguera algunes vòltes les tornes; lo qu' es qu' *uns tenen la fama*, com els d' eixe pòble, y *atres carden la llana*, com diu el refrany.

Lladres (entre) la manta 'l còll

Es molt usat este modisme en lo nòstre reyne, y sense ducte vòl dir que, segóns la gent en que s' encontrem, així devém procedir; si es bona y de tota confiança, devém fiarse d'ella pera que també se fie de nosatros; pero si es d'eixa que diem d'esclafit y fona, de gòt y navaixa y de la unglà llarga, com no podém fiarnos un pèl d'ella, tota precaució es pòca, y per això si portém manta devem tirársela al còll pera tindre-la més segura y que no mos la lleven, y si duem dinés apretarlos bé 'n la mà dreta pera que no 'ls prenguen d'ull y mo 'ls çampen, ó sinós ficárselos en la boca, com aquell aragonés que dia: *Así no me los sacarán tan asina*. Tiremlos, puix, la bendició á estes ralles y acabemles en la cansó qu'els tòca:

La manta 'l còll entre lladres
no més es per precaució;
qu' el que manco y el que més
també sab fer la rahó.

Puix davall de cada barret hiá un hòme, y si veu éste una mala acció y pòt pegarli primer al que la fá, no s'heu deixa per perea, y el que pega primer guanya, perque pega dos vòltes.

Llengua (la) valenciana

Ya saben tots qu' es una rama ó filla del llemosí, y per lo tant que té la riquesa de veus, frases, modismes, refranys, y la dolçor, brevetat, espresió y gracia de sa mare, superant á ses germanes la catalana, mallorquina y provençal, especialment en la dolçor y claritat, com ho confesen les mateixes interesades, puix ouir parlar á sòles á un valenciá ó valenciana d'eixos que, además d'arrogants y garbosos no tenen frenet en la llengua, encandila al més guapo; pero á pesar de tindre eixa ventaja y reunir tan bones condicions la nòstra parla, som tan pòch patrióts, parlant en gineral, els naturals d'este

reyne, que no fem cas ni prèu d'ella, y no més que quansevòl m' hos parle en castellá, ja la deixém y provém d'agarrar l' atra, encara que no sapiám dir jufa, y soltém les més grans barbaritats. Asò se nòta més en Valencia, ahon tots vòlen parlar en castellá, encara que no sapien, y en esta part m' hos donen eixemple els cataláns, puix en la mateixa Barcelona veém que funs á les senyores y senyors més distinguits y encopetats, pública y privádament tots parlen en la sehua llengua, y quant no comprenen ó no vòlen compendre lo que algú els diu, en seguida li endorsen: *Àh, nòy, no comprench pá,* y s' el deixen y s' en van. Ademés, els cataláns prediquen, recen, canten y ho dihuen tot en catalá, dasta en los círculs, patronáts, confreríes, casinos, fondes y tota clase de asociacions científiques, lliteraries y recreatives, y els valenciáns, llevát del sermó y els milacres de Sen Vicent Ferrer, tot ho fan en castellá, puix dasta en lo *Rat-Penat* se permetixen discursos en castellá, no més per donar gust á algun sòci que te afició á eixa llengua. Comprenghen, puix, sobre tot els ratpenatistes, que d' eixa manera no se va á nengun puesto, y que si verdaderament ámen la llengua patria y totes les còses d' ella, dehuen fer una propaganda més activa, donant ells el eixemple, parlant sempre en valenciá, publicant al menys un semanari y un almanách tots los anys, en llóch de gastarse els dinés en prémis á les máixques y retratos de les reynes dels Jòchs Florals, que devien costejar elles barata el honor d' elevarles á eixe tròno. M' hos pareix, com á molts, que això seria una pròva de verdader valencianisme y de amor á la nòstra llengua, y cregúts d' asò ham tirát estes pòbres pero patriòtiques ralles, afegint la sigüent cansó:

Entre 'ls idiomes del mon
ningú com el valenciá,
puix es rich, breu, espresiu
y dolç com el marçapá.

Puix per això justétament dehuen els valenciáns engrandirlo, alabarlo y més que tot no afrontarse de parlarlo, encara que siga davant del *sursum còrda*.

Llòca (no saber traure la) d' un favar

S' aplica á les persones desaprovades ó desmanotades, que no son bones pera res ó pera molt pòch; y com la llòca que amòllen á un favar en los seus pollets, còsta molt de fer eixir, perqu' els pollets buscant cuquets y purgó y picant les herbetes, sòlen escamparse per tot el bancal ó camp sembrat de faveres, d' así este modisme ó frase, qu' está prou estés encara, sobre ser antich, en tots els pòbles llauradors del nòstre reyne, y el que nosatros hájem tirat estes ralles, á fí de que no 's pèrda y li cantém esta cansó:

La llòca dins d' un favar
no se trau tan allá va,
per això es desmanotat
el que no sab tráurela.

Que res de particular té això, si bé se mira, perque tots no son destres ni espavilats en lo mon, per més que cadascú discurrexca á la sehua manera y aprofite pera una còsa.

Llònja (la) de la Seda

S' alça en lo cèntr dret de la plaça del Mercat de València y es el principal edifici artístich de la ciutat, puix excedix á tots en elegancia y en bellea. Consta de tres còsos: el saló colunari de vintiún metros de llargaria per trenta sis y mich d' amplaria y les colunes de ú de diàmetr, la torre quadrada del rellonge y la part que fá cantó al carrer de Cordellats; els tres cubèrts d' almenes coronades y rodejats de gárgoles. Perteneix á dos estils: el gòtich florit y el grèch romá, y té tres naus y cinch portes, dos interiors y tres que ixen al carrer, totes notables y majestuosas; les dos principals tenen als costats grans finestrels, en delicats arabeschs, y les tres finestres de la torre, que recorren la 'scala, no desdihuen d' aquells. El saló principal, en les sehues huit esbèltes colunes salomòniques, admira per la sehua gracia y magnificència,

lo mateix que la 'scala de caragòl de la torre, sense eix en lo cèntr. La Llònja en fí es un primorós eixemplar arquitectònic de últims del sigle XV; la primitiva, dita de mercaders y dempuix de la Seda, la fundá el rey don Pere IV d' Aragó en 1339; pero com era giqueta s' eixamplá en lo sigle sigüent, durant l' òbra actual quinze anys, segóns la inscripció lletina de la cornisa y acabantse en 1498, baix la direcció de Pere Compte y Joan Ivorra. Fa pòch se restauraren el còs principal de la dreta y la torre, y actualment se renòva la part esquèrra baix la direcció del intelligent senyor Ayxa. Este es l' edifici suntuós, al que nosatros ham cregut molt just tirarli estes mal trapasades línies y cantarli com á tots els demés esta cansó:

La gran Llònja de la Seda
honra la ciutat del Cit,
y mereix que la respèten
dende 'l més pòbre al més rich.

Y en això no farán més que lo que dehuen, puix quí no aprècia les còses de la sehua tèrra, y sobre tot les que tenen tant de mèrit com ésta, no mereix el nòm de fill d' ella. Més clar, aygua.

Madalena (el convent de la)

Es de frares Capugíns y s' alça entre 'ls pòbles de Masamagrell y Museros, en terreno un pòch elevát. L' edifici es pròu gran, pero escèpte la Esglesia que conserva alguns quadros regulars y l' atri d' ella en les parets plenes de vèrsos alusíus á la vida relligiosa, lo demés no oferíx res de particular. Es ú dels convents al que se profesa gran devoció, y á penes pasa un día que no vájen á visitar-lo de Valencia y de l' Hòrta, anant moltes persones á reconciliar-se, com fan en lo de Sant Espirit, y á pendre part en les sehues grans solemnitats; per això casi may s' ha tancát desde la esclaustració de 1835, y al tornar la Comunitat en 4 d' Octubre de 1879, fon el primer de la orde que habitaren els relligiosos, en grandísim gòig de la capital y dels pòbles de la comarca. Fon fundát en 1597 sobre una ermita dedicada á la

Santa penitenta del seu nòm, siguent el segon de la província de Valencia, dita de la Preciosíssima Sanch de Crist, fundada p' el Beato Patriarca Ribera, el qual costejá l' edifici y la Esglesia, y beneí esta el senyor Bisbe de Corón, D. Alons d' Avalos, en 21 de Novembre de 1599. Ya instalada de nòu la Comunitat, en 4 d' Octubre de 1879, ha procurat sanejar els alrederors, sembrant pins, edificant un Calvari y una ermita, fent una gran basa y atres millores dins y fòra. Y com se tracta d' un convent tan conegút y celebrát en estes províncies, m' hos ha paregút be dedicarli els presents apunts y la copla que se mereix:

Convent de la Madalena,
molta devoció et profesen;
més la Santa y els frarets
creém que tot s' heu mereixen.

Puix degút á la protecció de la Santa penitenta y á la confiança que inspira el cèl d' eixos relligiosos, moltes persones que per vergonya ó reparo moririen sense confessió, se reconcilien allí en lo Nòstre Senyor y acaben be la sehua vida.

Madastra (á la) el nòm li basta

Masa que sí, puix la pòbra dòna encara que fora de sucre, sempre amargaría, per ser tan delicat y compromés el càrrech que desempenya; perque fer de mare sense ser, deu ser més pesát de lo que pareix, y per molt que fasa en los fillastres, com si no fera res, per tindre-la com un pegát postiç; al padastre també li tòca alguna esguèrda, perque may el miren en bòns ulls, pero la madastra sòl patir més per ser la part més flaca y ella es la que carrega en tota la odiositat. Algunes, en les ganes que tenen de casarse no hu miren ni ho pensen ans, y dempuix ho plòren pròu; lo qu' es que una vòlta fet, ja no hiá més remey que carregar en lo musòl y anar avant dasta qu' el carro bolque. Deixem, puix, nosatros á un costat les marors y treballs de les madastras y padastres, que solen còure y fer més mal qu' els qu' ixen en los dits y que s' els pasen com puguen élls y elles á sòles, ja que

s'els buscaren sense pendre parer de nengú, y dempuix de fer punt á este modisme, cantemli la copla de caixó:

La madastra té mal nòm
y en llòch de sants fa diables;
si puix el nòm no fa res,
¿per qué son mals cèrts vocables?

Perque pòrten rastre ó rabo, y Deu m'hos lliure de que mo 'l pòsen, puix els que ne dúen, ó son animals ó diables. ¿No 's això?

Marta (pareixen) y Gargòria

No deixarién de ser dos *bècores* esta parella, quant tots les tracten encara així en los pòbles de la part d' Alcòy; pero ben mirát, no son elles á sòles, que també ni hia atres qu' es pixen damunt y no s' heu senten, de *cofafes*, *bledes* y arréu en totes les sehues còses; es veritat que les dònnes y sobre tot les jóvens, s' han espavilat pròu y ja no son tan Adans com en temps arrere, més aixina que prenen estat y tenen qui les mantinga, casi totes se tornen manteres y pereoses, que si pòden ja no alcen una palleta de tèrra. Eixes son, puix, á les que se referix este modisme, y l' hòme que carrega en alguna d' elles, ja está aviát y ha fet la sòrt; pero nosatros no tenint que vore pera res en això, únicament les ham donáes á conéixer así, pera que se sapia lo qu' es el gènero, y fet asò, m' hos retirém en tots los honors, cantantlos esta cansó:

Pareixen Marta y Gargòria
dasta en lo mòdo d' anar;
pero si vas á enganyarles,
pentínat be ans de provar.

Y si esta no pega en l' ancrusa, vorém esta seguidilla:

Desde que les dònnes
pòrten çarahuells,
vòlen manar elles,
pero manen ells.

Perque á les dònnes si les van mimant molt, s' en pre-

nen masa y vòlen alçar el gall; convé, puix, sugectarles pera que no 's desboquen y se creguen que no més son elles y atre no. Alèrta en la gent de la pòta badá.

Menja bé y caga fòrt,

y no tingues pòr á la mòrt. Este es ú dels molts refranys que corren p' el pòble del nòstre reyne, el qual ne té pera donar y vendre, com solem dir. Y, en efècte, el que té bòn apetit, còu bé el menjar y fa naturáls les demás funcions del còs, qu' es un bruto, clar está que no deu apurarse de res ni tindre pòr á nengú; pero á la mòrt sí que li 'n devém tindre, perqu' ella no avisa á casi nengú, y á molts estant bòn y sans, ó siga menjant bé y cagant fòrt, els ha tirat el rall y sense saber còm, s' els ha emportat al atre barrio sobre no tindreli gens ni mica de pòr. Lo millor, puix, es estar sempre prevenguts pera rebre á tot hòra á eixa negra, lleja y traydora pelada, que á tots m' hos fa la tirana, pera que á lo manco quant vinga per nosatros, no aném á torrar faves ni á besarli el cul á Judes, com díen les ahueles. Per això li ham tirat estes ralles y li cantem esta cansó:

Qui menja bé y caga fòrt
no deu ferli pòr la mòrt;
pero no li gastém jances,
que se pòden tornar pances.

Puix qui júa en ella sempre ix perdedor, á no ser que tinga guanyada la partida y sapia segur ahon va, que sòlen ser poquets.

Mestre en Gay saber

Es el títul que se dona al felibre ó poeta llemosí, per ser intel·ligent en eixa llengua, actualment regional y abans oficial en la corona d' Aragó, y també per haver alcançat cèrt número de prèmis en los certámens lliteraris, dits *Jòchs Florals*, que sòlen celebrar les societats

de la mateixa, com *Lo Rat-Penat* de Valencia, *La Renaixença* de Barcelona y atres. Y com vullga que no deixa de tindre la sehua importancia dins y fòra de la sehua regió, ham cregút oportú donarlo así á conéixer, ja qu' es el pòrta-estandard del actual renaiximent científich y lliterari regional, dedicantli á part esta pòbra cansó:

Mestre en Gay saber diém
al felibre llemosí,
qu' escriu y parla eixa llengua
com nengú de per así.

Y per això son molt contáts els que tenen eixe títul, per ser també ben pòchs els que s' el guanyen ó mereixen.

Milacre (el) de Mahoma,

qu' es gitá 'l sòl y s' alçá á la ombra. Tal es el modisme ó refrany referent á ú dels milacres atribuíts á eixe impostor ó fals profeta de la Meca, á qui els mòros crehuen en tot lo que posá en lo llibre del Korá, per més que son paparrujes, fábules y mentires; pero ben clar se veu que ni éll ni nengú dels heresiarques han fet, ni fan, ni farán verdaders milacres, perque sòls Deu te poder pera ferlos y els sants quant óbren en nòm de Deu; y per això sòls en la Relligió católica, qu' es la verdadera, se fan milacres y s' en farán mentres el mon siga mon. Rigamse, puix, dels milacres que m' hos conten de Mahoma, Confuci, Lutero, Calvino y tants atres, y en llòch de gelarse en les nòstres creencies cristianes, afirmemse més en elles, qu' es lo que m' hos ha fet insertar así el present titulet, al que li entonarem esta cansó:

Els milacres de Mahoma
consevól els fa de nit;
puix se gita ben sopat
y s' alça ja esbalait.

Y en tot y en això hiá tontos que millor se crehuen les embusteries y embolichs de quansevòl faraute embaucador, que les veritats més clares de la nòstra Relligió. ¡Cóm ha de ser! Compadeixcámlos y preguém per ells.

Milacre (la capella del)

Está en lo carrer del Trinquet de Cavallers, apegada á la parróquia de Sen Tomás y enfront de Sen Joan del Hospital; res de particular oferíx al exterior, ni en lo campanar de dos còsos, y sòls la pòrta principal va coronada de una Mare de Deu de pedra, baix d' un doselet, els dos gòtichs; en l' interior campeja l' estil jurriguér, y l' altar major es de lo més típich en son gènere, veentse junt á ell dos bònes estátues d' alabastre de Sen Elies y Sen Joan Evangeliste. La capella de la Comunió, als pèus d' ella, conté hermosos japáts de taulellets, dos quadros de Orrente y atres dos de Camarón; y l' antich Hospital de pòbres Sacerdòts, adosat y adscrit á la mateixa, pero dependent en lo canònich de la Sèu, te un bòn Apostolat de la 'scòla de Ribera y uns passages de la vida de Sen Lluís Bertrán en dites rejoyetes, òbra notable en la sehua clase; en el mateix pis principal está la celda en que va morir eixe Sant, la qual figura y les dels Beatos Joan de Ribera y Nicoláu Factor, si be tenen escás valor artístich, son objècte de molta devoció de part del pòble, veentse dins d' ella una porció de monedes per tèrra; en lo pati junt al saló de Juntas, hia també unes bònes pintures de taulellets, y dins de dit Saló sis taules de la vida del Apòstol Sen Jaume, òbra del sigle XV. Este Hospital se fundá p' els anys 1356 á 1394, siguent Bisbe de Valencia D. Hugo de Fenollet, y Rey d' Aragó D. Pere IV; la capella actual s' edificá á fins del sigle XVII, de qual mal gust participa. No 's estrany, puix, que 'n vista de la història y especial cariny qu' els de dins y els de fòra li profesen á eixe edifici, li hájem dedicat els presents apunts y la copla que seguix:

La capella del Milacre
y l' Hospital que te adjunt,
son l' ull dret dels valenciáns,
pagáts del piadós conjunt.

Y tenen motíu pera d' això y molt més, ja que Valencia es la primera en temples catòlichs y fundacions de caritat.

Miquèl (Sen) de Lliria

Es un célebre y pintoresch santuari d' eixe ángel, situát sobre una alta lloma, junt y al ponent de dita hui ciutat, en el que habita la comunitat de Beates del seu nòm, guardant clausura; fon fundát al principi de la Reconquista, en el siti del antich castell, y prováblement del temple de les Ninfes que hiagué allí en temps dels Románs. Es molt visitat per tota la comarca, especialment en la festa y huitava del titular, tenint llòch en los mateixos dies el més concurrít porrát que se fá en el reyne y també el més bulliciós. Per lo tant mereix les pòques ralles que li ham tirát y la copla de costum:

El Beatèri de Lliria
es antich y celebrát;
pero aquelles Beatetes
son modèlos de pietat.

Y al mateix temps valentes y fórtes, puix á pesar d' estar el santuari tan á sòles, no tenen pòr, porque tenint al Angel, ho tenen tot.

Miquèl (Sen) dels Reys

Está situát á un hòra de Valencia, en mitj de la Vega y en el camí que va á Tavèrnes Blanques, y es l' antich, célebre y suntuós monastèri de religiosos Gerònims, hui convertít en Presili correccional ó major, de fábrika rectangular, flanquejada per quatre torres, en alta y ayrosa mija tarònja y estil grèch-romá; el convent te estensos pátis y galeríes, y la Esglesia, major que la de Sen Joan, es despecada y l' altar major elegant; adornen la fajada bònes escultures, els sepulcres del Presbitèri y éste, tenen grans retòchs de la Basílica del Escorial, y en los altars y baixos abunden els márbres, respirant tot magestat. El fundaren pera dita Orde y residencia dels reys, els Duchs de Cálabria, D. Ferrando d' Aragó y D.ª Germana de Foix, Vireys de Valencia, en lo primer tèrç del sigle XVII, començant sa construcció en 1623, en la que

invertiren quantioses sumes; l' habitá la comunitat dasta la invasió francesa qu' el saquejá y els feu fugir, quedant del tot abandonát en 1835 á consequència de la Guerra Civil y dels trists aconteiximents que seguiren á la general esclautració de les Ordens religioses en Espanya. Actualment alberga més de 1.200 presos, y apenes conserva restos dels seus grans tesòrs artístichs, puix casi tots els seus excelents quadros de Ribalta y atres autors están en lo Musèu, y els preciosos còdices en la Universitat. Els comentaris á tot asò qu' els fasa un atre, nosatros farém punt redó, y á part li dedicarém la copla de ordenança:

Sen Miquèl dels Reys li dihuen
á eixe ilustre convent;
pero ara el mon s' ha mudát...
y es albèrch d' un atra gent.

Puix ni éll ha pogút aplegar á menys ni els que hui l' habiten pòden arribar á més. ¡Còses que fan els hòmens per permissió de Deu!

Misericòrdia (la)

S' encontra esta casa en la plaça de son nòm, junt á la Esglesia de Sen Miquèl, y es ú dels dos grandiosos Asíls que costreja la Diputació provincial; de construcció moderna y lucosa, perteneix al estil gòtich y biçantí combináts, siguent la capella capaç y bonica, el pati ample y en ábres, y respirant les demés dependències bòn gust, molt aséo y tota clase de comoditats; conta més de mil asiláts, entre hòmens, dònnes y gichs, te tallers, escòles y banda de música, y la dirigixen les Germanes de la Caritat. Fon edificada en el sigle XVII, de 1671 á 1675, governantla en la època foral dèu administradors, sis ciudadáns y quatre cavallers, el quals turnaven cad' any en la Clavaria; se feu de nòva planta á últims del sigle XIX. Y en vista del be que fa este benèfich establiment, ham volgút nosatros donarlo á conéixer en estes ralles, cantantli ademés la copla de costum:

L' asil de Misericòrdia
 es un gran establiment,
 ahon els pòbres desvalguts
 tenen albèrch y aliment.

Y ¿qué vòl més el vell ó vella, pòbres y ajacosos, y el giquet ó giqueta hòrfens de pares y sense poderse guanyar la vida? Y encara alguns d' ells desacrediten á les mònjes, que aguanten les sehues impertinències.

Mòda, la que acomòda

Les mòdes son la darrer paraula de la vanitat, qu' es un orgull desfraçat, y d' ahí que totes pequen de ridícoles y extravagants, unes més que atres; y total, pera tapar les carns d' este miserable còs, qu' es de tèrra y á ella ha de vindre á parar. Asò supòst, no aném á pasar revista d' elles, perque seria allargar masa estes ralles y no estém pera pèdre tant el temps. Rònegament dirém, que com tota mòda es un tirá que m' hos esclaviça y dasta obliga á fer tots els seus caprijos, veém que á cada ú li pega per una còsa, segóns les tendències del seu caràcter, costums y gusts especials. Als masóns, una comparança, els fa portar eixe mantil ó taparrabos, la esquadra, el compás y demés girimbolos de la secta, que si 'ls ho manaren atres, ho tirarien á rodar ans que posarseu, de segur; y als que tenen als páres y parents un amor ó voler casi gelát del tot, els obligá anys arrere la mòda francesa, perque còsa de francesos es inventar figures y monades estrambòtiques, á posarse un pedás negre damunt de la mànega, per conte de vestir de dòl. Veritat es qu' eixa mòda, en llòch de prosperar, ha caygút en lo més gran ridícul y s' ha retirát, pero en tot y en això, se veu la tendència de totes les mòdes á imposarnos els seus caprijos y extravagancies. Per això, puix, que nosatros notém que també la mòda s' ha escampát pròu p' el nòstre reyne, y á molts els fa vestir de payasos, ham tengút la humorá de reproduir este modisme y cantarli esta cansó:

La mòda es una senyora
 llibertina y descocá,

que m' hos fa ballar al sò
dels caprijos que inventá.

Ni més ni manco, puix tots els que parlen be d' ella, ó parlen per convenéncia ó no saben lo qu' es magenquen, perque no ha portat may més que ruína y perdicció.

Molinér (de) mudarás,

pero de lladre no t' escaparás. Este es el refrany que corre més p' el nòstre reyne y p' els atres, llevát del reyne de! Cèl, ahon no 'l coneixen pera res, pero segurament es una llevantança qu' els pòsen als benignes dels moliners y demás qu' están en lo seu cas, perque hui 'n día tots som mal pensáts y no 's fiém de nengú, per pòr de que m' hos la peguen. Més la veritat es, que á penés quedarà algú en lo temps que corrém, que no se tòque del sètim manament, no més en l' anhèl de anar avant y ferse richs á presa, siga com vullga; de mòdo que si digueren d' alçar el dit tots els que están nets d' eixa còsa, m' hos pasmaríem de vore quàn poquets son els que l' alçaríen. El moliner, puix, es el qu' está posát á la vergonya y el que paga per tots, pero per més qu' els atres se tapen en la capa d' ell, masa se sab que hui casi tots van tòrts y qu' están més bruts que l' aygua d' escurar. No pasém, puix, avant nosatros, no m' hos embrutém també, y cantemlos per despedida esta cansò:

El molinér paga el pato
qu' entre tots se sòl menjar;
més si van á pasar contes...,
¿quí tindrà més que pagar?

Que hu averigüe Vargues; pero ja tindrán molts que rascar el día que Deu els demane conte, ja qu' en vida no feren cas de les picades del cuquet de la conciència.

Mònjes (les) Catalines

Son del Orde de Sen Domingo y tenen el convent situat en lo carrer de les Barques, hui del Pintor Sorolla, ahon se veu una portalá sencilla en un taulellet damunt que indica la entrada al dit edifici; primer hia una gran plaça y en lo fondo están el monastèri y la Esglesia, en dos portes toscanes, una d'elles prou elegant; el temple es de traça gòtica, reformat en el sigle XVII, y dels més capaços y elevats de Valencia; l'altar major, gréch-romá, es magestuós, y encara que pergué ses principals pintures en la invasió francesa, així mateix conserva alguns quadros de Juanes y Ribalta, y bones escultures, haventse distinguit sempre ses relligioses en lo cant plá. El fundá el Pare Sayòl, en lo solar del Cementèri dels judíos, l'any 1491, haventlo reformat en lo sigle dit abans, encara que conserva ses esbèltes oxives y elegant bòveda. Per tot asò li ham volgút nosatros dedicar estes línies y la copla que seguix:

El convent de Catalines
está en un punt prou ficat;
pero per això no deixa
de ser per molts visitat.

Y es que la Orde dominica te moltes simpaties, sobre tot en Espanya, y per això, com per ser fundadora del Rosari, es tan volguda y apreada de tots.

Mònjes (les) de la Encarnació

Perteneixen á la Orde del Carme, y tenen el convent en la plaça de son nòm, recaent á la ronda de Guillém de Castro; la frontera no 's distinguiu d'una casa particular, escèpte en el gròs escut de pedra, en les armes del fundador; la Esglesia es giqueta y quadrangular, y els altars de bon gust. Este convent fon fundat en 1501, per D. Lluís Mercader, prior de Valdecrist, y frare Pere Estanyes, prior del convent del Carme; en 1837 se trasladaren así les mònjes de Sent' Ana, per haver tirat el

seu convent. Y com vullga qu' este convent no te res de particular, en atenció á les relligioses ham tirát les anteriors línies y la copla que ve:

De la Encarnació les mònjes
no criden gens l' atenció,
per estar sempre ocupades
en la Regla y oració.

Qu' es l' ofici y quefer de totes les qu' es fiquen entre quatre parets y se despedixen del mon, y en asò, fer escapularis, rosariets, bosetes y demés objectes piadosos, pasen la vida.

Mònjes (les) de Sen Gregòri

Tenen el convent en lo carrer de Sen Vicent, y l' edifici es quadrangular; la Esglesia, quadrilátera y reduida, perteneix al estil grèch-romá, elegánt y suntuós, sense oferir res de particular ni en l' exterior ni en l' interior, á no ser unes taules curioses de *Sen Miquèl* y les *Obres de Misericòrdia*, propietat del Municipi, patró d' este monastèri. Se fundá pera les arrependides en 1345, terminantse la fábrika en 1659, segons una lápida lletina de la fajada; se dedicá la Esglesia á Sen Gregòri, per sortéig entre dotze Sants, y en la part de darrere estigueren les Adoratriues, instalades ara en lo carrer d' Hernan Cortés. El convent se destiná á Correccional; y ja qu' éste s' ha treslladát á la Presó Modèlo, se pensa destinarlo al Correu Central. Com no deixa de tindre la sehua importancia, li ham dedicát estes línies y la cansó que seguix:

Les mònjes de Sen Gregòri
s' arrependiren de veres,
y per això allí tancades
son totes molt verdaderes.

Que per això es retiraren del mon y es consagraren al servici y amor de Deu, pera ser bònes y portar una vida perfècta.

Mont-Olivet

Es un antich convent de frares, que después de la esclaustració fon habilitat pera quartel de tròpa y actualment de la Guardia civil, y está situat front al pont de fèrro sobre 'l Turia, de la vía de Barcelona; la Esglesia, servida per un vicari, data del sigle XVII y es sencilla, pero te per titular á Nòstra Senyora de dita advocació, image històrica en quadro, de molta devoció en la capital y en l' Hòrta, que conta en una gran confrería. Y com á qu' es molt conegút este punt y més nomenada encara la sehua image, ham volgút fer menció d' ells así y cantarlos esta cansó:

Mont-Olivet es un punt
molt pintoresch de Valencia,
pero li dona realç
de la Vèrge la presència.

Puix si no fora per la popular image que allí se venera, tal vòlta nengú s' en adonaria ja d' eixe santuari, com ha pasat en atres de més importancia.

Musèu (el) provincial

L' antich convent del Carme está hui ocupat p' els Musèus arqueològich y pictòrich provincials, y l' Acadèmia de Belles Arts de Sen Cárles; es un vast edifici, que si be se resent de la distribució pròpia de son primitiu destini y no té molta llum, presenta un Saló de Sesións rectangular, prou capaç, una Sala de Junes, en finestrals gòtichs purs, restos de l' antiga fàbrica, y un gran pati quadrat, en colunes dòriques. El Musèu arqueològich es riquíssim en retaules y taules antigues, y també conté varies lápides romanes y árabes, alguns sepulcres, com el que s' ha supòst de Sen Vicent Martre, la estatua d' éste en jasp y atres curiosos detalls. El Musèu pictòrich consta de 1500 quadros, en els qu' están molt ben representades la 'Scòla espanyòla, per Velàçques y Gòya, les estrangeres, per Bosco, Pinturricchio, Albèrt, Durero y atres au-

tors, y la valenciana casi tota. La Biblioteca no baixa de 500 volúmens, l' Argíu es numerós, y les estampes, bocets y disenys es conten per centenars, havent graváts de moltíssim valor; de mòdo qu' es el més abundant dels Musèus provincials, y en la calitat de les òbres pòt competir en lo de Sevilla. El Musèu se creá en 1849, en los objèctes de les Esglesies y convents destruíts, enriquintse dempuix en donatíus del Estat y particulars, y posantse baix la protecció de l' Acadèmia; ésta la fundá en 1753 el pintor Vergara, sobre la base de la de Conchillos, donantli el nòm de Senta Bárbera, que confirmá Cárles III en 1768, portant dende llavóns son nòm; se instalá primer en la Universitat, junt al carrer així dit, y destruïda per una bomba en 1812, el mariscal Suchet la treslladá al siti actual. Per tindre, puix, importancia històrica y artística, l' insertém en este puesto, y li cantém esta cansó:

El Musèu y l' Acadèmia,
dende qu' están en lo Carme,
si han guanyát el cent per ú
tot els ho deuen als frares.

Puix á bòn hòra tendríen estos y atres establiments oficials, els suntuosos edificis que desfruten, si no fora per les Ordens relligioses qu' els alçáren. ¡Y tan mal mirades que son éstes huí 'n día! Ingratitud se diu esta figura.

Nab (el) d' Ayèlo

Així corre encara per tota la vall d' Albayda, condáts de Cocentayna y Muro, vall de Planes y demás valls d' aquell contorn, eixe nab, que no sabém si se referix á la planta de son nòm, ó es el sobrenòm ó mòt d' algun nano ó *liliputiéns* dels que sòlen haver com del colse á la má de baixotets, si be m' hos incliném á supòndrelo d' estos últims, el qual, sense ducte per la sehua talla tan giqueta, cridaría l' atenció de tots aquells pòbles, y serviría com de mòl-le pera ponderar una persona ó còsa sumament bayxeta ó menuda. Pero no volent nosatros cabilar més sobre asò, porque sería traure lo qu' el

mòro del sermó, contentemse en los quatre renglóns que van escrits, posant per remat la cansó corresponent:

El nab d' Ayèlo ja 's vell,
com á còsa dels ahuelos;
pero fon tan celebrát,
qu' encara queda algun lelo
qu' el nomena entusiasmat.

Y això no 's estrany, puix cada ú engrandíx y alaba lo del seu temps, per pòch que valga, porque m' hos s' antoixa que tot lo nòstre es millor que lo dels atres. ¿Podrém contar molts milacres y bellées els fills dels sigles dènav y vint?

Nabs (els) de la Yesa

Son molt fins y molt bòns els d' eixe poblet del distrit de Villar del Arquebisbe, segons dihuen els qu' els tenen afició, y dasta pareix que á ú li entren ganes de tastarlos, al vórelos tan groguets y redonets com les trompetes que reballen els gichs, ó com els rávens que mesclen en l' ensisám; pero com es còsa que á nosatros no m' hos jòca, els incluím así rònegament per lo nomenáts y celebráts que son en Valencia y la sehua vega, y tot lo més en los pòbles de la serranía, puig no volém que per nosatros se pèrga la llavor ni ells pèrguen el seu mèrit. Y dit asò en honor d' eixos nabs y dels qu' els agraden, arrematarém en l' estrivill que 'ls correspon:

Els nabets de la Yesa
son molt gustosos;
més no veus que s' els menjen
ni els gats ni els gosos;
no m' els alabes,
que pera nabs y cebes
preferixch faves.

Y es pera que se cumplixca l' adage que diu: *sobre gusts no s' escriu*; puix á cada ú li agrada una còsa; lo mateix que la *mòda*, que cadascú dú *la que li acomòda*.

Nas (no res li penjava 'l),

y li penjava un moch com el braç. S' aplica este modisme al que disminuix ó rebaixa molt totes les còses, per més grans que siguen, així com p' el contrari atres les pondren ó remonten, encara que siguen giquetes ó insignificants, puix ja 's còsa sabuda qu' en este mon cada ú parla segons li convé en moltes ocasións. Que això no deu ser, masa clar está, pero nosatros no s' ham proposát donar llisóns á ningú al tirarli estes ralles, y cumplit el nòstre objècte, li cantarém una cansó al tal modisme y avant:

No res li penjava 'l nas
á un mocós desaseát,
que sempre tenía un ciri
caentli en cada forát.

Y com li sosuía tan á sobint y no podíen nòure en éll, liu' dien al revés figantse d' éll, á vore si aixina feha cas, com aquell que díu: *A tú et dich, fill; entente nòra;* puix á molts els han de saber dir les còses pera que les entenguen. Y ara salten alguns dòctes: *Eqüe leqüè.*

Nyespres (¿A cóm van les)?

Conforme cahuen les besties. Tal mateix acaba este modisme tan popular en los pòbles del nòstre reyne, la primera part del qual forma la pregunta que li fa el comprador al venedor, y la segon la respòsta que li torna éste á d' aquéll; pero ú y atre ho fan en tò festíu, no prenent calor ni suant la ú ni l' atre. ¿Y pera qué insistir nosatros més en asò, una vegá cumplit el desitg de posar el tal modisme en estes planes? Doném, puix, fí soltant al ayre esta cansó:

—¿A cóm van les nyespres, tía?
—Nebot, com cahuen les besties.
—Puix, pésemen mija lliura,
que hui es la vespra de festes.

De mòdo que, segons se veu, hui 'n día la major part dels venedors no tenen arancèl ni tarifa pera vendre, tant en lo prèu com en lo pes y mesura, y com beques un pòch ja te l' han pegá, sense fer escrúpol ni tindre regomello de res. *Y allá m' hos hi vorém*, que dihuen els cegos.

Paella (la) valenciana

Es molt nomenada ahon sevòl per lo sustanciosa y bòna, y dasta els qu' están fets als guisados, cujapandes y çafarranjos estrangers, menjen que se les pèlen quant els presenten davant una paella guisada á la valenciana, en totes les salses, guilindaynes, pelendengues y requisits, lo mateix que s' atraquen qu' es un gust del such de parres que conté la bota, companyera inseparable d' eixes eixides al camp. Per lo regular l' arregla y la guisa un práctic ó mestre en l' ofici culinari, y allí es de vore l' aseó y l' habilitat que te en prepararla y còurela al ayre lliure, traentla sempre que canta de bòna. Pero á nosatros m' ho se fan les dents llargues y m' ho se torna la boca aygua no més de nomenar estes còses, y no podém pasar avant referint les peripècies que occorriuen mentrimentes buyden la paella y la bota; acabém, puix, estos retalls y tiremo tot á rodar soltant esta cansó:

La paella valenciana
te molta fama en lo mon,
y els valenciáns ahon están
acrediten lo que son.

Es dir, que ningú els jafa la guitarra en ser valents, esplèndits, inteligents, artistes consumáts, divertits, caritatíus, pero fumáts com el que més, y capaços á lo millor de tráureli á ú els budells en una furgá y enviarlo á l' atre barri.

Paláu (el) Arquebisbal

Está en la plaça de son nòm, en front del del Marqués de Campo, y es vast é irregular, en moltes reixes, que pareix una presó, presentant sòls bòn aspècte la part del carrer de les Avellanes; la pòrta principal es oxival sencilla, y l' interior conté algunes còses notables, com el pati quadrát en jardí, y en mitj la estatua colossal en marbre de *Sen Tomás de Vilanòva*, costejada per l' ilustre Péreç Bayer en 1795, òbra corrècta d' Esteve; el *Saló de Bisbes*, en los seus retratos de major tamany qu' els del *Aula capitular*; la *Biblioteca*, escollida y selècta; la capella, giqueta, pero lucosa y de gust grèch-romá, en ayroses colunes y excelents freschs de Lópeç. Este paláu fon amagacent en temps dels mòros, y el destiná, al objècte actual D. Jaume I en 1241; els Preláts, Majoral y Fabian y Fuero el reedificaren y eixamplaren, dotantlo el primer de abundant Biblioteca, destruída per una graná en lo bombardeig de 1812, y renovantla els ultims arquebisbes. La capella es de principis del sigle XIX, la estatua de Sen Tomás estava abans en la plaça del Socós, d' ahon la treslladá l' Ajuntament en 1838. En este edifici, ademés del Diocesá, residíx la Curia esglesíástica, y per més que l' han reformát varies vòltes, no han lograt embellirlo; n' obstant, per tindre la sehua importancia y el caràcter especial que té, li ham fet nosatros llòch en estes planes y li dediquém també esta copla:

El Paláu del arquebisbe
es molt gran y pòch vistós;
més basta ser de quí es,
pa ser llòch respetuós.

Y qui no respècta este y atres llòchs paregúts, tampòch respècta als qu' els habiten, lo qu' equival á no voler á la Esglesia á qui servixen, com á ministres d' ella.

Paláu (el) de Cervelló

En la plaça de Sen Domingo, front á la Capitanía general, está el Paláu dels comtes d' eixe títul y marquesos

de Fernán Núñez, vast edifici del segle XVIII, en una sala magnífica, en les parets cubertes de freschs, estil Impèri, molt ben conservats; els seus duenyos actuals habiten en Madrid, pero el primitiu era Capitá general de Valencia en 1808, per lo que prengué part activa en la defensa contra Moncey, y assolat el Paláu del Real, residiren en este els monarques Fernando VII y Guisabel II, quant visitaren la ciutat, abdicant també 'n ell D.ª María Cristina en 1840. Per tindre puix, la seua importancia y part de història, l'ham colocat en este llibret y li apliquém esta cansó:

El Paláu de Cervelló
es gran y molt espayós;
més per haverlo habitat
els reys, li ve 'l ser honrós.

Còsa que no la pòden contar molts paláus d'atres personajés; d'ahí el ser distinguit en Valencia.

Paláu (el) de Dos Aygües

Está situat al cap del carrer de l'Abadía de Sen Martí, á má dreta, y casi enfront de la plaça de Vilarrasa, y es suntuós y elegant, en jardí en lo pati, grans salóns decorats en freschs y una estancia en porcelanes de Sevres, de moltíssim valor, única en Valencia. La fajada, d'alabastre de Ninyeròla y molta talla jurriguèrca, en una image modèrna de la Mare de Deu del Rosér, es prou típica; els dos jovenòts en ánfores de la portalá, aludixen al pòble de Dos Aygües, titular de la familia; en los balcóns y demés línies del edifici campeja el mateix orde, les escultures y la talla honren á don Ignaci de Vergara, així com abans á Rovira els freschs que adornaven dita frontera, y que han desaparegút. El títul d'esta casa l'adquiriren á últims del segle XVII, els descendents del il·lustre jurisconsult Rabasa de Perrellós, y l'antich Paláu ocupava el solar de Sen Andréu, la qual Esglesia s'alçava en l'àrea del modèrn edifici; permutaren en dita centuria els dos sitis ó terrenos, edificantse l'actual fàbrica á principis del segle XVIII. Encara qu'és edifici particular, per tindre el seu mèrit

y ser tan nomenát, li ham dedicát estos renglons y la cansó que li correspòn:

L' hermós paláu de Dos Aygües
te gran renòm en Valencia;
si 'l conserva eixa familia,
pòchs li farán competencia.

Y eixe deu ser el principal timbre de glòria pera les families nobles, sostindre al mateix temps que les sehues cases solars, els mèrits y virtuts dels seus antepasáts.

Paláu (el) dels Bòrjes

Era el gran casilici, situát en la plaça de Sen Llorenç, en Valencia, front á dita Esglesia, el qual fon fábrika de seda y ara perteneix als condes de Siçço-Norris, quins l' han restaurát d' un mòdo elegant y al estil gòtich. Y per haver segút d' uns personajes de tan de llustre y nomená, ham volgút nosatros tirarli estes ralles y cantarli esta cansó:

Els Bòrjes, duchs de Gandía,
son nobles calificáts;
per això tenen dos papes,
un sant y varios preláts.

No 's estrany, puix, que además de la casa solar d' aquella ciutat, tingueren ésta, la de la Torreta de Canals y atres.

Paltròt (el) de Ruçafa

En la parròquia d' eixe hui poblát hia una confrería de Sen Valero, que desde antich ve fent un paltròt pera regalarlo als confreres el día del Sant; en temps arrere eixe paltròt el pasejaven penjant d' un fil per tot lo pòble, y en la casa ahon se trencava el fil allí se quedava, pero no sabém com s' heu arreglaven que sempre se trencava en l' abadía ó casa del retor, y per lo tant allí se quedava;

com asò se prestava á qu' els malicciosos, que no 'n fal-
ten, sospejaren si se faria alguna enganyifa, últimament
acordá dita asociació, que se rifara entre 'ls sòcis ó con-
freres el repetit paltròt, sense tráurelo p' els carrers, y
així seguix fentse dende llavóns, á satisfacció de tots.
De lo que s' alegrém molt nosatros, puix el senyor retor
per un paltròt no te necessitat de qu' el pòrten entre llen-
gües; y dit asò, qu' es lo únich que m' hos se ocurríx
sobre esta anècdota ó lo que siga, li cantarém una cansó
com á tots, y santes pasqües:

El paltròt de Ruçafa
está molt acreditat,
y com es de Sen Valero
tots vòlen tindre 'n éll part.

Per això s' apunten molts en la sehua confrería, á
vore si el Sant provix pera qu' els ixca el paltròt quant
el rifen.

Pardal que vòla, á la caçòla

Això dihuen els que no miren pèl quant tracten de
menjar carn, siga com siga, puix están més per ella que
per les sardines, bacallar, tonyina, mèlva, bonyítol, bull
y demés artícles salats; per això se menjen els gats, les
rates, serps, fardajos, musòls, quèrnetes y atres pardals
y animals per l' estil, y son capaç de menjarse dasta la
condomina si 'ls ve á la ma. Y com este modisme ó refrany
está tan estés p' el nòstre reyne y per tota Espanya,
usantlo els castellans traduít á la sehua llengua, no ham
tengút nosatros inconvenient en colocarlo así ni de can-
tarli esta seguidilla:

Animal que corre
y pardal que vòla,
agárralo si pòts
y á la caçòla.

Puix una vòlta cuyt, si tens bòn pancell y t' el menjes
sense regomello, es molt difícil que te fasa mal; per si acás
pren una bòna, píndola de such de parres, no penses en
res y gítat á dormir.

Parròquia (la) de Sent Agustí

Está en la plaça de son nòm, es de vastes proporcions y de una ayrosa náu gòtica, la major de Valencia; l'afea el encontrarse uns quants escalóns més fonda qu' el pis, el no tindre campanar, ni més que una pòrta lateral de gust clásich; se restaurá en lo sigle XVII, any 1650, pero no pergué l' estil que té, treslladantse á ella la parròquia de Senta Catalina en lo darrer Arreglo diocesá. Fundá esta Esglesia y el convent de Agustins en 1307, el Venerable Frare Francésch Salelles, que morí de 100 anys en esta casa; la image de la Mare de Deu de Gracia, así venerada, gojá de gran devoció, y en lo adjunct convent, huí asolát, estigué instalát molts anys el Presili menor, que ara está en la nòva Presó Modèlo. Mereix, puix, esta nòva parròquia les ralles que li ham tirát y la copla que va á continuació:

Sent Agustí y Catalina,
tan sants, sabúts y valents,
son d' esta nòva parròquia
els titulars excelents.

Y per això el clèro y els feligresos dehuen esmerarse en embellirla, segurs que nou' pedrán, ja que son dos sants de gran valiment en lo Cèl.

Parròquia (la) de Sen Andreu

Apareix situá en la plaça de son nòm, y no cedíx en magnificència á ningú dels temples de Valencia, encara que afeát p' els molts adornos jurriguereschs. La sehua pòrta principal de dos còsos, adornats de colunes salomòniques, y el segon en la image del titular, es sencilla y elegant, no oferint res notable la lateral y la de la Comunió. En l' interior, rectangular, en esbèlta nau y sèt archs, es distinguixen l' altar major, en espayós y poligonal Presbitèri, y pòrta de bronç, y el púlpit, sostengút per un ángel; tot això en molts dorats, que desllumena, guardant igual orde lo demés, y la gran capella

de la Comunió recen restaurada. Esta Esglesia conté excelents pintures, entr' elles el quadro de Vergara que tapa la hermosa estatua del titular, de Remundo Capúç; els quatre llènços laterals, en pasajes de la *Vida de Sen Andreu*, lo millor de Orrente; una *Pietat* y un tríptich en la sagristía; una *Vèrge de la Llet* molt bona de Juanes, en sa capella; un *Ecce-Homo*, de Vergara; una cabeça de *Cristo*, de Morales, y atres menys importants de Bausá, Castanyeda, Villanueva y Romaguera; de mòdo que resulta una de les Esglesies més riques de la ciutat. S' erigí en lo solar d' una meçquita antiga, ara Paláu de Dos Aygües, baix la advocació de hui, per ser dit Apòstol patró dels peixcadors, puix así estava el seu barri. L' edifici actual se feu en lo sigle XVII, per iniciativa del Venerable Simó, famós per ses lluges en los Dominichs, siguent lo darrer qu' es feu la pòrta principal y la capella de la Comunió, costejáes p' el grèmi referit. La sehua importancia, puix, ha fet que li dedicárem estes línies y la copla de costum:

De Sen Andreu la parròquia
es molt gran y molt bonica,
y si 's va mirant despay,
en pintures la més rica.

Puix además de qu' el Sant s' heu mereix tot, el seus feligresos la vòlen molt y sempre han ajudát á embellirla.

Parròquia (la) de Sen Martí

S' encontra en lo carrer de Sen Vicent, pròp de la moderna plaça de la Reyna, y es un temple rectangular, gòtich en son orige, segons demòstren les gárgoles y finestrals del costat dret y la traça general d' este vast edifici de pedra; en canvi el campanar quadrát y de pòca elevació, com la pòrta principal y la de la Comunió, perteneixen al orde toscá, característich y bellíssim de principis del sigle XV. Les entrades laterals, del mateix estil, foren treballades en lo sigle XVIII, ostentant la de la Epístola un excelent *Sent Antòni Abat*, de Vergara, en baix-relleu; els atlants qu' en este costat sostenen

una pilastra, se diu que aludixen als judèus, habitants de la parròquia, que no volgueren ajudar als gastos de fàbrica; es notable la escultura antiga ó image de bronç del titular, de la pòrta principal, dita *El cavallet de Sen Martí*, de 50 arròves de pés. L'interior es sevér y hermos, destacant els típichs relleus de la bòveda del altar major; tanca el desfogát Presbitèri una balustrá de bronç, havent bons marbres en éll y en lo púlpit, y reynant generalment el bòn gust en les capelles laterals y de la Comunió, la més antiga de Valencia, y que quiçá serví de modèlo á les demés. N' obstant la importància d' esta Esglesia, es de les més pòbres en pintura de la ciutat, reduintse als medallóns de les parets, en pasages dels titulars, òbra al fresch de Pèrèç y Rosell, als de les capelles dels costats, de Vergara, y de la de la Puríssima y la *Vèrge* al òli, de Camarón; una *Pietat* y un *Sen Mena*, de Ribalta, en la de la Comunió, ademés de dos grans llènços de Vicènt Ingles; en la Sagristía, un quadro de Camarón, un atre de Huerta y el célebre retrato del Arquebisbe Company, de Goya, siguent molt notable en escultura, la rica Custòdia de plata cincellada. Se fundá esta parròquia sobre una ermita de Sent Antòni Abat, abans meçquita, situada junt al portal de la Boatella, (hui forn de la Pilòta), haventse dedicát á Sen Martí, sense ducte p' els cavallers francesos de la Conquèsta, així com el segon titular Sent Antòni se deuría á la referida ermita ó atra de les immediacions, per ser els llauradors molt devòts d' eixe Sant. Per tindre, puix, Sen Martí la importància y antiguetat que te, li dediquém nosatros estes línies y la copla de costum que ve á continuació:

Sen Martí es una parròquia
de les millors de Valencia,
puix es gran y te dos sants
de moltíssima excelència.

Puix á pòch á pòch en Sen Martí bisbe y Sent Antòni Abat, que lo que no conseguixen ells de Deu, no hu alcáncen atres de mes mèrits.

Parròquia (antiga) de Sen Miquèl

Está situada en la plaça de son nòm, y es de planta quadrangular, en campanar giquet; la frontera es dòrica, sencilla, pero elegant, y en un nijo te la image del titular, valent pòch la pòrta lateral y la de la capella de la Comunió; l' interior es jurriguer templát, l' altar major conté huit quadros del primer estil de Juanes, en la *Vida dels titulars Sen Miquèl y Sen Donís*, y en la Sagristía hia un tríptich del mateix autor, representant á *Sen Geròni penitent*; junt á la pila del Bateig se vehuen dos taules de *Sen Andreu* y de *Sen Vicent Ferrer*, de Carinyena, y en una capella de la Epístola dos *Anacoretas* de Esteve March. Este temple fon primer meçquita y com á tal seguiren empleantla els moríschs dasta 1521, en que l' asolaren els agermanáts; llavóns se construí l' actual Esglesia, qu' el Arquebisbe D. Martí de Ayala erigí en Parròquia, y ésta en l' últim Arreglo ha pasát á Sen Sebastiá, fòra murs. Respetantla, puix, com á lo qu' es y lo que fon, la coloquém en este puesto y li adjudiquém una cansó:

La Esglesia de Sen Miquèl,
sòlaments p' el titular
mereix carinyós recòrt,
y no l' ham d' escatimar.

Puix l' Angel no te culpa de que li hájen mudát la parròquia, y per lo tant no deu nenguna pena; per això dehuen venerarlo si cab en més fervor que abans, únich mitj pera tándrel de la part.

Pastor, ¿cuant la ovella caga fa pudor?

Alçali el rabo y ho sabrás millor. Así tenen vostés un modisme ben popular, com á que corre molt per tots los pòbles del nòstre reyne, y més gráfich y típich ja no pòt ser; puix si la pregunta es jocánt, guasona y del tot intencioná, la respòsta no sòls li tira puntes, sinós qu' encara li guanya de molt, y en una y atra se veu

retratát de ple á ple lo qu' es el caracte valenciá. No devía, puix, quedarse en lo tinter, y per això nosatros ham volgút donar un atra mòstra, intercalant el tal modisme en lo present llibret, sense olvidarnos de la cansó que se mereix:

Pastor, que guardes ganáo,
¿sabs si la ovella cuant caga
fa pudor?—Alçali el rabo
y ho sabrás millor encara.

Lo qual vòl dir *anar per llana y eixir esquilat*, com sòl sosuir als que tirantla de dòctes y aguts, encontren çabateta de son pèu y s' en tornen en lo rabo entre cames.

Patriarca (el colège del)

S' encontra adosat á la Esglesia en la plaça d' eixe nòm, siguent els dos de grans proporcions y ella de creu lletina, en la pòrta principal de orde dòrich, sencilla y elegant, si be afeada per les boles dels remats; hia un atra pòrta sense adornos que dona al Colège, y tant ésta com el sevér campanar quadrat, de dos còsos, en 8 campanes, com el resto exterior del Colège y la Esglesia, no presenta de ixént més que la galería superior de archs de mitj punt, que interrompix en la frontera una grandísima y lleja reixa. En lo mitj de la Esglesia s' alça la esbelta mitja tarònja sobre colunes, com en l' Escorial; predomina en l' interior l' orde corinti en tots los altars, l' ample Presbitèri abarca el crehuer y está cercát per balustrá de bronç; el sevér altar major, en sis colunes de marbre vèrt, conté la magnífica *Cena* de Ribalta, y per remát el *Naiximent*, del flamench Woutur, discípul de Rubens, siguent no menys notable el quadro de *Les Animes*, en sa capella, que pintá el famós Federich Çúcaro, en Roma, segons Pònç, per 250 duros. Més lo que dona caràcter á la Esglesia son les pintures á la jamberga, meçcla de òli y fresch, de les parets y la bòveda, degudes al castellá Bertoméu Matarana, de la 'scòla de Miquèl Angel. L' escút del Patriarca, del atri, que pareix una miniatura, els *Apòstols Pere y Pau*, del altar major,

els pasages del Antich Testament, de la bòveda, les escenes de la vida de *Sen Vicent Ferrer*, en lo centre del crehuer, *Sen Andreu* y *Sen Maure*, del còs de la Esglesia, y uns *Angels* del tejo, colòquen al dit pintor en llòch eminent, havent rebut per esta òbra més de 22,000 pesetes, y apart 3,600 més per los colors. La capella de les relliquies, que s' ensenyen els divèndres, despuix dels oficis, te la mitja taronja pintada al fresch, per Javarri; un quadro en lo cadáver del Patriarca, atribuít á Pajeco y Blasch Pèreç, els dos sevilláns; un preciós *Cristo* de marfil, molt estimát del Patriarca; 120 sermons autógrafs de Sen Vicent Ferrer y 120 relliquies. En l' atri está penját en la paret el famós *Dragó*, qu' el Patriarca portá d' Egipte, y posá allí com á símbol del silenci, no vençút y agarrát en lo riu Turia; á la dreta está la capella ahon se colòca el Monument en Semana Santa, en freschs també de Matarana, y en l' altar una Purísima de talla, de Alons Cano, regal dels condes de Castre. En l' hermós claustre se combinen els ordens dòrich y jònich, formant un conjunt sevér y elegant; en lo mitj s' alça la estatua sentada, en marbre, del fundador, òbra acabada de Mariano Benlliure, substituint á la popular *palletera*, retirada á un pati interior; en lo gran hia ademés 4 quadros de tamany natural, l' *Ascensió*, de Stradano, la *Cena* y el *Naiximent*, del flamench Martí de Vos, célebre pintor d' animals, y els *Sants Joans*, de Francés Castel, de Malines. En lo pis alt está la Biblioteca, en 5,000 volúms, y l' Argü, en 28,000 protocòls, varies comèdies manuscrites de Llop de Vega y atres autors, el famós *Mapa Mundi* d' Orient, de 1592, y també está allí la Sala Rectoral, verdader Musèu, ahon s' admiren un retaule flamench del sigle XV, de Van Eyck, una cabeça de *Cristo*, de Lluch de Lleyden, un *Sen Pere*, de Ribera, un quadro del Greco, etc. Este Colège, agregát abans á la Universitat y planter d' eminents teòlechs y canonistes, principiá á edificarse en 1586 y s' inaugura en 1594, acabantse la Esglesia en 1604; prengué el carácter de Seminari al seculariçarse les Universitats en lo sigle XIX, y sa grandiosa fàbrica, la més perfècta de Valencia per sa unitat d' estil, fon òbra dels arquitectes Guillém ó Antòni del Rey y de Manoèl Hernándeç, havent costát 300,000 ducáts. Tal es el famós *Colège de Corpus Crist* ó *del Patriarca*, qu' en lo cult de sa Esgle-

sia no te rival en lo solemne y magestuós, rahó per la que nosatros li dediquém estes mal traçades línies y la copla que seguix:

Colège del Patriarca,
planter de clèrichs sabuts;
¡quánts han honrát á Valencia
en son cèl y ses virtuts!...

Y tants com han segut els que li han donát llustre y honor; pero al pensar que tot li se deu al Beato Fundador, no sabém com alabar y engrandir la previsió d' eixe hòme verdaderament gran y prodigiós.

Pegina (la)

Está á la vòra del riu, enfront del Hòrt Botánich, y es una pegina enórm de pedra treballada; son orige ve segurament d' un temple de la deua Vènus, que existí en dit punt. Y com á còsa antiga y curiosa la insertém así, pera qu' es conserve sa memòria, y per remát li cantém una cansó:

La gran pegina de pedra
que hia en lo riu de Valencia,
pròva que allí hiagué un temple
de alguna magnificencia.

Perqu' eixos objèctes supònen gust y dinés, y als antichs no 'ls dolíen pera embellir els seus temples genílichs y honrar als seus deus falsos.

Pèm, pím, pòm

Era un tipo militar, capitá retirát del eixèrcit, que li agradava molt parlar de la guèrra, y referir els atachs, batalles y peripècies que pasen en ella, sobre tot quant estava en Valencia y eixia á passejar en uns quants companyeros retiráts com éll, pero parantse en consevòl punt públich, pegant manotades y alçant la veu tal qual, de mòdo que s' apercibíen tots els que pasaven pròp y l' oíen;

tant de gust y entusiasme tenia de contaro y tan al viu ho feha, qu' al últim no podent contíndres, esclamava: *Pèm, pím, pòm*. Asò se repetia molt á sobint per les places y carrers y dasta per los pasejos, y com éll vea que donava gust y que se rien, encara s' entusiasmava més, dasta qu' el mamprengueren els gichs per son conte, y á penes el veen tot era dir: *Pèm, pím, pòm*; al empronte no 'n feha cas, més així que va coneixer que 's burláven d' ell, començá á tirar *carajos* y á córrerlos, logrant que liu' digueren més encara, que li quedáren eixes paraules per sobrenòm, y lo pijor de tot, que li feren entre uns y atres pèdre el cap, qu' es en lo que sòlen vindre á parar els que 'ls dónen als gichs y gasten masa bromes en lo pòble ignorant, morint gabia del tot als pòchs anys. Encomanémlo, puix, á Deu y per remát cantemli la copla de costum:

¡Pèm, pím, pòm! vejen quin pago
va rebre eixe senyor del pòble,
per voler fiarse masa
dels ignorants y dels pòbres.

Puix d' ahon no hiá, no 's pòt traure; y el pòble que no te virtut ni criança, no dona més que mals eixemples, excessos y escandalls per ahon sevòl.

Pere (Sen) Pasqual

Es una estatua en pedra d' eixe Sant valenciá, que s' alça sobre elegant pedestal en la barana del riu, en front de la Estació del fèrrocarril de *Valencia Aragó*; está representát en habits de canonge de la Sèu de Valencia, en un àngel als pèus que li sosté una mitra y un llibre, per haver segút nomenát bisbe, dignitat que no aceptá per humildat, havent mòrt martre en Granada en temps dels mòros per predicar contra la lley de Mahoma. Lo coneguda y nomenada qu' es en Valencia dita estatua y les circumstancies que concurríen en lo Sant, han fet que tirárem estes línies y la copla que se mereix:

La estatua y el llòch que ocupa
Sen Pere Pasqual gloriós,

en la ciutat y en la vega
son ben coneguts de tots.

Com á qu' es un paseig pròu concurrit y está urbanitzantse á presa, tenint en front el Colège dels Jesuites, el Matader nou y varies cases en hòrts y jardins.

Pilar baixet (p' el) no cau la casa

Així ho sòlen respòndre tots els nanos, y en especial les giques, quant algú els diu que son *de la garra curta, baixotetes* ó *nanes*, en lo qual donen á entendre que no 'ls pega gens be qu' els ho diguen, per més que siga veritat; y es que ningú vòl qu' el rebaixen ni que se burlen d' ell, encara que á tots m' hos agrada criticar y figarse dels atres. Y com vullga qu' este refrany ó modisme está estés y corre per tots los pòbles del nòstre reyne, ham volgút nosatros tráurelo así á colació, aplicantli esta seguidilla del antigor:

La gica del alcalde,
la més giqueta,
pera tapó de basa
ve ben justeta.

Qu' es una manera com un' atra de dirli nana á una jove, puix ja es còsa sabuda que á les baixetes sempre s' els nomena per *taponets* en la tèrra del gè.

Pilar (el)

Te la fajada principal á la estensa plaça del seu nòm, la antiga Esglesia de frares dominichs, hui parròquia de la Mare de Deu del Pilar y Sen Llorènç, siguent de planta regular, y perteneixent la sehua portalá, lo mateix que l' interior, al estil grèch-romá, sense que ni una ni atre oferixquen res de particular. En lo pictòrich no te òbres ixents y sí algunes curioses per lo antigues, y el adjunt y despecát convent, fundát p' el llibrer Baltasar Simó en 1611, está habilitát pera quartel desde la es-

claustració dels religiosos en 1835; la Esglesia se edificá en 1611, haventse reformát en el sigle XVIII, y com nó deixa de tindre la sehua importancia, lo mateix qu' el antich convent, per això els ham incluí así, cantantlos la cansó consabuda:

La parròquia del Pilar,
sent de nòva creació,
honra á la Mare de Deu
y á Sen Llorènç per patró.

Y com els sants no son celosos, la una y l' atre procedirán d' armonía, sense resentirse per si la Pilareta ocupa el primer llòch y Sen Llorènç el segon; els cèls y les envejes queden pera nosatros.

Pipante (el) y el pipantero

El primer era una espècie de auca ó *bisbis*, qu' entre atres figures tenia un hòme fumant en pipa, y d' ahí el donarli eixe nòm; el segon era el que portava eixe jòch per los pòbles, en les festes y en les fires, menjant y bevent á la salut dels aficionáts á juar, que regularment eren els gichs y les giques. Estigué en us dasta mijants del sigle dè nau, especialment en los pòbles dels partits d' Alcòy y Cocentayna, y desaparegué de resultes de la prohibició del Govèrn y de la persecució de la Guardia civil, que no deixava aturar als pipanteros ó auqueros per nengun puesto. Com á còsa curiosa, puix, y que perteneix ja á la història, ham volgút tráurela así á rògle y entonarli esta copla:

El pipante y pipantero
en les festes dels poblets,
s' emportaven les estrenes
de les giques y giquets.

Y també hiavia algunes dònes y hòmens qu' es deixaven els quèns en aquell jòch, qu' era un primor, pero tot s' acabát ja, y apenes queda memòria de pipantes, pipanteros y juadors.

Pixats (quedarse en los) dins lo ventre

Se diu quant ú no ix en la sehua ó no logra lo que vòl, quedant jasquejât y en pròu malhumor; y com vullga que 's també un modisme molt usât en la provincia d' Alacant, li ham volgút nosatros tirar estes ralles y la consiguient cansó:

Tindre els pixáts en lo ventre
per no poder tráurels fòra,
es una pena molt gran,
que qui la té no mes plòra.

Y una còsa pareguda li deu pasar al que desija lograr ó conseguir una còsa y no pòt, per més diligències que fa, tenint que amolarse y pendre tila, qu' es lo que sòl calmar les penes y els dolors de cèrta classe.

Plá (el) del Pòu

Está en lo camí de Valencia á Llíria, pròp de les Ventres de la Pobla, y li se dona eixe nòm, perqu' en mitj d' ell y á la vòra de la carretera hia una gran Masá, en oratòri y un pòu antich y molt abundant d' aygua fresca com una ròsa, davant la pòrta, ahon tots els que pasen se páren á beure; el siti es ample y pintoresch, encara que sech per tots els costats, pero está plantát de oliveres y vinyes, que li rendixen molt al seu duenyo, además de qu' en eixe Plá afosilá Cabrera als lliberals que feu prisoners en Burjasòt, per haberli mòrt á sa mare en Tortosa, sense deure res, circumstancies totes que mos han mogút á dedicarli estes pòques línies y á cantarli esta cansó:

El Plá del Pòu es bonico
en mitj d' aquell sequeral,
pero lo que no te prèu
es el seu rich manantial.

Puix el qui pasa més de dos hòres desde Burjasòt sense vore una ruín fonteta pera tastar l' aygua, y aplega

allí suát com un carreter y mòrt de set, mira aquell pòu com una bendició del Cèl, y com si fora se pren aquell cordial.

Plá (el) de la Llacuna

Está en l'alt de la montanya de la Çafór, entre 'l vall de Gallinera y l'hòrta de Gandía, y li donen eixe nòm, perqu' en mitj d'aquell plá, qu' es pròu esténs y se veu plantát de oliveres, garrofers y ceps de moscatell, hia un gran clòt tal qual ample, ahon s'arpleguen les aygües de pluja, les quals servixen d'albeurá als ganáos tot l'any, puix no s'arriben á apurar may per molta seca que fasa. Y per ser un punt tan conegút en la comarca, li ham volgút tirar estes ralles y aplicarli esta cansó:

El gran plá de la Llacuna
es un punt molt nomenát,
ahon ganáos y persones
á beure sempre han anát.

Y anirán mentres el mon siga mon, perqu' en eixes altures no hia fònts ó manantials, y es precis tirar má de lo que dona el terreno, so pena de morir-se d'asco y consumít de set.

Plaça (la) de Bòus

Está enclavá en la ronda de Colón ó Eixample, junt á la Estació del Nort, y es una gran mòle de atobóns ó rejòles, en archs, semeiant al *Colossèu* romá, y caben en ella 16,891 persomes; correspòn al estil clásich, y figura per sa bellea y vastes proporcións, al front de les d'España, superantla sòls en dimensions les de Murcia y Tarragona. Este hermós circh ó colisèu taurí es propietat del Hospital Provincial, que començá á edificarlo, sense tindre fondos, en 1857, quedant concluí en 1860; el construí l'arquitécte D. Sebastiá Monleón, en lo llòch de l'antiga plaça de fusta, y costá 759,279 pesetes y 70

cèntims. En esta plaça han toreját *Lagartijo*, *Frascuero* y atres primers espases; han mòrt els germans *Fabrilo*, y també s' han celebrát en ella certámens musicals, volantíns y atres varies festes populars. Mereix, puix, les pòques ralles que nosatros li ham tirát y la copla que seguix:

La elegant Plaça de Bòus,
honra no pòch á Valencia;
puix els valenciáns, quant vòlen,
no 's deixen banyar la orella.

Y es així, pero ense que no vòlen, no sòls no fan res, sinós que destorben á atres que fasen, per la gran desunió que hia entr' ells, y els cèls y la enveja que se tenen; això sense contar que l' element foraster ha invadit la ciutat y que dels naturals ne queden molt pòchs.

Poll (véjes si 's), lo qu' et corre p' el ginoll

Se diu pera remontar una còsa, de la que no 'stém del tot segurs, ni la coneixém, ni tampòch sabém lo qu' es á punt ficto; per això interesém á un atre pera que m' hos ajude á cerciorarnos d' ella, pero tot asò en tò festíu y burlésch; y con vullga qu' este modisme está pròu estés per Valencia y els pòbles de la Vega, lo mateix qu' el de *Vejes si la cansalá es de pollastre*, qu' es per l' estil, l' ham apuntát así, per si algun día es perguera, aplicantli la copla que se mereix:

Véjes si es pusa ó es poll
lo qu' et corre p' el ginoll;
puix com jo soch curt de vista
no li puch seguir la pista,
per més que á sèt carrers put
sobre ser ell tan menút.

Lo qual no 's estrany, puix, atres bijets hia tan díminúts com eixe, y en tot y en això no 's pòt ú acostar á ells de pudèrna que despedixen.

Pònts (els) del riu

En Valencia son cinch, construïts de pedra sellar en la època aragonesa, y tenen cada ú dèu ulls ó archs, baranes en canapèns ó bauchs á les vòres, y damunt d'elles, á la mitat, s'alcen dos casalicis de la Mare de Deu del Desamparats y Sen Pasqual Baylon en lo pònt de la Mar, els dos Sen Vicènts Ferrer y de la Ròda en lo del Real, els de la Trinitat y de Serrans sense res, y el de Sen Jusèp ó Nòu les de Sen Tomás de Vilanòva y Sen Pere Pasqual, les quals están recen llevades, pera eixamplar el pònt. Y com vullga que son fòrts, històrichs y están ben contruits, ham volgút nosatros inclòurelos así y cantarlos de pas esta cansó:

Els cinch pònts de la ciutat,
están ben fets y son fòrts;
pero el Turia en ses riuades
s'els deixá coixos y tòrts.

Y si arriba á pujar més la sehua avenguda, els tira tots á pique, així els apanyaren dempuix, quedant revèdors y útils atra vegada.

Quartel (el) del Refuig

S' alça en lo carrer del Hospital y casi front á éste, siguent ú dels pòchs qu' es conserven dins dels murs de Valencia; es de fajada estensa, encara que de pòca fondá, y de línies regulars y sencilles; en lo pati se nòta la oxiva natural, per la intercecció dels archs. Se fundá com á Colège del seu nòm en 1711, per lo jesuita Pare Jogím Borgonyó, pera hòrfenes de militars, y en lo sigle XIX se treslladá primer al Colège de Na-Confòrta del carrer de les Barques, y dempuix á Naranjueç. Y en atenció al seu orige é importancia, li dediquém estes línies y la copla de costum:

Quartel del Refuig li dihuen
á eixe Colège antich.

¡Quantes mudances y cánvis
en lo nòstre temps ham vist!

Y els que vorém, si Deu m' hos dona vida, salut y
vista en los ulls. ¿No 's això?

¡Qué dija de mare, tres fills, tres clèchs!

Se referix esta jarrá ó modisme al bovo ó bova que, havent vist ja en el carafalét á tres germans vestits en la hòpa negra y á punt de penjarlos en la forca, figurantse qu' eren capellans soltá eixa andaná, que feu riure á tots en un acte tan trist com aquell. Y com á pesar de que ignorém quí fon la persona que digué la tal jarrá, els rèus ajusticiáts y el pòble ahon pasá eixe cas, tingué n' obstant gran campaná en lo nòstre reyne, y encara hui ix á lo millor á relluir en tertulies ó reunions alegres, ham volgút nosatros reproduirla en estes págines y de pas cantarli la copla de costum:

— ¡Vaja una dija de mare
vore tres fills en la forca!
La persona que ho digué
devía estar simpla ó loca.

O ser un espirít malignant dels que se guasejen dasta en la mòrt, perqu' en este mon hia persones de tots los calibres y d' un ventrell que tot hu admitíx y tot ho còu.

¿Qué farán els que pòden,

si dasta els coixos redòlen? Se diu quant algú solta una jarrada ó fa alguna acció impròpia del seu estat, carácter ó educació; y com asò jòca, y més hui 'n día, per estar la gent tan rebordonida, ham cregút nosatros convenient posar el tal refrany en esta sòlfa, y cantarli ademés esta cansó:

¿Qué farán els que pòden, diém,
si redòlen els coixos avall?
Puix anar uns y atres al clòt,
quant m' hos tire la pelá el rall.

Qu' es lo més segur, si no torném arrere y millorém de conducta, puix seguint com seguím, aném á parar al pesebre primer y dempuix á torrar faves al atre barrio.

Rat (lo) Penat

[Es, com tots sabém, un animalet del gènere mamífer y al mateix temps una espècie de pardalet que vòla, puix á conte d' ales te unes membranes que li permetxen el vòl, y es també dels més llejos qu' es coneixen, dient tots que te figura de dimòni; pero com es inofensiu y s' alimenta de mosquits, ningú se fica en éll, y dasta el rey D. Jaume I d' Aragó diu en les sehues Cròniques, qu' el va deixar criar en la sehua tenda de campanya. D' ahí el que la coroneta d' eixe reyne l' adoptara pera coronar el seu escút, práctica que han imitat molts pòbles, comèrços é industries, y per fí la Societat valencianista de lo seu nòm. Més ¿cumplix be ésta en lo seu lema de amant de les glòries de Valencia y lo seu Reyne? Això es lo qu' estranyen molts al vore que de cad' any pren manco interés el president y la Junta directiva, fent més política que atra còsa, no donant estímuls als escritors regionalistes pera que puguen pendre més part en los *Jòchs Florals*, no publicant els resultats de les escursions científiques que se fan als pòbles y monuments antichs, permetint discursos en castellá en les vel-laes lliteraries de la Societat, premiant els marmarajos de les Carnistòltes, etc. No volém nosatros averiguar si obedix á eixes deficiències de la Junta, la deserció de alguns sòcis dignes de la Societat, pero en interés d' ella y de tots está que prospere y vaja avánt, puix sería un descrèdit que morira de inanició per culpa d' uns y atres. Este es el fí de les presents línies qu' ham dedicát á dita Societat, y de la copla que seguix:

Lo Rat Penat ha promés
defendre les nòstres còses;
que cumplisca, puix, com deu,
no en paraules, sino en òbres.

[Perque *de prométer ningú es fa pòbre*, com diu el dijo, y obras son amores y no buenas razones, dihuen els castelláns.]

Riberérs (els) ó de la Ribera

Els fills ò naturals d' eixe paraís, que no 's atra còsa eixa tèrra beneída, en la qu' el Nòstre Senyor pareix haver derramat á mans plenes totes les gracies, riquées y benestar, puix te aygües abundants, arròç á patáes, moltes tarònjies y bònies, blat y dacsá més qu' en vòl, fesòls pera donar y vendre, cacahuets pera tot lo reyne, melóns y carabaces pera menjar persones y animals tot l' ivèrn, frutes á porrillo, hortalices y verdures que no les pòt abastir, y tot quant puga desijar,... son mòlls á més no poder, gastadors y viciosos en quant cab, lliberals y despresos si ni hia, molt aficionáts á vel-lar de nit y á anar tart á treballar, visitadors de cases de jòch, tavèrnes, tertulies y saráus, sobre tot constants assistents al casino, al que no falten un día, anar á sobint á la capital á vore les corregudes de bòus, les funcions de teatro, menjar en les fondes, fer una copa en los cafens, pendre 'ls banys del Cabanyal, y averiguar tot lo que pasa. Eixe es el caràcter, costums y mòdo de viure dels de la dita comarca, siguent molt notat el gran *lujo* de les dònes, que verda-derament contrasta en lo vestit dels hòmens, particularment llauradors, que ademés de la jaqueteta, honguet al cap y pantalóns, encara calcen espardenyetes d' espart y s' en entren en elles molt satisfets en tots los puestos quant mes mudats van. Moltíssim més podíem dir dels riberérs, sense intenció d' agraviarlos per supòst, pero com pera mòstra es pròu un botó ó mançaneta, contén-tense vostés en lo dit y acabém en la cansó dels vells:

Quant vajes á la Ribera
no pases p' Algemesí,
que fan el pa gicotet
y pòsen aygua en lo ví.

Pero això seria en aquell temps, que se collía pòch grá y manco ví; ara, gracies á Deu, se cull masa de tot, y no 's precís escatimar el pa ni batejar el ví.

Roma (anar á) per tot

Esta frase ó modisme s' aplica als catòlichs, que tenint á eixa ciutat per capital del catolicisme, necessiten acudir á ella pera obtindre del Papa qu' es el cap de la 'Sglesia, totes les gracies, dispenses y privilegis inherents á la sehua suprèma dignitat, lo mateix que durant l' Impèri romá, acudíen els seus súbdits á d' aquella metròpoli de tot el mon conegút, á rebre órdenes, disposicions y concessions de tota classe; per això á Roma li se diu en rahó la ciutat etèrna, puix si abans dictava lleys á totes les nacions, al desaparéixer la sehua soberania universal, per divina disposició govèrna les ànimes y dirigix les conciències de tots els cristians. Els sectáris y els mals cristiáns ho tenen això per una baixa y humillació, y ho critiquen y se burlen, pero res més natural y més just qu' els fills obedixquen y s' humillen á sa mare. En eixe bòn sentit deu, puix, enténdres este modisme, y així l' ham interpretat nosatros al colocarlo en este llòch, cantantli la copla de costum:

Anar á Roma per tot
es molt pròpi de cristians;
puix com tenen á son pare,
van á besarli les mans.

Y també 'ls pèus, perque com el Papa es el pare per excelència de tots els catòlichs, mereix això y molt més; y quant estos el visiten, clar está que derrama sobr' ells á mans plenes tota classe de gracies y bendicions.

Sant Espirít (el convent de)

Es de Franciscáns de la Regular Observancia, y está situát en lo soletari y pintoresch vall de Tolú, á 25 kilòmetrs de Valencia, 5 de Molvedre ó Sagunt y 3 de Gilet. L' edifici es gran y desahogát pero de pòch mèrit artístich, siguent molt antích el retaule del altar major, coronát per l' escút d' armes del senyor conde de Vilanova, principal restaurador del Convent, y tenint al mitj la preciosa pintura de la *Venguda del Espirít Sant*;

en lo còr está la image casi de tamany natural del *Santíssim Cristó*, primorosa escultura de Vergara; en los altars laterals dos delicades estatues de fanch cuyt del *Ecce-Hòmo* y del *Devallament de la Creu*, de Juli Capúç; y en la capella de la Comunió la *Vèrge de la Divina Gracia*, pintada sobre taula y atribuïda al célebre Pau Mathei. Te l' hòrt escalonat y en lo més alt d' ell la garrida y elegant ermita gòtica de la *Vèrge de la Llum* y una gran basa ó depòsit d' aygua pera regar; enfront s' alça el Cementèri; dos files de altíssims ciprers precedixen al arch d' entrada, dins d' ésta el Calvari rodát de ciprers, en la creu al mitj, y de cara á ella la portalá de la Esglesia y la portería. Se fundá en 1404, sobre el solar d' un Mas arruinát, propietat dels Senyors de Gillet, costejant les òbres la piadosa Reyna d' Aragó donya María de Lluna, muller del Rey D. Martí; en 1497, á instancies del Rey D. Fernando el Catòlich, pasá á les mònjes Clarises de la Trinitat de Valencia, y com éstes no prengueren posesió, pasáts quatr' anys d' estar abandonát, tornaren els relligiosos á habitarlo. Este fon y es el convent de Sant Espirít del Mont, llòch retirát y á propòsit pera la vida relligiosa, el qual es visitát continuament per persones devòtes de la capital y dels alre-dors, y d' un mòdo extraordinari en la festa y huitava del Patriarca Sen Francés; ha sufrít les consecuències de les guèrres y revolucions polítiques de la Nació, pero sense vóres tancát més que momentáneament, dende la esclaustració de 1835 dasta 21 de Novembre de 1878, en que se restauraren les comunitats relligioses y tornaren á ocupar-lo els frares. Y en vista de la especial Providència de Deu, que ha velát per dit convent, y de lo molt que mereix ell y la sehua Comunitat, ham volgút nosatros dedicar-li el pòbre obsèqui d' estes línies y la copla que millor que atres se mereix:

Sant Espirít es el nòm
d' eixe Convent celebrát,
y bé 's vehuen els bons fruits
qu' en éll sempre ha derramat.

Y sinós qu' es repase la llista dels notables varóns qu' en éll han descollát en ciència y virtut, y el be que han produít les sehues misions en los pòbles que han estat.

Sant Piu V

A l'atra part del riu, entre 'l barri d' Alboraya y el jardí del Real, s' alça este hermós y vast edifici quadrangular, de planta grego-lletina, en dos esbèltes torres y ben situát. La Esglesia está adosada á la part esquèrra y un tant retirada, formant al front una placeta ó vestíbul; sa rotonda, en ayrosa mija tarònja, còsta de dos còsos, el primer dels quals te huit archs en pilars y una náu circular, ahon están els altars, en los que abunden les colunes, pilastres, estátues y baix-relléus. Instituí este edifici en 1687, l' Arquebisbe Rocaberti, pera Casa de clèrichs regulars menors; en 1819 el destiná el general Elío á Colège de cadetes, y en 1843 se instalá l' Hospital militar, com á propietat del Estat. S' ha pensát en asolarlo, pero sería desacertát, atés lo seu aspècte monumental, qu' es precisament per lo que nosatros l' ham incluít así, cantantli ademés com á tots la copla de caixó:

San Piu V está en un punt
molt pintoresch de Valencia;
y com ell de sí es bonico,
agrada á tots sa presencia.

Y tal vòlta per això y per lo que representa, els mònga á dalguns l' apetit de tirar-lo á tèrra, puix tenen un gust tan particular, que lo mateix qu' els famolenchs, á tot hòra no més ensomíen rollos.

Seca (els anys de la)

La més gran y més duradera que ham conegút nosatros, fon la dels anys 1848 y 1849, en los que no caygué casi una gota d' aygua, agotanse els camps de tal manera en tot este reyne, qu' es secaren moltes fònts, casi tots els abres, y els pòchs que s' atreviren á sembrar no colliren res, perqu' els blats no aplegaren á espigar, y per lo tant tampòch pogueren batre, y se quedaren les eres sense estrenar; més fam y més desdija no l' ham vista may, sobre tot en les tèrres de secá, y per això s' en aná casi

tota la gent dels pòbles á la Castella, á treballar en les carreteres y fèrroscarrils, no quedant en ells mes qu' el retor, l' alcalde, el secretari, el doctor, el barber y algú dels més pudients, els que pasaren pròu estrets en eixe temps. Fon tan nomená la tal seca y cridá tant l' atenció de tots, que dasta tragueren romanços els cegos, donant-mos també ocasió á nosatros pera que ara la tragám así á relluir, com una antigalla de trista memòria, de la que recordém esta copla:

Ham pasát molta carpanta
en l' any pasát y en lo nòu.
¡Que dirém del any ciquanta,
Mare de Deu, si no plòu!!!...

Efectivament, molt se va patir entonces; pero devém reconéixer qu' els espanyòls devém moltíssim, y que tot es pòch pera pagar el crimen horrorós de degollar als frares y saquejar els convents, y per això tinguérem el còlero del 37, la seca del 48, el pronunciament del 54, la guèrra d' Africa del 60, la pèrdua de Pòrtrich, Cuba y Filipines últimament... y lo que seguirá, si Deu no s' apiada de nosatros.

Sent Agustí, dos caps en un coixí

S' entén este modisme dels casats com Deu mana y que habiten conforme al seu estat; pero se referix també als que volent entrar en la mateixa orde ó confrería, empleen eixe dijo en sentit festiu y pera que vinga be 'l consonant, qu' es com s' usa en tots els pòbles del reyne. Per això nosatros, valentse del mateix sentit metafòrich y burlesch, á fí de que no 's pèrguen estes còses tan donoses del nòstre pòble, li ham donát entrada al tal modisme en este llòch, y volém cantarli esta cansó:

Tots els que vòlen casarse,
al gloriós Sent Agustí
li demanen qu' els alliste
en *dos caps en un coixí*,
pera que tinga més giste.

Puix als valenciáns m' hos pasa com als acolitets y

escoláns, que com li prenen tanta satisfacció al Nòstre Senyor, á la Mare Deu y als Sants, á lo millor se guasejen en ells y els parlen de tú, y nosatros també gastém bromes d' eixes á dos per tres, encara que Deu, sa Mare y els Sants ja vehuen que tot això es efècte del nòstre bòn humor, y que nou' fem per desprèci.

Sen Joan de la Ribera

Així se día y se diu encara el punt que ocupava l' antich convent de Menors Franciscáns descalsos, convertit dempuix de la esclaustració dels frares en amagacent de fusta y atres objèctes, pero cousevant obèrta al cult la capella de Sen Pasqual Baylon, servida per un vicari titular, dasta que se feren els nòus quartels, y se construí la nòva Esglesia de la mateixa advocació en front de la creu del Camí del Gráu. Este convent degué fundarse sobre l' any 1580, havent perteneixcút á la Provincia seráfica de Sen Joan Batiste; y atenant á la sehua importancia, com á edifici relligiós, li ham dedicát estos renglóns y la copla que seguix:

Sen Joan de la Ribera
era en son temps un convent;
més el mon ha canviát,
y un quartel es al present.

Puix les còses d' así baix, per bònes y profitoses que siguen, tenen els seus vaivens com les ones de la mar; tenen la sehua pujada, dúren un pòch y despuix se desfán. Així han segút dend' el principi y així seguirán dasta que Deu disòlga este planeta.

Senta Catalina martre

Esta antiga parròquia está situada en la plaça de son nòm, ahon s' alça l' artístich y esbèlt campanar exágon de cinch còsos y remát, lo més notable que ha produït el Jurriguerisme; l' adornen colunes salomòniques y fines-

tres elegants, y te sèt campanes, les més sonores de València. La 'Sglesia está á espalles del campanar, tenint una pòrta oxival junt á éste, pròu arraconada, en una escultura de la Santa damunt; tot de mèrit escás, lo mateix que les atres dos pòrtes toscanes; damunt de la del carrer de la Tapinería está de mitj còs la qu' el pòble diu, *Mare de Deu ajocá*, y en la principal se veu un rosetó gòtich, actualment cegát, paregút á la célebre O de Sen Joan, pero mes giquet, y en la mateixa paret un retaule en taulellets de la Vèrge de la Pau. L' interior es de forma quadrada y claustral, de tres náus, grandíós y elegant, siguent esta Esglesia la segon de València en estensió; perteneixqué primer al estil oxival y hui 'n día al jurriquer templát, sobreixint ses hermoses colunes grèch-romanes y l' ábsit semejant al de la Sèu. En l' últim Arreglo esglesíástich ha perdút la parroquialitat, treslladada á Sen Agustí, y per ella son ample y hermós presbitèri en enreixát de bronç, ha quedát més reduít. L' ayrosa y bonica image titular la feu l' escultor Munyóç, y entre 'ls altars, se distinguixen per son gust el major, el de Sen Elòy ó dels platers y el de Sent Antòni. Esta Esglesia conté bons quadros y son: dos d' Espinosa en la capella del Cristo; en la de la Senta Faç, un *Sen Gregòri* diént Misa, del mateix; en la de Sen Elòy, atres dos de Ribalta; en l' altar de Sen Joan Batiste, un *Salvador* y dos tauletes del primer estil de Juanes; y en la sagristía un llènç gran, en los *Despòsoris de Senta Catalina*, del castellá Matéu Cerezo. Als pèus de la 'Sglesia, capella de la Vèrge del Perpètu Socós, hiá un curiós sepulcre del cavallér Gilabèrt (sigle XV), en figures planyideres, y entre les preciositats que abans tenía, figura la preciosa Custòdia (huí en Sen Agustí), y una casulla mudèxer de terciplèl ròig, del sigle XV. Antigament fon meçquita, y se consagrà en 1239, donantli la advocació que dú, per una Infanta d' Aragó. Se cremá en 29 de Març de 1584, se reformá en part en lo sigle XVII y casi del tot en 1785. El campanar s' edificá de 1688 á 1705, per Joan Ribalta, segons la inscripció lletina que pòrta al pèu. Dos recòrts històrichs van units á esta antiga parròquia: el darrer certámen poètich llemosí, presidít per Sempere, autor de *La Carolea*, en 1532, y la mòrt del Governador Camajo, qu' es refugiá en un confesonari, fugint de les turbes, qu' el traguèren d' allí y l' arrastraren, en 1843. Atenent,

puix, á la història y mèrits que reunix esta Esglesia, ham volgút fer así menció d' ella, dedicantli les anteriors línies y cantantli la copla que ve á continuació:

La 'Sglesia d' eixa Santa mereix molt,
per ser ella noble y de talent;
puix convencé y convertí als sábis
que pa véncerla va dur el president.

Lo qual no fon estrany, perque además de qu' ella sabia molt, estava assistida p' el Nòstre Senyor, qu' es la sabiduría infinita, contra la qu' els sábis del mon s' estrellen sempre.

Sen Tomás (la bosa de)

Com eixe Sant era tan caritatiu, que tots en Valencia li dién *el páre dels pòbres*, s' aplica este mòt al bolsillo qu' está molt ple de dinés y may se buyda pera fer llimosna als necessitats, á eixemple de Sen Tomás de Vilanova, que mesquinejava tot quant podia pera d' ell y en canvi res li dolia pera els pobres; per això la bosa d' ell es proverbial en tot l' antich reyne, y á dos per tres se la nomena encara ponderant lo abundant qu' era pera remediari totes les necessitats qu' es presentaven. Siga, puix en alabança del dit sant prelat llimosner tot lo que ham apuntat así, per més que no val la pena, y acabém en la sigüent cansó:

La bosa de Sen Tomás
era igual que les atres;
més la caritat l' omplía
y buydaven els desastres.

Puix el Sant no podia vore llástimes, y á penes ne vea una, donava pera remediaria el darrer diner que tenia y tot lo que li venia á la má.

Sen Valero de Ruçafa

Esta Esglesia parroquial está situada en l' antiga vila y hui poblát de son nòm, al Mijorn de Valencia, al que

conduíx el carrer de la mateixa denominació. La població consta de uns 19,000 habitants, te estensa hòrta, que aplega dasta l' Albufera, una gran plaça en Mercát de fèrro y un convent de mònjes. La parròquia, penúltima de la capital per s' antiguetat, es capaç y magestuosa, distinguintse al exterior per l' esbèlt campanar y la elegant portada de orde grèch-romá; l' interior, de creu lletina y alta náu, es de igual estil, y encara que carregát d' adornos, te alguns bons quadros y estátues, pero nenguna òbra mestra. A Ruçafa l' agregáren sense voler á Valencia en 21 de Decembre de 1877; y la parròquia, encara que sempre se contá entre les de la ciutat y fon fundá á rail de la Conquesta, en sa fàbrica actual data del sigle XVII. Per la sehua història é importancia, puix, mereix els presents apunts que li ham dirigit y la copla que li ham tret:

Sen Valero de Ruçafa
 fon bisbe molt excelent;
 per això els fills d' eixe pòble
 l' ellegiren president.

Ó siga titular de la parròquia, en lo qual estigueren molt acertáts, perqu' ell dende llavóns ha segut davant de Deu el seu abogat y defensor.

Sen Vicent de la Roqueta

Es una giqueta Esglesia dedicada á eixe gloriós Martre, en planta de creu grèga, alta mija tarònja y estil clásich del sigle dèsat, qu' está situada á má esquèrra y al cap del carrer de Sen Vicent de fòra, en lo mateix punt ahon fon sepultát el dit Sant, segons asegura la tradició, en el que segurament estava la pedra ó roqueta que li dona nòm. Com á ú dels monuments relligiosos, puix, de la capital d' este antich reyne, mereix les pòbres línies que molt gustosos li ham dedicát, y la copla que seguix:

El gloriós aragonés,
 perseguít per ser cristiá,
 muygué mártir en Valencia
 p' el cruel gentil Daciá.

Per això l' honrà esta ciutat alçantli la dita Esglesia en lo que fon muladar, venerant els llòchs del seu martiri y declarantlo patró d' ella.

Sèu (en la), fica un pèu

Se referix este refrany ó modisme á les moltes utilitats ó guanys que abans treuen de les catedrals, els que servien en elles, y diém abans, perque hui 'n día ha disminuít prou la pietat del pòble, dende que s' ha gelát la fe en totes les classes, y clar está qu' els servicis d' eixos llòchs sagrats á la fòrça s' han de resentir; ademés d' això, la vida modèrna es doble cara qu' en ans, y encara que se guanye més en tots los ordens d' ella, á penes hia prou pera atendre á les principals necessitats que ha creát el refinament de costums actual; pero el pòble que se roça pòch en la 'Sglesia seguix creent qu' en ella plou encara el magná, y que lliguen els gosos en llonganices, qu' es lo que m' hos ha fet tirar estes ralles y entonar esta cansó:

Ficar el pèu dins la Sèu
es pa molts una gran ganga;
pero nou' dihuen aixina
els que tòquen la jaranga.

Y la pròva d' això es que les orquestes qu' en atre temps pasaven de la Sèu y atres Esglesies, ara preferixen tocar en los teatres y salóns.

Sèu (la) de Valencia

Está situada en la plaça del Micalet, caent la pòrta principal front al carrer de Çaragoça, y encara qu' este temple carix de unitat y no te la grandiositat exterior de les catedrals de Toledo, Lleó, Santiago, Tarragona, Burgos, Sevilla y atres d' Espanya, conté moltes jòyes artístiques y no carix de severitat y elegancia. La fajada principal, de forma còncava y de tres còsos, está tan-

cada per una balustrada de fèrro y en banchs de pedra, y es suntuosa y elegant, havéntseli donát eixa disposició per respècte al Micalet; perteneix al orde jurriquer templát, y la traçá á primers del sigle XVIII l' alemá Conrát Rodulf, el qual començá les estátues de la Asunta en alt relléu, Sen Pere Pasqual, Sen Tomás de Vilanova y demés que l' adornen, arrematantles Francesch Vergara, y siguent lo millor el monograma de la Vèrge, en ángels, òbra del seu germá ó cocí Ignaci Vergara.

El Micalet, hermós campanar octògon, gòtich, de 54 metros d' alt, inclús el remát construít en lo sigle antepasát, y lo mateix d' ample, está dividit en sis còsos iguals, te huit finestres en archs apuntáts y de mitj punt, y en la part superior delicáts festòns del més pur dibuix, y gárgoles figurades en les aristes; se puja á éll per una pòrta immediata á la capella de la Trinitat, tenint la 'scala estreta y fosca 202 escalóns, cadascú d' una pesa, y un replá al últim, en barandilla de fèrro á la vòra, desde 'l qual se desfruta una vista magnífica; conta en onze campanes, dites María Miquèla, Andréu, Vicent, Bárbera, Catalina, Jaume, Manuèl, Pau, Narcís, Ursola y Violant, corrent sobre la primera este dijo valenciá: *María Miquèla em dihuen, cent quintals pese, y el que nou' vullga creure, qu' em sospese*; ademés te la gran campana del rellonge, y éste una gran esfera, allumnada de nit, que servix d' hòra oficial. Este campanar conté en lo primer còs una curiosa inscripció gòtica referent á sa història, y al costat d' ell y apegada á la Sèu, está la casa que habiten els canònges de Dignitat.

La Pòrta dels Apòstols, recaent á la plaça de la Mare de Deu ó de la Constitució, es gòtica y elegant, te damunt un hermós rosetó, en restos de vidres de colors, y arremata en un curiós minarét pròu bonico; ses escultures dels Apòstols presidíts per la Mare de Deu, rodejada de ángels, en instruments músichs y atres sants, tenen el gust de la época; en esta pòrta se reunix els dijòs no festíus el clásich *Tribunal de les Aygües*, y á continuació está la galería dels canònges, en dos còsos d' archs de mitj punt, d' estil grèch-romá y vistós efècte, encara que més pròpi de plaça de Bòus que de Sèu. Despuix ve l' entrada d' esta, tapada per un mur modèrn, que apenes deixa vore al exterior les sehues sencilles oxives, conservantse allí algunes gárgoles fantástiques y

finestres gòtiques, tapiades en part, l' arch cubèrt que dona pas á la capella de la Mare de Deu, y la capelleta exterior dita vulgarment Còva Santa, ahon se digué la primer Misa, en un llènç de Sen Jaume, de pòch valor.

La Pòrta de l' Almòyna ó dels caps, es biçantina y el darrer detall bellíssim de la Sèu, y se titula així p' els caps dels sèt matrimonis que poblaren primer á Valencia, lo únich, en lo campanar de Sen Salvador, que así se conserva d' eixe estil. Forma un arch de mitj punt, y així els caps que l' adornen, com els relléus bíblichs dels capitells, denòten un delicát y artístich treball; damunt de la cornisa, una esgarrada finestra gòtica pròva la transició del orde románich al oxival. Seguíx l' arch cubèrt, que comunica la Sèu en lo Paláu arquebisbal, per ahon s' escapá á Molvedre en 1792, l' Arquebisbe Fabián y Fuero, fugint del Duch de la Ròca, y devall hia una porteta d' escape, la quarta de la Sèu. Per esta part se veu un tròç de decorát clásich, en pilastres corinties, com dins del temple, qu' es llástima no s' haja continuát.

El Cimbòri, s' alça en mitj de la Sèu, siguent el detall més hermós d' ella; de forma octògona y dos còsos, estil oxival molt pur, se distinguíx per los seus excelents y elegants caláts, y es llástima que ocupant una posició tan central, no siga més conegút; en ses pegines del interior hia quatre bones estátues en pedra dels *Evan-gelistes*; s' advertix en elles, les del altar major y l' *Apostolát* en alabastre, de la galería de les capelles del crehuer, la vigorosa eixecució de D. Ignaci Vergara.

L' Aula capitular, acaba l' àmbit de la Sèu, y es un notable edifici gòtich quadrát, adosat á la mateixa, qu' en l' exterior te un preciós rosetó calát y una torreta, paregúts als de la pòrta dels Apòstols. En l' interior interrompíx l' orde de les capelles d' eixe costát, estant més adins qu' elles, y sobre la pòrta se veu una *Coronació d' espines*, en taula, de la 'Scòla d' Albèrt Durero. Esta Sala ó Aula, restaurada fa pòch, es gòtica pura, y en ella residí la primitiva Universitat valenciana, clase de Teología dominica, en qual púlpit de pedra ensenyá Sen Vicent Ferrer; en sa capella del *Cristo*, el titular es de Alons Cano, y son retaule gòtich, l' antich altar major de la Sèu, en estatuetes en pedra dels *Apòstols*, una taula gran en mitj de la *Verge*, *Sen Joan* y les

Maríes, de Baccio Bandinelli, florentí del sigle XVI, y dotze giquetes en varios sants y els fondos doráts, del mateix sigle; entr' els detalls arquitectònichs figuren l' arch d' entrada, la bòveda de cordó, el púlpit, dos portetes, dos finestres, un rosetó, el sepulcre del Arquebisbe D. Martí de Ayala, en sa figura gitada, y el conjunt de severa magestat; adornen les parets les cadenes del pòrt de Marsella, gloriós trofèu, la *Expulsió dels morischs*, gran bocèt á l' ayguada, de Lópeç, els retratos dels bisbes y arquebisbes valencians, alguns pintáts per bòns mestres, uns bocets al freschs de Arregio y Neapoli, autors dels antichs freschs del altar major de la Sèu y atres quadros antichs.

L' interior de la Sèu, te la planta de creu lletina, haventli donát la darrera restauració cèrta unitat, y campejant en ses náus l' orde corinti sevér y magestuós de la època de Cárles III, en ayroses pilastres y richs mármols.

L' altar major, es d' estil jurriguér templát, com el de la pòrta principal, encara que més carregát; sa titular, la *Vèrge de Porta-Cœli*, de fusta, que feu pera dita Cartuxa D. Ignaci Vergara, está en mitj del actual altar gòtich, de còure dorát, òbra de D. Lleandre García, segons els plans del arquitecte Sr. Ximéneç Cròs, y te deu mètres d' alt y sis y mitj d' ample; li servixen de pòrtes dotze taules en pasajes de Cristo y de la Vèrge, d' hermós dibuix y dolç colorít, de la 'scòla de Vinci, degudes al pincell de Francésch de los Llanos y Francésch d' Almedina, pintors manjegos de principis del sigle XVI, de les quals òbres, restaurades pòch ha, día Felíp IV: *que si l' altar era d' argent, les pòrtes eren d' òr*. L' altar á que 'l rey es refería se fongué en Mallòrca, l' any 1808, pera pagar els gastos de la guèrra contra els francesos.

El Presbitèri, es de forma exagonal y molt capaç, ostentant en la bòveda y parets la fullarasca, ángels y demés adornos doráts pròpis del orde jurriguér, igual qu' el del altar major, y que destaca sobre les pilastres de marbre ròig y el lluí de la bòveda; el rodeja per dalt una galería, en sis estátues de bronç, de tamany casi natural, representant als Sants Vicènt Martre, Vicènt Ferrer, Lluís Bertrán, Pere Pasqual y Tomás de Vilanova; te dos pòrtes laterals y dos enreixáts de bronç,

flanquejats per colunes salomòniques, y en lo testér asientos en les armes de la ciutat pera l' Ajuntament. La balustrá que l' uníx al còr es del mateix metall, òbra primorosa que costejá l' Arquebisbe Mayoral. En les finestres ó tragallums de dalt es colocaren fa pòch unes vidrieres alemanes pintades, en sants de vistós efècte, y allí se conserven l' escút y el fre del cavall de D. Jaume el Conqueridor, havent desaparegút fa pòch les espueles.

Les Capelles del Trasagrari, á pesar de la restauració gineral del sigle XVIII, conserven encara el sell gòtich, siguent de manco elevació qu' el resto del temple; entrant á má esquèrra está la Sagrestía dels beneficiáts, en un llènç sobre la pòrta, la *Coronació d' Espines*, d' escòla florentina, que recòrda al Sarto. Seguixen les huit capelles, en les quals son notables un *Sent Antòni Abat*, de Lópeç; la *Vèrge contra la Pèsta*, quadret d' Espinosa; un *Sen Dimes*, en taula, d' estil Van Eyck, y una *Vèrge del Puig*, de Vergara. En lo trascòr hia un *Salvador en los Apòstols*, y davall una cripta en la *Resurrecció del Senyor*, en alabastre, òbra del sigle XIV, pareguda als relléus de la part de fòra y quiçá de la mateixa má.

La Sagristía dels canònges, es un verdader Musèu, tan important com el provincial: en éll están representades la 'scòla gòtica, per un encáustich de la *Vèrge*, primera titular d' esta Esglesia; l' antiga escòla valenciana per Juanes, primer estil, dos taules en los Sants *Bárbera*, *Miquèl*, *Nicoláu* y *Vicènt Ferrer*, un *Angel Custòdi*, que Settier atribuíx al Pare Borrás, y la *Conversió de Sen Pau*; y del segon estil un guadamací en lo bust de *Sen Tomás de Vilanòva*, una *Cena* y una hermosa *Sagrada Familia*; de Ribalta, el guadamací parella del anterior, en lo retrato del *Patriarca Ribera* y *Jesus en la Creu al còll*, còpia exacta del Piombo; de Ribera, l' *Adoració dels Pastors*, de mijes figures, una de ses millors òbres; y d' Esteve March, un *Cristo mòrt*; les demés escòles espanyòles, per varies taules de Llanos y Almedina, y dos llènços; y les escòles estrangeres, per un cap de la *Vèrge y el Jesuset*, de Lluch de Leyden, un *Entèrro de Crist*, tamany *pusinésch* de Gerart de la Notte, un *Bòn Pastor* d' escòla florentina y varios quadros de Ghirlandajo. D' Escultura hia un *Crucifíco* de marfil, de més de mitj mètre d' alt, atribuít á Miquèl Angel, sense

fonament ni més mèrit que haver perteneixcút á Sen Francésch de Sales; y d' Arquitectura, un proyècte aprovát p' el Cabildo, de remát del Micalet. Estes òbres s' encontren en tres departaments, dels quals el darrer es la Sala Capitular modèrna. En una capella del costat se veneren varies relliquies de sants, una Biblia que usá Sen Vicènt Ferrer, en nòtes sehues, varies monedes d' argent, per les que Judes vengué á Jesús y el cálic de la Cena, de cornerina y òr, les quals ensenya l' escolá major fóra dels oficis, donantli una estreneta.

L' Argíu, ocupa el pis alt de la Sagristía, y es molt abundant, especialment en documents referents á la població ó Repartiment de Valencia y època de Aleixandre VI. Entre les sehues preciositats figura un Misal anglés de Westminster, qu' encontrá así refuig contra la furia dels iconoclastes protestants; actualment dirigix este argíu l' intel·ligent canonge D. Ròch Jabás, qui l' ha ordenát com deu estar.

El Tesòr de la Sèu consistix en una gran porció d' ornaments y vasos sagrats, com son: el rich frontal gòtich de la *Resurrecció*, la gran *Custòdia* d' òr y argent, y les quatre andes é imágens d' eixe metall *Vèrge de la Sèu* y els *Sants Vicènts Martre y Ferrer y Lluís Bertrán*.

L' Aranya que penja del Cimbòri, es de crestall de ròca; se feu pera la Basílica de Sen Pere de Roma, y pareixent giqueta, la comprá peræsta Esglesia l' Arquebisbe Rocabèrti; còsta de 82,284 peces y costá sobre 2,000 escúts antichs.

El Còr es quadrát, y ocupa el mitj de la Esglesia; pòrta un enreixát de bronç, dorát á fòch, en maixqueróns de mal gust é impròpis del llòch, recialles del Jurriquerisme. Costejá esta òbra el canonge D. Miquèl Tomás Miedes per 100,000 pesetes, y es continuació de la balustrá que l' uníx al Presbitèri, la qual costá 135,000 pesetes. La sillería en colunes corinties d' uns sèt pams d' alta, si be inferior á les de Toledo, Córdova y Murcia, es de mèrit, siguent els seus adornos y els del faristol més corrèctes qu' els del enreixát. La pòrta principal del Còr la presidíx una escultura de la *Vèrge sentada en lo Jesus* y alguns àngels, y als costats sobriuen dotze altsrelléus en alabastre, del sigle XV, en pasages del antích y nòu Testament, òbra molt primorosa, típica y ben conservada.

Els Orguens del Còr, son dos, en excelents veus y artístich treballát; el de la dreta es de 1633, y el de la esquèrra, que s' usa, de 1860.

Les Capelles del Còr tenen dotce altarets, sis per banda, siguent les pintures de Vergara y notables per sa correcció escèpte un bòn *Ecce-Hòmo* de Juanes en los de la Epístola.

Les Capelles del Evangèli, son cinch: la de la *Purísima*, més fonda que les atres, fa de Capella de Comunió, y en mitj te una lápida que indica la sepultura del Arquebisbe, Sr. García Abella; la bonica image de talla de la titular, es d' Esteve y el llènç que la tapa, de Vergara; als costats, se vehuen unes taules ben conservades, representant la vida de Sen Narcís Bisbe, del sigle XV, estant la principal en lo mur adjunt, qu' es molt curiosa. La de *Sen Lluís Bisbe y Sen Vicent Ferrer*, guarda els restos del primer Sant, tenint la mija taronja pintada per Vergara, lo mateix qu' els quadros de les dos. La de *Sen Vicent Martre*, el titular fon pintat per Lópeç en sos principis, á espenses de Péreç Bayer, y els laterals per Vergara. *La de la Trinitat*, no te res de notable, escèpte el sepulcre del Cardenal Barrio, en son bust de marbre.

La Pila del Bateig, está pegada á la part esquèrra de la pòrta principal, junt al cancell, y la corona l' hermós *Batisme* de Juanes, imitació lliure de Rafèl, adornantla els quatre Doctors y el Venerable Agnèsi, agenollát y vestit de Beneficiát, qu' encarregá la òbra; el diseny es corrècte y d' agradable realisme.

Les Capelles de la Epístola, son també cinch: la de Sen Sebastiá, primera del costat dret de la pòrta principal, te 'l titular d' Orrente, bòn estudi del nuét, pero molt deteriorát, siguent del mateix els tres quadrets del pèu del altar, la *Visitació*, *Anunciació* y *Naiximent*, y el *Salvador* del remát; conté també esta capella els sepulcres en estátues jacents de D. Diego Covarrubies, Canciller de Montesa en temps de Felip II, y de D.ª María Díaç, sa muller, únich monument qu' en son gènere conserva esta Sèu; y per fí, al mateix costat y tocant al cancell, hia un *Devallament* de Blay ó Pere del Prado, autor madrileny del sigle XVI, qual òbra, que se dugué de Madrit en 1810, quiçá sustituí al *Martiri de Sen Llorenç*, de Ribalta, cedít á Cárles IV. La de *Sen Pere*, en que residíx la parròquia de son nòm, adscrita á la Sèu,

està tancada dasta dalt per un enreixat de fèrro, que costejá com l' altar el Vicari D. Antòni Bòu, en 1470; el pis y els çòcals ó baixos tenen bons marbres, en adornos de gust pèsim, en canvi abunda en bellées pictòriques, com la sabia perspectiva de damunt la pòrta, de Palomino, de qui son també els llènços del altar y els freschs de les parets; l' Ecònom Victòria pintá la mitja tarònja, retratantse en una de les figures, y en lo Sagrari se venera un *Salvador* de Juanes, de mèrit regular, per ocupar un terme mitj entre 'ls dels Musèus del Carme y Prado, y atres que li s' atribuïxen. La de *Sen Francésch de Bòrja*, te per titular *La conversió del Duch de Gandía*, de Maella, y *Sen Francésch despedintse de la familia*, y *el mateix Sant assistint á un endemoniat*, de Gòya, son ses òbres relligioses més notables; en lo mur d' este costat, eixint al crehuer, está l' admirable *Adoració dels Pastors*, de Lópeç, còpia de Mengs (Musèu del Prado), que competíx en l' original. La de *Sen Miquèl y Sen Pere Pasqual*, feu els titulars Vergara, el *Cristo* en llènç del altar major dihuen qu' es de Miquèl Angel, y el cap de la *Vèrge* del lateral de la dreta, de Saxoferrato, discípul de Rafèl. La de *Sen Tomás de Vilanòva*, te 'l titular de Romaguera, valenciá del sigle XVIII, el *Cristo* de talla dels altars laterals, de Morèlli, el llènç *Sen Felíp Nèri* qu' el tapa, de Apolinar Lárraga, còpia de Ciro Fèrri, y una estranya pintura biçantina de Cristo, sobre un turbant, procedent de Palestina.

Història. Esta Sèu, hui Basílica, fon primer temple dedicat á Diana caçadora, Catedral en temps dels gòts, dedicada al Salvador, meçquita durant la dominació árab, y Metròpoli cristiana en la época del Cit, consagrada á Sen Pere; el rey D. Jaume I li doná el títul de l' Asunció en 1238, posant la primer pedra l' Arquebisbe Frare Andréu d' Albalat, en 12 de Juny de 1262; pero com era giqueta, puix sòls aplegava al cap del Còr, s' allargá funs al Micalet en lo sigle XVIII; les pòrtes de l' Almòyna ó Paláu y dels Apòstols, qu' era la principal per estar pròp del Ajuntament, actualment jardí de l' Audiència, se feren á raíl de la Reconquista. En 1358 construí l' Aula Capitular l' arquitecte Pere Compte, á espenses del bisbe D. Vidal de Blanes; de 1381 á 1425 el Micalet, que començá Miquèl Palomar y acabaren Pere Balaguer y Joan Franch; en 1404 feu el Cimbòri el

mateix Franch, renovantlo y hermosejantlo en 1583 y 1731; en 1466 se feren els relléus de la pòrta principal del Còr, y en 1498 l' altar d' argent anterior al actual, per haverse fundit el primitiu en l' incendi de 21 de Maig de 1459. De 1682 á 1703 se realiçaren les òbres del Presbitèri y capella de Sen Pere, que s' arremataren al començar la pòrta principal, el qual decorát acabá Vergara ben entrát el sigle XVIII; á mijans y fins d' éste fon la total renovació interior, dirigida p' el célebre arquitecte D. Francésch Gilabèrt, y per fí, en 1867 se colocá l' actual altar major, en ocasió de les festes del tercer centenar de la Mare de Deu dels Desamparats. En 1492 fon promoguda á la categoria de Metropolitana, y en 1887 pujá al rango de Basílica. Y celebrant nosatros com el que més l' antiguetat respectable y les grans glòries d' este primer temple, consagrát ans p' el Cit Campejador y dempós per l' invicte D. Jaume en lo nòstre reyne, al Deu verdader, ham intercalát así estos pòbres apunts d' ell, sense oblidarmos de la copla de costum:

L' antiga Sèu de Valencia
es hui Catedral Basílica,
si no grandiosa com atres
en moltes còses ben rica.

Puix en pintures, ornaments, estátues, alhaixes, vasos sagrats y relliquies, pòques li guanyarán.

Socarráts (els) de Molvedre

Així com la ciutat de Xátiva fon cremada per Felip V, la de Molvedre, entonces Sagunt, ho va ser p' els mateixos saguntins en temps dels Románs, per no entregarse al general cartaginés Aníbal, qui la va pendre dempos de 8 mesos de siti y de molts asalts, pero convertida en ruínes y á tots els seus habitants mòrts ó espirant en les flames de una inmensa foguera; per aquell fet, puix, tan horrorós com heròich, s' els doná als d' eixa població el sobrenòm de socarráts, el qual ham volgút nosatros recordar en estes línies, y de pas entonarli la consabuda cansó:

Socarráts als de Molvedre
 els díu encara la gent,
 perque 'ls seus antepasáts
 la cremaren y moríren
 en mitj del fòch més ardent.

Puix preferiren morir així, á ser degolláts per l' ei-
 xèrcit enemich ó arrastrar tota sa vida les cadenes dels
 esclaus, qu' era dònchs la sort dels vençúts; d' ahi
 l' aixioma dels antichs: *Vœx victis*. ¡Ay dels vençúts!

Socarráts (els) de Xátiva

Els apliquen este sobrenòm als naturals d' eixa ciutat
 de la Ribera, per haver manát cremarla el rey Felip V,
 agraviát com estava en ells perque seguiren el partit
 del arjiduch Cárles d' Austria, y no 's rendiren dasta
 que la va pendre per asalt; molt patiren llavóns els xati-
 venchs al vore cremáts els seus domicilis ó viviendes,
 pero més ignominiós fon el mudarlos el nòm de la
 sehua ciutat, posantli dit rey el d' ell, ó siga el de Sen
 Felip, qu' encara hui la nomenen aixina els jurros
 d' Aragó y els castelláns. La enterea, puix, que demos-
 traren en aquell cas els descendénts dels antíchs seta-
 bensos, motivá el castích ó vengança, més ben dit,
 d' aquell rey, y doná ocasió á qu' els tragneren el mòt
 de socarráts, del qu' en llòch de afrontarse dehuen deva-
 nirse, lo mateix que á nosatros el gust de dedicarli esta
 memòria y la cansó que encaixa:

Els socarráts de Xátiva,
 en llòch d' estar afrontáts,
 ballen en un pèu de gòig
 quant els dihuen socarráts.

Puix no 's nengun afront ni bojorn defendre ú la
 sehua idea, sempre que siga bona y santa, com es la de
 la patria.

Talala (la)

Es un cant y ball, á lo qu' es veu, més antich que les calses de traveta, y resucitat en Valencia y l' Hòrta d' alguns anys á esta part, qu' el canten y ballem especialment els javals y les javales en los tres dies de Pasqua florida, dempuix de menjarse la mona, y els giquets y giquetes en los seus jòchs; tant uns com atres s' agarren de les mans y formen rògles, boltant molt á presa al compás de la tonada, la qual resulta bulliciosa y gillona á més no poder. Siga, puix, lo que vullga, nosatros li ham tirát estes quatre ralles y li cantém dos de les cople que li dediquen els aficionáts:

Mare, la Talala
te una manteleta,
que se l' ha arreglada
á punt de calceta.

La Talala, sí,
la Talala, no;
la Talala, sí
que la balle jo.
Ella pòrta pirri,
també 'n pòrte jo:
pero flòrs y llaços
no 'n vullch portar, no.
La Talala, sí,...

Tocar el violó

Se diu este modisme en sentit burlesch quant algú queda malament en una còsa, ha tirát alguna pajotá ó ha fet riure de cèrta manera, y está molt escampát per les grans poblacions del nòstre reyne, especialment en la capital y la sehua Vega; per això li ham dedicát estes línies y la cansó de costum:

Tocar algú el violó
es fer riure en valenciá,
y el qui nou' entén així
ben pòch sab del *b a ba*.

Y molt manco del

A, B, C,
la canasta del pa jo be la sé,
per alta qu' estiga
jo l' alcançaré.

Qu' es lo que sòlen dependre 'ls gichs més pronte
que la *Jesus* y les *Beceròles*, la fartera.

Tomaquero (el) de Gòrga

Era un jovenòt molt tarambana, que per no voler treballar se deixá á son pare á sòles en lo pòble y sen aná á la Castella, ahon estigué uns quants anys; al tornársen á casa se doná á vendre quincalla per los poblets del contorn, y com publicava avalotant les tisoretetes, navaixetes, canudents de fer calsa y demés enredrets que portava en la caixeta, al mateix temps que tocava el redoble damunt d' ella en los dits sense parar, pegant uns crits com un desatinát, tots els gichs del pòble el seguíen, y més al vore les figures y menèus que feha, que á tots trea nòms y de tots se fisgava; pasát algun temps se deixá aquella seguida y se feu *sereno* del seu pòble, y com vea que trea pòch, se queixá al Alcalde, prometentli éste que á les collites del blat y del ví eixiría per les eres y p' els cubs á replegar. En efècte, vingué la batuda y arreplegá cafís y mitj de blat, y despuix á la trescolá se feu en una vintena de cànTERS de ví; pero així que ho tingué 'n casa, li presentá el faròl, el juso y el capòt al Alcalde, dientli que no volía ser més *sereno*. Als pòchs dies s' en torná anar del pòble, y ja no s' ha sabut alende d' ell. Este fon el Tomaquero de Gòrga, á qui li ham tirát estes ralles pera que no s' olvide la sehua memòria y volém cantarli esta cansó:

El Tomaquero de Gòrga
era un pardal descuát;
si sense cúa enganyava,
¿qué faría ben cuát?

Això dirán tots, pero nosatros no més diém qu' era
un hòme molt divertit á qui li havia parlát la faena.

Trompa (tórnali la) al gich,

que li còsta dos dinés; així concluïx este refrany, tan comú en lo nòstre reyne, que á penes queda gat ni gos que no 'l sapia y l' use á lo millor. S' aplica á les persones pesades, fastidioses é impertinentes, que pera comprendre una còsa necessiten qu' els he la repetixquen moltes vegades, y encara dempuix sòlen fer algunes preguntes, com regularment pasa en los gichs y giques, y per això els tractém de cadúchs y bovos. Pera que no 's borre, puix, el tal modisme, li ham tirát estes ralles y li entoném esta cansó:

Tórnali la trompa 'l gich,
li diém á no parar
á qui m' hos va cascant masa
en respòndre y preguntar.

Puix hia qui gasta més paraules qu' un bul-lero pera dir consevòl còsa, y li pega més bòltes al nano qu' el burret que ròda la cenia.

Valencia del Cit

Es la tèrça capital d' Espanya, y cridada per son hermós y fèrtil sòl, y l' ingèni y activitat dels seus naturals á un pervindre brillant, oferix un aspècte alegre y animát, tant en los seus abundants Mercats com en sos molts y variáts comèrços, que tant realcen les places y carrers principals, per més qu' en alguns conserve encara el sell morísch. Forma un quadriláter irregular, y ocupa una posició favorable á la vòra dreta del riu Turia, y en mitj d' una estensa planura d' encantadora hòrta; y si á d' asò afegim les sèt vies de fèrro y les quatre carreteres que la pòsen en comunicació de tota Espanya, França y Portugal, y sobre tot, els tranvies de sanch y elèctrichs que la crehuen en totes direccions, y la enllacen en los arravals y pòbles dels alreduors, tindrem una idea acabada de la importancia de la capital del an-tích reyne valenciá. El seu terme municipal fita per

Nort en los d'Albuixéch, Alboraya, Tabèrnes Blanques y Burjasòt; per Ponent en Patèrna y Mislata; per Mijorn en Girivella, Alfafar, Sedaví, Llòch Nòu de la Corona, Catarroja, Silla y Sueca, y per Llevant en lo Mediterrani, dende 'l Palmar dasta Albuixéch. Te quatre partits ó distrits judicials: el de la Mar, Mercat, Sen Vicent y Serrans; catorce parròquies: Sen Agustí, Sen Andréu, Sen Bertoméu, Sen Esteve, Sen Joan del Hospital, Sen Joan del Mercat, Sen Martí, Sen Nicoláu, Sen Pere, Sen Sebastiá, Sen Tomás, Sen Valero, Senta Mònica y El Pilar; molts convents de mònjes; algunes residències de frares; moltes capelles públiques y privades; dos hospitals; molts colèges d'ensenyança; tres cementèris; cinch ponts sobre 'l riu, y moltes còses més. Còsta de 215,000 habitants, contant els tretce pòbles agregats de Benifaraig, Benifèrri, Benimaclet, Benimámet, Borbotó, Campanar, Carpesa, Mahuella, Masarròjos, Orriòls, Patraix, Pòble Nòu de la Mar, ó siga Cabanyal, Canyamelar y Cap de França, y el Grau.

Esta ciutat, nomenada en son orige *Valentia-edetanorum*, per estar enclavada en aquelles tribus, fon fundada en temps dels románs per Décim Juni Brut, un any dempuix de la mòrt de Viriát, y poblada dels restos del eixèrcit d'este caudill. Segons Salusti, fon colònia romana y capital de convent jurídic, perteneixent primer á la Espanya Tarraconéns y dempuix á la Cartaginéns; tingué dret á batre moneda, portant per armes el quèrno de Amaltea, símbol de sa fertilitat, pero n' obstant, sa importancia fon secundaria respècte á Molvedre ó Sagunt y á *Edeta* ó Llíria, capital d'esta regió. De dita època sòls guarda la bòveda subterrànea y sòlida del Vall, els primitius murs, hui assolats, algunes lápides del temple d'Esculapi, empotrades en la frontera de la capella de la Mare de Deu dels Desamparats, atres en les parets d'alguns edificis particulars ó conservades en el Musèu, y també sepulcres, com el del atribuít á Sen Vicent de la Roqueta, afirmant Esclapés qu' el riu Turia cercava la ciutat y els románs el desviaren, com també que sòls comprenia pròximament les parròquies de Sen Pere, Sen Esteve y part de la de Sen Tomás, en un espay de 1,000 pases. El Cristianisme s'introduí pronte en ella, com hu acrediten els martiris del mateix Sen Vicent y Sen Valer, bisbe de Çaragoça, si be res se sab

dels primers bisbes valenciáns, y sí que la Sèu, antich temple de Diana, se dedicá al Salvador.

De la època gòda, lo pòch que se conta, se referíx á la Història esglesíastica, y es que Valencia, somesa llarchs anys als biçantins, apoyá al rey Sen Hermenegilt contra son pare Lleovigilt, que se celebrá un Concili en 560, y qu' els bisbes Sen Justiniá y Sen Eutròpi entre atres regentaren este Bisbat.

En la època árab, fon Valencia primer capital d' una provincia, sugècta al Califát de Córdova, y despuix d' un reyne de Táyfes, que tenia per tributaris als de Tortosa y Denia, contanse entre ses principals dinasties *Omniades* les de Córdova y Toledo, ésta fundada per Yahía, monarca destronat per Alfonso VI, y espulsat d' esta ciutat en 1094 p' *el Cit Campejador*, qui consagrá la principal meçquita ó siga la Sèu, á Sen Pere apòstol, y tal vòlta Sen Esteve, á la Vèrge de les Virtuts, recuperant Valencia els mòros, al morir éll en 1098. En eixe temps comprenia esta ciutat la vòra del riu dende l' antiga Parròquia de Senta Creu fins al Temple, tallava d' así per lo carrer del Governador Vell y plaça de les Comèdies al costat dret de la de les Barques, seguint p' els carrers dels Transíts, Barcelonina, Baixada de Sen Francés, Sen Vicent y Man-yáns, costat dret de la plaça del Mercát, carrer d' En Colóm, plaça del Espart, carrers de Salines, del Portal de Valldigna y carrers y places del Angel y de Senta Creu. D' eixa època sòls li queden algunes Esglesies que ans foren meçquites, com la Sèu, Sen Esteve y Sen Salvador, els banys del Almirant, els portals de Valldigna y Benicalap, algunes inscripcions com la que fa pòch existia en lo carrer de Senta Creu, el notable sistema de rechs de la Vega, que alguns pòsen en ducte, per mitj de huit cequies, que prenen l' aygua del Turia, y el famós y típich Tribunal de les Aygües.

En la època aragonesa principiá l' invicte rey don Jaume I la conquesta d' este reyne, entrant en Valencia en 9 d' Octubre de 1238, dempuix del siti de Burriana y de la victòria del Puig, agregantlo al seus Estats, mediant la capitulació de Çeyán. Dit Monarca eixamplá y repoblá esta ciutat y fundá les principals Parròquies, siguent la més típica la de Sen Joan del Hospital, pròpia dels cavallers d' eixa orde; erigí la Sèu en bisbat, dependent de Tarragona, y la dedicá á l' Asunció de la Mare

de Deu; dotá al reyne de sábis Furs y á la ciutat de molts Privilegis, els quals continuaren y reformaren els seus sucesors; y com la referida Conquista tingué el caràcter de Creuada internacional, se poblá la capital de aragonesos, cataláns, provençals, gascóns, pisáns, milanesos, románs y florentíns, quins ocuparen els principals carrers. D. Pere IV la eixamplá, cercantla de murs; y en son reynát, els valenciáns rejaçaren dos atachs de don Pere el Cruel de Castella, lo que li valgué á la ciutat el títul de dos vòltes lleal, y sostingueren el Privilegi de la Unió, si be foren vençúts en Bétera, sufrint durs castíchs. Les torres de Quart y Serráns, la Diputació foral, hui Audiència, el Micalet, el Cimbòri y Aula capitular de la Sèu, la capella dels Reys y la Sala capitular de Sen Domingo, com també la Llònja acabada en 1498, atestigüen l' esplendor d' aquella època. En ella, el barri dels morischs ó Morería estava en la Parròquia de Sen Miquèl, siguent esta Esglesia la darrer meçquita, asolada p' els Agermanáts en 1521. La Judería, destruída en lo motí de 1391, estava situada entre la plaça de la Reyna, carrer de la Mar, Partèrre y plaça de les Barques, siguent el cèntr Sen Cristòfol, antiga sinagòga. El sigle XV fon de gran prosperitat pera Valencia, puix en éll Sen Vicènt Ferrer decidí en Casp á favor de Fernando d' Antequera la sucesió á la Corona; el Pare Jofré Gilabèrt fundá en 1409 el Manicòmi més antich qu' es coneix, ó siga *Spital dels folls*; la illustraren els poetes Ausias March, Jaume Ròig y Joan Roiç de Corella; els dos Papes valenciáns de la Casa Bòrja, Calixte III y Aleixandre VI, el que instalá l' Arquebisbat y fundá la Universitat Lliteraria; se introduí la primera Imprenta d' Espanya, per Palmar y Fernándeç de Córdova, en 1474; Alfons V d' Aragó regalá en 1416 á 1458 el Cálíç de la Cena y les cadenes del pòrt de Marsella, preses per les galeres valencianes en 1423; y en éll florixqueren les Ciències y les Arts, especialment el Dret, per Belluga y Rabasa de Perellós; la Industria en sa admirable organització dels grèmis, y el Comèrç en Italia y Orient, com hu acrediten la Llònja de la Seda y la del Oli, asolada.

Durant la dinastia austriaca y al ocórrir en 1479 la unió de les corones á Castella, conservá este reyne el règimen foral, en sos vireys, que residíen en lo Paláu Real, y les sehues Corts, en la Sèu ó en Sen Domingo,

seguint així dasta 1707. Tots els reys austríachs juraren els Furs valenciáns en Monçó ó en Valencia dasta Felip IV, que reuní les darreres Corts en 1649. A principis del sigle XVI, els Duchs de Calabria y Vireys de Valencia fundaren el magnífich monastèri de Sen Miquèl dels Reys, y protegiren als lliteráts y artistes, alcançant gran desarroll les Ciències y Lletres en los mejes Collado, Ximeno y Esteve; els humanistes Lluís Vives, Honorat Juan y Llorènç Palmireny; el pintor Joan de Juanes decorá les Esglesies en admirables òbres y creá la Scòla valenciana, mentres Carinyena, Requena, Poso y Mestre pintaven les parets del Saló de Corts, y enriquíen son artesonat en molta y delicada talla artistes anònims. A la justa ó certámen poètiche de 1474 correspònen les de Senta Catalina de Sena en 1511 y de Senta Catalina martre en 1532, descòllant en la llengua castellana, que substituí á la llemosina, els notables poetes Gil Polo, Guillen de Castro, Timoneda, Virués, Sempere, Aguilar y Tárrega, cultivant la Història local Béuter, Diago, Viciana y Escolano, y la general Moncada y Coloma. Les revoliques de la Germania, interrompiren en gran part estos adelants per espay de tres anys, pero al últim fon sofocat el moviment per la mòrt de Vicènt Pèris, principal cap dels agermanáts, á qui arrasaren sa casa, hui plaça de Galindo, y p' el trist fi del Encubèrt, mòrt á traició en Burjasòt l' any 1521. En 1598 se casá así Felip III en sa cocina D.ª Margalita d' Austria, quals festes descrigué el valenciá Minyana en sa Història, continuació de la del Pare Mariana. La espulsió mereixcuda dels morischs en 1610, fon un còlp de mòrt pera el reyne, puix casi desaparegué la industria de la seda; pero el Patriarca Ribera, principal autor de tal medida, protegí en son Colège de Corpus-Crist als artistes Ribalta, Matarana y Cúçaro, pagantlos espléndidament. En este períodi les Ciències y Lletres produíren els teòlechs Rocabèrti y Marona, els mejes Villena y Segura, els jurisconsults Cerdán de Tallada y Mateu Sanç, els matemátichs Roldán y Çaragoçá, els humanistes Núnyec y Mariner, y els pintors Ribalta, Orrente, Ribera y Palomino; en Arquitectura predominá el Jurriguerisme en les Esglesies, com la del Milacre y Sen Andréu, si be produí òbres tan boniques com el campanar de Senta Catalina, la torre del rellònje de Sen Joan y la fajada del paláu de Dos Aygües del sigle XVIII. Ademés, hiagué en esta

època quatre inundacions del riu y varies pèstes, entre les que la de 1647 despoblá la ciutat y el reyne, com recòrda el retaule de Sen Ròch, de taulellets, en lo carrer de la Bolsería.

En la dinastia de Borbó, que començá en lo si-
gle XVIII per la guèrra de *Sucesió*, Valencia prengué
part á favor del argiduch Cárles, á qui batí moneda,
acabant tan encarniçada lluyta entre *botiflets* y *maulets*,
austriáchs y borbóns, en la desgraciada batalla d' Al-
mansa, l' incèndi de Xátiva y la pèrdua dels Furs. En
este temps se feren les Baranes del riu, la Ciutadèla, la
Congregació, hui parròquia de Sen Tomás, y la pòrta
principal de la Sèu. Als reys Cárles III y IV se dehuen
l' Acadèmia de Sen Cárles, el Temple, l' Escòla-Pía, la
capella del Carme, de Senta Creu y l' Aduana, edificis
de bòn gust y sòlida construcció. Descollaren en les
Ciències, el Pare Tosca y Cavanilles; en Medicina, Pi-
quer, Cervera y Balmis; en Lletres, l' historiador Mi-
nyana, els crítichs Mayáns, l' abat Andrés y el deá
Martí; els poetes Cárles Ros, Lassala y Colomer, y en
Belles Arts, els pintors Vergara, Camarón y Lópeç; els
escultors Capúç, Vergara y Esteve; els gravadors Selma
y Enguídanos, y els arquitectes Gascó y Gilabèrt. En
1808, sublevada Valencia p' el *Palleter* contra Napoleó,
rejaçá al francès Moncey, dirigida per una junta que
presidia el Pare Rico. En 1811, despuix de perduda la
batalla de Molvedre y del horrorós bombardeig, que in-
cendiá les Biblioteques de la Universitat y del Paláu ar-
quebisbal, entrá Suget en esta ciutat, ahon estigué dasta
el remát de la guèrra en 1813; este Mariscal se distinguí
entre 'ls anteriors per sa moderació, no saquejá les
Esglesies com Soult, treslladá l' Acadèmia de la Univer-
sitat al Carme y repoblá l' Alamera, fet que celebrá en
una òda l' afrancesát Moratín. Fernando VII revocá así
en Abril de 1814 la Constitució del any 12. El Capitá
gineral D. Francésch Xavier Elío plantá d' ábres la Glo-
rieta y sofocá la Conspiració de Vidal en 1817, pero en
1823 fon ell degradát y afusilát p' els lliberals en la
Montanyeta d' Elío, entonces jardí del Real. En la guè-
rra civil dels 7 anys, que principiá á la mòrt de Fer-
nando en 1833, esta ciutat prengué part per D.ª Guisa-
bel II contra son tío D. Cárles V, aplegant el cabecilla
Cabrera dasta Burjasòt, y afusilant en lo *Plá del Pòu* á

alguns prisioners, per haver mòrt á sa mare en Tortosa, y Borso y Oraá el derrotaren en l' acció de Giva en 1837. La reyna Cristina abdicá la Regència del Reyne en lo Paláu de Cervelló, el 17 d' Octubre de 1840. Diferents motíns ensanguinaren la Ciutat en 1841, 43 (que costá la vida al governador civil Camajo), 69 y 73, seguits estos de bombardeigs. En 31 de Decembre de 1874 fon proclamat en Molvedre, rey d' Espanya, D. Alfonso XII. En lo sigle XIX floreixqueren en Ciències, els doctors Monserrát y Vilanòva; en Medicina, Balmes y Hernándeç; en Dret, Péreç Pujól, Cepeda y Viso; en Història, Boix y Perales; en Poesía, Arolas, Piçqüeta y Queròl; y en Belles Arts, els pintors Lópeç, Llácer y Parra, l' escultor Piquer, els gravadors Esteve y Franch, y l' arquitecte Monleón. Finalment, la llevada de les muralles y l' eixample de la ciutat, en este temps, han contribuít al seu embelliment, ostentant entre ses construccions, les Esglesies de la Companyía, dels Carmelites, Saleses, etc., la Capitanía ginerál, els asilos de Romero, Campos y Germanetes dels pòbres, el Teatre principal y la plaça de Bòus.

Tal ha segút y es la garrida y volguda Valencia; y com dihuen que les glòries de la mare atányen als seus fills, nosatros que, per ser naturals d' este reyne, estém devanits y pagáts de tindre-la per mare, com á capital d' ell, m' hos folguém d' haver fet así á burro barra el anterior resúmen d' aquelles, cantantli per complement y plens de gòig y entusiasme este pareját y cansó dels nòstres ahuelos.

Qui no va á Valencia
nou' pensa;
y qui va,
pensa y pensarà.

Valencia per ser Valencia,
en quatre dinés un rollo,
y en una peseta blanca
pinteta y un rascamonyo.

Més no se crega qu' en asò está dit tot lo que podria dirse d' esta ciutat, que Valencia te més atractius y encants dels que pareixen; lo qu' es que les alabances en bòca pròpia no péguen, y per això fem punt final y callém.

Valencia la gica

Pòchs hiaurá en lo nòstre reyne que no sapien qu' esta població es la ciutat de Gandía, la qual en moltes còses li sembla á la capital, ja que llevát de qu' en vehinát li guanyen Alacant, Alcòy, Xátiva y Castelló, en quant á bonica, pietosa y queta pòt ser que no li guanye la mateixa Valencia; puix per dins te una hermosa colegiata, la garrida Esglesia de Sen Jusèp, la desahogada escolapía, el artístich paláu del duch, convertit en residència y colège dels jesuites, convent de mònjes, hospital, elegant consistòri, bòns carrers y places, alguns adonquats y tots plans y en acerres, allumenát elèctrich, fònts públiques, més que regulars edificis particulars, mercát ben surtít, el *Prado* ó mercát en gròs, algunes botigues de ròba, quincalla y colonials, tres potecaris, una imprenta y varies indústries y oficis, sense contar les presóns y oficines del partít judicial; y per fóra un hòrta excelent y fèrtil á més no poder, qu' en fruytes, hortalices, llegums y verdures primerenques abastíx á molts mercáts d' Espanya y del estranjer, ademés d' estar plena de pòbles, ermites y jalets, de tindre dos pònts sobr' el riu Sèrpis, tres carreteres, dos estacions de fèrrocarril, y en últim terme un pòrt de mar y un mòll que son una monada. ¿Quí al vore tot asò, els dos campanars tan alts com artístichs, y al mateix temps recordársen de les antigues torres y murs que la cercaven, hui 'n día ja assoláts, no dirá que Gandía verdaderament es una segon Valencia en giquet? Puix per això cabalment ham volgút nosatros dedicarli así estos pòchs retalls històrichs y la cansó de costum:

Valencia la gica dihuen
á la ciutat de Gandía,
perque se semblen les dos
com á sa mare la filla.

O com un hòu li sembla á un atre, encara que siga de dos rovèlls, y tot lo demés que vullga afegirse, perqu' els valenciáns tením molta tèla pera fer camises, çaragüells, brians, mánegues y gipóns.

Viure com el burro de Vitòria,

sense pena ni glòria. Se diu este refrany ó modisme del qu' es tan simple ó satisfet, que no 's preocupa ni s' afècta de res, així cayguen llances de punta y s' encenga el mon en fòch; puix vinga lo que vinga, ni l' ixen els colors á la cara, ni pèrt les ganes de menjar, ni la seguida de dormir, ni pasa penes per ningú. Comprenám que son génits y caràcters privilejats, dels que n' entren pòchs en lliura y se vehuen pòchs eixemplars, pero qu' el qu' el te així, es pòt dir qu' es felíç, en quant se pòt ser en lo mon; y per això qu' es un gènere tan raro, sobre ser el mòdisme tan popular en los nòstres pòbles, ham volgút dedicarli estos pòchs renglons y una cansó que li diga:

Viure com eixe burret,
sense penes ni treballs,
es pendre 'l mon per muntera
y el cap per cabeça d' alls.

O siga viure á la *sum, sum, barretet de fum*, y el qu' es *riurá la pagará*, com dihuen els giquets. Pero eixa vida no 's la vida, dirán vostés en rahó.

TERÇA PART

Aduana (l') de Valencia

S' alça este soberch edifici quadrilòng y aislát, enfront del Partèrre, y es degút á la munificència del rey Cárles III, qual estatua en pedra, de dè nau pams, corona la fajada, en atres dos figures alegòriques, òbra de Vergara; la sehua construcció imita al famós Teatre de Marcèlo, en Roma, y perteneix al estil clásich més pur, en pilastres dòriques y tímpanes en los balcóns, semejants als del Paláu Real de Madrit; la única pòrta que té revestix suntuositat, y l' interior es espayós y ben repartít. Se construí en 1760 y s' acabá en 1802, reinant ja Cárles IV, siguent els architèctes Felíp Rubio y son cunyát, el célebre Gilabèrt, qual nòm va unít á tots els monuments de la sehua època. D. Gaetano Urbina governava al principi l' Aduana, y treslladada ésta al Grau en 1828, se instalá así la Fábrika de Tabacos, que dona faena actualment á unes 4,000 operaries; y així seguirá dasta qu' es realice el proyècte de convertirla en Paláu de Justicia. Mereix, pues, les ralles que li ham tirát y la cansó que aném á cantar:

L' Aduana de Valencia
ha omplit sempre son paper,
cobrant els drets en lo pòrt,
venent tabaco y paper.

Puix el Govèrn, com te que mantindre á la familia y á tots els que li fan el caldo gort, es com la romana del Infèrn que per tot entra.

Asil (l') de Campo

Encara que modèrn, es d'estil oxival pur, y se distingüix per sa hermosa frontera de pedra, en escultures corrèctes, y la giqueta, pero elegant capella, que conté els sepulcres del fundador, Marqués d'eixe titul, y de sa primera muller. Costejá este Asil dit senyor, y s'acabá á la sehua mòrt en 1878, havent pensát l'Ajuntament en alçar la sehua estatua en la gran plaça d'enfront, per més que ara se destina, segons pareix, á embellir el Parch en construcció en los solars de Sen Francés. De totes maneres s'alegrém de que Valencia honre al il·lustre patrici á qui deu tant, y en pròva d'això li dediquém estes ralles y la copla en que arrematen:

L'Asil de Campo es hermós
y elegant com el que més,
y en éll se veu retratat
lo que fon eixe Marqués.

Conserve, puix, la ciutat sa memòria, que ben guanyada la té y be se la mereix.

Audiència (l') territorial

S'alça en lo carrer de Cavallers, al cantó del jardinet de son nòm (abans Casa de la Ciutat), y es un vetust y oscur edifici de pedra, ahon residía l'antiga Diputació foral del reyne de Valencia. La part antiga apenes es la mitat del primitiu Paláu, presentant en l'exterior una estranya amalgama del estil gòtich, ja moribunt, si be se conserva encara en les finestres inferiors, quadrades y en figures fantástiques, lo mateix qu'el començ del Renaiximent, que 's nòta en los còsos superiors d'orde dòrich, podent dirse el conjunt florentí ó toscá, preludi del plateresch. Arremata este paláu una balustrá de pedra en remáts de mal gust, y te sobre la cubèrta tres gabies ó garites de fèrro, qual objècte se desconeix. En l'interior s'observa la mateixa fusió d'elements, puix

el pati, la 'scala y la porteria del Saló d' abogáts son gòtiques, y els artesonáts d' este, les Sales de Govèrn y de relators (hui oficials de Sala) perteneixen al Renai-ximent. Lo millor, sense ducte, es el *Saló de Corts*, gran peça quadrada, ahon residia la Diputació foral y ara es reuix la Sala de lo Civil, que te en el tejo un notable artesonat de nogal de fina talla; en les parets se vehuen els retratos al òli dels diputats que formaven els tres braços; en el tester, la Presidència ó *Generalitat*; á la dreta, el Braç noble ó militar compòst p' els baróns; á la esquèrra, el esglesiaístich representát per l' arquebisbe de Valencia, bisbes de Orihòla, Sogorb y Tortosa, abats mitráts de Sen Domingo, Sen Francés, Valldigna, Porta-Cœli y Valdecríst, y priors de Montesa, de Sen Joan del Hospital y Calatrava; y á continuació, els quatre diputats per Valencia, y els de Xátiva, Alcira, Castelló, Alacant, Onda, Xixona y demás viles reals. Completen estes pintures les dels sants titulars de cada Braç, òbres totes de Joan Çarinyena, y lo restant dels seus discípuls Vicènt Requena, Lluís Mata, Vicènt Mestre y el saboyá Francés Posso, y no Peralta, com diu Borrull; els baixos ó çòcals están japáts de taulellets fins, ocupant les sales de lo Criminal, les habitacions del President y atres dependències l' edifici adjunt, qu' es més modèrn, y la porta dòrica. Començá este Paláu D. Pere IV d' Aragó, en 1384, el millorá Alfons V en 1418 y se renová en 1510; el Saló de Corts s' acabá en 1561, els seus quadros en 1593, y suprimida la Diputació en 1707, s' instalá allí la nòva Audiència, restaurantse com está hui en 1827. Y com per la sehua antiguetat, importancia històrica y notable ornamentació mereix tant, ham cregút nosatros del cas fer así esta resenya y adjudicarli la copla que seguix:

L' Audiència territorial
de la ciutat de Valencia,
te moltíssims pergamins
y el títul de Sa Excelència.

Lo qu' es que la Diputació Provincial, hereua de la Foral, s' ha quedát sense casa ni fogar al negarli el Govèrn la propietat del seu antich Paláu, havent tengut que demanar aloixament en l' edifici del Temple. *Justicia y no per ma casa*, com diu el dijo.

Bacora (la) no te clam,

pero guarda el costellám. Este modisme s'usa molt en los partits de Cocentayna y Alcòy, y se referix als que van á furtar bacoress ó figues flòrs, com dihuen en Valencia, l'any que ni hia, y que regularment no 'ls fan pagar la monta, encara qu'els veja el guarda de terme, pero si acás els pilla l'amo de les figueres y els pega una paliça, no se la lleven de les costelles; d'ahí eixe modisme antich, al que nosatros, pera que no 's borre, li ham tirát estes ralles y la cansó corresponent:

Al que va á furtar bacoress
no li fan pagar la monta,
pero ho paga en les costelles
y algunes vòltes nou' conta.

Puix com arriben á pillarlo furtantles, li maduren be les costelles, y tan gran pegá li arreen, que á vegaes nou' conta.

Barana (la) del riu

Es de pedra sellar y un òbra verdaderament colosal, puix s'estén dende la Pegina y Escala del Barco, pròp de Mislata, dasta Mont-Olivet, sobre un hòra de camí; s'escomençá en temps del rey Fernando VI, y se feu á tròços artística, pera defendre la ciutat contra les envestides del riu, arrematantse en l'any 1777, segons indica la inscripció gravada enfront de Sant Piu V. Y com á òbra molt important, que costaria un bòn renyó, la insertém en estes fulles, á títul de curiositat, y li cantém la sigüent cansó:

La barana del riu Turia
es un òbra molt ben feta;
¿qué sería de Valencia
si no li l'haveren feta?

Puix qu'el riu havera donat ja bòn conte d'ella y quiçá á estes hòres estaria arruinada ó haguera desapa-

regút; encara així, que no dòrguen els seus habitants, qu' el tal riu te males jances quant se li unflen els nasos.

Barranch (el) salát

Está situát en la Marina, distrit de Callosa d' Ensa-
rriá, termes de Benisa y Calp, baixa de la montanya de
Bèrnia y no pòrta aygua més que quant plòu; es molt
fondo y estret particularment quant pasa entre dos
penyes de l' alçada de dos Micalets, les quals están una
enfront de l' atra, presentant les cares de davant casi
llises com si les haveren tallaes á pich, y dalt de la de la
part de Calp hia una torreta moruna, dita de *Mascarát*;
per mitj de les dos penyes, foradades per un túnel, pasa
la carretera d' Alacant, enllaçantles un pònt de pedra
altíssim y molt ben fet. Li se dona al barranch eixa de-
nominació, segurament perque les aygües de la mar, al
desembocar en ella, fan jarquets y se convertixen en sal.
El punt dels penyóns, els túnels y la carretera es molt
bonico y pintoresch per lo raro, agraciantlo més la vista
de la mar que per allí pasa molt fonda, bordejant la
montanya en forma de caldera. Y com tot asò no deixa
de tindre el seu mèrit, per lo mateix ham volgút nosa-
tros donaro á coneixer en estes pàgines y ademés dedi-
carli esta cansó:

Barranch salát li dihuen
els fills d' aquell terreno,
puix te sal y sandunga
qu' es bò pera el pugero.

Y el qui no vullga créureu, que pegue una bòlta per
aquèlla còsta y m' hos tornarà la contestació; allí hia
pòch pá, pero vista molta.

Batejos (els) en la tèrra del Gè

No se referím á la solemnitat que dona la Esglesia á
les sehues ceremònies en eixos casos, ni al aparato en

qu' es presenten la comare, els padrins y demés acompanyants, que ja se sab qu' es pòsen lo millor de la caixeta ó cómoda pera lloirse, com dihuen ells, sinós á la gicalla que acudix á vore lo que cau, y que en grans gillits y rebombòri, abans de acabar la cerimònia del bateix, ja está cridant y dient sense parar: *Ja ix, ja ix, ja ix*; lo mateix que les fadrines y casades en los monyicòts al còll, apenes vehuen que ixen de la Esglesia els padrins, se tiren com á llobes á ells, demanantlos confíts pera els seus giquets, encara que dempuix s' els casquen casi tots elles. Pero lo més jocant y més característich d' estes escenes, es la confusió y algavía que mòu la gent menuda al vore ja el bateix en lo carrer, y més si els padrins no tiren confíts; de *pollosos, gorrominos, ronyosos y cagóns* no 'ls deixen, y quant vehuen que van anantsen sense fer cas ni tirarlos res, comencen tots en grans crits:

Armeles, confíts,
y mèrda en los dits.

Y pera remajar el clau y acabar de ferlos la còl, entonen més fòrt encara este parejât:

El padrí,
picolí,
la padrina,
picolina;
si no tiren confitura
qu' es muiga la criatura.

Lo qual els sòl fer fer algo, al vore qu' els casquen tant, y pera qu' els deixen asosegar. Pero asò no més pasa en l' hòrta de Valencia, ahon son més pesáts y fastidiosos de lo que pareixen; en los demés pòbles tenen més consideració y no s' atrevixen á tant.

Beneficència (la) de Valencia

Es de fábrika modèrna, de línies regulars y d' un estil caprijós, meçcla de gòtich y biçantí, si be agradable; sa capella, en canvi, s' ha decorát á lo biçantí, en tan pòch gust, que pareix un saló de ball turch. Este

edifici s' alça sobre 'l solar del antich convent de la Corona, havent pasát desde la plaça de Sen Esteve y abans del Colège de Sen Piu V, ahon fon fundát dit Asil en 1826, p' el Capitá general D. Jusèp O'Dònnell, pera les families dels velluters, y dempuix s' admitiren giquets y giquetes. En 1860 fon declarát establiment provincial, y actualment, com en la Misericòrdia, hia també tallers, escòles y banda de música, y ademés una imprenta, albergant idèntich número de pòbres dels dos sexes, y siguent notable la organització de les dos cases. Mereix, puix, ésta, les pòques línies que li ham tirát y per remát esta cansó:

La Beneficència es bona
y alberga á molts desvalguts,
que sens ella per lo mon
tal vòlta anáren perduts.

Si no moríen de fam y misèria, com sosuix á molts pobrets qu' es queden sense pares y no tenen arrimo de nengú.

Bescuyt de mònja, cafís de forment

Se referix este modisme, tan escampát per los pòbles del nòstre reyne, á la costum ó práctica que tenen les relligioses en ginerat, de donar un agraiment á tots els qu' es fan un regal; y com lo regular y més corrent es donar rosariets, patenetes, estampetes, capelletes de cartó, bosetes en los evangèlis, algún escapulari y atres frioleres per l' estil, les quals no valen casi res al pòs de lo qu' elles han recebút, per això segurament algún guasó tragué eixe dijo, que ha vengút á ferse proverbial, y á nosatros m' hos ha donát ocasió pera qu' el mencioném así, cantantli la copla de costum:

Bescuyt de mònja, ja 's sab
que costá un ull de la cara;
pero no filém tan prim,
qu' en lo mon tot no se paga.

Puix les monjetes son pobretes, están tancades entre quatre parets y tenen pòch que donar; per això no més

regalen objectes piadosos y algún enredret insignificant, pero en canvi recen per nosatros y m' hos encománen á Deu, lo qual no 'stá pagát en dinés. Y vaja lo ú per lo atre.

Bollulla, qu' el diable se la enduya,

y la deixá en mitj del barranch. Es molt usát este modisme en les muntanyes d' Alcòy y en lo Marquesát de Denia, y se referix á eixe poblet del partit de Callosa d' Ensarriá, per estar situát efectivament en lo sòl del barranch; y com está en tan mala posició, d' ahí el que la gent dels contorns li aplicara per broma el tal modisme ó refrany, el qual reproduím nosatros así, com á còsa antiga y curiosa, afegintli esta cansó:

El diable enredrador
volgué emportarse á Bollulla;
y com vea que pesava,
la deixá caure en gran bulla
quant dins del barranch estava.

Y tal vòlta fora el millor siti que trobara pera descarregarla, puix en les afòres tot son costeres, ribaços y penyes; de mòdo qu' el diable per donar un jasco, segurament s' enganyá y feu un òbra mitj pasadora.

Calendari nou, que dona aygua quant plòu

Así tenen vostés un modisme ben verdader, com á que corre encara per tots los pòbles del reyne, sobre ser més antich que l' anar á pèu, qu' es quant se puga dir. Els calendaristes, que huí son ja casi tots, puix dasta els botiguers de salses, potecaris, dotors y comerciants de tota classe ne fan, ... tot es senyalar aygües, neus, fret, calor, ayres y bòn temps, y á tot això fa sempre lo que Deu vòl. Puix ¿pera qué calfarse tant el cap pronosticant còses que no s' han de cumplir? Que fasen com els calendaris americans, que sòlen ferse ja en Ruçafa, y en una fulleta

m' hos pòsen tot lo que vòlen, ó com els espanyóls, que ja han suprimit el *Dios sobre todo* dels vells, y estarém fòra del pas. Pero que m' hos diguen abáns tot lo que ha de fer despuix, com les gitanes que dihuen la bònaventura per una aguileta, com *Pepa la planjadora* de Valencia, que tot ho cura debáes y en saliva dejuna, y com eixa *madám* de París de França, que diu que tot ho endivina per el *cum quibus*,... això en bònes rahons es enganyar al pròxim com un gino. No, no; parlém clar y digám qu' en l' ivèrn fa fret, en l' estíu calor, cuant no fa sòl perqu' es de nit ó está núvol, y ense que plòu que cau aygua, y aixina dirém la veritat, lo mateix que aquell *sereno* que quant ploviçnava, cantava y dia: *Ave María Purísima, las once, gotetes*. ¿No 'ls pareix á vostés qu' este calendari nòu, si se adoptara, sería el únich verdader, y que ben pronte tiraría per terra á tots els que ara se publiquen? Ajúden, puix, á fer propaganda d' éll, y vorán com tot lo que guanyaven eixos mentirosos trapalóns, de hui 'n avant ho guanyém nosatros dient la veritat, qu' es lo que s' ham proposát en estes ralles y en la copla que seguix:

El verdader calendari
es el que diu veritat;
femlo, puix, sòles nosatros
y ningú eixirá enganyát.

Això si no m' hos ix el tir per la culata ó la criada re-postera, que tot podria ser, y en eixe cas m' hos quedarem en la cúa feta ó en la mèl en la boca, sense poder vendre el nòstre calendari nòu, lo qual sería una llástima.

Calses (això son atres)

[Se referix este modisme á que haventse acusát certa dòna que dormía en calses, el confesor li digué: *Això no 's pecát, que jo també dòrch en elles y no peque*. A lo qual replicá ella: No, pare, es que jo dòrch en ú que li dihuen Calses. *Això son atres calses*, respongué entonces el capellá. Y d' ahí el tal dijo ó modisme, que s' escampá y encara dura en molts pòbles del nòstre reyne, lo qual

ha donát ocasió á que nosatros el tragám así á relluir y li cantém esta cansó:

No 's pecát dormir en calses,
sobre tot allá en l' ivèrn;
pero si 's en algún Calses,
hia pròu pa anar al infèrn.

Puix per manco han anát alli atres á parar; con que molt cuydao en les calses, qu' en un punt que s' els en vaja, se sòlen desfer del tot. *Ojo al Cristo, que es de plata.*

Castell (el) de Cullera

Es molt antich, tal vòlta del temps dels románs, pero lo més provable es que l' edificaren els mòros en lo alt de la montanya, veentse encara tròços de la muralla que conduía á d' ell. En la Conquista, D. Jaume I d' Aragó prengué eixa vila en 1235, día de Sen Joan Batiste, reforçantlo y pasant algunes temporades allí, mentres preparava el siti de Bayrén, y com era natural en rey tan piadós, dedicá dins un altar á la Mare de Deu, com feha en totes les poblacions ahon entrava. La lluja continua y encarniçada entre mòros y cristiáns, feu que dita vila cayguera atra vòlta en poder dels musulmáns, y temerosos els cristiáns d' ella de qu' els mòros profanaren la image de la Vèrge de la Encarnació, que veníen venerant dende la època romana, l' amagaren dins del castell que havia edificat el mateix rey en la falda, com á punt més segur, qu' es ahon se la encontraren despuix, baixantla per primer vòlta en provesó á la Esglesia de la vila l' any 1631, y allí li feren la capella, últimament restaurada y embellida. Res més podém afegir á lo dit, com no siga qu' els culleréns, en pròva de la gran devoció que tenen á la mare de Deu del Castell, li fan festes suntuoses tots los anys, pujant á sobint á visitarla, lo mateix qu' els pòbles de la Ribera, de l' hòrta de Gandía y del Marquesát de Denia. Tal es l' objècte que s' ham proposát al tirar estes pòbres línies y cantar esta cansó:

Castell fòrt hiagué en Cullera
mentres durá la morisma,

pero més fòrt es hui 'n día
qu' está la Vèrge Santísima.

Puix si abans la dominava en màquines de guèrra y canóns, ara la domina en l' amor y protecció d' eixa Mare beneyta; ha guanyát, puig, Cullera el cent per ú, y deu mostrarse agráida.

Castell (el) de Montesa

Perteneixia á eixa ilustre orde militar, que tantes victòries alcançá dels mòros en los camps de batalla y tanta glòria doná á Espanya; pero el que se creía inespugnable y tants asalts havia resistit dels enemichs, un horrorós terratrémol l' asolá per complet, en companyia del convent y de la Esglesia, en 1748, no quedant d' ell pedra sobre pedra, com solém dir. Entonces fon quant se construí de planta el suntuós edifici del Temple en Valencia, restant pera memòria en la vila de Montesa el penyó pelát, ahon s' alçava el gloriós fòrt dels Templaris. Pera que no 's borre, puix, el seu recòrt, li ham dedicát estes pòques y mal tirades línies, y li entoném esta humil cansó:

El fòrt castell de Montesa,
del Temple solar gloriós,
l' asolá en lo sigle dihuit
un terratrémol furiós.

Y en això se veu lo que son les òbres més fòrtes dels hòmens, que sòls duren mentres Deu vòl, rahó perque no devém encarinyarse tant en elles, sinós en Aquell que tot ho pòt y tot ho mereix.

Castellá de Ruçafa

S' aplica este mòt ó dictát al valenciá que, no sabent casi parlar be la sehua llengua, á lo millor pera fer la mona y donar que riure, se pòsa á voler mastegar el castellá, perque veu que atres el parlen, soltant cada

barbaritat que fa cantar el Credo. ¿No mereix el que fa això que li se riguen per les bojaques? Puix justet pera que més de quatre de la capital y de la vega, qu' es ahon més abunden, no siguen tan goletes, ham posát así este articulet y aném á cantarlos esta cansó:

Qui deixa la sehua llengua
per un atra que no sab,
mereix que li diguen *lelo*,
ó qu' está del tot *giflát*.

Y no sòlaments això, sinós *descastát*, *mal fill*, *renegát*, perque verdaderament renega de la sehua mare patria al desconéixerla per un atra.

Castelláns (els) á la gèrra

Qu' els valenciáns, lo mateix qu' els cataláns y mallorquíns tenen cèrta quimèra, prevenció y antipatía contra els de Castella, ho pròva este modisme, qu' está escampát per tot el nòstre reyne, y l' emplea á lo millor dend' el més gran dasta el més gich quant ve á pèl; puix además de qu' els naturáls d' eixos tres Estats de la Corona d' Aragó, tenen més desenvollláts l' amor y sentiment de la patria gica qu' els de les atres regións de Espanya, posuixen una llengua tan rica, graciosa, sòlta, breu y expresiva, qu' els facilita el parlarles totes á la perfecció, sobre tot als valenciáns, y enjamay podrán perdonarli á Castella qu' els haja despullát d' ella, rebaixantla á la humil categoria de dialècte, sobre tindre una lliteratura pròpia y haver segut un jorn l' idiòma oficial del gloriós reyne d' Aragó. D' ahí el pòch prèu que fan de tot lo que hòl á castellá, com á que á part del modisme apuntat, corre entr' el pòble la frase de *en dir ocho*, *tírali*, y d' ahí també el que nosatros, tan espanyóls com el que més y valenciáns dasta la paret d' enfront, hájem incluit así el tal modisme, al que li cantarém la cansó de regla:

Els castelláns á la gèrra,
pero sòls els pòrchs catíns
que fan bona cansalada,
llonganices y pernils.

En quant als nòstres germáns de Castella, basta ser espanyòls com nosatros, pera olvidar l' agravi que m' hos feren alguns dels seus antepasats y no ferlos ni desijarlos nengún mal.

Catalá (el), si no la feta la farà

S' usa molt en lo nòstre reyne este modisme ó refrá, que tan pòch favorix als cataláns en ginerál, y sense ducte te per fonament el caràcter *sui generis* d' eixe pòble, que ralla molt alt en patriotisme á la sehua tèrra, y está tan pagát d' ella, que creu que no ni hia atra millor; per això suponent ser superior als demés, te 'l parlar brusch, altaner y pòch atent, es orgullós, egoiste, recelós, tacany ó meçquí, raboser en los tractes y contractes; y com els valenciáns generalment son manco amants de les còses del seu país, pero més modests, més simpátichs, més fins en el tracte social, més generosos ó despresos y més franchs y confiáts, allí ahon van son ben recibits, atesos y respetats, captanse la confiança de tots els qu' els tracten; tot lo contrari dels cataláns, que casi may apleguen á tindre completa confiança en ningú, y com ú se descuyde, á lo millor el venen juantli alguna mala pasada, rahó per qué son antipátichs y ahon sevòl els vòlen pòch. Totes estes còses ham tengút nosatros presents al posarli el títul á este articulet y arrematarlo en la consabuda cansó:

Martí, tírali,
catalá, matalá;
no tractes en barrets ròjos
que algú te la pegará.

Puix com casi tots son amants del comèrç y de la industria, y van á l' ánima del negòci y no al negòci de l' ánima, no tenen escrúpol de pegárlila al qu' está encantát y es fía d' ells; pero esta regla també te honroses escepcions.

Cementèris (els) de Valencia

Están situats á tres quarts al ponent de la ciutat, y son tres: el catòlich ó gíneral, el protestant y el láich ó civil. En lo primer, que se construí en 1807 y s' ha eixamplát molt sucesivament, hia una creu monumental modèrna, dedicada á les víctimes del còlera de 1885, un pati en pòrtichs d' estil egipci, una gran sala pera depòsit de cadávers, una giqueta y severa capella grèch-romana, y varios panteóns clásichs, gòtichs y biçantins, alguns d' ells molt bonicos, com el de Gil de Avalor, Colomina, Dòtres, Romero, Campo, Trénor, Estruch, etc. Els atres son més reduíts y modèrns, sense res notable, y els tres convertits en jardíns, pera qu' els mòrts òlguen be y no senten la pudor d' ells ni dels atres, y els vius els visiten més á gust y no fasen ascós. Recémlos, puix, nosatros un *Pare Nòstre* als que moriren en gracia de Deu, y además esta cansó fúnebre:

¿De qué servixen als mòrts
ròses, clavells y floretes,
si al donar son conte á Deu,
ses ánimes no están netes?

Puix de res, més que pera vista y olor als que vivím en este mon miserable y enganyós; de teuláes en amunt sòls valen les oraciós y òbres bònes, que son l' aliment de les ánimes.

Còl y còl (entre), lletuga

† Se referix este modisme, que corre molt per los pòbles de les muntanyes d' Alcòy, á que de tot se cansém á lo millor, lo mateix en los menjars qu' en atres còses, y m' hos agrada mudar, á fi de que no siga sempre la mateixa còsa; y d' ahi la frase ó modisme apuntát, al que nosatros li cantém esta cansó:

Entre còl y còl, lletuga
es millor pera el pancéll,

puix si fem sempre una còsa
m' hos cansém nosatros y éll.

Y lo mateix qu' en lo menjar, pasa en tot, perqu' *en la varietat consistix el gust*, segóns el refrany, encara que això no 's pòt pendre en un sentit absolut, puix á vegáes pòt haver gat en sach.

Conills (en la casa dels),

lo que fan els pares fan els fills. Se diu este refrany mitj en serio y mitj en broma, aplicantlo regularment als caps de casa, amos, mestres, superiors y demés, que tocantse de indolents y descuydats en el cumpliment de les sehues obligacions y cárrechs, no cumplixen com es degút en los seus fills, criats, discípuls y dependents, y els deixen fer tot lo qu' ells vòlen sense sugectarlos ni corregirlos en res. Y com vullga que asò es ginerat en lo reyne y fòra d' ell, m' hos ha paregut be fer colació así d' este modisme ó refrá, sense deixarnos en lo tinter la copla corresponent:

En la casa dels conills,
mateix qu' en les demés cases,
si 'ls pares no van seguits,
¿cóm han d' anar drets els atres?

Es veritat, y per això la juventut va hui tan desbordada, perqu' els que han de donar llum donen fum, no veent els de baix en los de dalt més que mals eixemples y males criances, en molt rares escepcions.

Convent (l' antich) de Jesus

S' encontra á mija llegua de Valencia, en lo camí del Cementèri, tenint Esglesia rectangular, de regular tamany y esbèlt campanar, en la qu' es conserva una *Vèrge*, pintada p' el Beato Nicoláu Factor, del sigle XVI, y se venera el còs d' ell. El convent, que fon de frares franciscans, s' habilitá después de la esclaustració pera resi-

dència d' un Vicari, y pòchs anys despuix pera Manicòmi provincial ó casa de folls provisional, ja qu' el definitiu se pensa establir-lo en lo *Vedat* de Torrent. No m' hos pareix mal, lo mateix que no 'ls pareixerá á vostés que hájem tirat estes línies en obsèqui al pasát y present del tal edifici, á qui també li cantarém esta cansó:

L' antich convent de Jesus
 produí molt bons frarets,
 siguent Nicoláu Factor
 ú dels sábis y discrets.

Puix ademés de fervorós predicador, fon escritor castiç, pintor, poeta, y sobre tot modèlo de virtut.

Còses (les) clares, y el jocolate espés

Este es el dijo ó modisme que corre p' el nòstre reyne, pero la veritat es que de cada día van totes les còses més al revés, ó siga més embrolláes y espeses, porque la dignitat, el caracte y la formalitat ó enterea s' han tornát, pera la inmensa majoría de les persones, una verdadera antigalla; en quant al jocolate, també hia á qui li agrá sobre clar, pero la major part qu' el vólen espés, se 'l han de pendre carregát de farina de dacsá ó civá, polvos de corfolls d' almel-la y atres mestures pijors, podentse dir qu' eixa presa hui 'n día es molt pareguda á moltes que ne fan els potecaris en aygua del pòu de casa. ¡Cóm estém aviáts! Quansevòl día m' hos envenenen y m' hos maten, y averigüen dempuix quí hua fet. Y justetament per eixe embroll que hui pasa, ham donát así cabuda á este modisme y á la cansó que li entoném:

Totes les còses clares
 y el jocolate espés,
 m' hos díen els ahuelos,
 y ara son al revés.

Puix així ho pòrta l' actual condició del mon, pero preguemli á Deu que no 's pòse pijor, porque segons les traces que veém y els ayres que corren, encara ne vorém de més gròses, si Ell nou' remedia.

Costera (els pòbles de la)

Se coneixen per eixe nòm en Xátiva y els seus contorns, Llòsa de Ranes, Llanera, Cerdá, Rotglá, Corberá y Alcudia de Canáls, ó de Crespíns, per estar situáts en la carretera d'Almansa y á la falda de les llomes ó cabeços que hia enfront de dita ciutat, dels quals el major es el primer, passant per tots la carretera d'Almansa y siguent pròu pintoreschs. Mereixen, puix, per tot asò qu'els incluím en este llibret y els cantém una cansó com als atres:

Els poblets de la Costera
son giquets y molt honrats;
per aixó els respèten tots
y están també nomenáts.

A lo manco nosatros no ham sentit may dir mal d'ells, senyal de que casi tots deuen ser abonats y bònns, y més dels cabells en amunt.

Creus (les) del terme de Valencia

Son quatre corresponents als quatre ayres ó punts cardinals de la capital, y totes elles perteneixen al estil gòtich ú oxival pur; la dita Cubèrta, qu' es la més notable, está situada en mitj de la carretera de Madrit, te excelents escultures y talla del sigle XV y ha segút restaurada en acèrt fa pòchs anys, coronantla un casilici apoyát en quatre pilastres, del qual reb el nòm ella y el barri; la de Mislata també está cubèrta, dona nòm al barri agregát hui en lo esglesiaístich á eixe pòble, y arre-mata en creu de fèrro com les del Grau y de Tabèrnes, les quals están á la intempèrie, si be la darrera es molt típica. Y per ser tan artístiques é històriques les ham volgut traure nosatros á colació en estes ralles, dedicant-los la sehua cansó:

Les creus que hian en Valencia
als quatre punts cardinals,
son boniques perque sí,
molt artístiques é iguals.

Puix el rey D. Jaume que les va manar á fer, segons dihuen, tenia molt bon gust, inteligència y mijos de sobra pera acabar lo qu' es proposava.

Debáes, pega el frare barretáes

Se diu en sentit irònich y burlesch, puix ja se sab que això de donar s' usa hui ja molt pòch, com no siguen bendicions ó el fret y la calor, que no còsten res, porque de cada día la vida es més cara, y el que més y el que manco está pera pendre, en tal que no siguen pensars, desgusts y bastonáes. Hia qui pendria molt si li donaren, y per això hiavia un hòme molt amich de nosatros que día, qu' ell havera pres dasta les uncions, y un malalt á qui li dien: *Hòme, animes en pendre*, responia molt llest: *Senyor, si no 'm donen...* De mòdo qu' el donar es ja antich y hia pòchs qu' estiguen per eixes còses, y com corre perill de qu' este modisme desaparega del tot el millor día, á fí d' evitaro l' ham tret nosatros á relluir y aném á cantarli esta cansó:

Debáes, dihuen qu' el frare
está pegant barretáes;
puix per moltes que ne pegue,
totes les pega debáes.

Perque la gent de ara te 'l còr masa dur, y no li s' ablanix per compasió ni per res.

Denia (no 't fies de),

ni de tèrra que 's rega en cenia. Se diu del terme d' eixa ciutat y de tots els que son secatius, porque com tenen pòques aygües y ni tan sòls pòden regar algun trocet, com no siga en nòria ó cenia, regularment produixen les tèrres molt pòch, hia pòques collites y si alguna d' estes falla, patixen pròu els seus habitants; així sosuix en tot el Marquesát de Denia, ahon la collita principal es la pansa de moscatell, y l' any qu' escaseja ó el prèu es

fluix, patíxen tots de necessitat. Per això nosatros s' en ham recordát así d' eixe modisme ó refrany y li cantém esta cansó:

Es bonico el Marquesát,
y més el terme de Denia;
pero sòl donar molt pòch,
perqu' el reguen sòls en cenja.

Y en los anys que plòu pòch y se sequen casi tots els manantials, dasta se vehuen apuráts pera poder beure, y més les dònnes que no encontren aygua pera llavar la ròba.

Dinés, dinés y res mes

Aixina corre este dijo ó modisme per tot el nòstre reyne, y els haurém de donar la rahó als que l' inventaren, puix de la manera que s' ha posát hui el món, el que no té *arján* no pòt eixir de casa, perque allí ahon va ni fa rògle ni pinta res, per més talent que tinga y per més sabut que siga. Dihuen els provers y tiritiquers qu' en la vareta de les virtuts ho pòden fer tot; pero ¿qué més vareta de les virtuts que portar la bosa ben sorrá de duros colunaris y la cartera plena de villets de banc? Es veritat qu' els gosos no 'ls vòlen, pero també hu es que millor s' arrimen y entren ells en les cases dels richs, á vore si pòden pillar algun hòs ó un rocegó de pá, que no en les dels pòbres, per les que pasen de llarch sense girarse, perque 'n elles no hia res que plegar, com no siga alguna bastoná. De mòdo qu' els dinés son dasta necessaris en este mon; y la pròva es que quant no ni hiavía, els tingueren que inventar; pero això de *res mes*, no pòt pasar, puix venen ocasions que tenint fòrça de dinés es mòr ú de fam, com sosuix al que s' encontra á sòles en un desèrt sense tindre res que menjar, y al malalt que ha perdút l' apetit y tot li fa òix. Pero... no cabilejém més y deixemo estar p' els gastos, y convingám en que de teulaes per avall no hia res absolutament necessari y que tot es relatiu; y per això no devém ser tan amants de la moneda, perqu' ella á sòles no fa á nengú feliç. Y convençúts d' això, doném fí á estes mal

apatuscáes ralles, posantlos per contera l' estrevill tan conegút de

Qui te dinés
te tot adreç,
y la filla del rey
si la volgués.

Y si este no li pega en lo viu, afegirém esta copla:

Els dinés no fan feliç
ni les haciendes tampòch;
pero *¡qué trist es ser pòbre!*
m' hos día mon tío Ròch!

Y tant com es, com á que no hia còsa més lleja que la pobra y la vellea juntes, descontant á la mòrt, qu' es més lleja que tot.

Donar les còses barata cansóns

Equival esta frase ó modisme á vendre una còsa molt barata ó casi debáes, y en este sentit es molt corrent ó usát en tots els pòbles del nòstre reyne; per lo que li dediquém estes quatre ralles y la cansó de costum:

Donar barata cansóns
es pròpi dels valenciáns,
que com son tan fanfarróns
tot ho donen com les mans.

Es dir, que ho donen, pero s' heu queden, perqu' encara que molts la tiren de rumbosos, ni hia també pròu que no més donen el fret y la calor, que no còsten res.

Ficarse en camisa d' onze vares,

y en carrer que no trau cap. Este es el modisme que de bones á primeres li sòlen encaixar al qu' es faròl y la vòl tirar de dotor, per ficarse ahon no 'l demánen; y gracies si no li peguen un revolcó ó li armen algun lío, del qu' ixca en les mans al cap y en lo bolsillo buyt.

Per això, puix, y per ser molt corrent en tot el reyne el tal modisme, ham pensát en tirarli estes línies y entonarli esta cansó antiga:

Senyores, jo soc un hòme,
qu' en ma vida m' ha ficát
en camisa d' onze vares
y en carrer que no trau cap.

Y si esta no li pega en lo viu, farém que li pegue est' atra:

En camisa de onze vares
no convé ficarse may,
perqu' es masa gran pa un hòme
y hauría d' anar despay,
això si es podia mòure.

Puix *al qui no está fet á bragues, les costures li fan llagues*, com diu el refrany, y s' havia de vore molt negre pera aclarirse en una camisòta semejant, y majorment si era de fòrça. No, deixém les còses com están y no enredrém el Crèdo.

Fill, (á tú et dich), entente, nòra

També este modisme es molt usát en tot el nòstre reyne, y s' aplica al que dirigix la paraula á una persona de tal mòdo, que més que á d' ella, el seu sentit y la sehua intenció afecten á un atra. Alguns eixemples y casos podíem presentar d' això, mes no sent este el nòstre propòsit, m' hos contentarém en la present indicació, á la que afegirém esta copla:

A tú et dich, fill,
entente, nòra.
¡Bòn mòdo de senyalar!
Es com qui vòl en l' hòra
dos pardals matar.

Ó en un viaje fer dos mandaos, y tot lo demés qu' es vullga afegir, perqu' el valenciá es un caixó de sastre, ahon hia pedaços de tots los colors, dels que pòden tirar má quant vullguen els fills d' esta tèrra beneída.

Gayates (les) de Castelló

Consistixen en una festa relligiosa y campestre, pero bulliciosa y alegre, que se celebra el tercer dumenge de Coresma, día de Senta María Madalena, en la qual el clèro y tots els que concurríxen á ella, tant á l'anada á les ermites de la Santa y de la Mare de Deu del Llidó, tant á l'aná com á la torná, pòrten en la má una canya vèrda, en memòria dels báculs ó bastóns que duyen els antichs pobladors, al treslladarse desde la pròxima montanya ahon habitaven, al plá que habiten hui; en la provesó de dita festa pòrten també unes andes en forma de piràmides, en un templet al mitj, ahon va la image de dita Santa Penitenta, y per remát un gayato, que simbolixa lo mateix que les canyes; pero lo que més crida l'atenció y curiositat del gentiu de dins y fòra que s'apinya en los carrers, es el gran concurs de giques y dònes que van en la provesó, vestides unes de penitentes, en túniques morades, un Cristet en la ma esquèrre, un ciri en la dreita y el cabell penjant á les espalles y als muscles, y atres que formant parelles, vestides de negre, en les mantellines tirades á la cara y un Santo Cristo casi de tamany natural, caminen duentlo allargát en los seus braços, y arrematen la bòlta mitj mòrtes de cansanci, pero satisfetes d'haver cumplit la sehua promesa. Es per lo tant una festa típica per lo rara, y com estes costums convé qu' es conserven, d'ahí el que nosatros l'hájem donada así á coneixer, celebrantla y entonantli la seguent cansó:

La festa de les Gayates
fa riure y també plorar;
y es qu' en lo mon cada ú
te 'l seu mòdo de pensar.

Lo qual no 's estrany, perqu' en llòch de descurrir p' el cap, hia molts que descurríxen p' els pèus, y eixos tot ho prenen de jança y de broma, y no van també á grapes, perque no 'ls han aveát.

Gichs (qui en) se gita, cagát se lleva

També corre molt este refrá per tot lo reyne, y es una gran veritat, que ademés del seu significát material ó lliteral, s' aplica al que se fía del que no mereix confiança, ó confía sos negòcis, asunts é interesos á persona incompetent ó abandonada; puix lo mateix qu' el que te críes al braç ó se gita en elles, á lo millor ja se veu orinát ó çullát, així li sòl aconteixer al que se fía d' un atre que no reunix les condicions necesaries pera des- empenyar cèrts encárrechs serios y de compromís. Y com asò ja no te més llanços, una vòlta anotát el tal refrá en este llibret, fem punt final, afegint la consa- buda cansó:

Qui en gichs se gita, ja sab
que tenen fluix el pastell,
y com si fora corral
pixen y caguen en ell.

Y ves dígueslos algo y tòcalos no més en lo dit, qu' encara pedrás, porque t' alçarán la casa en alt á plòrs, y pera ferlos callar y que no 't fasen més mal de cap, tindrás que acariciarlos un bòn rato si vòls qu' els pase el botó del tot. Per aixó diu un atre refrá: *Qui 'ls haja fet el nas, qu' els tinga 'l bras; y te molta rahó.*

Glorieta (la) de Valencia

Está situá al estrem Sur de la plaça de Sen Domingo, y es un hermós paseig cercát per enreixát de fèrro, en el qual hia un teatre d' estíu, un bosquet, una coveta en la estatua del deu Neptú, la font artística del Tritó y el bust del célebre autor dramátich Escalante, òbra esmerá de Benlliure. La fundá el ginerel Elío en 1817, y se renová y millorá en 1843. Abans era el punt preferít dels soldats, ámes de llet ó dides, criades y nyinyeres ó pasejantes, les quals s' han esbarriát per atre puesto desde que va més per allí la gent lloída. M' hos alegrém d' este canvi, y no tenint res més que dir del tal paseig, acabém estos apunts en la copla de caixó:

La Glorieta de Valenci
 es un paseig molt garrít,
 ahon van en ivèrn y estiu
 mateix el pòbre qu' el rich.

Puix com es públich, tots acudixen allí á pendre el
 sòl y la fresca, segons la estació, y á oïr la música els
 díes que tòca, qu' es lo únich que donen debáes en la
 ciutat de les flòrs, y entrar en les Esglesies.

Gos (en nomenar el) amanir el bastó

Diém á vòltes que no hia casualitats, perque tot está
 previst per Aquell de dalt que tot ho sab, pero este mo-
 disme, qu' está més estés en los nòstres pòbles de lo
 que pareix, es una pròva de que si no existixen verda-
 deres casualitats, al menys hia coincidències molt oportu-
 nes y jocants, com son les que apenes se nomena una
 persona ó animal, casi sempre s' apareix ó ve de impen-
 sát, lo que m' hos fa dir en seguida el tal modisme ó
 frase. Puix cabalment per ser esta coincidència molt
 freqüent, ham volgút nosatros reproduirla en este llòch
 y cantarli la cansó que li tòca:

No més nomeném al gos,
 tingám á punt el bastó;
 puix siga el gos ó la gosa,
 ja está davant de plantó.

Y vájen vostés á averiguar per qué ve la còsa aixina
 y no d' atra manera, puix per molt que cabilen y se
 calfen el cap, no traurán més.

Gos que lladra, no mocega

S' aplica este modisme tan conegút y ginerat en este
 reyne, á que no se pòden fer dos còses á un temps, y
 més si son de una mateixa espècie ó índole, per ser ma-
 terialment imposible; pero s' entén també de la persona
 molt parladora, que per lo regular fa pòch ó res, lo

mateix qu' el gos que lladra molt, no aplega casi may á mocegar. D' ahí eixe provèrb ó dijo que nosatros ham apuntat así, y la cansó que incluím:

Gos que lladra, no mocega;
puix mentres está lladrant,
com te la llengua ocupada,
no pòt estar mocegant.

Que pròpiament son *les veritats de Pere Grull, que á la má tancada li dia puny*. ¿Están vostés?

Jaume de Quart

Es un verdader tipo qu' encara viu, y per ser tan conegút en Valencia y els arredors del seu pòble, aném á posarlo en sòlfa, referint algunes pasaetes de sorritonto ó tonto pillo, encara que no 'n te un pèl. Sab fer tots los papers, dasta el d' estraça, y conforme ahon está així parla, pero li ha pegát per les còses de la Es-glesia, y tan pronte remonta les festes de Quart, com puja als núvols la ermita de Sen Onòfre y á la Mare de Deu de la Llum, referint casi al *dedillo* els sermóns que prediquen tant allí, com en la ciutat y en los pòbles ahon va, en una sombra y en un tò tan sentimental y llastimós, que pareix que plòre de veres quant totes les llágrimes les te en lo riu; per això ahon se pára fa en seguida rogllets de gent jove, qu' está encantá de ouirlo, rientse els que pasen y tirantli jufetes y girigòtes, á les qu' ell contesta sense pèdre el fil de lo qu' está contant. Pero lo que jòca més en éll es lo estrambòtich y estravagánt qu' es en lo vestir, pues á lo millor s' el veu en capèla, bufanda ròja, gorra blanca al cap, jaqueta llarga, pantaló de llana y çabates grògues de mòda, y corrent com va casi sempre, si li pregunten: *¿Jaume, ahon vas tan mudát?*—*Puix á divertirme*, respòn sense pararse. *¿Y en eixa canasteta qué pòrtes?*—*Puix unes quantes flòrs que m' han encomanát en Valencia*. Y efectivament, al cap d' una mitj hòra ja s' el vehuen en la ciutat, p' el carrer de Quart ó de Borrull, en un estòl de criades, y eixint-sen en elles cap al camp en grans gillíts y carcalláes y éll fet un titòt entre mitj, repartintlos les flòrs que

pòrta á canvi d'alguna friolera de pasta ó dols que li regalen. Atres vòltes va de *drapillo* ó de *porcasa*, y entonces no vòl rahóns en nengú y s'en va y torna per fòra de Mislata, puix li agrá qu'el vejen mudát, així com s'afronta quant va arréu, lo mateix que en sé que pòrta cistelles plenes de fruyta, també s'amaga pera que no l'in demanen. Te ja els xixant' anys, y com es eixút de carns y encara t'el cabell pròu negre, no 'ls manifesta; per això está llaugér pera acaminar y corre com un galgo, y al vórelo tant fadríns com fadrines, li dihuen: *Jaume, vinga un botet*, y ell que no vòl atra còsa, en seguida alça les dos cames en alt y les deixa caure, pegant al mateix temps una carrereta. Tots los díes va y ve lo manco dos vòltes á Valencia y lo mateix va de nit que de día, anant y tornant sempre á pèu, puix ningú l'ha vist encara pujar en fèrrocarril ni en ningún carruage. Tal es el nòstre tipo, del que se conta qu' es fadrí y te dos fills, perque diu ell que l'enganyá una dòna, y atres anècdotes pròu jusques. Per tot lo qual ham cregút del cas tirarli estes ralles y la cansó que seguix:

Jaume de Quart es un tipo
que no 's pòt calificar;
ni es simple, bovo ni tonto,
sòls es tan particular,
que parla dasta p' els colses,
fent riure sense parar.

No sabém si hu ham acertát, perqu' es difícil, pero sí dirém que li falta á ratos un tornillo, com á molts, si no li 'n falten dos, que per això constituix un tipo.

Lleja (encara que soch), res me se meneja

Este modisme es pròpi de dònes, y s'aplica á la que no te res de huapa, y en tot y en això li sab mal que li diguen lleja; per això respòn sempre picada, encara que liu' diguen de broma, puix ja 's còsa sabuda que les dònes, tant jovens com velles, may prenen á be eixes bromes. Y se comprén que siga aixina, puix la dòna ha naixcút pera agradar, y quant creu que ha perdút les

gracies y atractius especials que Deu li doná, pèrt també totes les sehues ilusions, y ó be 's retira á un convent ó be 's dona á la 'Sglesia y á vestir sants, qu' es la ocupació de les majujes que no han pogút pasar el sisó. Pero no comprením el per qué les giques prenen tan en serio el puntet de la huapería, quant per cada una que ni hia ben pareguda, ni hian mil que pareixen ferrusos, y si alguna d' elles se pòt mirar, es perque s' empolva molt y no sab ja qué posarse damunt. Deixemo, puix, tot p' els gastos y cada una que se contente en ser com l' han feta, perque llejes y boniques totes tenen, com els hòmens, una gracia ó atra pera que les vullguen, puix *lo que no 'stá en la madeixa está en lo centener*, com diu el dijo, y l' amor la pinten cega, com diém tots. Per eixa rahó nosatros, pegue ó no pegue, ham volgút fer menció así d' eixe modisme, sense deixarmos en lo tinter la cansó que li tòca:

Els que dihuen que soch lleja
me pòsen una corona;
més val ser lleja y en garbo,
que no boniqueta y bova.

Puix de totes maneres, *tongina en ceba*, y *lo que s' ha de vendre no cal empenyaro*, ja qu' el millor día caurém dins del clòt, ahon tots quedarém igual, huapos y llejos.

Lletí de potecari

Com totes les còses son sencilles y al mateix temps fòrtes al son principi, no 's estrany que les potecaríes antigues tingueren no més alguns pòts tal qual grans, en uns ròtuls negres, lletres com á bacoress y les cabeçals mayúscules y de color, pero escrits en un lletí macarrònich ó bárbaro, pròpi de la decadència ó baixa lletinitat, que jocava molt als profáns; y com rònegament l' enteníen y l' usaven els potecaris ó farmacèutichs, al últim la gent el batejá posantli el nòm de *lletí de potecari*, per el qu' encara s' el coneix en tot el reyne de València, y d' ahí també el que nosatros, á fí de que no 's pèrga el qualificatíu, l' hájem copiát así, cantantli com als atres la sehua cansó:

El lletí de potecari
 sòls l' entenen en farmacia,
 com les recèptes dels mejes,
 que m' hos fan tan pòca gracia.

Per no dir gens; puix això de vore qu' els dotors ordenen moltes medicines als atres, y pòques ó ninguna á d' ells, m' hos fa creure la pòca eficacia ó virtut pera curar que tenen elles, y la desconfiança que tenen ells. Lo qu' es que Jesucrist diu: *Honora medicos propter necessitatem*; y clar que per necessitat acudím á buscarlos, pera que m' hos traguen els duros sechs, y á vòltes m' hos deixen pijor qu' estávem.

Lley (la) del ambút

Es també molt antiga, y se coneix desde que hia carabaceres y carabaces de còll, que servixen pera posar aygua, ví, ayguardent y demés líquits y licors, y fer ambúts y carabacíns, destináts á colar y trafegar aquells de un punt ó veixell á un atre; y com vullga qu' eixa lley seguix els mateixos trámits del objècte á que s' aplica y en que s' apoya, y que sempre sòl ser en perjuí dels pòbres, flachs y desvalgúts y á favor dels richs, gròsos y protegíts, d' ahí que siga coneguda y practicada en tot lo mon y sobre tot en este reyne, y el que nosatros hájem pensát en tirarli estes ralles, ans que s' abolixca, que deu ser pronte, segons les traces, y li endorsém esta copla:

Bufant dos en un ambút,
 cadascú per son forat,
 día el del estret: *Jorrút*,
 y el del ample: *Ta copát*.

Y en efècte, el primer no tragué res, y el segon tot lo que volgué y més que havera volgút; puix p' el forat ample s' aboca y per l' estret ix lo que vòl el que aboca. ¿Comprénen vostés l' andròmina?

Majá (la) d' Alcora

Te llòch el día de Sent Antòni Abat ó del porquet, á poqueta nit, y consistíx en una cavalgata de tots los majos y burros de la vila, molt ben aparelláts y apanyáts, com els seus amos, la qual se reuníx en la plaça de la Es-glesia, y despuix de beneir el Retor de la Parròquia á les cavalleríes, monten tots á cavall, portant en la má dreta un haja encesa; ja en esta disposició, recorren el pòble anant davant els clavaris en lo guió del Sant y llums, seguíx un majo en una gran esquella ó cencèrro, despuix totes les cavalleríes majors y per últim les menors; acabada esta bòlta solemne, ne peguen un atra corrent y es retiren á ses respectives cases en lo major desorde. Com se veu, es una festa típica y bulliciosa, en la que pren part tota la població, y volent també nosatros asociarnos á ella, li ham tirát estes línies, lo mateix que tirariem si fora menester el burro per la finestra, además de cantarli esta cansó:

Pera *majáes* Alcora,
y es raro siguent tan *bovos*;
y es pa que hiaja de tot
en esta tèrra de *bolos*.

Puix lo que no se tròba en Espanya, y sobre tot en esta tèrra del *gè*, no anéu á buscaro fòra, porque si bé 's més bonico, casi tot es postiç, còsa que así no hia mantáfula y lo que pinta, pinta.

Mare (la) de Deu dels Desamparats

Esta capella está situada en la plaça de la Constitu-ció y es un edifici en lo exterior de línies regulars y sencilles, ampla mija tarònja en graciosa llanternà, y les lápides romanes de sos murs, descubèrtes al fer els fonaments, y alusives al temple d' Esculapi, que hagué en dit siti y als veteráns fundadors de Valencia. La fa-jada te dos pòrtes dòriques, recaents á la plaça, una als pèus del temple y un atra en lo carrer de la Llenya, les dos de igual estil, estánt dita capella en lo canònich

agregada á la Sèu. L' interior es de forma elíptica ú ovalá, y causa grata impresió per lo suntuós y els vistosos y richs márbres de ses pilastres, altars y baixos ó çòcals, presentant quatre pòrtes, alternades en quatre archs, dels quals el principal excedix en un tèrç als altres. Te tres altars: el major, ahon está sobre ayrós templet clásich de márbres del país, la venerada Image de la Patrona, en sa diadema y corona oriental, el Jesus en braços, dos *Sants Ignocents* als costats, alguns ángels als pèsus, el rich llènç que cubrix el nijo, de Gaspar de la Huerta, davall les belles estátues dels *Sants Vicènts Martre y Ferrer*, y el ara de la Mesa, en los símbols dels Evangelistes, tot en márbre de Carrara y òbra d' Esteve; els altres dos altars del còs de la Esglesia están dedicats al Cristo y Sen Jusèp, y units á ella la capella de la Comunió, la coveta del Cristo y el Camaril ó Trasagrari. La bòveda conté l' admirable *Glòria* de Palomino, que feu també la de Sen Joan, acabant ésta en 1701. En l' altar de Sen Jusèp hia una *Sagrada Familia*, de Espinosa; en lo de la Comunió un bust del *Salvador*, còpia modèrna de Juanes, y un Cristo de marfil, de pròp d' un metro de alt; en lo Camaril un *Entèrro de Cristo*, al paréixer del mateix, y un altre més apaisát de la sehua Scòla; y en lo còs de la Esglesia uns llunets de Llácer. Se fundá esta capella en 1667, segon centenar de la erecció prodigiosa de la titular, no havent tengut despuix més reformes que l' adorno del Camaril y l' altar major en fins márbres. Tal es la hermosa Capella de la excèlsa Patrona de la ciutat y abans també del reyne, á la que nosatros ham cregut honrar en estes pòbres línies, acabantles en la copla que se mereix:

La Patrona de Valencia
mereixia un temple hermós,
y li feren la Capella,
paláu bonico y grandió.

Millor y més artística devía ser la frontera principal pera correspondre al interior, pero si hia bona voluntat tot se farà, qu' els verdaders valencians no son desagraits y si que la tenen; lo que manca es la unió, y la Mare de Deu farà que se lògre pera bé de tots.

Marquesát (el) de Denia

Comprenia l' actual partit judicial d' eixa ciutat y el de Pego, entrant els pòbles de la Retoria, de les valls d' Ebo, Gallinera y Lahuar, Benigembla, Murla, Parcent, Alcanalí, Xaló, Líber, Órba, Benidoleig, Beniarbeig, Pámis, Ondara, Alvergér, Els Llòchs, Pedreguer, Llòsa de Camajo, Gata, Senija, Teulá, Pòble Nòu ó Benitagell, Morayra, Xabia y la Xara, además dels poblats que s' han arruinat. Tot ell es pintoresch, secatiú, abundant pòch les fònts, escèpte en la Marjal de Pego, y per lo tant havent pòch hòrta, pero n' obstant es fèrtil y productiu, estant cultivat dasta l' alt de les muntanyes, y plantat de oliveres, garrofers, almel-lers, figueres y alguns atres ábres fruytals. Els pòbles son bonicos, particularment en la part baixa y plana, la gent treballadora y prou sencilla encara, relligiosa y molt tractable, llevat de Denia, qu' es seria y pòch comunicatiua, per conservar sense ducte retòchs del carácter dels seus primitius habitants. Pero á pesar d' eixes bones condicions y de les del clima, que més benigne y millor no pòt ser, te una contra y es, la pòca estensió de terreno en que conta, relativament al número de habitants que conté, y además el haverse dedicat casi exclusivament á la plantació del moscatell, de mòdo que l' any que falla eixa collita ó la pansa va barata, dita comarca resulta molt pòbra. Tal es la condició d' eixe antich Marquesát, al que li profesém afècte coral, rahó per la que l' ham incluí así, dedicantli també esta cansó:

Es el Marquesát de Denia
bonico á més no poder;
pero no més cull que pansa,
y ella á sòles ben pòch es
pera tindre prou pitança.

Val que la gent pòbra ix fòra á buscársela á temporáes, com la de la Marina, y així es com pòt viure tal qual, sinós malament.

Mònjes (les) de Senta Tecla

El convent d'elles está situat en lo carrer de Sen Vicent Ferrer de fóra, á má dreta, siguent el temple molt capaç y elevát, de creu lletina y estil grèch-romá, ahon se conserva la presó de Sen Vicent martre y una bona estatua d' éste; es de fundació modèrna y ha substituít al qu' existía dins de la ciutat, en lo carrer de la Mar, y es tirá en tèrra en 1869, sent Governador civil el famós lliberal Pèris y Valero. Li ham dedicát estes línies en honor del Sant diácon y per respècte á les monjetes, y ademés esta cansó:

Les mònjes de Senta Tecla
dihuen molts que han millorát,
pero elles preferíen
estar dins de la ciutat.

Més á la gent afeminá de hui 'n día que no li donen Esglesies y convents pròp, perque li fan mal de cap les campanes y l' entabuyxa l' olor de la cera y del incéns; per això va traent els convents de mònjes á la part de fóra, que hia bòn ample y puguen divertir als pardalets en los seus cants relligiosos.

Organistes y músichs

Uns y atres son de la mateixa familia, llevát de qu' els primers se dediquen á tocar l' òrgue y els segons á atres instruments, com clarinet, corneta, cornetí, bombardí, fagòt, etc.; pero si satisfets y desahogáts son uns, tant ó més son els atres, de mòdo que tots se tòquen de lo mateix y s' en van per un camí, puix si se trata de menjar y beure, ni hia d' ells qu' es menjaríen l' ancrua d' un ferrer y es beuríen la mar, si es convertira en ví, ayguar-dent y atres licors; y es perque com bufen tant, s' els he seca la boca y el gallet, y necesiten á cada trico anarlos arremullant, sinós no pòden pendre be la embocadura. Per lo demés, tot es gent de bòn humor, que com visita moltes festes y es divertix á la salut de tots, sempre está

contenta y alegre, tirant vèrsos y dotoríes, y gastant jances y bromes, rahó per la que nosatros, volent seguirlos també en eixa sòlfa, els ham dedicát estes nòtes y la cansó qu' estava de mòda anys arrere:

Ja sé qu' eres organista,
ja estarà content ton pare;
en se que vajes á casa,
tòcali l' òrgue á ta mare.

Puix la música es un recurs molt bò pera no sentir les penes ni la tristor, y dasta pera fer pasar la fam, com feha el tío Pèp del Tonto de Benimasòt, que la nit que no teníen que sopar, es posava á tocar la guitarra y á cantar, fent eixir á ballar á la dòna y als gichs dasta l' hòra de dormir.

Orriòls (els)

En este barri, qu' está al cap del carrer de Molvedre, entrant á la esquèrra, hia un hostal antich, ahon segons la tradició estigué prés Sen Vicènt Martre, y al últim, á la dreta, una vellusa capella, en algunes antigalles; al estrém del mateix s' alça la giqueta Esglesia de Sent Antòni Abat, d' estil grèch-romá y en bones pintures modernes, sobre tot en la mija tarònja, actualment enclavada en lo convent de Salesiáns, abans de canònges regulars del dit Sant, distinguintse el seu gran pati quadrát per la sehua sencillèç. El primitíu convent de Antoniáns, hospital al principi, se fundá en 1409, y abandonát dempuix, fon dels Dominíchs dende 1804, els quals feren l' òbra actual; á la esclaustració dels frares residía en éll el capellá encarregát de la Esglesia, y de pòchs anys el regenten els Salesiáns, havent convertit en colège lo que fon hospital. Per ser, puix, tan antich é històrich este convent y celebrarse encara el porrat á les sehues pòrtes, ham volgut dedicarli esta memòria y la cansó que acompanya:

El barri dels Orriòls
es antich y celebrát,
p' el convent de Sent Antòni
y també p' el seu porrat.

Y pròva de la gran devoció que se te al Sant es lo molt visitat qu' es en la sehua festa y huitava, y lo concurrít del seu porrat sobre estar pròu separát del casco de la capital; pero tot s' heu mereix Sent Antòni.

Patá (la) del cavall del rey D. Jaume

Dalt de la montanyeta qu' enfronta en la vila del Puig per la part del Nort, hia una espècie de pohuet en lo seu brocal y piqueta, fentli respaldo una pareteta, ahon segurament estava clavát el ganjo de la corriòla que sostenía la còrda y el puál; quant nosatros ho vérem estava sech, y es de supòndre que no tindrà aygua més qu' entre tant plòu, puix el punt y el terreno no se presten á que existixca allí manantial; pero el pòble díu que al pegar la patá el cavall del rey Conqueridor brotá una fònt, y així corre eixa consella ó tradició, sense que hiaja nengun dato que hu acredite. Com á objècte, puix, de curiositat li donèm así cabuda, cantantli la corresponent cansó:

La patada del cavall
del gran rey Conqueridor,
feu eixir eixa fonteta
com si fora un surtidor,
d' aygua dolça, pura y neta.

Y algo d' això degué haver al son principi, quant se feu allí la òbra pera perpetuar eixe recòrt ó memòria.

Pera els desgraciáts, tots los dies son dimats

Vòl dir que no n' acèrten una, perqu' els dies tots son sants y bòns, y no tenen res que vore en la nòstra sòrt ó desgracia; lo qu' es qu' el que no va dret y te la conciència bruta, en tèrra plana entropeça y cau, lo mateix qu' el borrajo va fent eses per lo carrer, y á lo millor s' ensobina y se romp la crisma contra una paret. De mòdo que, parlant en cristiá, no hia en lo mon més des-

graciát qu' el que òbra mal ó no está bé en Deu; tot lo demés son supersticións y pur fanatisme, qu' es lo que nosatros s' ham proposát combatre en estes pòques línies, á les que afegím esta cansó:

De teuláes per avall
ningú es pòt dir desgraciát,
més qu' el que dú mala vida
y está tot empecatát.

Fòra d' eixos, el ser pòbre no 's desgracia, sinós fortuna, y pròva d' això es qu' els sants tots han segút pòbres voluntaris, dasta els que naixqueren richs, te nintse per afortunáts y dijosos de sero.

Plana (la) de Castelló

Es verdaderament plana, pintoresca y bonica, embellintla més encara la mar que la rodeja per la part baixa ó Mitjdía y les montanyes per l' alta ó Tremuntana, pero sobre tot el riu Millars que la rega y fertiliça en sa major part, convertintla en un nòu jardí de les Hespèrides; els tarongerals de qu' está plantada, les hòrtes en ses variades collites, les oliveres, garrofers y els diferents ábres fruytals de que tant abunda, sobre contribuir á hermostejarla més y més, aseguren el benestar y formen el plaer y l' alegría dels seus moradors; per això la sehua capital, Burriana, Vilareal, Vilavella, Nules, Gilges, Benicásim y tant atres que la póblen, desde el més gran al més giquet, presenten un ayre de satisfacció sense igual y se senten orgullosos de perteneixer á una comarca, que si be ama la llibertat ben entesa, el progrés y demés conquestes racionals de la civiçació, no desdenyen en canvi ni reneguen de la fe que sempre han profesát, donant pròves cada día de que verdaderament l' amen y se crehuen dijosos de profesarla y practicarla. Per estos antecedents, puix, y lo simpática que m' hos es la gent de la Plana, ham volgút dedicarli en molt de gust estos pòbres raixgos, acompanyantlos la copla de costum:

La Plana de Castelló
es bonica porque sí,

per ser fértil y abundant
en taronja, òli y ví.

Y en moltes còses més, pero sobre tot en relligiositat, qu' es el caràcter especial de les sehues poblacions. Be, puix, per dita Plana.

Plana (la) de Cocentayna

La formen els alrederors d' eixa vila, contant una mitj hòra al Nort, el qual terreno en sa mitat es hòrta y l' atra secá, plantat de oliveres, vinya y alguns ábres frutals. En éll s' encontra el poblát de l' Alcudieta, les dos Estacions de la vía estreta de Gandía y l' ampla de Xátiva y la carretera d' Alacant. Es molt pintoresch y bonico, presentant un gran còlp de vista mirát de dalt del castellet ó de les llomes de l' atra part del riu Serpis, y com també es pròu fértil y productiu, además de conegút y celebrát en totes aquelles montanyes, no ham volgút nosatros deixárselo en lo tinter, posantlo en este llòch y cantantli este antich estrevill.

A Sen Jaume y Sent' Ana
raim en la Plana;
si no en la d' así,
en la de Cocentayna.

Raim madúr, s' entén, el qual es més primerench en eixe punt qu' en los demás d' aquell terreno.

Portals (els) que hiavía en Valencia

Sis n' ham conegút nosatros, además dels dos de Quart y Serráns qu' encara están de mòstra: el de la *Mar*, que' era pròu artístich, tenia tres pòrtes y arrematava en un gran escút nacional; el del *Real*, en front del pònt del seu nòm, que tenia una pòrta y dos postichs y les armes de la ciutat dalt del tot; el de la *Trinitat*, que corresponia al carrer de Sen Salvador, en una pòrta á sòles y més giquet; el *Nòu* ó de *Sen Jusèp*, davant del convent y pònt

del mateix nòm, que tampòch era gran y sòls tenia una pòrta; el de **Sen Vicent**, en la plaça de Sent Agustí, en tres pòrtes y per remát les estátues pròu bònnes dels patróns de la ciutat, que están sense ducte plorant en un racó del Musèu, al vore el pòch cas que fan d'ells els actuals valencians; y el de **Ruçafa**, al cap del carrer y casi front á la plaça de Bòus, que no més tenia una pòrta y era el menys artístich de tots. Tots, puix, han desaparegút d'ahon estaven, pera que la gent entre y ixca per ahon vullga y respire en més llibertat, y per això ans de qu' es borre del tot la sehua memòria, ham volgút nosatros tirarlos estes ralles y entonarlos esta cansó:

D' els sis portals de Valencia
que llevaren del seu llòch,
els del Mar y Sen Vicent
la honraven y no pòch;
lo qué 's que la gent del día
tot ho tiraría al fòch.

Perque á qui pòch li còsta una còsa, pòch li dol, com díu el dijo; pero si vixqueren els que alçaren y costejaren eixos portals, de segur que no 'ls haveren tirát tan ahina.

Punja (la) quant naix, ja punja

Se referix este modisme á la persona qu' es ja de natural espavilá, siga per caràcter ó perque hu heretá de sos páres, havent naixcút així del ventre de sa máre, puix regularment lo que son els páres, sòlen ser els fills; y com el tal modisme es tan conegút y usát en tot lo reyne, ham tengút nosatros la humorá de posarlo en este puesto y aplicarli la sigüent cansó:

De l' angilaga punjosa
naixen les angilaguetes,
que á penes naixen ja punjen,
fent mal ses tøndres punjetes.

Lo mateix qu' els llobets gicotets deprenen á adular com sos páres, els burrets á bramar com els burros, *et sic de cæteris*.

Rey (al) de Barcelona,

¿qué li sin dona? Este modisme s' emplea quant algú vòl ficarse en los asuntos ó negòcis d' un atre, sense importarli, per supòst, ni cridarlo pera res, volent intervindre á la fòrça en ells, y per això el verdader interesát en los mateixos ho rejaça en eixa independència de caràcter que tenen sobre tot els valenciáns, y li contesta d' eixe mòdo valent y arrogant, donant á entendre que no li s' acorruca el melich encara que tinga que háureseles en un potentát, y més tenint rahó. Y com vullga qu' el tal modisme es pròu usát en los pòbles de la part d' Alcòy, ham volgút nosatros tirarli así estes ralles, en la sehua corresponent cansó ó lo que siga:

Al rey de Barcelona
 en persona,
 quant ú meneja rahó,
 pòt pegarli un revolcó
 de primera,
 y dirli d' esta manera:
 Vosté es rey, jo vasall;
 més si la tira de gall,
 no 'm pique huí la cresta
 si en pau vòl la festa.

Que no per ser l' atre rich poderós ó monarca, l' ha de acollonar á ú en tota la rahó del mon. Això no heu mana Deu, ni els hòmens de bé tampòch.

Roma (anar á) y no vore al Pare Sant

Se referix al desidiós ó desgraciát, que casi may l' ix res en bé, unes vegáes perque no s' aplica ni vòl aplicarse, y atres per tindre mala hombra ó pata, que dihuen ara; per això li apliquen este modisme en lo nòstre reyne, y nosatros li ham tirát estes ralles, afegintli la copla de caixò:

El que va á Roma y al Papa

no 'l veu ni per un forát,
ó es molt més vèrt que l' herba
ó un simple arrematát.

Perque fer un viaje tan llarch y gastarse els dinés no més á la bovalá, supón tindre á conte de cervell un bonyigo, ó tindre pèls en lo còr, com dihuen que tenen els que afècten no creure en res, y encara se congracien d' això.

Serrans (l' Alamera y les Alameretes de)

La primera, situá á l' esquèrra del riu, entre 'ls pònts del Real y de la Mar, y les segóns, á la dreta, entre 'ls de Serráns y de la Trinitat, son els principals paseigs de Valencia; aquella conté dos fònts de marbre y una de fèrro, siguent la més artística y millor la de les *quatre Estacions*, y ademés te les torres elegants de Sen Jaume y Sen Pere, del sigle XVIII, y el bust en bronç del il·lustre botánich valenciá Cavanilles, en pedestal de marbre de colors, òbra del escultor Rubio; les atres, no tenen, més que dos giquets estanchs, molts ábres y plantes, en banchs de pebra p' els costats, mereixent el nòm qu' el pòble els dona de *pasejos dels trists*, ja que allí sòls pasejen els ahuelos y els estudiants del Seminari Conciliar, que s' examinen en Setembre. A totes, puix, á títul de gratitut els dediquém estes ralles y la cansó que se mereixen:

Dels pasejos de Valencia
l' Alamera es el millor;
més en les Alameretes
també prenen la frescor
els ahuelets y ahueletes.

Puix no ha de ser tot pera el senyorets y senyoretetes jóvens, que també se deu fer conte dels pòbres anciáns y ancianes, dels giquets y giquetes y dasta dels estudiánts, y aixina *tutti contenti*.

Tòfol Rosca

Devía ser un personage de segon ó tercer fila, pero molt fantástich y amich de pintarla en cèrts díes, puix encara que no més tenía un regular pasar, en vindre una festa gròsa es posava fet un campanar de bajòques, anava tes com un Quirineldo, pareixía qu' el mon no era pròu pera d' ell, á ningú saludava y si l' haveren cregút, tots los díes menjava carn de pèl ó de ploma. Nosatros no l' ham conegút ni sabém de quin pòble era de la Marina, pero ham oít contar moltes còses d' ell á uns amichs de Sella, y això es pròu pera que li fem llòch en este llibret y li cantém una cansó:

Tòfol Rosca du una faixa
que li aplega baix dels braços;
si fora un poquet més ampla
li taparía hasta els nasos.

De mòdo que li semblaría en ser vanitós á un tal Montes del poblet dels Sarvajos, Deu que l' haja perdonát, que ja va morir de vell, y també la portava molt ampla y espampolá.

Uns per atres, la casa per agranar

Així sòl sosuir moltes vegáes, que quant més son pera fer una còsa, uns refiánt dels atres, millor se queda pera fer. Y com este refrany ó modisme es una veritat filla de la esperiència, y está tan escampát per tots los pòbles del reyne, á fí de que no desaparega, l' ham incluí así, cantantli esta copla:

Uns per atres no fan res,
y si es còsa d' agranar,
els pisos se queden bruts,
y les parets pa espolsar.

Qu' es un desastre, com solém dir; pero vájenli á la gent jove y enjuasá, en eixes contumancies, y encara se janglará de vostés. Es lo que pasa hui 'n día.

Ventre (tots d' un), y cada ú de son temple

També este refrany es una veritat més gran qu' el Micalet de la Sèu, y en ell se veu la fecunditat de la naturalea, que dirigida per son Autor, fa còses tan rares y maravellooses; puix així com produix tantes cares y ninguna es igual del tot á l' atra, així ha fet també que de tots els fills d' uns mateixos páres, cada ú ixca de diferent color, gènit ó caràcter. ¿Quí pòt entrar en eixos mistèris? Ningú. Puix adorémlos y admirémlos, y ja que no podém profundigar en ells, fem punt á estes ralles y acabém entonant la corresponent cansó:

Tots d' un ventre, es veritat,
pero tots d' un temple, no;
uns tenen el còr de ovella
y atres de tigre ó lleó.

Y lo pijor es que *gènit y figura, dasta la sepultura*, com diu el dijo, y al qu' es bòu manso sempre li còsta dur l' esquellòt. Còses d' este mon de mones.

ARREMATAMENT

Así concluím esta colecció de **Tipos, modismes y còses rares y curioses** de la nòstra tèrra, per més que no estiguen tots ni totes, ni en la estensió que nosatros havérem desiját. Tot asò requiríx humor, temps, paciència y dinés pera anaro arreplegant y ordenánt, y nosatros carím ademés de competència pera portar á cap semejant treball; conténtense, puix, els curiosos llectors en estos retalls, dasta que vinguen atres que púguen ampliarlos y completarlos, com mereix la nòstra volguda patria gica; puix no podém estar al tant de les còses de la nòstra patria gran, si ignorém les de la patria gica, y per desgracia cada una de les tres provincies ignòra lo de l'atra, còsa que no pasava abans de separarles, com ho pròven les cansóns, colòquis, romanços y gistes d'aquell temps: A fi, puix, de que desaparega eixa ignorancia del pòble, donárem á llum l' *Ensisám de totes herbes y Caps y centenés*, obretes ja agotáes, y atres que corren encara, per més que casi tots els que van en la capital al front del moviment lliterari regional, no fan prèu dels llibrets y periòdichs escrits en lo llenguaje usual ó corrent, til-dantlos de vulgars, com si eixos senyors parlaren lo mateix qu' escrihuen, qual llenguaje antiquát y de veus rebuscáes no entén el pòble ni tampòch se tròben en nengún Diccionari valenciá ni catalá. Per lo demés no devém demanar perdó á nengú en ginerál ni en particular, perque atenent al carácter de este llibret, tampòch no ham cregút ofendre á nengú, per més que l' hájem aludít; pero sí qu' estém reconegúts á D. Lluís Cebrián Meçquita per la cooperació que m' hos ha dispensát, y á D. Francésch Vilanova y Piçqüeta per la còpia y traducció que s' ham permitit de gran part de la sehua *Guía ilustrada de Valencia*.

TAULA

DELS TIPOS, MODISMES Y COSES RARES CONTENGUTS EN ESTE LLIBRE

	<u>Pàgines</u>
1. Als fills de la tèrra del gè..	3
2. Abogáts (els) de cuyna.	5
3. Abre (l') de Sen Jusèp en Millena.	6
4. Adobaór (l') de còcis y llibrells.	6
5. Adceneta (en) la llateta..	7
6. Ahuela (l') de Benigani..	8
7. Albatera (en) qui te un ull es l' amo.	8
8. Albufera (l') y cascada d' Agna.	9
9. Alcora (paréixer de l').	10
10. Alforíns (els) d' Ontinyent.	10
11. Alicantíns, pòchs y fins.	11
12. Almidonáts (els) de Denia..	11
13. Anfiteatre (l') romá de Molvedre.	12
14. Angel (l') del Carme..	13
15. Aranya (el capitá).	13
16. Arrieros (els) de Salém..	14
17. Arroppers (els) de Benigani.	15
18. Bacona (la) d' Artana.	15
19. Bagasa (la) d' Antella.	16
20. Bajuana (la tía).	16
21. Ball (el) de Torrent.	17
22. Ball (el) de Moyxent.	18
23. Ballar sempre en la més lleja.	18
24. Bancalets feha mon sògre..	19
25. Bando de garròfes.	19
26. Bando (el) d' Alcòy.	20
27. Barceló per la mar.	21
28. Bayrén (el castell de).	21
29. Beata (la) de l' hòra..	22
30. Beates (les) d' Alcácer.	23
31. Beneta (tindre manco honra que la).	24
32. Benifato (els ferraments de).	24
33. Besona (la) de Gòrga.	25
34. Blavets (els) de la Marina..	25

	<u>Pàgines</u>
35. Boca (fer de la) cul.	26
36. Boqueta de Benillup.	26
37. Boquimòlls (els) de Teulá.	27
38. Borres (les) y gallardos de Benasáu.	28
39. Bosals (els) de Pedreguer.	29
40. Botonadura (pareix la) de Pere.	29
41. Bricant (saber més ó ser més pillo que).	30
42. Burro (el) del llicsó.	30
43. Burro d' òr (el) de Benisa.	31
44. Burro (estar fet un) de forner.	31
45. Burro (fer el) del Almodí	32
46. Cabuts (els) de Xaló.	33
47. Cafís, el dolçayner de Benisa.	33
48. Cagamenja (la).	34
49. Cajuja (el tí) de Benilloba.	35
50. Calbo (el) de Beniarrés.	35
51. Camòt (acabar com)..	36
52. Campana (la) de la Queda.	37
53. Campanar (anar fet un) de bajòques.	37
54. Campanar (un) que creix.	38
55. Canal (la) de Navarrés.	38
56. Canèus (els) d' Aldaya.	39
57. Canònges (els) del Mercát.	40
58. Cantal (el) del Cornút.	40
59. Capellá (el) de Campaneta.	41
60. Capellá (el) de les ralletes.. . . .	42
61. Capellá (el) de Misa y òlla.. . . .	42
62. Caragolá (pareix la) de Gimo.	43
63. Caravina (la) d' Ambrós.	44
64. Carcaixent (de) y dolces.	45
65. Caro (tindre més corage que)..	45
66. Carrasqueta (la) de Xixona.	46
67. Casament (el) de Cervera.	47
68. Caseta (la) que no pasten.	47
69. Caseta (pareix el judèu de la segón).	48
70. Casta (de la) de Gòrga.	49
71. Catarroja descubèrta.	49
72. Cavalleros (els) de Gòrga.	50
73. Cega (la) de la Ollería.	51
74. Cego (el) de Beniardá.	51
75. Cegos (la cantá de).	52
76. Cirereta de l' Ahuar, mirar y no tocar.	52

77. Ciris (els) de Sen Vicent de Teulá.	53
78. Coixo Pix (el) de Mislata.	54
79. Comare (pareix la) de Fòyos.	55
80. Conills (els) de Pòrge.. . . .	55
81. Coples (les) de Calainos.	56
82. Coples (les) de la Çarabanda.	57
83. Corbelleta (el de la) de Girivella.. . . .	57
84. Coria (pareix el bovo de).	58
85. Costeres (les) de Bixquèrt.	59
86. Còva (la) de Benidoleig.	59
87. Còva (la) dels nòu germans.	60
88. Còva (la) Santa.	61
89. Creu (la) de Mislata.	62
90. Cuca (la) fea d' Alcòy.. . . .	62
91. Cuca (la) en l' alfáls.	63
92. Culiblanchs (els) d' Almudayna.	63
93. Culipardaltes (les) de Lliria.. . . .	64
94. Delicá (la) de Gandía.	65
95. Desculáts (els) de Xabia.. . . .	65
96. Diable (el) del Socós.	66
97. Diablet (el) de les Beceròles.	66
98. ¡Dimònis (voto va als) d' Aragó!	67
99. Dòctes (els) de Montaverner.	67
100. Dònes (les) de cadira.	68
101. Donís (la festa de Sen).	69
102. Dotor (el) de Planes.	69
103. Dragó (el) del Patriarca.	70
104. Eco (¿asò serà l') ó la gica del forn?.. . . .	70
105. Embayxá (la) de Sen Jòrdi en Alcòy.	71
106. Encantá (el barranch de la)..	72
107. Enganyar (la que aná á) á Sent Antòni.. . . .	73
108. Engonari (l') de la Llonja del òli.	73
109. Ensisám (l') de capugíns.	74
110. Entèrro (l') de la sardina.	75
111. Escolá (l') de Quart.	75
112. Espardenyers (els) de Callosa.	76
113. Espentadors (els) de Quatretondeta.. . . .	76
114. Esquellao (l') ó cencerrá.. . . .	77
115. Estrenes (les) y l' esguilando de Nadal.. . . .	78
116. Estret (l') de Isber.	79
117. Estret (l') de Lórja.. . . .	80
118. Faldóns (els) d' Oliva.. . . .	80

	<u>Pàgines</u>
119. Falles (pareixen les) del Micalet.	81
120. Fam (els anys de la).	82
121. Ferrer (el) de Tibi.	82
122. Festa (la) del Rat-Penát.	83
123. Festeigs (els) de la Vall.	83
124. Festes (les) de carrer.	84
125. Figuers (els) de Benaguacil.	85
126. Fígues (les) de Pámis.	86
127. Filar prim.	86
128. Fill (el) del mestre Pere.	87
129. Fill (el) del pare tendre.	88
130. Foguera (la) de Canals.	88
131. Foguet (el) de lladre.	89
132. Fònt de Bellús (la).	89
133. Francés (el cavallet de Sen).	90
134. Francesos (¿qué tením que vore en los?).	91
135. Frare (el) d' Agres.	92
136. Frare (el) Taques.	93
137. Fullanes (els) de Benimarfull.	93
138. Galima (tindre més fam que).	94
139. Galtá (el que li pegá la) al dátíl.	94
140. Gall (el) de la Pasió.	95
141. Ganao (el) petorri.	95
142. Ganga (el sastre).	96
143. Ganjos (el pòble dels).	97
144. Garruts (els) de la vall de Çeta.	97
145. Gatet (el) de Otos.	98
146. Geròni y Riteta (pareixen).	99
147. Gèus (els) d' Alcòy.	100
148. Gica (la) del Coro de Millena.	100
149. Gijo, fuig del mon y pasa á Gòrga.	101
150. Gimet de la Torre.	101
151. Gitanos (els) d' Alberich.	102
152. Gorres (els de les) de pèl de conill.	103
153. Gos (el) del hortolá.	103
154. Gos (el) de Poma.	104
155. Gos (el) de Sagra.	104
156. Gos (tintre més sòrt qu' un) que s' ofega.	105
157. Granerers (els) de Torrent.	105
158. Guadalest (el castell de).	106
159. Gual-les terreres (les) d' Alcubles.	107
160. Guixa (el pòble de la).	108

161.	Gust (el) d' Eustaqui Micó.	108
162.	Haqueta (fer com l') del Retor.. . . .	109
163.	Hifach (el penyó de).	109
164.	Hòmens de Benilloba, acudíu en feços.. .	111
165.	Hòmens (els) posáts á la vergonya. . . .	111
166.	Hòrta (l') d' Alacant.	112
167.	Hòs (posarli l') á dalgú.	113
168.	Hòstes vindrán, que de casa m' hos traurán	113
169.	Hòu (l') del sastre.	114
170.	Hòus (els) de Petracos.	115
171.	Huendos ó bruyxos y bruyxes.	115
172.	Infants (la festa dels)..	116
173.	Interesát (l') de Gallinera.	117
174.	Jacona (més perdút que la) ó que Japa.. .	118
175.	Jamèles (les) de Nadal.	118
176.	Japí (ser més pòrch que)..	119
177.	Jáquera (la) vella.	119
178.	Jáques (pareix) l' olier.	120
179.	Jato (el) de Gella.	121
180.	Jaume el Barbút.	122
181.	Jesús (la) de les Beceròles.	122
182.	Jesús (dasta vòret, Bòn).	123
183.	Jesús Pòbre (convent de).	124
184.	Jesús y mulle, y mullava en tèrra. . . .	124
185.	Joan Cresòl.	125
186.	Joan dels Bòus de Gayanes.. . . .	126
187.	Jorret de Fraga.	126
188.	Jorro (el) de Torrent.	127
189.	Jurretes (les) del Villar.	128
190.	Lepe (mentir més que).	128
191.	Leppé (saber més que).	129
192.	Lileta (la cansó de la)..	129
193.	Llengua de draps (tindre).	130
194.	Llibret (el) de perdonar deutes.	131
195.	Llicsó (el) de Catarroja.	131
196.	Llòca (¿eixe es el que açotá á la?). . . .	132
197.	Lluna (la) de Benigani.	134
198.	Lluna de Valencia (quedarse á la). . . .	134
199.	Majo (lliga 'l) que ve gent d' Ells.. . . .	135
200.	Malcaráts (els) de Planes.	136
201.	Mare de Deu (la) d' Agres.	136
202.	María Seguró d' Alcoleja.. . . .	137

	<u>Pàgines</u>
203. María Vicenta..	138
204. Marqués (el) de Campo..	139
205. Masóns (els) y els judíos.	140
206. Mentiretes (els bisbes de)..	141
207. Milacre (el) dels peixets.	142
208. Millonari (un) de poblet.	143
209. Mocá (la) de Canet.	144
210. Moceta (pareix la) de Pilatos..	145
211. Molí (el) del Infèrn.	145
212. Molinell (el).	146
213. Mòlls (els) de Sueca.	147
214. Mondíu, el jugador de pilòta.	148
215. Mones (les) de Pasqua.	149
216. Morant de Denia.	149
217. Mòros (haver) en la còsta.	150
218. Morques y cerones (les) d' Albayda..	151
219. Murta (el convent de la).	151
220. Música (la) de Benasáu..	152
221. Nano (el) de la Venta.	153
222. Nano (el) del carrer d' En Llop.	153
223. Nano (el) de Sen Francés.	154
224. Narita ó naneta (l' any de la)..	154
225. Nit (la) de Sen Joan.	155
226. Novigers y faráutes (els) de Manises.	156
227. O (la) de Sen Joan.	157
228. Olles (les) de la Plana.	157
229. Ordunyes (els) de Guadalest.	158
230. Orgue (l') de Sollana..	159
231. Pagar com Insa, á faváes.	160
232. Pagáts (els) de Benimarfull.	161
233. Paláu (el) del Real.	161
234. Palleter (Sènto el).	162
235. Palletera (la) del Colègi del Patriarca.	163
236. Palleters y vidriers (els) de la Ollería.	163
237. Pardal (el) de Sen Joan..	164
238. Pardalòt (el) d' Alcòy.	165
239. Parròquia (la) dels senyorets..	165
240. Parròquia (la) de Sen Bertoméu..	166
241. Parròquia (l' antiga) de Sen Lloréns.	167
242. Parròquia (la) de Sen Esteve..	168
243. Parròquia (l' antiga) de Sen Salvador.	169
244. Partèrre (el).	170

245. Pastrana (el donçayner) de Llíria.. . . .	171
246. Pau (la) d' Ares.	172
247. Pegolíns (els) y les pegolines.	173
248. Pelát (el) de Fageca.	173
249. Penya (la) foradá.	174
250. Penyes (les) notables de Serrella.. . . .	175
251. Pèp de l' horta.	176
252. Pèp Ventura d' Alcoleja.	176
253. Pepe Venturo de Benimasòt.	177
254. Peret de les matinées.. . . .	178
255. Pijòcol (el) de Balones.	179
256. Pimentòns (més) qu' el sermó de Sent' Ana.	179
257. Pixavíns (els) de Valencia.	180
258. Plá (el) de Quart.	181
259. Plega (la) ó replega p' el pòble.. . . .	182
260. Plòga (que) y que no plòga, blat en Oriòla.	182
261. Poblet (un) com el puny.	183
262. Pols (ja m' hos será) si 'l rabo 's trenca. .	183
263. Polvos (els) de la Mare Celestina.. . . .	184
264. Pònt (el) de Sen Bernát d' Alcira.. . . .	185
265. Porquets (ni hia més que) en Ebo.	185
266. Porráts (els) del reyne..	186
267. Portacœli (el convent de).	187
268. Portijòl (el).	188
269. Potecari (el) de Castalla.	189
270. Presa (la) de Calp.	190
271. Presumíts (els) de Parcent.	191
272. Punt (el) de Peller.	191
273. Punta (la) d' Agna.	192
274. Puritat (el convent de la)..	193
275. Quicòrum, el de Molvedre.	193
276. Qui no 'n sab més, en sa mare 's gita. . .	194
277. Quirineldo (ser més tés que).	195
278. Raboses (les) de Millena.	195
279. Racóns (els) y la Marjal de Pego.	196
280. Remey (el convent del).	197
281. Rich (ser més) que Benet ó Morant.. . . .	197
282. Rico (D. Jogím) de Penayla.	198
283. Ripoll (el mestre) de Ruçafa.	199
284. Ròba ¿(qué això es) de Genovesos?	200
285. Ròba (estar ocupát en la) dels Jagants. . .	200
286. Roquet de Penayla.	201

VIII

	<u>Pàgines</u>
287. Ros (el) de Benilloba.	201
288. Rosari (acabar com el) de l' Aurora.	202
289. Sants (els) que no 'stán en lo Cèl.. . . .	202
290. Sarvajos (els) de Balones.	203
291. Sastre (el) del Campillo.	204
292. Sebastiá (Sen).	205
293. Seminari (el) Conciliar.	205
294. Sent' Ana en lo pòrt d' Albayda.	206
295. Sèntos (els) d' Alcòy.	207
296. Senyorets (els) de Benisa.	207
297. Serpasa (la) ó els hòus, hòus.	208
298. Serrils (els) de Castells.	209
299. Sèt camals, catorce çarahuells.	210
300. Sitges (les) de Burjasòt.	211
301. Sobrasades (les) de Tàrbena.	211
302. Socarráts (els) de Cocentayna.	212
303. Sògra (la) de Sen Pere.	213
304. Sort (el) de Benisanó.	213
305. Sòu (déixam un) y pòrtamelo á casa.. . . .	214
306. Sumacárcel (el Sant Cristo de)..	215
307. Taps (els) de la vall de Çeta.	215
308. Teatres.	216
309. Temple (el).	217
310. Tèrra (la) del Jesuset.	219
311. Tinters (els) del Mas d' Agustín.	220
312. Tío Tino (el) el cacahuer.. . . .	221
313. Tirana (ferse la)..	222
314. Tivero de Benimasòt.	222
315. Tocar á fòch.	223
316. Tocar á rebato.	223
317. Tocar al trò ó al núvol.	224
318. Tòch (el) de Glòria..	225
319. Tona (Pèp de la) de Pedreguer.	225
320. Topudes (les) de Vinaròç.	226
321. Torre (la) d' Espiòca.	227
322. Torre (la) de Patèrna.	228
323. Torres (les) de Quart.	229
324. Torres (les) de Serráns.	229
325. Torronérs (els) de Xixona.	230
326. Tres al sach y el sach en tèrra.. . . .	231
327. Trespás (fer el).	232
328. Tripúts (els) d' Almuçafes.	232

329.	Ullal (l') de Quatretondeta.	233
330.	Ull de Bòu.	233
331.	Universitat (la) de Valencia.	234
332.	Valencia la Vella.	236
333.	Valldigna (el convent de).	237
334.	Vall (els burrets de la).	237
335.	Vall (la) d' Albayda.	239
336.	Vall (la) de Çeta.. . . .	240
337.	Vareta (la) de les virtuts.. . . .	240
338.	Vella (la) de Benillup.. . . .	241
339.	Vestuari (la Casa).	242
340.	Vull (tant te), qu' et trach un ull.. . . .	242
341.	Xaló (de) que de Gata ve.	243
342.	Çabateáo (el jòch del)..	244
343.	Çafanòria (dir lo que vòl, com).	244

SEGONA PART

344.	Acciòmo (l') de Pego.	247
345.	Aleluya, aleluya.. . . .	247
346.	Alimònquili.	248
347.	Almonedes (les) en Valencia.	249
348.	Almudí (l') de Valencia.	249
349.	Andaluços (els) d' Enguera.. . . .	250
350.	Arques (les) d' atre temps.	251
351.	Asíl (l') de Romero.. . . .	251
352.	Bacorérs (els) d' Agost.	252
353.	Banys (els) del Almirant.. . . .	253
354.	Barranch (el) de Malafí.	253
355.	Botiflets y Maulets.. . . .	254
356.	Bovo (el) de Coria.	254
357.	Bram d' ase no aplega al Cèl.	255
358.	Caete (el tío) de Benilloba.	256
359.	Calses (Deu provirá pa).	257
360.	Capella (la) de Sen Domingo.	257
361.	Capella (la) de Senta Lluçia.	259
362.	Carme (el)..	259
363.	Casa (la) de la Ciutat.	260
364.	Casa (la) de les Ròques.	261
365.	Casèrna (la) de Quart.. . . .	262
366.	Caseta (la) y el pouét de Sen Vicent.	263
367.	¡Casi res pòrta el diari!	263

	<u>Pàgines</u>
368. Cent anys (d' así á) tots calbos.	264
369. Colège (el) de Na-Monfòrta.. . . .	265
370. Colège (el) de Sen Tomás.	265
371. Còll (el) de Rates.	266
372. Companyía (la).	266
373. Confrides, tèrra de lladres.	267
374. Congregació (la)..	268
375. Convent (el) del carrer de Ruçafa.	269
376. Convent (el) de la Çaydía.	269
377. Convent (el) de Senta Ursula.	270
378. Convent (el) de Sen Geròni.. . . .	270
379. Convents que hiavía dins de Valencia.	271
380. Cul (pareix) y bufa..	272
381. Desèrt (el) de les Palmes.	272
382. Deu els cria, y ells s' ajunten.	273
383. Encèndra (l' hòrt d').	274
384. Entrá (la) de la Murta.	275
385. Escòla (l') Pía.	276
386. Esglesia de Sen Carles.	277
387. Esglesia (la) de la Sanch..	277
388. Estíu (en l') tot hòm víu..	278
389. Falles (les) de Sen Jusèp..	279
390. Fer com fan no 's pecát.	279
391. Filadores (les) de Montigelvo.	280
392. Fogueres (les) de Sent Antòni.	281
393. Fònt (la) de Linyán.	282
394. Fònt Ròja (la) d' Alcòy.	283
395. Fònt Santa (la) de Teulá..	283
396. Formage (menjárlixe el) al Retor..	284
397. Frares (els).	284
398. Gargantes (les) de Senija y Teulá.	285
399. Gèrres (les) de Castelló.	286
400. Giquets (els) de Sen Vicènt..	287
401. Gloriosos (els) de Valencia.	288
402. Hermanico (l').	289
403. Hòme baixet, hòme de pet.	289
404. Hòme (l') de la tèla..	290
405. Hòme ròig y gos pelut.	291
406. Hòrt (l') Botánich.	291
407. Hospital (l') general.	292
408. Hòus (fer aburrir els) en casoleta.	293
409. Ibi, Tibi, Onil y Castalla..	294

410. Institut (l') Provincial..	295
411. Joan (Sen) del Hospital.	295
412. Judes (la bosa de)..	296
413. Lladres (els) de Monnóver.	297
414. Lladres (entre) la manta 'l còll.. . . .	298
415. Llengua (la) valenciana.	298
416. Llòca (no saber traure la) d' un favar.	300
417. Llònja (la) de la Seda.	300
418. Madalena (el convent de la)..	301
419. Madastra (á la) el nòm li basta.	302
420. Marta (pareixen) y Gargòria.	303
421. Menja bé y caga fòrt.	304
422. Mestre en Gay saber.	304
423. Milacre (el) de Mahoma.	305
424. Milacre (la capella del).	306
425. Miquèl (Sen) de Lliria..	307
426. Miquèl (Sen) dels Reys.	307
427. Misericòrdia (la)..	308
428. Mòda, la que acomòda.	309
429. Moliner (de) mudarás.	310
430. Mònjes (les) Catalines..	311
431. Mònjes (les) de la Encarnació.	311
432. Mònjes (les) de Sen Gregòri..	312
433. Mont-Olivet.	313
434. Musèu (el) provincial.	313
435. Nab (el) d' Ayèlo.	314
436. Nabs (els) de la Yesa.	315
437. Nas (no res li penjava 'l)..	316
438. Nyespres (¿á cóm van les?).	316
439. Paella (la) valenciana.	317
440. Paláu (el) Arquebisbal.	318
441. Paláu (el) de Cervelló..	318
442. Paláu (el) de Dos Aygües..	319
443. Paláu (el) dels Bòrjes.	320
444. Paltròt (el) de Ruçafa..	320
445. Pardal que vòla, á la caçòla..	321
446. Parròquia (la) de Sent Agustí.	322
447. Parròquia (la) de Sen Andrèu.	322
448. Parròquia (la) de Sen Martí..	323
449. Parròquia (antiga) de Sen Miquèl.	325
450. Pastor, ¿cuant la ovella caga fa pudor?.. . . .	325
451. Patriarca (el colège del).	326

	<u>Pàgines</u>
452. Pegina (la)..	328
453. Pèm, pìm, pòm.	328
454. Pere (Sen) Pasqual.. . . .	329
455. Pilar baixet (p' el) no cau la casa.. . . .	330
456. Pilar (el).	330
457. Pipante (el) y el pipantero.	331
458. Pixáts (quedarse en los) dins lo ventre.. . .	332
459. Plá (el) del Pòu.	332
460. Plá (el) de la Llacuna.	333
461. Plaça (la) de Bòus.	333
462. Poll (véjes si 's), lo qu' et corre p' el ginoll..	334
463. Pònts (els) del riu.	335
464. Quartel (el) del Refuig..	335
465. ¡Qué dija de mare, tres fills, tres clèchs! . .	336
466. ¿Qué farán els que pòden?	336
467. Rat (lo) Penat.	337
468. Riberérs (els) ó de la Ribera.	338
469. Roma (anar á) per tot.	339
470. Sant Espirit (el convent de)..	339
471. Sant Píu V.	341
472. Seca (els anys de la).	341
473. Sent Agustí, dos caps en un coixí.	342
474. Sen Joan de la Ribera..	343
475. Senta Catalina martre..	343
476. Sen Tomás (la bosa de).	345
477. Sen Valero de Ruçafa..	345
478. Sen Vicènt de la Roqueta.	346
479. Sèu (en la), fica un pèu.	347
480. Sèu (la) de Valencia.	347
481. Socarráts (els) de Molvedre.	355
482. Socarráts (els) de Xátiva..	356
483. Talala (la).	357
484. Tocar el violó..	357
485. Tomaquero (el) de Gòrga..	358
486. Trompa (tórnali la) al gich.	359
487. Valencia del Cit..	359
488. Valencia la gica.	366
489. Viure com el burro de Vitòria..	367

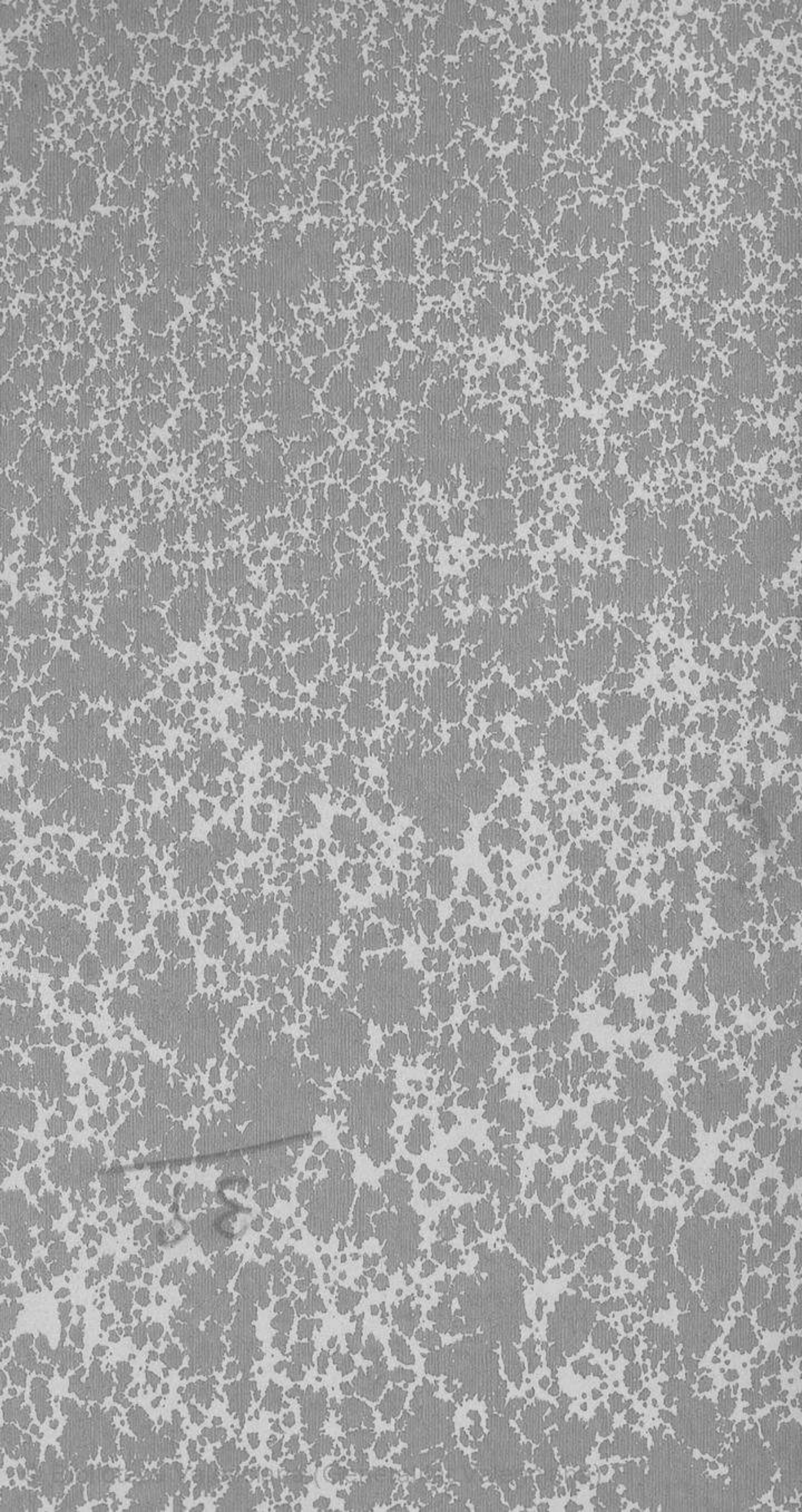
TERÇA PART

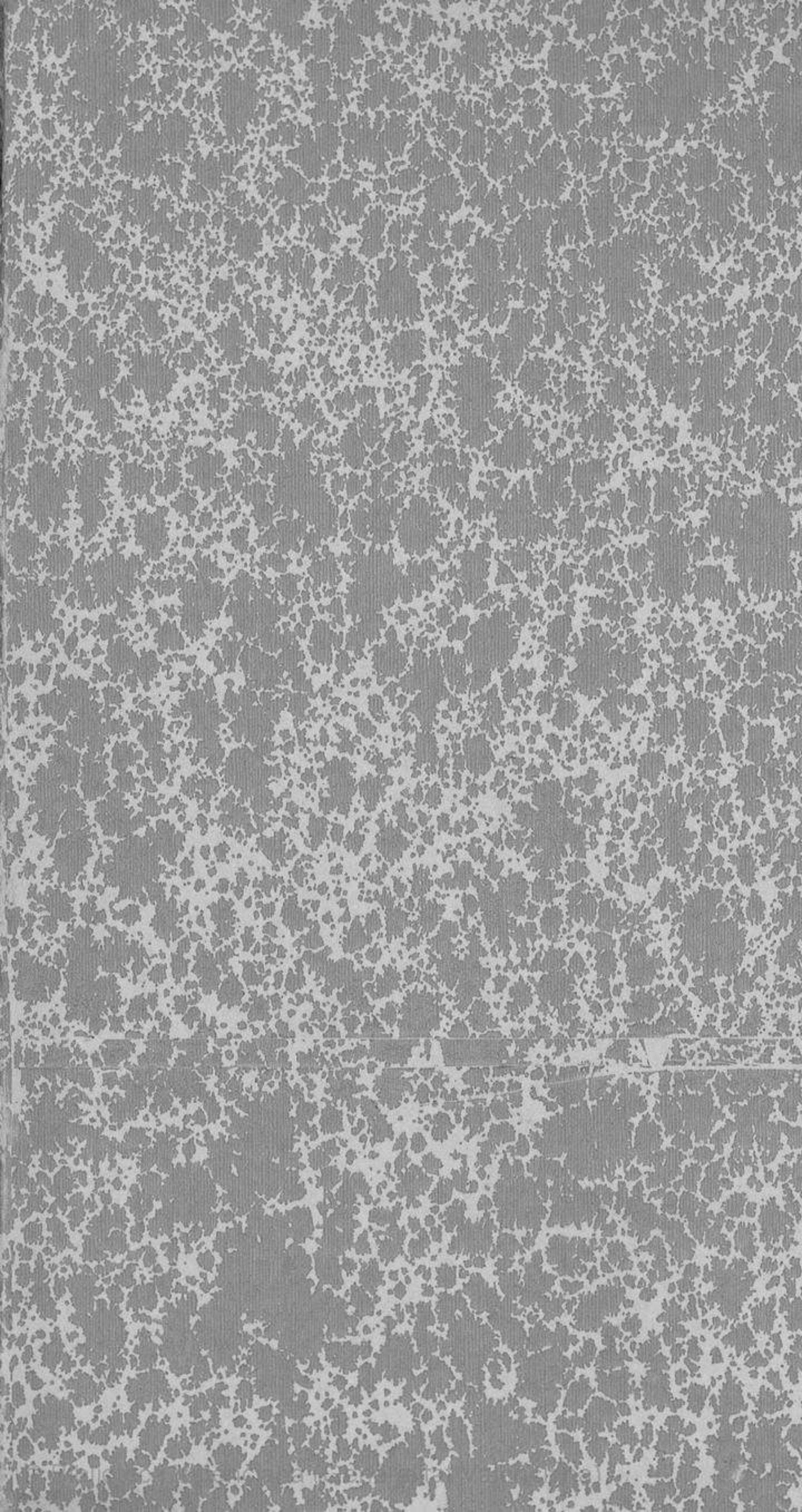
490. Aduana (l') de Valencia.	369

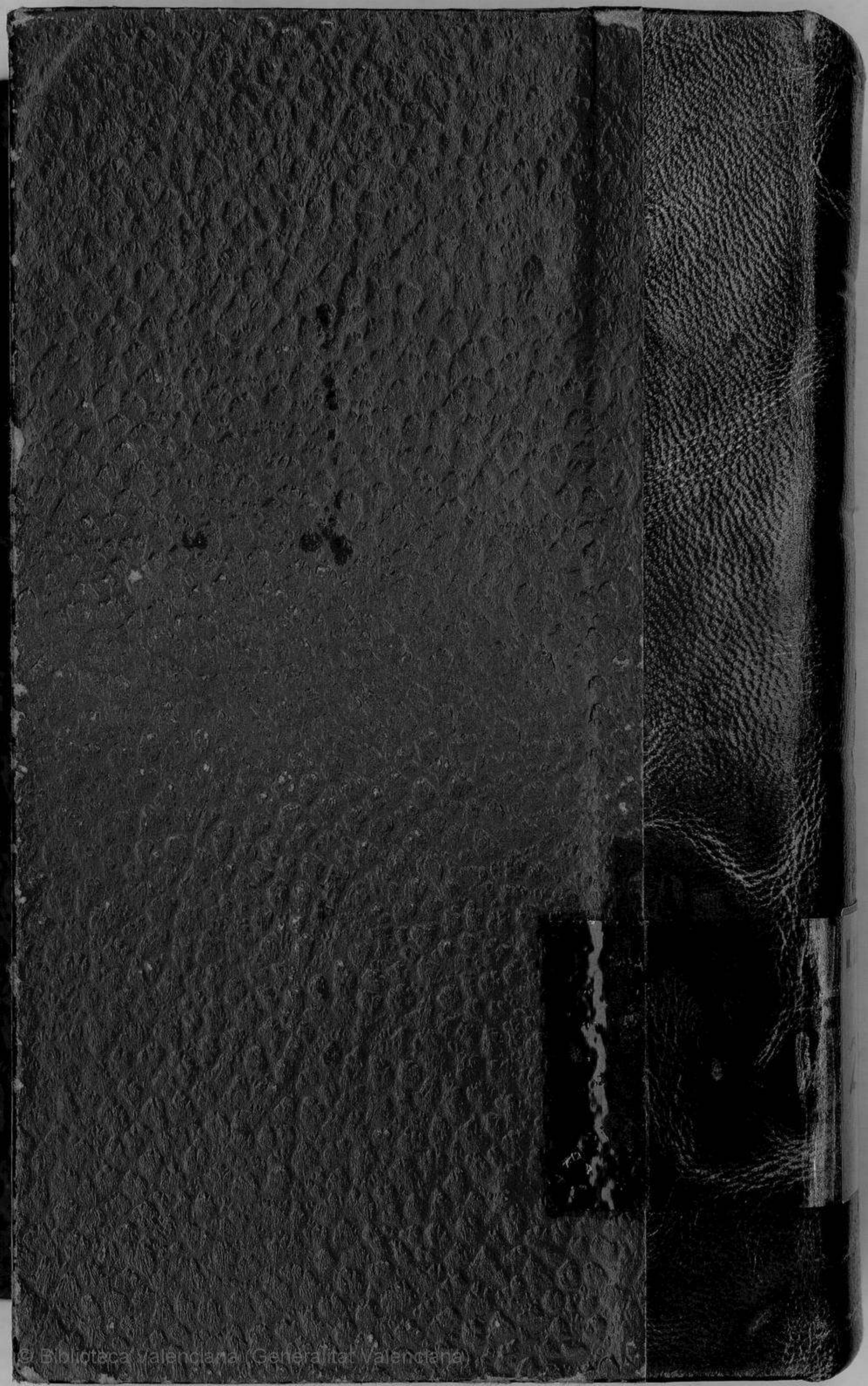
491.	Asíl (l') de Campo.	370
492.	Audiència (l') territorial.	370
493.	Bacora (la) no te clam.. . . .	372
494.	Barana (la) del riu.	372
495.	Barranch (el) salát.	373
496.	Batejos (els) en la tèrra del Gè.	373
497.	Beneficència (la) de Valencia.	374
498.	Bescuyt de mònja, cafís de forment.. . . .	375
499.	Bollulla, qu' el diable se la enduya.	376
500.	Calendari nòu, que dona aygua cuant plòu.	376
501.	Calses (això son atres).	377
502.	Castell (el) de Cullera.. . . .	378
503.	Castell (el) de Montesa.	379
504.	Castellá de Ruçafa.	379
505.	Castelláns (els) á la gèrra.	380
506.	Catalá (el) si no la feta la farà.. . . .	381
507.	Cementèris (els) de Valencia.	382
508.	Còl y còl (entre), lletuga.. . . .	382
509.	Conills (en la casa dels).	383
510.	Convent (l' antich) de Jesus.	383
511.	Còses (les) clares, y el jocolate espés.	384
512.	Costera (els pòbles de la).	385
513.	Creus (les) del terme de Valencia.	385
514.	Debáes, pega el frare barretáes.	386
515.	Denia (no 't fies de).	386
516.	Dinés, dinés y res més.	387
517.	Donar les còses barata cansóns.	388
518.	Ficarse en camisa d' once vares.	388
519.	Fill, (á tú et dich), entente, nòra.	389
520.	Gayates (les) de Castelló.. . . .	390
521.	Gichs (qui en) se gita, cagát se lleva.	391
522.	Glorieta (la) de Valencia.. . . .	391
523.	Gos (en nomenar el) amanir el bastó.	392
524.	Gos que lladra, no mocega.	392
525.	Jaume de Quart.	393
526.	Lleja (encara que soch), res me se meneja.	394
527.	Lletí de potecari.. . . .	395
528.	Lley (la) del ambút.. . . .	396
529.	Majá (la) d' Alcora.	397
530.	Mare (la) de Deu dels Desamparats.. . . .	397
531.	Marquesát (el) de Denia.	399
532.	Mònjes (les) de Senta Tecla.. . . .	400

	<u>Pàgines</u>
533. Organistes y músichs.	400
534. Orriòls (els).	401
535. Patá (la) del cavall del rey D. Jaume.	402
536. Pera els desgraciáts, tots los díes son dimats	402
537. Plana (la) de Castelló.	403
538. Plana (la) de Cocentayna.	404
539. Portals (els) que hiavía en Valencia.. . . .	404
540. Punja (la) quant naix, ja punja.	405
541. Rey (al) de Barcelona.	406
542. Roma (anar á) y no vore al Pare Sant.	406
543. Serrans (l' Alamera y les Alameretes de).	407
544. Tòfol Rosca.	408
545. Uns per atres, la casa per agranar.	408
546. Ventre (tots d' un), y cada ú de son temple.	409
547. Arrematament.	410

MARTÍ GADDA

TIPOS Y
MODISMOS
DE LA
TERRA
DEL XE

VOLUM I

M. SANCHIS GUARNER

2.564